

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
PARA BANKA PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**NEOLİBERAL İKTİSAT POLİTİKALARININ KRİZ
OLUŞUMUNA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Müge TURGUT

Danışman

Yrd. Doç. Dr.Aylin ABUG DUYGULU

2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Neoliberal İktisat Politikalarının Kriz Oluşumuna Etkisi: Türkiye Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Müge TURGUT

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Müge Turgut
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Para ve Banka
Proje Konusu :
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O
DÜZELTİLMESİNE O*
REDDİNE O**
ile karar verilmiştir.

OY BİRLİĞİ O
OY ÇOKLUĞU O

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.
Öğrenci sınava gelmemiştir.

O***
O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. O
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... ☐ Başarılı ☐ Düzeltme ☐ Red

..... ☐ Başarılı ☐ Düzeltme ☐ Red

..... ☐ Başarılı ☐ Düzeltme ☐ Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Neoliberal İktisat Politikalarının Kriz Oluşumuna Etkisi:

Türkiye Örneği

Müge TURGUT

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Para ve Banka Programı

Gelişmekte olan ülkelerin 1980 sonrası uyguladıkları neoliberal iktisat politikaları, 1990'lı yıllarda yaşanan finansal krizlerin nedeni olarak görülmüştür. Neoliberal politikalar neoklasik ekonomi kuramına dayalı, temelde kapitalist üretim ilişkilerinin tüm dünyaya yayılmasını hedefleyen yeni bir küreselleşme dalgasının politika aracıdır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası aracılığıyla, IMF yapısal uyum programları adı altında uygulama alanı bulan neoliberal politikalar, gelişmekte olan ülkeler açısından bir bakıma kapitalistleştirme süreci olarak tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda kapitalizmin doğuşu ve gelişimi, bu güne kadar geçirmiş olduğu dönüşümün incelenmesi, içeride kendiliğinden gelişen bir kapitalizm ile dışarıdan enjekte edilen bir kapitalizmin kriz dinamiklerini oluşturan yapısını anlamada yararlı olmaktadır. Bu çalışmada finansal kriz olarak ortaya çıkan gelişmekte olan ülke krizlerinin, esas itibarıyla sermaye birikiminde neoliberal dönüşümle birlikte yaşanan çelişkilerin sürdürülemezlikten açığa çıkmasına neden olan kapitalist krizler olduğu üzerinde durulmaktadır.

Washington Uzlaşması ile başlayan neoliberal yeniden yapılanmanın serbestleşme politikaları tüm dünyada ve gelişmekte olan ülkelerde makro ekonomik dengelerin bozulmasına yol açmıştır. Neoliberal iktisat politikaları, sermaye birikiminin devamlılığını sağlayan genişleyen yeniden üretim sürecini sekteye uğratarak, birikimdeki çelişkili yapının devamlılığını hassas dengeler üzerine kurmaktadır. Bu çalışmada Türkiye özelinde, neoliberal politikaların makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri ve kriz oluşumuna zemin hazırlayan çelişkileri yaratan sistematığı anlatılmıştır.

Neoliberal politikaların küresel ekonomiye eklemlenme amacıyla belirledikleri serbestleşme hedefleri, gelişmekte olan ülkelerin sermaye birikim sürecinde çelişkiler yaratmaktadır. Neoliberal politikalar, ülkeleri dışa bağımlı ve finansal sermaye girişlerine ihtiyaç duyan bir ekonomik yapıya dönüştürmüştür. Bu yapıdaki çelişkili birikim modeli, ülkelere kriz zeminini hazırlamaktadır. Bu zeminden çıkış ancak ülke özgüllüklerine göre belirlenen iktisat politikaları aracılığıyla sağlanabilir.

Neoliberal politikalarla kapitalizmin ilişkilendirilmesinde, politikaların toplumsal dokunun bozulmasında ve çözülmesinde oynadığı önemli rol dikkate alınmıştır. Teorik açıklamalarda zaman zaman kapitalizmin eleştirisi açısından etkili bir kaynak olarak gördüğümüz Marksist İktisat teorisinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberal politikalar, Kriz, Kapitalizm, Gelişmekte Olan Ülkeler, Sermaye Birikimi

ABSTRACT

Master Thesis

The Effects of Neoliberal Economic Policy on the Formation Crisis:

The case of Turkey

Müge TURGUT

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Economics

Money and Banking Programme

After the 1980s, the Neoliberal Economic implemented Policies Developing Countries, was the cause of the financial crisis in the beginning of the 1990s. The Neoliberal policies based on neoclassical economic theory, was based on the capitalist relations of production targets which represents a new wave of globalization. Through the IMF and World Bank, the so called IMF structural adjustment programs these neoliberal policies, in terms of developing countries in a sense can be defined as the process of capitalization. Thats why, the historical development of capitalism: the emergence and development of capitalism, focusing on the constant cycle it rotates through, understanding the structure of capitalism within a developing capitalism and the self-injected from the outside of the dynamics of a crisis. In this study; as the financial crisis, developing countries with emerging crises, mainly in capital accumulation occurred with the neoliberal transformation of the conflict that results in continued disclosure that focuses on the capitalist crisis.

Neoliberal restructuring, starting with the Washington Consensus policies of liberalization and developing countries all over the world in corruption has led to macro-economic imbalances. By studying the macro and micro economic data, a comparisson was made with Turkey. Neoliberal policies, capital accumulation will provide continuity of the expanding production was interrupted by the process, cumulative continuity of the controversial structure is built on sensitive balances. In this study, the contradictions experienced by Turkey and other developing countries are emphasized.

Neoliberal global economic policies that set for the purpose of the joints liberalization goals creat contradictions in the process of capital accumulation in developing countries. Neoliberal policies have evolved the countries into an economic structure that dependent on foreign capital inflows for financial need. This structure model of the accumulation of contradictory prepare the ground for crisis to countries. Exiting from this ground is through economic policy can be determined by the specificity of country.

Neoliberal policies associated with capitalism, policies to solve the deterioration of social fabric are taken into consideration. The Marxist Theory of Economics has been a very important source that aided this study and from time to time criticize capitalism.

Key Words: Neoliberal Politics, Crisis, Capitalism, Developing Countries, Capital Accumulation

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
EKLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME OLGUSU: TANIM, TARİHSEL GELİŞİM VE NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME

1.1	Küreselleşme: Tanım ve Açıklama.....	4
1.2.	Ekonominin Küreselleşmesinin Tarihi Gelişimi.....	8
1.2.1.	Feodalizmden Kapitalizme Geçiş	8
1.2.2.	Neoliberal Döneme Kadar Geçen Süreç.....	12
1.2.3.	Belirli Tarihler Altında Kapitalizm.....	16
1.2.3.1.	1929 Büyük Bunalım.....	23
1.2.3.2.	Yeni Anlaşma (New Deal).....	26
1.2.3.3	İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası.....	28
1.2.3.4.	1945-1975 Dönemi Ekonomik Yapı.....	29
1.2.3.4.1.	1945-1975 Döneminin Üretim Yapısı.....	31
1.2.3.4.2	1945-1975 Döneminin Finansal Yapısı: Bretton Woods'un Kabulü.....	33
1.2.3.4.3.	Gelişmekte Olan Ülkelerde İçerik Sermaye Birikim Stratejisi.....	37

1.2.3.5. 1973 Krizi ve Neoliberal Küreselleşme Süreci.....	42
1.3. Neoliberal Küreselleşme.....	44
1.3.1. Neoliberal Küreselleşmenin Kavramsal Unsurları.....	48
1.3.1.1 Devlet ve Piyasa.....	48
1.3.1.2. Emek ve Sermaye.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL İKTİSAT POLİTİKALARI VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. Neoliberal İktisat Politikaları.....	52
2.2. Neoliberal İktisat Politikalarının Biçimlenişi: Washington Uzlaşması.....	56
2.2.1. Mali Disiplin.....	57
2.2.2. Hükümet Harcamalarının Yeniden Yapılandırılması.....	58
2.2.3. Vergi Reformu.....	60
2.2.4. Faiz Oranlarının Serbestleştirilmesi.....	63
2.2.5. Serbest Döviz Kuru.....	66
2.2.6. Dış Ticaretin Serbestleşmesi.....	68
2.2.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesi.....	70
2.2.8. Özelleştirme.....	73
2.2.9. Kuralsızlaştırma (Deregülasyon).....	77
2.2.10. Mülkiyet Hakkı.....	79
2.3. Neoliberal İktisat Politikalarının Uygulanışı ve IMF Programları.....	81
2.4. Neoliberal İktisat Politikalarının Makro Ekonomik Etkileri.....	84
2.4.1. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri	84
2.4.2. Emek Piyasası Üzerine Etkileri	88
2.4.3. Yatırım ve Tasarruf Üzerine Etkileri.....	92
2.4.4. Finansal Sektör Üzerine Etkileri.....	94
2.4.5. Para Politikası Üzerine Etkileri.....	97
2.4.6 Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL İKTİSAT POLİTİKALARININ KRİZ OLUŞUMUNA ETKİSİ, 1980 SONRASİ EKONOMİK KRİZLER

3.1. Ekonomik Kriz: Tanım ve Açıklama.....	105
3.2. Ekonomik Kriz Teorilerine Genel Bakış.....	109
3.2.1. Krizi Sisteme İçsel Kabul Eden Teoriler.....	111
3.2.1.1. Marksist Kriz Teorileri.....	112
3.2.1.1.1. Eksik Tüketimci Kriz Teorisi.....	112
3.2.1.1.2. Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi Yasası.....	117
3.2.1.1.3. Orantısızlık Teorisi.....	120
3.2.1.1.4. Kâr Sıkışması Teorisi.....	121
3.2.1.1.5. Aşırı Üretim ve Eksik Tüketim.....	123
3.2.1.1.6. Kriz, Üretim ve Finans İlişkisi.....	125
3.2.1.2. Uzun Dalgalar (Çevrimsel Dalgalanmalar).....	127
3.2.2. Krizi Sisteme Dışsal Olarak Açıklayan Finansal Kriz Teorileri...130	
3.3. 1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülke Krizleri.....	133
3.3.1 Latin Amerika Krizleri (1994-2001).....	135
3.3.1.1. Meksika Krizi (1994).....	137
3.3.1.2. Brezilya Krizi (1999).....	140
3.3.1.3. Arjantin Krizi (2001).....	143
3.3.2. Rusya Krizi (1998).....	146
3.3.3. Doğu Asya Krizi (1997).....	148
3.4. Amerika Konut Krizi (2008-).....	152

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM VE KRİZLER

4.1. Türkiye'de 1980 Öncesi Ekonomik Yapı.....	160
4.2. Türkiye'de Neoliberal Yeniden Yapılanma ve IMF Programları.....	163
4.2.1. 24 Ocak 1980 Kararları.....	164
4.2.2. 1998 Yılı Yakın İzleme Anlaşması.....	166
4.2.3. 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	167

4.3. Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye Ekonomisine Etkileri.....	172
4.3.1. Bütçe Dengesi ve Mali Disiplin.....	172
4.3.2. Hükümet Harcamalarının Yeniden Yapılandırılması.....	176
4.3.3. Vergi Politikaları.....	178
4.3.4. Faiz Oranlarının Serbestleştirilmesi.....	180
4.3.5. Serbest Döviz Kuru.....	182
4.3.6. Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Dış Ticaret Dengesi.....	183
4.3.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Serbestleşmesi.....	185
4.3.8. Özelleştirme.....	189
4.3.9. Ekonomik Büyüme.....	192
4.3.10. Emek Piyasası Gelişmeleri.....	197
4.3.11. Yatırım ve Tasarruf.....	201
4.3.12. Finansal Sektörün Yapısı.....	203
4.3.13. Para Politikası ve Enflasyon Hedeflemesi.....	205
4.3.14. Gelir Dağılımı.....	207
4.4. Türkiye’de Ekonomik Krizler (1994, 1998, 2001 ve 2008 Küresel Kriz)....	210
SONUÇ.....	220
KAYNAKÇA.....	227
EKLER.....	237

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BSB	Bağımsız Sosyal Bilimciler
CCC	Civilian Conservation Corps (Sivil Savunma Bünyeleri)
CDO	Commercial Debt Obligations (Teminat Borç Yükümlülükleri)
FDI	Foreign Direct Investment (Doğrudan Yabancı Yatırım)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Kurulu)
IMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MPM	Milli Prodüktivite Merkezi
M2Y	Para Arzı
NAFTA	The North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NAIRU	Non-Accelerating Inflation Rate Of Unemployment (Doğal İşsizlik Oranı)
NRA	National Industrial Recovery Act (Ulusal Sanayi Yenileme)
PWA	Public Works Administration (Kamu İşleri İdaresi)
SIV	Structured Investment Vehicle (Özel Yatırım Taşıyıcıları)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
UNCTAD	Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: OECD Ülkelerinin Vergi Yapısı.....	61
Tablo 2: Vergi Gelirlerinin GSYİH'ya Oranı.....	62
Tablo 3: Bazı OECD Ülkelerinde Büyümenin Kaynakları.....	87
Tablo 4: Tasarruf ve Yatırımların GSMH'ya Oranı (%).....	92
Tablo 5 : Küresel Ekonomide Yatırımların Sektörel Dağılımı (%).....	93
Tablo 6: Enflasyon Hedeflemesi Uygulayan Ülkelerin Seçilmiş Makro Göstergeleri.....	99
Tablo 7: Küreselleşmenin Dünya Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri.....	104
Tablo 8: Meksika Temel Ekonomik Göstergeler.....	139
Tablo 9: Brezilya Temel Ekonomik Göstergeler.....	142
Tablo 10: Arjantin Kriz Öncesi Ekonomik Göstergeler.....	144
Tablo 11: Rusya Kriz Öncesi Ekonomik Göstergeler.....	147
Tablo 12: Doğu Asya'da Kısa Vadeli Borçların Toplam Borçlara Oranı.....	151
Tablo 13: Türkiye ve Merkez Ülkelerin Sabit Sermaye Stok Değişimi(%).....	156
Tablo 14: IMF'nin Karnesi (1999-2007).....	171
Tablo 15: Türkiye'de Yabancı Sermayenin Sektörlere Göre Dağılımı.....	188
Tablo 16: 1986 - 2009 Dönemi Gerçekleşen Özelleştirme İşlemleri.....	190
Tablo 17: Banka Kredilerinin Toplam Varlıklara Oranı(%).....	205
Tablo 18: Türkiye'de Yüzde 20'lik Grupların Gelirden Aldığı Paylar, 2004-2005.....	209
Tablo 19: Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler.....	212
Tablo 20: Türkiye, Meksika, Kore'nin Sabit Sermaye Stoğunda Değişim(%)....	217

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Dış Ticaret Hacminin Toplam Dünya Ticareti İçindeki Payı.....	69
Şekil 2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Dengesi/GSMH Oranı.....	70
Şekil 3: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	71
Şekil 4: GSMH Büyüme Oranları.....	86
Şekil 5: 1990 sonrası Bütçe Açığının Gelişimi.....	174
Şekil 6: Konsolide Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı Dengenin GSMH Oranı	175
Şekil 7: Genel Bütçe Harcamalarının Oransal Dağılımı.....	177
Şekil 8: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Oranı.....	179
Şekil 9: Türkiye ve Gelişmiş Ülkeler Faiz Oranları Karşılaştırılması(Mevduat Faiz Oranları, Dönem Ortalaması).....	181
Şekil 10: Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi.....	184
Şekil 11: Uluslararası Yabancı Doğrudan Yatırımların GSYİH Oranı.....	188
Şekil 12: KİT’lerin ve Özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşların Dönem Kar- Zarar GSMH Oranı.....	191
Şekil 13: 1990-2009 Türkiye Ekonomik Büyüme Oranları.....	193
Şekil 14: Türkiye’de GSMH’nın Sektörel Bileşimi.....	194
Şekil 15: Türkiye’de Büyümenin Kaynakları (Cari fiyatlarla GSMH oranı).....	196
Şekil 16: İmalat Sanayinde Verimlilik, Ücret ve Üretim Endeksi (1997=100)....	198
Şekil 17: İmalat Sanayi Üretim ve İstihdam Endeksi (1997=100).....	200
Şekil 18: Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH Oranları.....	202
Şekil 19: Türkiye’nin Sermaye Hareketleri (milyon dolar).....	216

EKLER LİSTESİ

Tablo 21: Doğu Asya Ülkeleri Cari Açık/ GSYİH(%)

Tablo 22: Doğu Asya Ülkeleri GSYİH Büyüme

Tablo 23: Doğu Asya Ülkeleri Enflasyon Oranları

Tablo 24: Doğu Asya Ülkelerinde Bütçe Açığının GSYİH 'ya Oranı

Tablo 25: Doğu Asya Ülkelerinin Kamu Borçlarının GSYİH'ya Oranı

Tablo 26: Doğu Asya Ülkeleri Kısa vadeli Borçların Toplam Borçlara Oranı

Tablo 27: Doğu Asya, Meksika M2Y/ Rezervler

GİRİŞ

Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu bu son dönem neoliberal küreselleşme olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme, çeşitli şekillerde tanımlanmakla birlikte, esas olarak, mal ve hizmetlerin, sermaye hareketlerinin serbestleşerek küresel ölçekte iş bölümüne dayalı, birbirine eklemlenmiş bir dünya ekonomisini amaçlamaktadır. Bu bakımdan klasik iktisat temeline dayanan, kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu ekonomik yapıyı içeren küreselleşme aynı zamanda kapitalizmin tüm dünyaya yayılması anlamına gelmektedir.

Kapitalizm geçirdiği farklı dönüşümlerle bugüne kadar gelmiştir. Kapitalizmin doğuşu ve kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması, feodal sistemin çözülmesiyle tarımsal temele dayanan ilkel birikimden sanayileşmeye dayalı sermaye birikimine geçişi sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ve sanayi devrimini hazırlayan koşullar, günümüz geç kapitalistleşen ülkelerinin 1980 sonrası neoliberal iktisat politikaları ile başlayan kapitalist dönüşüm sürecine benzemektedir. Fakat en büyük fark, süreç dışarıdan uygulatılan politikalarla sağlanmaktan ziyade kendi içinde gelişen, sanayi devriminin bir uzantısı olmasıdır.

Kapitalizmin günümüze kadar gelen farklı tarihsel gelişim süreçlerinde, kronik hale gelen sayısız ekonomik krizler yaşanmıştır. Rekabete dayalı kâr güdüsüyle hareket eden sermaye, piyasa ekonomisinin işleyişi içinde daha çok kâr elde etmek amacıyla üretime yönelmiştir. Marks tarafından sermayenin genişleyen yeniden üretimi olarak tanımlanan bu döngü aynı zamanda sermaye birikimi sağlamaktadır. Sermaye birikiminin sekteye uğradığı dönemler kriz olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla krizler, kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan sermaye birikiminin yapısal çelişkilerinin sürdürülememesiyle ortaya çıkmaktadır.

1929 yılında yaşanan büyük krizle dünya ekonomisi İkinci Dünya savaşına kadar süren derin bir bunalıma girmiştir. Kapitalist ekonomik yapı ikinci dünya savaşıyla yerini, devlet müdahalesine dayanan Keynesyen politikaların uygulandığı döneme bırakmıştır. Bu dönemde içe yönelik sermaye birikim rejimi uygulayan gelişmekte olan ülkelerde, birikimin sınırlarına gelinmesi ve ödemeler dengesi açıkları gibi yapısal sorunlarla karşılaşılması ile neoliberal yeniden yapılanma süreci

başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler 1980 sonrası neoliberal iktisat politikaları ile kapitalist dönüşüme uğramışlardır. Gelişmiş ülkeler açısından sanayi devrimi ile başlayan bu dönüşüm, erken kapitalistleşmeyi sağlamıştır. Dolayısıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından geç kapitalistleşme ve erken kapitalistleşme kavramı ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin kapitalist dönüşümü ve kapitalist ekonomiye geç eklemlenmesi 1970'li yıllarda yaşanan krizle gerçekleşmiştir. 1970'li yıllarda stagflasyon adı verilen enflasyon ve işsizliğin aynı anda ortaya çıktığı bunalım, tüm dünya ekonomisini etkisi altına almıştır. Dönemin erken kapitalistleşen ülkeleri olan gelişmiş ülkelerde kâr oranlarının düşmeye başlaması, sermayenin kârlı yatırım alanları arayışını hızlandırmıştır. Artık tüm dünya ekonomisi için üçüncü tür küreselleşme olarak adlandırılan neoliberal küreselleşme dönemi başlamış ve bu dönemde gelişmekte olan ülkeler kapitalist dönüşüm sürecine girmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde kapitalist dönüşümü sağlayan, Bretton Woods kuruluşları IMF ve Dünya Bankası tarafından, yapısal uyum programları olarak kredi karşılığı uygulatılan neoliberal politikalar olmuştur. Washington Uzlaşması adı altında on madde olarak belirlenen politikalar, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret ve yabancı yatırıma serbestlik tanımları, faiz oranlarının serbestliği ile dalgalı kur politikasına geçmelerini hedefleyerek küresel sermayenin önündeki engelleri kaldırmıştır. Politikalar toplu olarak değerlendirildiğinde içe yönelik sermaye birikim rejiminin sorunlarına çözüm bulamayarak, yapısal çelişkileri derinleştirdiği ve krize zemin hazırladığı görülmektedir. Ülkelerin temel ekonomik sorunlarına çözüm bulan, etkin politikaların yapılabilmesi için krizin temelindeki çelişkilerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizler sermaye birikimindeki çelişkili yapının devam edemediğinin göstergesi olmaktadır. Krizin ortaya çıkış biçimi finansal olmakta fakat temelinde kapitalist neoliberal dönüşümün çelişkileri yatmaktadır.

Buradan hareketle Türkiye özelinde, gelişmekte olan ülkelerde neoliberal dönüşüm öncesi ekonomik yapı, dönüşümü sağlayan neoliberal politikaların makro ekonomik etkileri ve kriz oluşumundaki rolü tezin amacını oluşturmaktadır.

Birinci bölümde küreselleşme ve neoliberal küreselleşme olgusu tanımlanarak, küreselleşmenin tarihi, kapitalizmin gelişim aşamalarına göre açıklanmıştır.

İkinci bölümde küreselleşmenin politika aracını oluşturan kapitalist temelli neoliberal politikalara değinilmiştir. Politikaların makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkisi tablo ve grafiklerle incelenmiştir. Bu şekilde politikaların sermaye birikimini sekteye uğratarak, krize zemin hazırlayan süreçte etkisi anlatılmaya çalışılmıştır. Yapılan açıklamalar ile politikaların neden olduğu sermaye birikimindeki çelişkili yapı ve bu yapının göstergeleri olan makro ekonomik değerlendirmelerle kriz zeminin oluştuğu vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde kriz tanımlamalarından hareketle, kriz teorilerine değinilmiştir. Küresel ekonominin ve gelişmekte olan ülkelerin 1990'lı yıllarda yaşadığı krizlere teorik düzeyde açıklamalar getirilmiştir.

Dördüncü bölümde neoliberal politikaların makro ekonomik göstergeler ve krizler üzerindeki etkileri Türkiye özelinde daha net açıklanmıştır. Türkiye'de 1980 öncesi içe dönük sermaye birikim rejiminin yaşadığı dar boğazlar ve bu dar boğazların neoliberal dönüşüm sürecinde oynadığı rol incelenmiştir. Krizlere giden süreçte, neoliberal dönüşümün ülke ekonomisinde yarattığı aksaklıklara değinilmiştir.

Sonuç bölümünde neoliberal politikaların kapitalizmi finansal dengeler üzerinde inşa etmeye çalışmasının ve üretimden bağımsız finansal piyasalardan para kazanan kesimin varlığının, gelişmekte olan ülkelerde neoliberal yapılanma sürecinde krizlere neden oluşu belirtilmiştir. Tasarruf eksikliğinin dış kaynak kullanımıyla giderilmesinin, üretimin ve tüketimin finansmanını istikrarsızlaştırarak krize zemin hazırladığı sonucuna varılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME OLGUSU: TANIM, TARİHSEL GELİŞİM VE NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME

Günümüzde küreselleşme olarak tanımlanan dünya ekonomisindeki bütünleşme süreci tüm ülke ekonomileri için bir dönüşümü başlatmıştır. Küreselleşme kavramı çeşitli anlamlarda kullanılmakla birlikte ekonomik açıdan ortaya çıkan sonuçların, sosyal ve kültürel değişim üzerinde de büyük etkisi olmuştur. Dolayısıyla ekonominin küreselleşmesi konumuzun temelini oluşturmaktadır. Dünya ekonomisine eklenme olarak da tanımlanan bu sürecin temelinde, küresel entegrasyon ve entegrasyonu sağlayan kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığı bulunmaktadır. Küreselleşme olgusu ve tarihsel gelişimi, ekonomik entegrasyonun bugün geldiği nokta olan neoliberal küreselleşme kavramını anlamakta yararlı olacaktır.

1.1. Küreselleşme: Tanımı ve Açıklama

Küreselleşme, dünyada sınırların engel oluşturmadığı ekonomik, teknolojik, kültürel bir yayılma sürecini kapsamaktadır. Teknolojinin gelişimiyle birlikte ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin kolaylaşması ekonominin küreselleşme sürecini adeta hızlandırmıştır. Ekonominin küreselleşmesi son yıllarda sosyal ve ekonomik etkileri bakımından dünyanın üzerinde durduğu bir konu haline gelmiştir.

Küreselleşme kavramını teorik olarak açıklayan üç ana akım bulunmaktadır (Ördek ve Başkaya, 2008; 741). Birinci grupta liberal kuramcılar ve yeni Marksist akımlardan bazı düşünürler vardır. Bunlara göre küreselleşme kapitalizmin mantığından türemektedir. Buna göre küresel ekonomi tüm dünyayı yeniden inşa etmekte ve bu inşanın temelinde ulus devletin tasfiyesi yatmaktadır. Sermayenin esnekliğinin ve siyasal gücünün artması, devletleri ve emeği, sermayenin yaptırımlarına uymaya zorlamaktadır. Aynı zamanda sermayenin hareketliliği bölgesel eşitsizliği ortadan kaldırarak, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını anlamsızlaştırmaktadır. Bu grubun önde gelen isimleri Manuel Castells, Robert Cox, William Robinson, Antonio Negri olarak sayılabilir.

İkinci gruptaki düşünürler Marks'ın sermaye kavramından hareketle, küreselleşmeyi kapitalizmin 16 yüzyılda ortaya çıkmasıyla başlayan, sermaye birikiminin dünya ölçeğinde yeniden yapılandırılmasını amaçlayan uzun bir süreçte açıklamaktadırlar. Bu açıklamalarda küreselleşme yeni bir olgu olarak kabul edilmemektedir. Sermayenin küresel alanda yoğunlaşması, üretimin uluslararasılaşması, gelişmiş ülkeler arasında rekabetin derinleşmesi gibi yeni unsurlarla, küreselleşme yeni bir evreye girmiştir. Bu evredeki küresel birikim tarzı, merkez, çevre ve yarı çevre ülkeler arasındaki eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Çevre ekonomiler, sermaye, ticaret, yatırım ve teknolojinin yoğunlaştığı Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya gibi merkez ülkelere bağımlı hale gelmektedir. Bu grupta Samir Amin, David Harvey, Immanuel Wallerstein önde gelen isimlerdendir.

Üçüncü gruptaki kuramcılar ise Lenin'in tekelci kapitalizminden¹ yola çıkarak, kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalizm aşamasında olduğumuzu vurgulamaktadırlar. Buna göre küreselleşme, emperyalizmi gizleyen kapitalizmin ideolojik yaklaşımıdır. Dolayısıyla bugün geline nokta emeğin kazanımlarının ortadan kalkması, devletin bastırılması ve emperyalist ülkeler arası rekabet küreselleşmenin aslında emperyalizm olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda küreselleşme bir hakim sınıf ideolojisi. Bu gruba örnek kuramcılar; Sungur Savran, James Petras, Henry Veltmeyer'dir.

Küreselleşme olgusu iş bölümü ve dünya ticaretinin yaygınlaşmasıyla birlikte birbirine bağıllığı gündeme getirmiştir. Küreselleşme tanımları farklılık göstermekle birlikte ekonomik ve sosyal açıdan serbestleşen dünya düzeninde ülkelerin birbirlerine bağımlı hale gelmesi tanımlarda ortak bir zemin olarak görülebilmektedir. Bu ortak zeminden hareketle küreselleşme insanlar, toplumlar, uluslararasıdaki karşılıklı ekonomik, ticari, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerin dünya ölçeğinde gelişmesi, yaygınlaşması anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte Polanyi'ye göre küreselleşmenin temelinde piyasa unsuru yer almakta olup bu piyasada malların üretimi artık ne karşılıklı yardımlaşmaya, ne aile reisinin bakmak durumunda olduklarına karşı duyduğu sorumluluğa, ne

¹ Tekelci kapitalizm sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi anlamına gelmektedir.

zanaatkârların meslek onuruna ne de övgünün sağladığı doyuma bağlıdır, basit bir kazanç amacından başka bir şey değildir (Polanyi,2007;121). Dolayısıyla küreselleşme temelinde kazanç ve kâr güdüsünün hakim olduğu piyasa ekonomisine dayalı kapitalist üretim ilişkilerine dayanmaktadır.

Friedman’a göre ise küreselleşme dünyada birçok ekonomik, finansal, politik, ulusal güvenlik, çevresel, sosyal, kültürel ve ulusal eyaletler arası teknolojik bağlantılar, piyasalar, ve bireyler yoluyla kıtalararası mesafeleri birbirine bağlayan bir ağ olarak tanımlanabilmektedir (Öz,2005)²

Williem Greider, küreselleşmeyi, hızını ve yönünü kontrol eden bir iç dinamiği veya direksiyonu olmayan, olabildiğince özgür ve sınırsız bir makineye benzetmektedir. Bu makine dünyayı yeniden yapılandıran, kendi kendine işleyen, bir ekonomik sistem draması oluşturan, zorunlu global endüstriyel devrimin zorunlulukları tarafından yönetilen modern kapitalizmdir (Öz, 2001;5).

Cypler’a göre küreselleşme hem bir eğilim hem de bir ideolojidir. Küreselleşme giderek artan ölçüde, piyasalarda ve kurumlarda yakınsama, iktisadi krizlerin ülke sınırları ötesine hızla sirayet etmesi gibi anormal değişimler açısından homojenleşme anlamına gelmektedir. Öte yandan ideoloji olarak küreselleşme ,hem birleşmeye giden bu eğilimin kaçınılmazlığı ve arzu edilirliliği, hem de bu eğilimden doğan anormal değişimlerin varlığını inkâr anlamına gelmektedir (Cypler’dan aktaran Dowd, 2007;223).

Küreselleşme sürecinde ülkeler arası rekabet maliyetleri düşürme çabasını beraberinde getirmektedir. Üretim süreçlerinin farklı ülkelerde gerçekleşmesi, maliyetleri düşürerek kâr oranlarının artması veya mevcut kârın korunmaya çalışılması amacını taşımaktadır. Düşük maliyetle üretim, üretilen ürünün fiyatına yansımakta ve dünya ticaretinde ülkeye fiyat avantajı sağlayarak ihracatını artırmaktadır. Üretimin dağıtılarak farklı ülkelerde maliyet avantajı sağlayacak unsurların göz önüne alınması, düşük maliyet sonucu düşük fiyatlı mal üretim isteğinden ziyade, şirketlere kâr olanağı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Kapitalist üretim sistemine dayanan küreselleşmede amaç tüketiciye en düşük fiyattan ürün

² Küreselleşmeye ilişkin ayrıntılı tanımlar için bkz. Ersan, Öz, (2001), “Globalleşme nedir?”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:5Temmuz, 2001. Dış Ticaret dergisi Temmuz 2001 sayısında “Globalleşme nedir?” adlı makalede ayrıntılı küreselleşme tanımları ele alınmıştır.

satarak tüketici refahını arttırmakken bu amaçla, gerçekleşen sonuç arasında fark olmakta, gelir dağılımındaki bozulmalar ve artan yoksulluk toplumsal refahtan giderek uzaklaşılmasına neden olmaktadır.³

Küreselleşme üzerine yürütülen tartışmanın öncülü, devlet ve piyasa arasındaki açık ikilik fikridir ve küreselleşme ya piyasaya karşı devlet yada devlete karşı piyasa bağlamında tartışılır (Bonefeld, 2007;7). Devletin ekonomideki etkinliğinin küçültülerek, serbest piyasa ekonomisinin genişlemesi amaçlanmaktadır. Devletin etkinliğinin azaltıldığı, serbestleşen piyasa mantığı çerçevesinde şekillenen küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülke krizlerine küreselleşme taraftarlarından getirilen açıklamalar bu bağlamda değerlendirilmektedir. Buna göre kriz yeterince serbestleşememe ve piyasa ekonomisine yapılan devlet müdahalesinden kaynaklanmaktadır.

Küreselleşmeden söz etmek iktisadi bir sistem olan kapitalizmin dünyaya yayıldığını söylemektir (Adda,2007;9). Kapitalist üretim sisteminin temelini, kâr güdüsüne dayanan sermaye birikimi oluşturmaktadır. Sermayenin kâr amaçlı olarak sürekli kendini üretme isteği, kapitalist üretim sistemini dünyaya yayarak küresel kapitalizm kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında kapitalist üretim tarzı doğası gereği yayılma ve genişleme dinamiği taşımakta ve sisteme içkin olan bu eğilimler ile yaşanan küreselleşme denilen olgu sistemin işleyişi ve gelişme süreci sonucunda ortaya çıkmaktadır. 1970'li yıllarla birlikte yaşanan krizler ve sermaye birikiminin sekteye uğraması ile küresel kapitalizm neoliberal politikalarla desteklenerek neoliberal küreselleşme sürecini başlatmıştır. 1970 yılından sonra dünyanın içinde bulunduğu küresel bunalım, durgunluk, enflasyon ve doların değer kaybetmesi sonrası Keynesyen teori ve ekonomi politikaları yerini neoliberal iktisat politikalarına bırakmıştır. Dolayısıyla çalışmanın izleyen kısmında önce küreselleşmenin tarihi arka planı, daha sonrada neoliberal küreselleşme olgusu ele alınacaktır.

³ Kapitalist üretim sisteminin temel özelliği kar güdüsünün hakim olduğu, serbest piyasa mekanizmasına dayalı bir ekonomik yapı olmasıdır. Klasik iktisat temelli kapitalist üretim sistemi, etkin kaynak dağılımının serbest piyasa ekonomisi ile sağlanacağını savunmaktadır. Bu bağlamda devletin ekonomiden çekilmesi, özel mülkiyetin yaygınlaştırılması, ve özel sektörün önünün açılması gerekmektedir. Buna göre piyasada arz ve talebe göre oluşacak fiyat mekanizması ekonomide kaynak dağılımının etkinliğini sağlayacaktır (Dobb, 2000).

1.2. Ekonominin Küreselleşmesinin Tarihi Gelişimi

Sermayenin kâr amaçlı olarak, sürekli kendini genişletme isteğinin, kapitalist üretim sistemini dünyaya yayması küresel kapitalizm kavramını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmeden söz etmek, iktisadi bir sistem olan kapitalizmin dünyaya yayıldığını söylemektedir. Bu yaklaşımdan hareketle ekonominin küreselleşmesinin tarihi gelişimi ve neoliberal küreselleşmeye kadar geçen dönem kapitalist gelişme ile açıklanacaktır.

1.2.1. Feodalizmden Kapitalizme Geçiş

Dünyada 1970 yılının ortalarında başlayan neoliberal küreselleşme, tüm ülkeler için devlet müdahalesinin yoğun olarak uygulandığı içe dönük sermaye birikimi rejimi döneminden, tekrar piyasa ekonomisine geçişi sağlayan bir dönüşümün ifadesidir. Bu bakımdan gelişmekte olan ülkeler açısından bu süreç, kapitalist ekonomik dönüşümün ifadesidir. Bu dönüşüm kapitalizm ortaya çıktığı sanayi devrimi öncesi feodalizmden kapitalizme geçiş süreciyle benzerlik göstermektedir. O dönemde yaşanan kapitalist gelişim bugünün gelişmiş ülkelerini yaratmıştır. Fakat 1980 sonrası kapitalist dönüşüm gelişmekte olan ülkelerin üstünde benzer olumlu etkileri yaratamamıştır. Bunun sebebi dışarıdan uygulanan bir kapitalistleşme süreciyle ülke içinde gelişen sürecin farklılıklarıdır. Bu sürece kısaca değinilerek, neoliberal kapitalist dönüşümün gerçekleşmesi için dışarıdan uygulatılan⁴ yapısal uyum programları sonrası karşılaşılan ekonomik sorunlar ve krizler anlaşılmaya çalışılacaktır.

Kapitalizm öncesi düzen ister Avrupa'da ister Asya'da olsun, gelişmenin belli bir aşamasında, bir parçalanma ve çökme dönemine girmiştir (Baran,1974;178). Bu parçalanma her ülkede farklı şiddette ve uzunlukta olmasına rağmen gelişmenin yönü her yerde aynı olmuştur. Kapitalizm öncesi düzende feodal yapının dağılması, dönemin emek, sermaye arasındaki güç ilişkilerinin sermaye lehine gelişmesiyle kapitalizmin doğuşu ve yayılmasına neden olmuştur.

⁴ Neoliberal iktisat politikaları yapısal uyum adı altında IMF tarafından gelişmekte olan ülkelere uygulatılmıştır. Bu durumdan hareketle gelişmekte olan ülkelerde dışarıdan bir etkiyle kapitalist dönüşüm süreci başlamıştır.

Feodalizm toprak sahibi feodal bir beyin egemenliğinde, köle ile ücretli emek arasında yer alan serfler tarafından, kendi tüketimleri için üretime ve feodal bey için artık ürün oluşturulmasına dayalı bir sistemdir. Kapitalizm öncesi feodal dönem şüphesiz ki kapitalizmin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde büyük öneme sahiptir. Kapitalizmin ilk olarak İngiltere’de ve Batı Avrupa’da ortaya çıkmasında kapitalizm öncesi dönemin önemi büyüktür. Feodalizm olarak adlandırılan bu dönemde kapitalizme geçişi sağlayan önemli unsurun sermaye birikiminin sağlanmış olduğu genel kabul görmüş bir düşüncedir.

Dünya kapitalist sisteminin merkez ve çevre olarak şekillenen, bugünkü iç kutuplaşmasının köklerini, çeşitli toplumların kapitalizm öncesi tarihleri, kapitalizm öncesi yapıları, kapitalizme geçiş olanakları ve tempolarında aramak gereklidir. Kendi içsel güçlerinin gelişmesinin sonuçları olarak ve kendi dışlarında gelişen bir kapitalizme bağlanmadan kapitalizme geçişi başaran toplumlar hızlı bir kapitalist gelişme içine girmişler, bu gelişmenin daha başından itibaren dünyanın diğer ve daha arkadan gelen bölgelerini sömürme, onların kaynaklarından yararlanma fırsatı bulmuşlar, giderek emperyalizm aşamasında bu sömürüyü ve hakimiyeti sistemleştirmişler ve daha yüksek bir düzeye vardırmışlardır (Dobb, 1970; 9). Bugünkü iç kutuplaşmanın kökleri kapitalizm öncesi sömürüye dayanırken, neoliberal küreselleşme sürecinde sömürüye dayalı baskın yapı devam etmiştir.

Feodalizm tanımı Dobb’a göre “gerçekte serflikle ifade ettiğimiz anlamla özdeştir, gerek bazı hizmetlerin görülmesi ve gerekse para veya mal olarak ödenecek vergiler biçiminde ,bir feodal beyin belirli ekonomik isteklerini yerine getirmesi için zorla ve kendi iradesinin dışında üreticiye yüklenen yükümlülüklerdir.” (Dobb’dan aktaran Sweezy,1970;24).⁵ Dobb feodalizmin çöküşüne, ticaretin gelişmesi sonucu para ekonomisine geçişin neden olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Sweezy bu görüşü basit bularak, ticaretin gelişmesi sonucu tüketim için üretimden değişim için üretime geçilmesi yani kullanım ekonomisinden, değişim ekonomisine geçilmesinin

⁵ Maurice Dobb’ un Studies in Develepment of Capitalism(Londra ,Routiedge and Kegan Paul; New York , International Publishers, 1946) adlı kitabında feodalizmden kapitalizme geçiş süreci önemli bir yer tutmuştur. İktisatçılar arasında feodalizm tanımı tartışmalara neden olsa da Dobb’un feodalizm tanımı genel görmüş bir tanımdır. Bu tanım üzerine çeşitli eklemeler yapılmıştır. Sweezy Marx’tan yaptığı alıntılarla feodalizm bir tüketim için üretim toplumu olduğunu ekleyerek,ticaretin etkisini ele almadığı için eleştirmektedir. Bu konuda yapılan eleştiri için bkz. Sweezy, Paul, 1950, “ The Transation from Feudalism to Capitalism” Science and Society, sayı: 2, c. 4, s. 134-157.

kapitalizme zemin hazırladığını söylemiştir. Takahaşi'ye göre ise feodalizmden kapitalizme geçişin belirleyicisi sadece ekonomik ve toplumsal kurumlardaki değişim değil temel sorun işgücünün toplumsal varlık biçimindeki değişiktir (Takahaşi, 1951; 128-146).

Tek zenginlik kaynağının toprak olduğu, sosyal ilişkilerin toprağa sahip olanlarla olmayanlar arasındaki ilişkiler biçiminde geliştiği bir ortamda, ticaret sermayesinin ortaya çıkması, ticaret hayatının gelişmesiyle ihtiyaçların durmadan çoğalması, kurulu düzenin sosyal yapısını da değiştirmiştir (Göze,2000;75). Eaton'a göre feodalizmin çöküşünü zorunlu kılan; sürekli artık ürünü arttırmak isteyen feodal bey ile serf arasındaki çelişki, feodal beyler arasındaki iç çelişkiler ve tüccarlar, güçlenen kent ve köy kapitalistleri ile feodal beyler arasındaki çelişkilerdir (Eaton,1990;61).

Dobb feodal toplumun erimesine neden olan iki temel aşama belirlemiştir. Bu aşamalardan birincisinde küçük üretici kendini feodal yükümlülüklerden kısmen ya da tamamen kurtarmıştır. İkincisinde ise üretim araçları üzerindeki mülkiyetinden ayrılmak ve geçinmek için emeğini ücret karşılığı satmak zorunda kalmıştır (Dobb, 2001;24).

Feodalizmin çözülmesinde önemli etkenlerden biri de parasal ekonomiye geçiştir. Özellikle kentlerde oluşan pazarların sağladığı yüksek gelirlerin toprakta çalışan işgücü için cazip hale gelmesi, toprak sahiplerinin artan tüketim talebine karşı parasal ihtiyacını sağlamak amacıyla gelirleri arttırmak için topraklarını kiralamaya başlaması bu geçişin temel unsurlarıdır.

Feodalizmin yıkılışı ile Sanayi Devrimi arasındaki dönem, siyasi alanda ulusal ve merkezi devletlerin kurulduğu, ekonomik alanda ise sermaye birikimi ve piyasa ekonomisi şartlarını hazırlayan ticari kapitalizmin geliştiği dönemdir (Kazgan, 1978; 26).

Merkantilizm olarak da adlandırılan bu dönemde ticaret, sömürge faaliyetlerinin yaygınlaşması sonucu oluşan pazarlara üretim yapılmasıyla gelişmiştir. Amerika'nın keşfi ve sömürgelerden getirilen altın ve değerli madenlerle ülke içinde dış ticaret fazlası vererek sermaye birikimi sağlamak nihai amaç olmuştur. Merkantilizm, devlet tarafından düzenlenen ticaret yoluyla gerçekleşen bir sömürü

sistemi olmuş ve sanayi kapitalizmin ilk aşamasında önemli bir rol oynamıştır (Dobb,2000;189). Bu dönemde değerli madenleri biriktirmek herşeyden önce; devlet kredisi sağlamanın, savaşı finanse etmenin ve aynı zamanda yüksek düzeyde para dolaşımını sağlamanın ve bu şekilde, fiyatların düşmesini ve faiz oranlarının artmasını önleme yoluydu (Adda, 2007,s. 40).

Devlet harcamalarının vergilerle karşılanamaması, devletin özel bankalardan borçlanmasını arttırmıştır. Bu durum devletin hakimiyetini giderek azaltmıştır.

Merkantilizm dönemi esas itibariyle kapitalizm ve feodalizmin birlikte bulunduğu bir dönem olup, ticari kapitalizmin getirdiği meta üretimindeki artışın etkisiyle sanayi kapitalizminin gerçekleştirilmesiyle feodalizmi tasfiye etmiştir. Dobb bu dönemi ileri bir çözülme aşamasındaki feodal bir toplum olarak görürken, Sweezy bu döneme, kapitalizm öncesi mal üretimi adını vermiştir. Marks bu dönemi ilkel birikim olarak tanımlanmaktadır. Marks'a göre kapitalist sistemin yolunu açan süreç, emekçinin elinden üretim araçların sahipliğini alan süreçten başkası değildir; bu süreç, bir yandan toplumsal geçim araçlarını sermayeye dönüştürürken, öte yandan doğrudan üreticileri ücretli emekçilere dönüştürmektedir (Marks,C3,2003;613)

Merkantilist dönemde sömürgelerden gelen değerli madenler 16. yüzyılda enflasyona sebep olarak fabrika üretimini ve üretim artışını tetiklemiştir. Pierre Deyon'a göre uluslararası ticarette değerli madenlerle alış veriş yapılmasına bu kadar önem vermelerinin sebebi, altın ve gümüşün hala tam oluşmamış bir kredi sisteminin temelini oluşturmasıydı. Bu aynı zamanda yüksek düzeyde para dolaşımını sağlama ve bu şekilde, fiyatların düşmesini, faiz oranlarının artmasını önleme yoluydu (Adda,2007;40). Bu yolla enflasyon oranlarının yüksek olması sağlanarak üretim teşvik edilmiştir.

Özetle feodalizmin sonu ve tasfiyesi, ticaretin gelişmesi sonucu artan meta üretimi ile kaçınılmaz hale gelmiştir. Egemen sınıfın artan gelir gereksinimleriyle serfler üzerindeki baskısını artırması, ticaretin gelişmesi, ulaşımın ve çeşitli üretim teknolojilerinin keşfiyle ticari kapitalizm yerini sanayi kapitalizmine bırakmıştır.

1.2.2. Neoliberal Döneme Kadar Geçen Süreç

Neoliberal iktisat politikalarının uygulanmaya başlandığı ve küreselleşmenin hızlandığı döneme kadar geçen sürede dünya ekonomisi farklı iktisadi dönemlerden geçmiştir. Her dönemin ekonomik ve siyasi koşulları, emek ve sermaye arasındaki denge ve sınıflar arası güç ilişkileri, dönemlerin ayırt edici özelliklerini belirlemektedir.

Neoliberal küreselleşme kavramının temeli neo-klasik iktisata dayanmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde klasik iktisadın doğuşundan, neo-klasik iktisada geçiş ve neoliberal döneme kadar geçen süre, devrin ekonomik ve siyasi özellikleriyle incelenerek, klasik iktisat eşliğinde kapitalizmin evrimi ve bugün geldiği nokta açıklanmaya çalışılacaktır. Çünkü Marks'ın belirttiği gibi belli koşullar altında yer alan üretim sürecini açıklamak için bu koşulları ortaya çıkaran tarihsel devrimin karanlıkta kalmaması gerekmektedir (Marks'tan aktaran Baran,1974;15).

Kapitalizmin evreleri savaş ve kriz öncesi ve kriz sonrası duruma ve uygulanan teorik alt yapıli ekonomi politikalarına göre dönemlere ayrılmıştır.⁶ Buna göre sanayi devrimiyle başlayan klasik iktisat ve kapitalizm, 1873 kriziyle yerini neoklasik iktisata bırakmıştır. 1929 yılında yaşana büyük bunalım ile neoklasik iktisat teorisi ve politikaları devlet müdahalelerinin arttığı bir ekonomik dönüşüme uğramıştır. Krizin etkilerinin giderek derinleşmesi ve ardından yaşanan İkinci Dünya savaşı sonrası Keynesyen para ve maliye politikaları uygulanmaya başlamıştır. 1970 yılında başlayan stagflasyonla ve kâr oranlarındaki düşüşle Keynesyen teorik ve politik uygulamalar rafa kalkarak neoliberal iktisadi dönüşümü sağlayacak politikalar uygulanmaya başlamıştır.

Kapitalizm ve kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel gelişimi farklı evrelerde incelenmiştir. Marks kapitalizm öncesi feodal dönemi ilkel birikim olarak adlandırmış, kapitalist üretime geçiş ile birlikte sermaye birikimi üzerinde durmuştur.

⁶ Uygulanan ekonomi politikaları, çeşitli iktisadi kuramların teorik varsayımları etrafında şekillenmektedir. Buna göre neo-klasik iktisadın serbest piyasa ekonomisinin fiyat mekanizması ile kaynakların etkin dağılımını sağlayacağı görüşünden hareketle, ekonomide neo-klasik teori temelli ekonomi politikaları hakim olmaktadır. dolayısıyla dönemin teorik açıklamaları, ekonomi politikalarını etkilemektedir. Ekonomiye uygun politikalardan ziyade oluşturulan sistem ve teorilere uygun politikalar tercih edilmektedir. Teori ve pratikte uygulanma alanı farklılık göstermektedir.

İlkel birikim, kapitalist sermaye birikiminin oluşmasını sağlayan feodal düzenin çözüldüğü dönemdir. Bu dönemin temel özelliği üreticinin üretim araçlarından ayrılmasıdır. İlkel birikimin Marks tarafından verilen aşamaları; tarımsal nüfusun topraksızlaştırılması, mülksüzleştirilen nüfusun çeşitli yasalarla ücretlerinin düşürülmesi ve iş gücü orduları yaratılması, kapitalist bir çiftçi toplumunun doğması, tarımsal devrimin sanayi üzerindeki etkisi ve sanayi sermayesi için iç pazarın yaratılması, sanayici kapitalist doğuşu ve sermaye birikimidir (Marks, Kapital cilt1;611-656). Sermaye birikimi 1910 ve 1914 arasında tekelleşme eğilimi göstermekte ve bu eğilim sermayenin temerküzü ve merkezileşmesiyle açıklanmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin temeli sermayenin kendini sürekli genişletme isteğine dayanan sermaye birikimidir. Sermaye birikiminin çeşitli nedenlerle sekteye uğramasıyla kriz meydana gelmekte ve kriz sonrası sermayenin temerküzü ve yoğunlaşması dediğimiz tekelleşme süreci başlamaktadır. Krizden etkilenen sermayeler değer kaybederken birleşme ve satın almalarla sermayenin yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Wright'e göre ise kapitalist gelişmenin farklı aşamalarında, birikim süreci farklı çelişkilerle karşılaşmıştır. Kapitalist gelişmenin devamını sağlamak için sermaye birikimi⁷ önündeki engeller kaldırılmak durumundadır. Bu engelleri kaldırmak için bulunan çözümler birikim sürecinin bir sonraki aşamasının yeni engellerini yaratmaktadır. Bu anlamda birikimin önündeki engellere birikimin çelişkileri gözüyle bakılmaktadır.

Kapitalist gelişmelerin aşamalarını incelerken kapitalist gelişmeyi saran sorunlar ile devinimler birikimin önündeki engeller olarak açıklanmıştır. Birinci aşama ilkel birikimin erken dönemi, basit meta üretiminden genişleyen yeniden üretime geçiştir. Bu dönemin özelliği işçi sınıfının sınırlı büyüklüğü ve işgücünün gözetimi ve denetimini zorlaştıran kurumsal üretim biçimlerinin varlığıdır. Bunalımın

⁷ Sermaye birikimi artık değerın yeni değışmez ve değışir sermayeye çevrilerek kapitalist toplumsal ilişkilerin durmadan genişleyen ölçekte yeniden üretilmesidir. Değışir sermaye, üretime bağılı olarak değışen sermayeyi tanımlarken, değışmez sermaye üretimden bağımsız olarak yapılan sabit sermaye yatırımlarını tanımlamaktadır. Sermaye birikiminin tanımlanmasında kullanılan artık değer kavramı işçinin ürettiğı toplam değer ile emeğın kendini yeniden üretmek için gerekli olan değer arasındaki farktır. Artık değer yaratılması artık emek kullanılması gerektirir. Artık emek emeğın kendisini yeniden üretmek için gerekli olan artıktan fazlasını üretmesini sağlayan faaliyettir. Sermaye birikimi üretim araçları ve emek kullanımını genişlettiğı için toplumsal bir yeniden yapılanma sağlamaktadır (Wright, 1977:172-182).

yapısal çözümü işgünün büyüklüğünü artırmaya yönelik göçü serbest bırakma, çitle kapatma hareketi ile köylü kesimini üretim araçları mülkiyetinden ayırarak kentlerde işsiz ordularına dönüştürme gibi çeşitli kurumsal değişikliklerle, kapitalist sınıfın emek sürecini ve işgücünün uzunluğunu denetlemesini sağlayan fabrikalar kurulmasıdır.

İkinci aşama ilkel birikimden manüfaktüre (el ile yapılan üretim) geçiş dönemidir. Burada birikimin önündeki engel teknolojinin düşük üretkenlik düzeyi ve buna eşlik eden görece olarak yüksek emek gücü dolayısıyla düşük olan artıkdeğer haddi ve genel iş gücü kıtlılığının ortaya çıkmasıdır. Bunalıma getirilen yapısal çözümler özellikle tüketim malları üretiminde teknik yenilikler sonucunda emek gücünün ucuzlaması, yedek işsizler ordusunu büyüten emek tasarruf edici yeniliklerin üretimde kullanılmaya başlanmasıdır.

Üçüncü aşama makinelerin artan ölçüde üretim sürecine sokuluşuyla manüfaktürden makinofaktüre (makine ile yapılan üretime) geçiştir. Bu aşamada, birikimin önündeki engel işçi sınıfının artan örgütlenmesiyle işgününün kısaltılması ve reel ücretlerin yükseltilmesiyle ilgili taleplerin artmasıdır. Bu durum karşısında sınıf mücadelesinin yoğunluğu emek tasarruflu üretime geçme yönündeki baskıları arttırmıştır. Fabrikaların artması ile üretimin genişlemesi ve genişleyen yeniden üretim süreci ile artan değişmez sermaye yatırımlarındaki artış, kâr oranlarının düşmesine neden olmuştur. Klasik iktisadi dalgalanmalar, sermayenin değerinde düşmeler, verimsiz sermayelerin tasfiyesi ve artan bir sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile birikime elverişli koşulların onarılması yönünde yeniden yapılanmayı sağlayan bu mekanizmalar, birikim önündeki engelleri kaldıran çözümlerdir.

Dördüncü aşama tekelci sermayenin gelişmesi ve yükselişidir. Burada birikimin önündeki engeller, artığın tüketim talebinden daha hızlı yükselme eğilimi ve buna bağlı olarak eksik tüketim bunalımı gerçekleşmesidir. Bunalımın yapısal çözümü toplam talebi, özellikle askeri harcamaları artırmaya yönelik Keynesçi devlet müdahalesi biçimleri ve toplu pazarlığın kabul edilmesidir.

Beşinci aşama devletin birikim ve meşrulaştırma işlevlerinin çelişkilerinden dolayı bir bütün olarak sistemin yeniden üretim maliyetinin sürekli artışı ve sonuçta kronik enflasyonla birlikte durgunluktur. Sermayenin uluslararasılaşması, kapitalist

ülke hükümetlerinin ulusal ekonomilerini düzenlemelerini zorlaştırmış ve tekelci sermayenin büyümesi durgunluğu derinleştirmiştir. Bunalıma getirilen yapısal çözümler devlet müdahalesinin, efektif talep üzerinde basit Keynesyen oynamalardan üretim sürecine aktif olarak katılmaya doğru genişletilmesi, doğrudan artan üretkenliğe göre ayarlanmış devlet politikalarının uygulanmasıdır.

Altıncı aşama devletçe yönetilen tekelci kapitalizm sürecidir. Birikim sürecinin giderek artan biçimde politizasyonu, üretimin artan toplumsallaşması ile artık ürünün özel mülkiyeti ve kontrolü arasında yükselen çelişkisi birikimin önündeki engellerdir. Bu engellerin çözülmesi olgunlaşmış bir devlet kapitalizminin ortaya çıkmasıyla giderilmektedir (Wright, 1977,2009; 172-218).

Minsky'e göre ekonomide sorunları çözebilecek ve kaynak dağılımının etkinliği sağlayacak verimli ekonomi politikaları yapılabilmesi için kapitalist birikim dinamiklerini anlamak gerekmektedir. Ekonomi zaman içinde gelişen bir süreçtir ve kapitalist dinamikler bu süreçte farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu dinamikler kısa dönemli makro ekonomik dalgalanmalar ile uzun dönemli dönüşümleri içermektedir. Minsky kısa dönemli dalgalanmaları gidermek ve uzun dönemde dengeyi sağlamak için finansal sistem ve ekonominin genelinde kurumsal reformların gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca kısa dönemli dalgalanmalar yerine uzun dönemli kapitalist gelişmenin temeline odaklanmıştır. Minsky'nin neoklasik teoriye alternatif olarak ileriye sürdüğü düşüncelerin temelinde düzensiz makro ekonomik aktivitelerden kaynaklanan istikrarsızlığın neden olduğu dalgalanmalar yatmaktadır.

Minsky analizinde tarihi ve kurumsal gelişimi incelemektedir. Analizinde Yeni Anlaşma (New Deal)⁸ öncesine ve sonrasına odaklanarak, serbest piyasanın doğası gereği istikrarsız olduğunu ve dengesiz bir gelir dağılımına neden olduğunu belirtmektedir. Minsky'e göre kapitalist ekonominin temel belirleyicisi finansal yapıdır. Kredi ve finans kapitalist gelişmenin merkezinde yer almaktadır (Whalen, 1999). Ekonomik düşüncenin tarihi farklı kapitalist gelişim teorileri içermektedir. Bazı teoriler teknolojik gelişme, ürün geliştirme, sınıf çatışmalarını merkez alırken Minsky'in teorisi finans merkezli olup, reel kesimle arasındaki ilişkiyi

⁸ Yeni Anlaşma 1929 krizinden çıkışı sağlamaya yönelik, devletin piyasaları denetim altına almak için çeşitli uygulamalarda bulunduğu bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım izleyen bölümde ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

açıklamaktadır. Neoliberal küreselleşme ve bu küreselleşmeyi sağlayan neoliberal iktisat politikalarının, kapitalizmin son dönemde finansallaşmasını sağlayarak, finansal kapitalizm olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Bu yüzden, kapitalizmin finansallaşmış günümüzdeki aşamasını da kapsayan bir gelişim teorisini sunan Minsky'nin yaklaşımına değinilecektir. Finans merkezli bir yaklaşım ileri süren Minsky'nin sınıflandırması aşağıda inceleneceği üzere kapitalizmin diğer gelişim ayrımlarıyla dönemler itibariyle benzerlik göstermektedir.

Minsky kapitalist gelişim sürecini Amerika'daki gelişimi dikkate alarak 5 aşamaya ayırmıştır. İlk aşama ticari kapitalizm (1607- 1813) olarak adlandırılmış ve pamuklu tekstil fabrikalarının kurulmasıyla ticaretin ekonomideki hakimiyeti yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu dönemdeki finansal yapı, malların üretimi, stoklanması ve taşınması için kaynak sağlama görevini üstlenmiştir.

İkinci aşama sanayi kapitalizmi, makineleşmenin gerçekleşmesi ve fabrika üretiminin yaygınlaşması ile finansal yapıda yatırım bankalarının gelişmesini ortaya çıkarmıştır.

Üçüncü aşama bankacı kapitalizm olarak tanımlanmış ve bu aşamada reel kesimde rekabet sonucu şirket birleşmeleri gerçekleşmiş, yatırım bankaları arasındaki kıyasıya rekabet ise şirketlere ve bireysel tüketicilere finansman kolaylığı sağlamıştır. Bu dönem 1929 bunalımıyla son bulmuş ve yerini kontrollü kapitalizme bırakmıştır.

1980 yılına kadar devam eden bu dönemde devlet müdahalelerinin para politikaları ve finansal yapıda etkisi olmuş, bankacılık kesiminde yeniden yapılandırma amaçlı düzenlemeler yapılmıştır. Minsky, 1980 sonrası dönemi para güdümlü kapitalizm olarak tanımlamıştır. Kapitalizmin finansallaşması olarak tanımlanan bu süreçte teknolojik gelişmelerin etkisiyle para fonlarının uluslararası akışkanlığının sağlanması küresel ekonomik bütünleşmeyi hızlandırmıştır.

1.2.3. Belirli Tarihler Altında Kapitalizm

Marks'a göre kapitalist üretiminin ilk başlangıcına, 14. ve 15. yüzyılda, dağınık olarak bazı Akdeniz kentlerinde rastlanmasına karşın, kapitalist dönem 16. yüzyılda feodalizmin ortadan kalkmasıyla başlamıştır (Marks C1,1999;614).

“Mal dolaşımı kapitalin başlangıç noktasıdır. Mal üretimi ve gelişmiş mal dolaşımı, ticaret, onun (kapitalin) içinde ortaya çıktığı tarihsel ön koşulları oluşturur. Dünya ticareti ve dünya pazarı, 16. yüzyılda kapitalin modern yaşantısının tarihini başlatırlar”(Marks, 2003,C1;787 ve 163 aktaran Sweezy)

Kapitalizmin İngiltere’de ortaya çıkması, kapitalizm öncesi feodalizm, merkantilizm ve liberal düşünceyi ileri süren fizyokrat düşünce sisteminin tarihsel bir dönüşümü olarak, kaçınılmaz bir sonucudur. Dobb’ a göre kapitalizm, özel mülkiyetin ortaya çıkması ile serf emeğinin ücretli emeğe dönüşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Marks bu süreci ilkel birikim olarak değerlendirip proletaryanın oluştuğu dönem olarak nitelendirir. Görünüşte Marksist bir kavram olarak görülen ilk birikim kavramı, esasında Adam Smith’in “eşyanın tabiatı gereği, mevcut malların birikimi iş bölümünden önce olmalıdır” (Smith,1976,II.3;227). iddiası ile ortaya çıkmıştır (Pareman’dan aktaran Saad- Filho, 2006;147).

İngiltere’de 14. yüzyıldan itibaren çözülmeye başlayan feodalizm, kapitalizm gerekli koşullarını oluşturmuştur. Klasik iktisat ile kapitalizmin ilk ortaya çıktığı yer olan İngiltere’nin, dışarıda gelişen bir kapitalizme bağlanmadan, kendi içinde kapitalizmin doğuşunu ve gelişimini sağlayan, dönüşüme iten ekonomik ve siyasi olayları incelenmesi ile günümüzün gelişmekte olan ülkelere neoliberal politikalar aracılığıyla dayatılan kapitalizmi değerlendirme imkânı bulunmaktadır.

Sanayi devrimi döneminde İngiltere’nin yaşadığı deneyim kendi içinde gelişen bir kapitalizmle birlikte, serbest piyasa ekonomisinin gerekli koşullarının sağlanması ile hızlanmıştır. Kapitalizmin kendi iç dinamiklerinde ortaya çıkaran unsur feodalizmin yıkılarak sanayi devrimin başladığı dönemdir. Polanyi bu dönemi şu cümlelerle özetlemiştir: *“Tarihin en büyük sanayi devriminin arifesinde, ortada hiçbir işaret görünmüyordu. Kapitalizm geliyor demeden geldi. Kimse makine sanayinin gelişmesini önceden sezememişti, bu gelişme beklenmedik bir biçimde ortaya çıktı”* (Polanyi, 2007;140).

Sanayi devrimi ve kapitalizmin neden ilk olarak İngiltere’de ortaya çıktığını açıklayan çeşitli gerekçeler vardır: uygun kaynakların varlığı, modern öncesi sanayinin tarihi, dünya ticaretindeki pay, büyük sömürgeler, en önemlisi o dönemlerde başka yerlerdekine göre daha akışkan olan toplumsal süreçtir (Dowd,

2007;37). Dobb'a göre kapitalizmin ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmasının ön koşullarından bir tanesi sermayeleri çok küçük ölçekte de olsa, bunları ticaret ve endüstride kullanan bir sınıfın varlığı, başka bir tanesi de kredi verebilecek ve dışa açılabilir oldukça fazla miktarda tüccar sermayesinin birikmesidir (Dobb,2001;26). Aynı dönemde İngiltere ile aynı koşullara sahip diğer batı Avrupa ülkelerinden farklı olarak, İngiltere'de sosyal dönüşümün hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, devletin ve kurumsal yapının 17. yüzyılda büyük bir dönüşüme uğraması bu süreçte önemli bir rol oynamıştır.

İngiltere'de kapitalizmle sonuçlanan dönüşüm, çeşitli sosyal ve ekonomik olaylarla birlikte gerçekleşmiştir. Dönüşümü başlatan ve feodalizmi çöküşe götüren, tarım arazilerinin feodal beyler tarafından, yünlü dokumaya hammadde sağlamak amacıyla otlaklara çevrilmesidir. Bunun sonucunda, birçok çiftçi serf özgürleşerek kentlere göç etmiş ve büyük bir işgücü ordusuna dönüşmüştür. Köylülerin üretim araçlarından kopması ve mülkiyetini kaybetmesi emeğini satan işgücü ordularını meydana getirmiştir. Tarlaların otlağa dönüştürülmesiyle, feodalizmin tüketim için üretim mantığı yerine, kapitalizmin piyasa için üretim ve kâr güdüsü hakim olmuştur.⁹ Teknolojik ilerlemenin gerçekleştiği bu dönemde sanayi devrimiyle birlikte kapitalizm ve klasik iktisat dünya ekonomisinde yerini almıştır.¹⁰ Sanayi devrimiyle birlikte teknolojiye görülen ilerlemelerin sağladığı verimlilik artışı ekonomik büyüme üzerinde etkili olmuştur. İngiltere'de gelişen sanayi devrimi sektörler arasında gelişmeyi sağlamıştır.¹¹ Sanayi devrimi ile hızla gelişen makineleşme, ücretli emek arzına ihtiyaç duymuştur. Fakat 1870 yılına gelindiğinde

⁹ Tarımsal kapitalizm adı verilen bu dönemde toprakların kâr amaçlı kiralanması ve bunun sonucu gelen verimlilik artışı özel mülkiyet kavramının yararı olarak görülmüştür. Fakat verimlilik artışıyla sağlanabilen kâr artışı tarımsal alanda teknolojik yeniliklerin uygulanmasına bağlı olmaktadır (Dobb,2001).

¹⁰ 18. yüzyıldan itibaren yün işleme teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler 1730 yılında iplik eğiricilerin bulunması,1767 su çarkının icadı iki önemli gelişmedir. 1780'lerde bu iki buluş birleştirilerek iplik bükme makinesi ortaya çıkmıştır. 1776 da Watt'ın icat ettiği buhar makinesinin 1815'te iplik bükme makinesiyle birleştirilmesi ve pamuklu dokumacılıkta buharla çalışan dokuma tezgahlarının kullanılmasıyla birlikte dünyanın ilk modern fabrikası da ortaya çıkmıştır (Dowd, 2007:43).

¹¹ Dünya pazarlarına satış yapan pamuklu dokuma gibi hafif sanayinin gereksinimleri, kömür, demir ve makine gibi temel sanayilerin gelişmesine yol açmıştır (Köymen,2007:164).

fabrikalarda ve madenlerde düşük ücretlerle çocuk işçilerin ve kadınların ağır koşullarda çalıştırılması toplumsal bir çöküşü beraberinde getirmiştir.

Polanyi kapitalizmdeki bu toplumsal dönüşümü

“...sattıkları yalnızca sanayi ürünlerini içerir ,alıcı bulsa da bulmasa da toplumsal doku bundan etkilenmeyecektir. Ama aldıkları hammadde ve emektir-doğa ve insan. Ticari bir toplumda makinayla üretimin içerdiği şey, aslında, toplumun doğal ve insani özünü metalara dönüştürmektir. Sonuç tuhaf görülebilir ama kaçınılmazdır...” şeklinde ifade etmektedir (Polanyi,2007;84).

Feodalizmden kapitalizme geçiş ve sanayi devrimi İngiltere’de ortaya çıkarken, diğer Batı Avrupa ülkelerinde feodalizmdeki çözülme 18. yüzyıl gibi geç bir dönemde başlamıştır. Dünya ekonomisine entegre olma, sanayi devrimini gerçekleştirme, İngiltere gibi yüzyılı alan bir süreç olarak değil, ulaşım araçları ve dünya ticaretindeki iş bölümündeki artış neticesinde daha kısa bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Fakat burada önemle üzerinde durulması gereken nokta İngiltere’nin artan rekabeti karşısında Batı Avrupa ülkeleri ve Kuzey Amerika’nın kapalı bir ekonomik yapı seçerek, yeni doğan sanayileri geliştirdikten sonra kapitalizme geçiş yapmalarıdır. Güney Amerika’da 19. yüzyılda kapitalizm ve klasik iktisat temelli piyasa ekonomisi hakim olmuştur. İngiltere’ye büyük oranda hammadde ithalatı gerçekleştirilerek, mal ihracatı yapılmıştır. Değerli madenlere ve verimli topraklara sahip olan Güney Amerika, Avrupa ülkelerinin sömürgesi olmuş, Kuzey Amerika verimsiz topraklara sahip olmasına rağmen güneyden aldığı hammaddeyi işleyerek, dışa kapalı, yeni doğan sanayilerini koruyan bir ekonomik yapı geliştirmiştir. Almanya’da ilk liberal söylem 1840 yılında Friedrich List tarafından Ekonomi Politik Ulusal Sistemi adlı eseriyle gündeme gelmiştir. List devlet tarafından korunan iç pazarın gelişmesine dayalı bir sanayileşmeden bahsetmiştir. Japonya 19. yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştiren diğer bir ülkedir. Dünyanın geri kalan kısmı Asya, Afrika ile İslam ülkeleri sanayi devrimi gerçekleştiren ülkelerin sömürgeleri olarak hammadde, köle iş gücü ithal ederek Avrupa ekonomisine entegre olmuşlardır.

Kapitalizmin temelini oluşturan klasik iktisat, İngiliz iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. 1776 yılında Adam Smith’in Ulusların Zenginliği adlı kitabı, klasik iktisat ve iktisat biliminin doğuşu olarak kabul edilmektedir. Smith doğal düzen

kavramından hareketle piyasaların müdahaleye gerek olmadan kendiliğinden dengeyi sağlayabileceği bir görünmez elden söz etmektedir. Bireysel çıkarı peşinde koşan birey aynı zamanda toplumsal çıkarı sağlayarak, sosyal refahın artışına hizmet etmiş olacaktır. Smith'e göre büyümenin kaynağı işbölümü ve uzmanlaşmadır. Ekonomik ilerleme verimlilik artışıyla sağlanmaktadır. Sanayi devrimi ve makineleşme verimlilik artışı sağlayacaktır. Sanayi devrimiyle birlikte gerçekleşen verimlilik artışı, üretimi arttırmış fakat bu artıştan emek ve sermaye aynı oranda yararlanamamış ve günümüzün serbestleşme girişimlerinin gelir dağılımını bozmasına benzer bir yapı ortaya çıkmıştır. Smith'in kendi görüşüne göre evrensel bolluğun bir noktada halka inmesi kaçınılmazdı, bir toplum sürekli zenginleşirken halkın sürekli yoksullaşması olanaksızdı (Polanyi, 2007;184). Fakat 1850'lere gelindiğinde yoksulların sayısında büyük artışlar ortaya çıkmıştır.¹²

Kapitalizm gelişim aşamasında farklı düşünürler tarafından farklı teoriler ileri sürülmüştür. Şüphesiz ki bunlardan en önemlisi neoliberal döneme kadar gelen ve hatta neoliberal politikalar arasında yer alan dış ticaretin serbestleşmesi teorisidir. Bu teori ilk olarak Ricardo tarafından ileri sürülmüştür.¹³ Buna göre dış ticaretin temeli karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı ürünlerin üretilmesidir. Marks 9 Ocak 1848 de Brüksel Demokratik Birliğindeki konuşmasında bugüne de kolayca uyan bir gözlem yaparak serbest ticareti eleştirmiştir:

“Sınırsız rekabetin bir ülkede yol açtığı yıkıcı her sonuç, dünya piyasasında çok daha büyük boyutlarda yeniden doğar. Eğer serbest ticaretçiler bir ülkenin diğeri pahasına zenginleşmesini anlayamıyorlarsa, hiç hayrete gerek yoktur ki aynı beyefendiler bir ülkedeki iki sınıftan birinin diğeri pahasına zenginleşmesini anlamaya da çalışmayacaklardır” (Marx'tan aktaran Dowd,2005;54).

¹² İngiltere'de bu tarihten sonra bir çok yasa çıkarılmıştır. 1860 yılında yiyecek ve içeceklerin kontrol edilmesi ile ilgili yasa, hemen ardından oniki yaşın altında okuma yazma bilmeyen çocukların çalıştırılmasının yasaklamasını kapsayan madenler yasası, 1861 yılında aşı zorunluluğuna ilişkin yasa örnek verilebilir. Dönemin iktisatçıları bu yasaları antikapitalist eylemler olarak görmüş ve serbest piyasa ekonomisine müdahale olarak yorumlamışlardır (Polanyi, 2007;235).

¹³ Ricardo'nun İngiliz kumaşı ile Portekiz şarabını örnek verdiği karşılaştırmalı maliyet avantajı sağlayan sektörlerde uzmanlaşılmasını gösteren örnek eleştirilmiştir. Tarımsal üretimde maliyet avantajıyla karşılaştırmalı üstünlüğüne sahip olan ülke bu durumu korumak için sanayileşmeyecek ve göreceli olarak sanayi mallarına göre daha az katma değer yaratan tarımsal üretime devam edecektir (Ricardo,1817; 85-100).

Baran'a göre ondokuzuncu yüzyılın sonlarındaki kapitalist dönüşüm sadece teknolojik değişmelerle sanayide ortaya çıkmamıştır, kapitalizm yapısında da önemli değişimler olmuştur. Sermayenin yoğunlaşması ve belli ellerde toplanması dev girişimlere olanak sağlamış, ekonomide büyük işletmeler baş rolü almış ve büyük çaptaki işletmeler ile modern kapitalizmin ayırt edici özelliği olan tekellerin ve tekel benzeri kuruluşların temelleri atılmıştır (Baran,1974;15).

1870 ile 1880 yılları arasında Avrupa'da korumacılık kendini göstermiştir. Korumacı politikaların uygulanmasında, 1873 yılında tarımsal fazla olarak ortaya çıkan krizin etkisi büyüktür. Tarımsal fazla neticesinde düşen tarımsal ürün fiyatları, tarım gelirlerindeki azalmaya neden olarak sanayi mallarına olan talebin düşmesine ve sanayi üretim fazlasına neden olmuştur. Kriz aşırı üretim ve eksik tüketim krizi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴ Kriz sonrası aşırı üretim sonucu düşen kârlara tepki olarak artık değerin artırılmasını sağlayacak politikalar uygulanmıştır. 1873-1896 arasındaki "Büyük Bunalımla" emek sermaye ilişkilerinin yeniden yapılandırıldığını, reel ücretlerin düşürüldüğünü ve çalışma saatlerinin uzatılarak mutlak artı değerin¹⁵ yükseltilmeye çalışıldığı söylenebilmektedir (Öztürk,2008;106). Kriz sonrasında yeni üretim tekniklerinin kullanılması, teknolojiadaki ilerlemeler, demiryolundaki gelişim, üretim artışından kaynaklanan pazar arayışlarının sömürgecilik alanlarını genişletme isteği, sermayenin uluslararasılaşması ve yoğunlaşması, tekelleşme eğilimini ortaya çıkarmaktadır.¹⁶ Krize çeşitli açıklamalar getirilmekle birlikte Engels krizleri kapitalist üretim sisteminden kaynaklanan, artan üretime karşı pazarların yetersiz kalması olarak açıklamıştır. Sömürge alanlarının genişletilmesinde pazar arayışının etkisi olmuştur. Kriz sonrasında klasik iktisat yerini günümüzde neoliberal küreselleşmenin teorik alt yapısı olan neoklasik iktisata bırakmıştır.¹⁷

¹⁴ Bu krizlerin teorik açıklaması çalışmanın ilerleyen bölümünde yapılmaktadır.

¹⁵ Mutlak artı değer Marks tarafından işçilerin kendi tüketimleri için gerekli emek zamanından daha fazla çalışarak ürettikleri artı değer olarak tanımlanmıştır. Mutlak artı değer üretimi artı emek zamanı ile gerçekleşmektedir.

¹⁶ Kitlesele üretime geçilmesi ve sanayi kapitalizmin gelişmesiyle tekelleşme eğilimleri artmış ve artan emek sömürüsüne karşı sendikalaşma faaliyetleri ortaya çıkmıştır. 1900 yılında 750 çelik firması birleşmiştir. 1905'ten önceki yıllar içinde çeşitli (bakır, petrol, çelik, viski ve diğer) sektörlerde 5000'den fazla firma birleşerek firma sayısı 318'e inmiştir (Dowd, 2006:82).

¹⁷ Klasik iktisadın tüm varsayımlarını kabul eden neoklasik iktisat, iktisadın bilim olarak görülmesini sağlamak açısından klasik iktisattan farklı olarak matematiksel modellerle incelemeler yapmıştır. Firma teorisi, bireysel talep, bölüşüm teorisini içeren mikro iktisat ile dış ticaret teorisiyle ilgilenmişlerdir. Azalan marjinal fayda ilkesini benimseyerek, bireysel ihtiyaçların karşılandıkça azalan faydası sonucu

Sanayi devrimi ve kapitalist gelişme aynı zamanda emek ve sermaye hareketliliğinin fazla olduğu bir dönemdir. Bugünün neoliberal küreselleşme döneminde mal ve sermayeye küresel ölçekte hareket serbestliği tanınırken, emeğin ulusal piyasalara hapsolması söz konusudur.¹⁸

Kapitalizm büyük bir hızla ilerlemeye devam ederken, ülkelerin birbirlerine bağılıklarındaki artış, sömürge yarışları, kapitalist üretim artışının gerektirdiği pazar arayışı ülkeler arasında çekişmelerin artmasına ve Birinci Dünya savaşının başlamasına neden olmuştur. Savaşın ekonomik ve politik sonuçları birçok ülke için ağır olmuştur. Savaşın çıkmasıyla birlikte kapitalizm ve dolayısıyla küreselleşme dünya ölçeğinde sekteye uğramıştır. Savaş sonrasında yapılan silahlanma ve yeniden yapılanma harcamaları ile artan talep artışları sonucu enflasyon bütün ülkelerin sorunu olmuştur.

Savaş, serbest piyasa ekonomisinde sapmalara yol açmıştır. Devlet müdahaleleri artmış ve savaşın finansmanını sağlamak için devlet harcamalarındaki artış vergi artışlarına ve borçlanmalara neden olmuştur. Fakat savaşın ardından devletleştirilen sanayiler hızla özel sektöre devredilmiştir. Savaş sonrasında İtalya ve Japonya'da faşist, Rusya'da sosyalist bir rejim başlamıştır. Savaş sonrası yüksek enflasyon altında toparlanamayan ülkeler korumacı politikalar uygulayarak ekonomilerini düzeltmeye çalışmışlardır. Savaş sırasında geliştirdiği teknolojilerin etkisiyle, Amerika'da yeni yatırım alanları oluşmaya başlamıştır. Kârlı olan bu yeni yatırım alanlarının hisse senetlerine olan talep, ileride gelir getireceği beklentisiyle artmıştır. Bu gelişmeler 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına ve kapitalizm en büyük krizine zemin hazırlamıştır.

fiyatının da düşeceğini kabul etmişlerdir. Fiyatları marjinal fayda ile açıklamışlar ve talep eğrisini elde etmişlerdir. Neoklasik iktisat tüketim ve tüketici davranışları odaklıdır.

¹⁸ 1815 ile 1915 arasında, 38 milyonu 1865'ten sonra olmak üzere, 46 milyon kişi Avrupa'yı terk etmiştir (Adda, 2007:64). Sermaye çıkışları 1840' tan 1914'e kadar çarpıcı biçimde artış göstermiştir. Ödemeler dengesi verilerine göre minimumdan hesaplanan doğrudan ve portföy yatırımları için brüt sermaye çıkışının olduğu nokta, 1840'ta 2 milyar dolardan az bir miktarken 1870'te 9 milyar, 1900'de 28 milyar, ve 1913'te 44 milyardır. Bunun üçte ikisi Birleşik Krallık ve Fransa'nın aktifidir (Bairoch'tan aktaran Adda, 2007:65).

1.2.3.1. 1929 Büyük Bunalım

1920'li yıllarda yeni teknolojilerin geliştirilmesi sonucu artan ürün çeşitliliği ve reklamın etkisiyle bir tüketim patlaması yaşanmaya başlamıştır. Dönemin öncü sektörleri otomotiv ve inşaat, belirli gelir düzeyine sahip tüketicilere olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu dönemde tüketim, borçlanma ve borsa spekülasyonu ile sağlanmıştır. Uzun dönemde bu sektörleri canlı tutmanın tek yolu, tüketicilerin nakit alım güçlerinin yükseltilmesi olmuş, bu ise ya ücretlerin ve maaşların arttırılmasıyla ya da perakende fiyatların düşmesiyle sağlanmıştır (Soule,1947;288). Bu da imalat, madencilikte, ulaşırmada ve tarımda kullanılmayan kapasitenin artarak yaygınlaşması demektir (Dowd, 2007;48). Bununla birlikte tüketim borsada kârlı görünen yeni şirketlerin hisse senetleri sahipliği ile elde edilen gelirle yapılmıştır. Hisse senedine yönelik aşırı talep hisse senedi fiyatlarında büyük bir artışa neden olmuştur. 1929'a doğru hisse senetlerinin yıllık kâr getirisi ortalama yüzde 2 iken, insanlar bankalara yüzde 12 faizle borçlanıp hisse senedi almışlardır (Köymen, 2007;43). Şirketlerin gerçek kârlılık durumundan bağımsız hareket eden hisse senedi fiyatlarındaki sürekli artış, talebin kaynağı olmuştur. Ancak kârlılıkların fiyatları yansıtmadığını gören büyük piyasa oyuncularının hisse senetlerini satmaları sonucu borsada büyük bir satış dalgası başlamış ve hisse senetlerinin değeri hızla düşüp sıfırlanmıştır. Bankalara olan borçların ödenememesi sonucu banka iflasları başlamıştır. Banka iflasları beraberinde tüketim ve üretim sorununu getirmiştir. Bankaların kredi veremez duruma gelmesiyle talep ve üretim azalmış, fiyatlarda düşüşler ve işsizlik ortaya çıkmıştır.

1929 krizi ile talep yetersizliğinden kaynaklanan bir arz fazlalığı oluşmaya başlamıştır. Borsanın ve bankaların iflası sonucu üretim ve tüketim etkilenmiştir. Fiyat düşüşlerinin önüne geçmek isteyen şirketler üretimlerini kısımaya ve işçi çıkarmaya başlamışlardır. Artan işsizlik, talebi daha da daraltarak arz fazlasının artmasına neden olmuştur. Çöküşün doğrudan nedeni genellikle, sınırlı bir piyasayla ilişki içinde sermayenin aşırı birikimi olarak görülmüştür (Clarke,1988;217). Mattick'e göre 1929 krizi, gerçekte Birinci Dünya savaşını önceleyen çözülmemiş bir iktisadi krizin devamıdır (Hollaway,2007;46).

Marks'a göre piyasanın ve ödeme yeteneğine dayanan gereksinimlerin gerçek sınırlarını göz önünde bulundurmaksızın, belirli bir sermayeyle maksimum miktarda emeği kullanmak; bu yeniden üretimin ve birikimin sürekli genişletilmesi ve dolayısıyla gelirin sürekli sermayeye çevrilmesi yoluyla yerine getirilmektedir (Marks,2005;534). Clarke yaptığı incelemelerle, Marks'ın aşırı üretim eğiliminin sınırlı piyasa engeline takıldığı için kriz eğiliminin yaygın olduğu görüşüne sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçtan hareketle Marks ve Clarke göre, 1929 krizinin temelinde sermayenin kendini sürekli genişletme isteği bulunmaktadır. Piyasanın sınırları göz önüne alınmadan yaşanan sermayenin sürekli genişleme arzusu, piyasa sınırlarına takıldığında kriz ortaya çıkmaktadır.

1929 krizine zemin hazırlayan en önemli gelişmeler kredi genişlemesi ve üretimden bağımsız, borsalar aracılığıyla yaratılan değerdir. Finansal sistemin temelindeki bankalar ve borsalar, üretimden ve kârlılıktan bağımsız reel karşılığı olmayan hayali bir sermaye üretmektedir. Karşılıksız yaratılan hayali sermayenin üretimle yakından ilişkili olması, kaynak yaratımındaki çalkantılardan üretim sisteminin etkilenmesine neden olmaktadır. Kredi olarak sermayenin borçlanması henüz üretilmeyen artı değer bir bölümünü vaat eder. Eğer gereken artı değer üretilmezse ekonomik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kredi genişlemesi kârlılıktaki düşüşü erteleyerek, üretim ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını nesnel olarak her zamankinden daha acil bir hale getirmektedir (Holloway,2008;47). Üretim koşullarını iyileştirmek için talep yaratıcı kredi genişlemesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kapitalist üretimde kâr amacıyla artık değer genişletilmesi ve yeniden üretilmesi, kapitalist ekonominin temelinde üretimin yatmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kredi genişlemesi tüketim artışını sağlarken, temel amaç kredi genişlemesiyle talebin artırılarak, üretimin sektöre uğramamasıdır. Sermaye birikimi aracılığıyla, sermaye kendini yeniden üretmektedir. Kapitalist ekonominin temelinde üretim sistemine dayanması, tüketimden ve pazardan bağımsız sermayenin kendini sürekli genişletme isteği krizlere zemin hazırlamaktadır.

1929 krizi Sweezy, Luxemburg, Marks gibi iktisatçılar tarafından eksik tüketim krizi olarak tanımlanmıştır. Gerçek gelirden bağımsız borsa kaynaklı elde edilen gelirin tüketimde kullanılması gerçek satın alma gücünden bağımsız bir talep

yaratılmasına neden olmuştur. Yani kredi ve borsada yaratılan değer kaynaklı tüketim eğilimindeki artış, gerçek satın alma gücüne dönüş olduğunda tüketimde azalma olarak ortaya çıkmaktadır. Tüketimdeki azalma üretimde arz fazlasına neden olmaktadır. 1929 krizi sonucu itibariyle aşırı üretim krizine neden olmuştur.

1929 bunalımı sonuçları bakımından kapitalizmin en büyük krizi olarak görülmüştür. Serbest piyasa ekonomisinin müdahalesiz işleyebileceğine olan inanç sarsılmıştır. Kriz emek ve sermaye arasındaki ilişkinin çöküşü olarak yorumlanmaktadır.

1929 sonrası sermaye ve emek arasındaki ilişkinin yeniden şekillendiği ve sını sendikacılığın geliştiği bir dönem başlamıştır. 1930'lu yıllarda emeği temsilen sendikaların toplu sözleşmelerde taraf olması birçok firma tarafından kabul edilmiştir. İşçi sınıfının sermaye karşısında sürdürdüğü mücadeleler sonucunda ekonomi karşısında sosyalin¹⁹, üretim karşısında bölüşümün önemli görüldüğü bir toplumsal yapı oluşturulmuş, bu süreçte temel hak ve özgürlükler önce siyasal haklar, sonra ekonomik ve sosyal hak ve özgürlüklerle tamamlanmış, pasif devletten sosyal sorumluluklarını kabul eden aktif devlet anlayışına ulaşılmıştır (Temiz, 2004;70). Kriz sonrasında serbest piyasa ekonomisinin herhangi bir müdahale olmadan istikrarlı bir şekilde işleyebileceği inancının sarsılması, sosyal devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır. Sosyal devlet, devletin hem kâr artışını, hem yüksek yaşam standartlarını bir arada geliştirebileceği bir yönetim yapısı için gerekli temeli sağlamıştır (Temiz, 2004;70).

1929 krizi kapitalizm ilk derin krizi olmuş ve uzun süre etkisini hissettirmiştir. Kriz ekonomik ve sosyal açıdan büyük etkilere sahiptir. 1929- 1932 arasında tarım ürünleri fiyatları yüzde 50 , sanayi ürünleri fiyatları yüzde 40 düşmüştür. Dünya ticareti yüzde 65 daralmış ve 50 milyon kişi işsiz kalmıştır (Köymen,2007;45). 1929 ile 1933 arasında GSMH 104 milyar dolardan 56 milyar dolara düşmüştür. Kişi başına kullanabilir gelir 678 dolardan 360 dolara inmiştir (Dowd,2007;150). Kapasite kullanım oranları 1930'lı yıllarda yüzde 85 oranında düşmüştür. Dünya ticaretinde daralma sanayi üretiminde düşüşe neden olmuştur. Üretimdeki azalma 1932 yılına

¹⁹ Burada sosyal kelimesi, emeği de içine alan toplumun genelini ilgilendiren sosyal politikaları kapsayacak şekilde geniş bir tanımlamayı içermektedir.

gelindiğinde işsizlerin sayısının 15 milyona ulaşmasına yol açmıştır. Çalışan işçilerin büyük kısmı da yarı zamanlı çalışmaktadır. Ekonominin genel üretimi için bir gösterge olan sanayinin üretimi 949 milyon dolardan, 74 milyon dolara düşmüştür, çelik üretimi kapasitesinin yüzde 12 sine inmiştir. Yaklaşık 10 milyon birikim hesabı erimiş, 5 bin banka kapanmıştır. 1929'da 12 milyar dolar olan tarım gelirleri, 1932 yılında 5 milyar dolara düşmüştür (Mattick, 1977;18).

Galbraith'a göre krizi daha da derinleştiren ve devamlılığını sağlayan unsur güven bunalımının yaşanmasıdır. Yaşanan güven sorunu bankacılık krizlerine neden olmuştur (Galbraith,1994;82). Bankaların yaşanan krizle reel kesime verilen kredileri durdurması ve geri ödeme sorunları, krizi derinleştirmiştir. Üretim ve tüketimin finansman sorunu finansal alanda ortaya çıkan krizin reel kesime yayılmasına neden olmuştur.

1931 yılında Avrupa'da çıkan mali kriz sonucu ulusal paraların altın karşısında değer yitirmesi ile başta İngiltere olmak üzere birçok ülke 1850 yılında dahil oldukları altın standardından çıkmıştır.²⁰

Kriz sonrası birçok ülkede 1929'da ulaşılan üretim ve istihdam düzeyi, ancak 1940' lara doğru yeniden yakalanabilmiştir. Gerilemenin şiddeti 1929-30 krizinin sadece bir konjonktürel kriz değil, aynı zamanda klasik birikim rejiminin yapısal krizi olduğunu ortaya koymaktadır (Gouverneur,2007;244).²¹

1.2.3.2. Yeni Anlaşma (New Deal)

Yeni Anlaşma, devlet eliyle yatırım, iş ve talep yaratma, mali piyasaların denetim altına alınması gibi uygulamaları içeren krizden çıkışa yönelik bir yaklaşımdır.

²⁰ İngiltere merkantelist dönemde sağlanan altın birikimiyle 1821 yılında altın standart sistemine geçmiştir. 1850'lerden sonra İngiltere'nin belirleyiciliğinde diğer ülkeler sisteme girdikten sonra uluslararası ticaret görece dengeli bir hâl almış ve İngiltere'nin artan ekonomik üstünlüğüne bağlı olarak yine bu dönemde Londra merkezli bankaların değerli kâğıtları ödeme aracı olarak uluslararası piyasaya sürülmüştür. (Ercan, 1994,s. 358)

²¹ Konjonktürel kriz bir konjonktür devresindeki geçici aşırı üretim durumudur. Sonuçta üretim azalmasıyla toplam arz ve talep tekrar dengeye gelmektedir. Yapısal kriz ise birikimin temel yapısından kaynaklanır. Bazı durumlarda bir konjonktürel kriz, yapısal krizin varlığını açığa çıkarabilir (Gouverneur, 2007:239).

Krizin ardından Amerika'da kendiliğinden, otomatik bir dengenin kurulmaması, eski devlet anlayışına bağlı kalmanın yararsızlığı sonucu ve yeni başkan Roosevelt'in 1932 yılında seçilecek iktidarı ele alması ile yeni bir ekonomik dönüşüm başlamıştır. Aşırı üretim, işsizlik ve düşen fiyatlara önlem olarak politikalar geliştirilerek, devletin rolü kapitalizmi girdiği krizden çıkaracak şekilde yeniden tanımlanmıştır. Krizden sonra Amerika'da ilk Yeni Anlaşma (New Deal, 1933-35) ve ikinci Yeni Anlaşma (1935-38) ile iktisat politikaları geliştirilerek krizden çıkışın yolları aranmıştır.

İlk yeni Anlaşma'da bankacılık ve finans alanında ve tarımsal üretimi destekleyici politikalar uygulanmıştır. Küçük mevduatlara güvence getirilmiş, spekülasyonu ve tekelleşmeyi önleyici yasal düzenlemeler yapılmış ve merkez bankacılığının güçlendirilmesi sağlanmıştır. Merkez bankası ülke içi sınırlarında paranın genel eşdeğerliğinin korunması işlevini yüklenmiş ve bu işlev bir dizi pratiği içermiştir. Bunlar banka işlemlerinin düzenlenmesi, mevduatların garantisi, kriz sırasında bankaların ayakta kalması için gerekli koşulların ve merkez bankası parasının ayarlanmasıdır (Ercan, 1994;352).

İkinci Yeni Anlaşma ekonomiyi uyarın ve sosyal reformlar içeren niteliktedir. Devletin gözetiminde alt yapı projeleri geliştirilmiş ve kamu hizmeti içeren programlar uygulanmıştır. Sivil Savunma Bünyeleri'nde (CCC) 18-25 yaş arası erkekler işçi kamplarına alınarak, kendilerine para kazandıracak küçük işler öğretilmiş ve 2 milyon 300 bin genç bu kamplarda eğitilmiştir.²² Kamu İşleri İdaresi (PWA) kurulunun yapacağı devlet harcamaları sonucu devlet kurumlarında istihdamı düzenlemek amaçlanmıştır. Yeni Anlaşma'nın en önemli unsurlarından bir diğeri ise Ulusal Sanayi Yenileme (NRA) Yasasıdır. Bu yasa, şiddetli rekabet sonucu fiyatların ve ücretlerin düşmesini engellemek için devletin kontrolünde serbest piyasayı amaçlamıştır. Daha açık bir ifadeyle kapitalist ekonominin varlığı için planlı ekonomiye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla NRA'nın amacı, devlet kontrolünde planlı bir kapitalist ekonomi oluşturmaktır. Bu süreci kolaylaştırmak için ticaret birliklerine adil bir pazar payı sağlanarak, fiyatları ve marjinal kârları sabitleyen anti-tröst yasalar yapılması hedeflenmiştir. Ayrıca Yeni Anlaşma taraftarlarına göre ekonomide yeniden iyileşme sağlanabilmesi için fiyatların ve ücretlerin birlikte yükselmesi

²² Eğitilen gençlerin % 85 i ordu için yetiştirilmiştir.

gerekmektedir.²³ Bu amaca ulaşılması ancak rekabetin yeniden düzenlenmesi ile mümkündür. Ücretlerin yükseltilmesi satın alma gücünü yükselterek üretim miktarını artırmakta ve kapitalist kârı yükseltmektedir. Fakat artan üretim yüksek ücretten dolayı maliyetlerin artmasıyla fiyatlarında artışına neden olacaktır. Artan fiyatlar ücretlerin satın alma gücünü düşürecektir. Mattick'e göre Yeni Anlaşma taraftarları ücretlerin üretim maliyeti olma gerçeğini göz ardı etmişlerdir.(Mattick,1977;24)

Yeni Anlaşma'dan sonra ekonomide kısa zamanlı bir iyileşme olmuştur. 1939 yılına gelindiğinde ekonomide hâlâ 10 milyon işsiz bulunmaktaydı. Toplam üretim miktarı 1929 yılındaki düzeyinde kalmıştır. Çelik üretimi, kapasitesinin yüzde 19'una düşmüş ve milyonlarca insan işsiz kalmıştı. 1938'de Yeni Anlaşma ortadan kaldırılmıştır. Özel sektör bu başarısızlığın nedenini artan devlet harcamaları sonucu oluşan bütçe açığının vergi artışlarına neden olması ve devletin rekabetçi özel sektör yatırım alanlarına girmesi olarak görmüştür. Galbraith'a göre Yeni Anlaşma devletin ekonomide aktif bir rol alması sonucu artan hükümet harcamaları nedeniyle daha fazla paraya ihtiyaç duymuştur. Krizin gerçekleştiği 1929 yılında devlet gelirleri 3.8 milyar dolar iken devlet harcamaları 3.1 milyar dolar olmuştur. 1933 yılına gelindiğinde harcamalar 4.6 milyar dolar yükselirken, devlet gelirleri yapılan vergi indirimlerinin de etkisiyle 1.9 milyar dolar düzeyinde kalmıştır (Galbraith, 1995; 107).

Büyük bunalım boyunca devlet çalışmalarıyla işsizliği azaltmaya çalışmış fakat ortadan kaldıramamıştır ve uzun süren kriz yeni ekonomi politikalarıyla değil, İkinci Dünya Savaşı ile son bulmuştur.(Mattick, 1977;2)

1.2.3.3. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte devletin ekonomi üzerinde egemen olduğu ve askeri harcamaların bütçede büyük yer tuttuğu kapalı bir ekonomik yapı görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam eden dönemin temel özelliği, toplam talep ile toplam arz arasındaki dengesizlik eğilimidir. Kapitalist üretimdeki

²³ Yeni Anlaşma işçi haklarını garanti altına alan ve sendikaların toplu pazarlıklarda tanınmasını sağlayan yasalar geliştirmiştir. Bu yasalar gereği işçilerin daha adil çalışma koşullarına sahip olması ve ücret düzeyinde iyileşmeler sağlanması düşünülmüştür.

artış ücretli emeğin genişlemesi ve teknik ilerlemelerle sağlanmış, fakat üretimdeki artış pazar artışıyla aynı oranda olmamıştır. Pazar artışının sağlanamamasının nedenleri ücretli emeğin üretilen metalara talebinin sınırlı olması ve sendikal haklardan yoksunluk sonucu emeğin pazar olma özelliğinin dikkate alınmayarak, üretimdeki maliyet düşürücü olma yönüyle ele alınması ve işlerin istikrarsızlığı sonucu gelirlerin istikrarsız olmasıdır. Bu koşullarda ücretlilerin tüketim kapasiteleri, işletmelerin üretim kapasitelerinden sürekli daha yavaş büyüme eğilimi taşımaktadır (başka bir anlatımla, işçi başına üretimden daha yavaş artar durumdadır.) (Gouverner,2007; 240).

İkinci Dünya savaşı öncesinde artan üretime karşın, tüketim olanaklarındaki sınırlı gelişme, savaş sonrası yerini, üretim ile paralel toplam talep artışına bırakmıştır. Talepteki artışın kaynağı ücretli emek ve devlet tüketimindeki artıştır. Sendikalaşma sonucu ücretin ve çalışma koşullarının toplu sözleşmelerle belirlenmesi, ücretlerin verimlilik artışıyla paralel artış göstermesini sağlamıştır. İşçi başına ücret ile işçi başına üretim paralel büyümüştür.

1936 yılında Keynes'in Genel Teorisi, devletin ekonomiye müdahalesini teorik düzeye taşımıştır. 1945 sonrası dönem Keynesyen ekonomi politikalarının hakim olduğu, devlet müdahalesine dayalı serbest piyasa ekonomisi dönemidir. Ancak, 1970 yılında görülen stagflasyon ve 1973 kriziyle, Keynesyen politikalar son bulacak ve yerini neoklasik iktisat temelli neoliberal iktisat politikalarına bırakacaktır.

1.2.3.4. 1945 – 1975 Dönemi Ekonomik Yapı

Savaş sonrası ekonomik düzende finansal alanda sağlanan istikrarı, reel üretim alanındaki istikrar takip etmiştir. Uluslararası parasal düzenin sağlanması için 1944 yılında, doların sabit bir pariteden altınla değiştirebildiği Bretton Woods sistemi kabul edilmiştir. Dönemin finansal alandaki gelişmeleri; sabit döviz kuruna dayalı Bretton Woods sisteminin kabul edilmesi, eurodolar piyasalarının oluşması ve parasal rezervlerdeki artıştır. Üretim özelliği ise fordist üretim rejimidir. Ayrıca şirket birleşmeleriyle artan tekelleşme ile büyük ölçek ekonomisi sağlamak ve fiyat rekabetinden korunmak amaçlanmıştır.

1945-1970 arasındaki dönemde, uluslararası sabit döviz kurlarını korumak için dolar rezervi biriktirilmesiyle, Avrupa bölgesinde eurodolar piyasalarının oluşması ve bu piyasalar aracılığıyla özel sektör ve merkez bankalarının kredi genişlemesine dayalı borçlanması ortaya çıkmıştır.

Dönemin birikim yapısı fordist üretim rejimine dayanmaktadır. Bu yapı kitlesel üretimin daha önceden belirlenmiş ve örgütlenmiş kitlesel taleple desteklenmesine dayalıdır. Emek ücretlerinin yükseltilmesiyle, üretilen ürünlere talep yaratacak satın alma gücü sağlanmaya çalışılmıştır. Parasal istikrar üretimin düzenli artışına katkıda bulunmuştur.

Dönemin siyasi yapısı ekonomik gelişmeleri etkilemiştir. Savaş sonrası Sovyetler Birliği ve Çin'in artan askeri tehdidine karşı soğuk savaş başlamıştır. 1946 yılından sonra askeri harcamalar giderek artan oranlarda yükselmiştir. Yapılan askeri harcamaların Dowd'a göre iki önemli sonucu vardır: hiçbir iktisadi fonksiyona sahip olmadığı için israfa dönüktür ve pazarlanabilir mal ve hizmet artışı olmaksızın gelirleri arttırdığı için enflasyondur (Dowd, 2007;198). 1970 yılından sonra ekonomide enflasyonla birlikte işsizliğin görülmesinde, devletin yaptığı yüksek miktardaki askeri harcamaların da etkisi söz konusudur.

Kuznets, savaş sonrası dönemin ekonomi üzerinde büyük etkisi olan siyasal yapısının üç önemli özelliği bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi, Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkelerde faşizme yönelik askeri müdahaleleri durdurma girişimleridir. Savaşa katılıp katılmamanın bir önemi olmadan bu ülkelerin diğer ülkeler üzerindeki politik gücü artmıştır. Savaş sonrası kurumsal ve politik değişikliklerin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri olmuştur. İkinci Dünya Savaşının ikinci önemli politik sonucu komünist örgütlenme tarzının ülkeler arasında genişlemesidir. Üçüncü olarak Asya ve Afrika'da sömürge bölgelerde, gelişmiş ülkelerden bağımsızlıklarını sağlayacak hareketlerin hızla artması savaşın diğer siyasi sonuçları arasındadır (Kuznets, 1964;86-89).

Soğuk Savaş'ın getirdiği kamplaşmalar dünya ekonomisi üzerinde etkili olmuştur. Bir kamp ABD'nin öncülüğünde serbest piyasa ekonomisine, diğeri SSCB'nin güdümünde merkezi planlamaya bağlı kalmıştır (Kazgan,2005;80). 1950'li yıllarda Bretton Woods kuruluşlarınca dış yardımın özel yabancı sermaye

yatırımlarını engellediği gerekçesiyle devamlılığına yer verilmemesi ilkesi rafa kalkmış, siyasi nedenlerle dış yardım programları kullanıldığı yerlere bakılmaksızın arttırılmıştır.²⁴ Gelişmekte olan ülkelere yapılan dış yardımlar devlet harcamalarını arttırarak, enflasyona neden olmuştur. 1970 yılında başlayan enflasyonla işsizliğin aynı anda görüldüğü stagflasyon krizi, devlet harcamalarının da büyük etkisi olduğu, talep artışından kaynaklanmıştır.

1.2.3.4.1. 1945-1975 Döneminin Üretim Yapısı

İkinci Dünya Savaşı sonrası sermaye birikimini sağlayan üretim yapısında Fordist üretim rejimi hakim olmuştur. Harvey fordist üretim rejimi ile; kitle üretiminin, kitle tüketimini doğuracağı ve emeğin yeni kullanım alanlarının oluşturulması ve yeni politikalarla emek denetiminin sağlanması sonucu demokratik bir toplum yaratılacağını vurgulamıştır (Harvey, 1997, s.126). Talep yetersizliğinden kaynaklanan üretim sorunlarının çözülmesi için uygulanan Keynesyen talep genişletici politikalar fordist üretim rejiminin önünü açmıştır. Üretim sürecinde işgücünün yoğunluğunun arttırılmasıyla tüketim düzeyinde artış sağlanmıştır. Fordist birikim rejimi kitle üretimi ve kitle tüketimine dayanmaktadır. Kitle üretimi için de kitlesel talebin planlanması ve oluşturulması gerektiğini öngörmektedir (Saklı, 2007;5).

Harvey savaş sonrasında 1945'ten 1973'e kadar süren uzun canlılık döneminin temelinde, emek üzerinde belli bir denetim pratiğinin, bir teknoloji bileşiminin, tüketim alışkanlıklarının, politik ekonomik iktidarın belli bir biçimlenişinin yattığını ve bu biçimleniş Fordist-Keynesçi denmesini ifade etmektedir (Harvey,1997;146).

Talebe göre sabit sermaye yatırımlarında ve sendikalaşma sonucu ücretlerde esnekliğin olmaması, farklı tercihlerin ortaya çıkması sonucu talebin belirlenememesi sistemin aksaklıkları olarak görülmüştür. 1970 yılından sonra fordist birikim rejimi yerini esnek üretim rejimine bırakmıştır.

²⁴ İkinci Dünya savaşı sonrası 1945 yılında Marshall Planı olarak uygulanan bu yardım programı gelişmiş ülkelerin savaş sonrası yeniden yapılanmasını amaçlamıştır. Bu plan daha sonra gelişmekte olan ülkeleri de içine alarak 33 ülkeye 1959 yılına gelindiğinde 72,5 milyar dolarlık bir yardım yapılmıştır (Armaoğlu, 2010;443).

Dönemin bir diğer önemli özelliği artan fiyat rekabetinden korunmak ve büyük ölçek ekonomisinin sağladığı avantajlardan faydalanmak için şirket birleşmelerinin gerçekleşmesidir. 1948 ile 1954 arasında madencilik ve imalat sanayisinde 1773 birleşme olmuştur. 1954 yılındaki birleşmeler 1957 yılındakinin üç katı düzeyindedir (Dowd,2007;201).

İkinci Dünya Savaşından sonra artan Keynesyen uygulamalar devlet müdahalesinin ekonomi üzerinde etkili olmasına neden olmuştur. Savaş sonrası dönemde görülen devlet müdahalesindeki artış enflasyon oranlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır (Gouverne,2007;167-175). Yapılan harcamalarla artan enflasyon oranları talebi azaltmış ve devlet azalan talebi giderebilmek amacıyla harcamalarını arttırmıştır. 1945-1970 arasında enflasyon oranlarının düşük düzeyde kalması, uygulanan Keynesyen maliye ve para politikalarının başarısı olarak görülmüştür.

Savaş öncesi döneme kıyasla savaş sonrası dönemin ayırt edici özelliği talebin kapitalist üretimle paralel büyüme göstermesidir. Talep artırıcı etkinin kaynağı ücretlerdeki verimliliğe dayanan artış ile devletin toplam talebi destekleyici rolü olmuştur. Sendikal faaliyetlerin gelişmesi sonucu ücretlerin toplu sözleşmelerle belirlenmesi gelir ve istihdamda istikrar sağlamıştır. Devletin ekonomide aktif olarak yer alması sonucu iş güvencesi sağlayan kamu işlerinin genişlemesi ve sosyal devlet anlayışının ortaya çıkması ile işsizlik ödenekleri, sigorta, emeklilik gibi ücret dışı gelirlerdeki artış tüketim talebini artırmıştır (Gouverner, 2007;172).

1820 yılından sonra onar yıllık aralarla dalgalanmalar gösteren kapitalist üretim, 1945-1970 arasında altın çağını yaşamıştır. Aşırı üretim krizi olarak ortaya çıkan kapitalist krizler, talep artırıcı politikalarla önlenmeye çalışılmıştır.

Savaş sonrası artan teknolojik gelişmelerin ve makineleşmenin sanayi üretiminde kullanımı verimlilik artışının kaynağını oluşturmuştur. Dönemin en belirgin özelliği verimlilikteki artışın etkisiyle artan ücretler ve kârlılığın talebi artırıcı etki yapmasıdır. Kitlelerin satın alma gücündeki artışın korunması için istihdamın istikrarlı bir şekilde gelişmesi, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak ücret benzeri gelirlerin devamlılığın sağlanması ve bu koşullar altında tüketici kredilerinde kolaylaştırmalar gerekli olmuştur.

Kapitalist üretimin amacı kâr ve birikimdir. Kapitalistler kârları ve birikimi arttırmak için birbirleriyle rekabet halindedir. Makineleşmenin gelişmesinin açıkça görülen nedeni, kapitalistlerin birbirleriyle ve kapitalist olmayan ücretlilere karşı rekabetidir (Gouverneur,2007;175). Artan rekabet sonucu makineleşme ve teknik gelişmeler verimlilik artışıyla toplam üretimi artırmaktadır. Verimlilikteki artışın devamlılığını sağlamak için giderek artan oranda hammadde ve makineleşme gerekmektedir. Marks bu durumu sermayenin organik bilişimdeki artış olarak tanımlamış, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranla artma eğilimi ile değerlendirmiştir. 1973 petrol krizi kâr oranlarının düşmesiyle başlamıştır. Krizin bir başka sebebi ise güçlenen sendikalar aracılığıyla artan ücretler olarak görülmüştür. İçe yönelik sermaye birikim rejiminde genişleyen yeniden üretimin ülke içinde karşılaştığı bir sorun olarak emek gücüne göre aşırı birikimin gerçekleşmesi ortaya çıkmaktadır. Preiser tarafından tanımlanan emek gücüne göre aşırı birikim, sermayenin genişleyen yeniden üretimine karşın emek yetersizliği, ücret artışlarını getirerek, kâr oranlarının düşmesine neden olmaktadır (Clarke,2009;78). Günümüzde içe yönelik sermaye birikim rejiminin yerini neoliberal küreselleşme ile kapitalist dönüşüme bırakması sermayenin ücretlerin düşük olduğu yerleri tercih ederek maliyet düşüşüyle kâr oranlarını yükseltme isteğinin sonucu olarak yorumlanabilir.

1.2.3.4.2. 1945-1975 Döneminin Finansal Yapısı: Bretton Woods'un Kabulü

İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaştan zarar gören ülkelerin yeniden inşası, serbest ticaretin gelişmesi, tek taraflı ithalat sınırlamalarının kaldırılması ve devalüasyonun önlenerek uluslararası parasal sistemde istikrarın sağlanması için 1944 yılında Bretton Woods sistemi kabul edilmiştir.

Bretton Woods Konferansı'nda Keynes tarafından hazırlan Keynes Planı ile Hanry White tarafından hazırlanan White planı olmak üzere iki plan tartışılmıştır. Keynes planında uluslararası ödemeler bilançosunda fazla veren ülkeler için dış dengenin sağlanmasında çeşitli önlemler alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Plana göre dış fazla veren ülkelerin revalüasyon yaparak ulusal paraların değerlendirilmesi sonucu ithalatın özendirilmesi, ithalat üzerindeki kotaların kaldırılması ve genişleyici maliye ve para politikalarının uygulanması gerektiği öne sürülmüştür.

Fakat konferansta savaştan güçlenerek çıkan ve savaş sonrası dünya hegemonyası tartışmasız olan Amerika'dan White planı kabul edilmiştir. White'a göre, savaş sonrası dönemin başlıca gereksinimi, ulusal paraların istikrarını sağlayacak, rekabetçi devalüasyonların tekrarını ve diğer kapitalist ülkelerin ABD ihraç mallarının rekabetinden kaçınmak için 1933'ten sonra oluşturdıkları çeşitli ticareti engelleyici kısıtlamaları önleyecek bir kurumsal yapı idi (Horsefield'dan aktaran Yalman, 1984; 84)

Bu plan Bretton Woods sisteminin temelini oluşturarak IMF ve Dünya Bankasının kurulmasını öngörmüştür. Doların sabit bir pariteden altınla değiştirilebildiği ve ulusal paraların sabit bir döviz kuru üzerinden dolara bağlandığı sistemde IMF'nin kuruluş amacı sabit döviz kurunun korunması olmuştur. Sabit kurun korunması amacının altında dünya ticaretinde ödemeler dengesinde meydana gelen açıklardan kaynaklanan aksaklıkların giderilmeye çalışılması yatmaktadır. IMF dünya ticaretine eklemlenmede sorunlar yaratan ödemeler dengesindeki kısa vadeli açıkların giderilmesinde katkıda bulunmaktadır. Dünya Bankası ise savaştan zarar görmüş ülkelerin yeniden yapılandırılması ve kalkınma için kaynak sağlanması amacıyla kurulmuştur. Savaştan zarar gören ülkelerin ekonomik gelişmesine katkıda bulunacak uzun vadeli kredi vermektedir. Bretton Woods sistemi ülkelerin dış kaynak gereksinimlerini kısa vadeli ve uzun vadeli olarak karşılayan kurumları oluşturmuştur.

IMF'nin kuruluş amaçlarından sabit döviz kurunun devamlılığını sağlama amacının altında sadece ödemeler dengesindeki açıkların giderilmesi yer almamakta aynı zamanda, uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla ticaretin genişletilmesi ve istihdamın arttırılması ile birlikte reel gelirlerin artmasını sağlamak da yatmaktadır. Fakat bu amaçlar ödemeler dengesinin kısa vadeli açıklarının finansmanı için kredi sağlanmasının gölgesinde kalmıştır.

IMF'nin kuruluş amacı ve politikaları neoklasik anlayışa uygun olarak belirlenmiştir. Bu anlayışa göre, ulusal ekonomide gerek enflasyon, gerekse ödemeler dengesi açıkları, aşırı talep baskısının ürünüdür (Yalman,1984;86). 1952 yılından sonra oluşturulan stabilizasyon programları neoklasik temelli, talebi kısıtlayıcı ve makro değişkenleri talep baskısını engelleyecek şekilde düzenlemeye yöneliktir. IMF

ödemeler dengesi açıklarını gidermeye yönelik programlar düzenlerken, enflasyon aracılığıyla iç ve dış fiyatlar arasındaki dengenin bozulması sonucu ithalat talebindeki artışı önlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla programlar talebi daraltacak ya da kontrol altına alacak politikalar içermektedir.

Sistemin temeli sabit döviz kuru aracılığıyla uluslararası finansal piyasalarda istikrarın sağlanmasıdır. Ülke paralarının dolar karşısında yüzde 1 oranında aşağı ve yukarı dalgalanmasına izin verilmiş, bu sınırların aşılması durumunda merkez bankalarının müdahalesiyle döviz kurlarında istikrarın yeniden sağlanması güvence altına alınmıştır. Merkez bankalarının altın ya da dolar rezervlerinin kur istikrarını sağlayacak müdahaleye yetmemesi sonucu, IMF bu ülkelere katı şartlarda dolar borç vermiştir. Devalüasyon yapabilme, uzun dönemli kur istikrarsızlığı ve ödemeler dengesinde yapısal sorunların ortaya çıkması koşuluna bağlı kılınmıştır.

IMF kur değişikliği karşısında esnek bir ilke koyamamış, dış ödemeler dengesinde temel bir dengesizliğin varlığını kur değişikliğinin zorunlu bir koşulu olarak kabul etmiştir. (N.Öztürk,2004;100). Dolayısıyla ödemeler dengesinde açık veren ülkelerin kur ayarlamaları sabit döviz kuru uygulaması nedeniyle kısa aralıklarla yapılamamakta ve uzun aralıklarla yapılan devalüasyonların yüksek oranlarda olmasına neden olmaktadır. Ödemeler dengesinde fazla veren ülkeler dolar rezervlerini arttırmak için kur ayarlamalarından kaçınmışlardır. Sistem ülkeleri daha ziyade devalüasyon yapmaya teşvik etmektedir.

1960 yılında Amerika'nın dış yükümlükleri altın stokları düzeyini aşmış, ödemeler dengesinde verdiği açıkların, doların rezerv para olma ve emisyon kazancı sağlama aracılığından yararlanarak, para basılarak giderilmeye çalışılması dünya çapında doların değerinin düşmesine neden olmuştur.²⁵ Ödemeler dengesindeki açıkların devamlı hale gelmesi devalüasyon beklentisiyle dolara karşı spekülasyonu arttırmıştır. Bu sistemin bir etkisi doların enflasyonist esnekliğini, paranın uluslararası akışına katmak olmuştur. (Holloway, 2007; 61). Dolayısıyla ödemeler dengesi açıklarının enflasyon korkusu olmadan, para basılarak finanse edilebilmesi, doların

²⁵ 1964 yılında diğer kapitalist ülkelerin döviz rezervleri 40 milyar dolarken, Amerika altın rezervlerinin değeri 11 milyar dolardı (Köymen, 2007;185).

rezerv para olarak kullanılması ile uluslararası piyasalarda akışkan olmasından kaynaklanmaktadır.

Avrupa devletlerinin dolar rezervlerindeki artış sonucu spekülasyon sermaye akımlarını engelleyebilecek güce sahip olmaları, sermaye kontrollerinin kaldırılmasını sağlamıştır. Döviz ve sermaye kontrollerinin 1958 yılında kaldırılması ile eurodolar piyasalarının oluşması, uluslararası sermaye işlemlerinin düzenleme olmadan yapılmasına olanak sağlamıştır. Avrupa bankaları dolar olarak yatırılan mevduatlara ve rezervlerine karşı dolar kredisi açmaya başlamışlardır.

Amerika'da faiz oranlarının düşük olması, ödemeler dengesinde verdiği açık neticesinde emisyon ile yaratılan doların daha denetimsiz olan eurodolar piyasalara yönelmesine neden olmuştur. Borç alanlar açısından da bu piyasalardan borçlanmak daha uygun olmuştur, çünkü döviz borçlanması yaparken merkez bankalarının düzenlemelerine boyun eğmek zorunda kalmamışlardır (Toporowski,2007;182).

Savaş sonrası dönemin sermaye birikiminin temelinde kredi genişlemesi bulunmaktadır. Amerika'nın ödemeler dengesi açıklarının para basılarak finanse edilmesi, dolar arzını artırmış ve dolar rezervlerinin genişlemesiyle Avrupa bankalarının rezerv miktarını artırarak kredi genişlemesi sağlamıştır. Amerikan bankalarının da içinde bulunduğu eurodolar piyasalarından borçlanmanın kolaylaşması doların ödeme aracı olmaktan çıkıp kredi aracı olmasına neden olmuştur. Bretton Woods sistemi, dünya piyasasındaki uluslararası açığa dayalı talep finansmanını, dünyanın geri kalanına enflasyonist dolar arzı temelinde düzenlemekteydi (Bonefeld, 2007;69).

Sistemin istikrarsızlığı, dışarı çıkan Amerikan sermayesinin diğer sanayileşmiş ülkelerin finansman ihtiyacını aşmasıyla kendini göstermiştir (Adda,2007;12). Savaş sonrasında dünyanın diğer sanayileşmekte olan ülkeleri yeniden yapılanmanın finansmanı için ödemeler dengesindeki açıkla Amerika dışına çıkan sermayeye ihtiyaç duymuşlardır. Fakat Avrupa, ulusal paralarının konvertibilitesini sağlayacak yeterli dolar rezervine sahip olunca, ellerindeki doları altınla değiştirmeye başlamışlardır. Bu durum Amerikan altın stoklarını azaltarak, Amerika'nın dış yükümlülüklerinin altın stok değerini aşmasına neden olmuştur.

Dolara olan güvenin azalması ve devalüasyon beklentisi ile spekülatif saldırılardaki artış sonucunda Amerika, 1971 yılında Bretton Woods sisteminden tek taraflı olarak çıktığını açıklamış, sabit kuru kaldırarak dalgalı kur rejimine geçmiş ve doların altına çevrilmesini durdurmuştur.

Bretton Woods sisteminin yıkılmasının ardından 1970'li yıllar boyunca dünya ekonomisi enflasyon ve işsizliğin aynı anda görüldüğü stagflasyon adı verilen durgunluğa girmiştir. Söz konusu dönemde Bretton Woods sisteminin sağladığı sabit kur rejimi ülkelere finansal istikrar sağlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde savaş sonrası Keynesyen politikaların uygulandığı içe yönelik sermaye birikim rejimi görülmüştür. Savaş sonrası dönemin gelişmekte olan ülkeler açısından belirgin özelliği, Keynesyen politikalara dayalı içe yönelik sermaye birikimi rejimidir. Çalışmanın izleyen kısmında bu birikim rejimi kısaca ele alınmaktadır.

1.2.3.4.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde İçe Yönelik Sermaye Birikim Rejimi

1929 krizi sonrası ulusal ekonomiler korumacı politikalar izleyerek kendilerini bunalımın etkilerinden korunmaya çalışmışlardır. 1930 ve 1940'lı yıllarda sistemin işleyişinde savaş ve bunalım nedeniyle görülen aksamalar sonucu, Yeni Anlaşma ve refah devleti ile yarım kalan gelişmeler savaş sonrası yeniden gündeme gelmiştir. Bu korumanın devamı olarak Bretton Woods sisteminin getirdiği sabit döviz kuru uygulaması ulusal ekonomilerin, dünya ekonomisindeki istikrarsızlıktan etkilenmesini engellemiştir. Bu dönemde uygulanan içe yönelik sermaye birikim rejimi ülke içi sanayilerin gelişmesine olanak tanımıştır. Birikimin sınırlarına ulaşmasıyla 1980 sonrası dönemde dışa dönük sermaye birikim rejimine geçilmiştir. Sermaye birikimi ve karşılaştığı sınırları anlamak açısından aşağıda yapılan kavramsal açıklamalar yararlı olacaktır.

Kapitalizm temel dinamiği rekabetin harekete geçirdiği sermaye birikimidir. Sermaye birikimi ya da artı değerın tekrar sermayeye dönüşmesi kapitalist üretimin temelini oluşturan kâr güdüsü sonucu oluşmaktadır. Birikim için artı ürünün bir

kısımının sermayeye dönüştürülmesi gerekmektedir. Birikim, kendini, sermayenin giderek artan bir ölçüde yeniden üretimi içinde oluşturur. (Marks,C1 2006;501)

Sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi ve birikim, kapitalist büyüme ile aynı anlamda kullanılmakta olup kapitalist büyüme sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi demektir ve bu yeniden üretim yaratılan artı değerin biriktirilmesi yani ek üretim araçları ve işgücü satın almayı gerektirmektedir (Gouverneur,2007;238). Sermaye birikimi kısa ve açıklayıcı olması bakımından sabit sermaye stoğundaki artış olarak tanımlanmaktadır.

İçe yönelik sermaye birikim rejimi ithal ikameci sanayileşme olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönem, gelişmekte olan ülkelerde korumacı politikaların arttığı iç piyasaya yönelik üretimin gerçekleştiği bir dönüşüm sürecidir. Gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunda, tarımsal dönüşümden kapitalist dönüşüme geçişi sağlayan bu dönem yurt içi ilkel birikim kavramıyla da açıklanmıştır İçe yönelik sermaye birikimi rejimi uygulayan gelişmekte olan ülkelerin sermaye birikiminin özellikleri arasında tarımsal üretim ağırlıkta olmakta ve nüfusun büyük kesimi tarımsal alanda istihdam edilmektedir (Yalman, 1984;84-116)

Gelişmekte olan ülkelerde kapitalist dönüşümün gerçekleştiği 1945 sonrası dönemi, Byres yurt içi ilkel sermaye birikimi olarak tanımlamıştır (Byres, 2007;140) Byres göre yurt içi ilkel birikimin temel özelliği köylülerin sahip olduğu topraklardan ve diğer üretim araçlarından ayrılması ve varlıkların potansiyel kapitalistlere devredilmesidir. Bu süreçte toprağından ve üretim araçlarından mahrum bırakılan proletaryayı oluşturan kesimler tarımda ve sanayide pek az istihdam imkanı bulmakta ve bu kesimler genelde işgücü fazlası olarak kırsal kesimde sıkışıp kalmaktadırlar.²⁶

Marks ilkel birikimi, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde sanayileşmeyi sağlayan birikim ve kapitalist gelişimin temellerini oluşturan dinamiklerin ortaya çıkışı olarak tanımlamaktadır. Kapitalist sanayileşme öncesi Batı Avrupa da benzer dönüşüm sergilemiştir. Dönüşümün ana özelliği daha önce de belirtildiği gibi

²⁶ Yut içi ilkel sermaye birikimi neoliberal dönüşümün temelini oluşturmakta ve dönüşüm sürecini harekete geçirmektedir.1978 yılından itibaren milyonlarca Çinli toprağından çıkarılarak mülksüzleştirilmiştir. 1980 yılının sonunda 50 ile 60 milyon civarı bir göçebe nüfus ortaya çıkmıştır (Byres,2007;152).

topraksızlaştırılan köylülerin üretim araçları mülkiyetini kaybederek kentlerde işsiz ordularına dönüşmesidir.

1945 sonrası kalkınmacı devlet anlayışı çerçevesinde devletin desteği ve koruması ile uygulanan toprak reformları kapitalist dönüşümü sağlamak amacıyla ilkel birikimin örneklerini oluşturmaktadır. Byres bu süreci kapitalist dönüşümle başarılı bir biçimde bütünleşen bir ilkel birikim olarak tanımlayarak, dönüştürülen tarım sektörünün kapitalist sanayileşmeye etkin bir biçimde katkı sağladığını belirtmiştir (Byres,2007;147).

Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin özgül yapılarına göre ilkel birikim farklı sonuçlar doğurmuştur. Tayvan ve Kore gibi bazı ülkeler dışında tarımsal dönüşüm kapitalist sanayileşmeyi gerçekleştirecek yeterlilikte olmamıştır. Mülksüzleştirme süreçlerini şiddetlendiren ve çabuklaştıran neoliberal politikalarsa gelişmekte olan ülkelerin ilkel birikim sürecini hızlandırmış fakat devlet desteğinin yoksunluğu kapitalist dönüşüm hızına dikkat çekici bir ivme kazandıramamıştır (Byres,2007;154).

İçe yönelik sermaye birikim rejimi 1930 yılında başlamış, savaştan dolayı kesintiye uğramış ve savaş sonrası devam etmiştir. Kapitalist sistemin getirdiği rekabetin etkisiyle ve üretici sermayenin dünya üzerindeki serbestliği için gerekli koşulların sağlanmasıyla şirket birleşmeleri ve tekelleşme artmıştır. İthal ikameci üretimi sağlayan koruma önlemleri, şirketlere tekelleşme imkânı tanımış ve korumacılığın getirdiği yüksek kâr güdüsüyle yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde, 1950'li yıllardan itibaren dünya pazarı ile bütünleşmeyi sağlayan önemli unsur gelişmiş ülkelere gelen özel sermaye yatırımları olmuştur.

1945-1975 dönemi arasında gelişmekte olan ülkelerin izlediği içe yönelik sermaye birikim politikaları ülke içinde sanayileşme sağlamıştır. İçe yönelik sermaye birikim rejimi bu anlamda ülke içi ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisine dönüş öyküsüdür (Ercan,2004;17). İthal ikameci sanayileşme olarak da adlandırılan bu strateji, daha önce ithal edilen ürünlerin ülke içindeki sermaye tarafından üretilmesidir. Fakat daha önceden ithal edilen malların üretilmesi için gerekli olan hammadde ve enerjini ihtiyacı yine ithalatla sağlanacaktır. Dolayısıyla ithalat

talebinde azalma olmayacak, ithal malların bileşimde hammadde, enerji yönünde artışın olduğu değişim gerçekleşecektir. Erken kapitalistleşen ülkelerde birikim sürecinde, üretim araçları üreten kesim ile tüketim malları üreten kesimin her ikisi de benzer bir gelişmişlik düzeyi sergilemektedir (Öztürk,2006;115). İçe yönelik sermaye birikimi rejimi uygulayan gelişmekte olan ülkelerde ise üretim malları ve tüketim malları üreten sektörler arasında farklı gelişmişlik düzeyi bulunmaktadır. Tüketim malları üretiminden üretim malları üretimine geçiş ithalat gereksinimini değiştirmemiştir.

Grunwald'a göre 1930'lardan başlayarak ithal ikameci sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerin 1950'lerde hem ödemeler dengesi açığı vermelerinin, hem de artan oranda fiyat artışlarıyla karşılaşmalarının nedeni, izlenen sanayileşme stratejisinin kendisidir. (Grunwald'dan aktaran Yalman, 1984;87) Yalman hükümet politikalarının, bilinçli olarak düzenlenmiş bir sanayileşme stratejisi çerçevesinde oluşturulmadığı ve ekonomide başka sonuçlar almaya yoğunlaşarak ödemeler dengesi açıklarını kapamaya yönelik rastgele bir ithal ikameci sanayileşme sürecine yol açtığı eleştirilerini haklı bularak, içe dönük birikimi rastgele ve planlı ithal ikameci sanayileşme olarak ayırmaktadır. Buna göre rastgele ithal ikameci sanayileşme nihai mamul üretimden başladığı ve ithal girdilere dayalı üretim sürecine neden olduğu için dışa bağımlılığı arttırmaktadır. Planlı sanayileşme ise dünya ekonomisine bağımlılığı azalttığı ölçüde başarılı olacaktır. Yalman'a göre oluşan sürecin ve yaşanan bunalımların nedenlerini, politikalarda aramaktan çok, yaşanan sermaye bikrim sürecinin çelişkilerinde aramak gerekmektedir (Yalman, 1984; 90-92).

Ara malı ve yatırım malı açısından ithalata dayalı yapı, ödemeler dengesi açıklarına neden olarak döviz ihtiyacını arttırmıştır. Korumacılığın neden olduğu yüksek kâr beklentisiyle artan yabancı yatırımlar, üretim için gerekli olan döviz ihtiyacını karşılamaya yetmemiştir. İthalat gereksinmelerinin döviz ihtiyacını arttırması uluslararası kurumlardan kredi kullanımıyla borçlanmayı arttırmaktadır. Buna ek olarak söz konusu ülkeler, ithalat bedellerini ödemek için ellerinde tuttukları yabancı dövizlerin tükenmesini önlemek gayesiyle deflasyonist talep politikaları izleyerek ithalat taleplerini denetim altında tutmak zorunda kalmışlardır (Toporoswski,2007;182).

Sermaye sürekli kendini genişletme isteğindedir. İçe yönelik birikim rejiminde sermaye, tüketim malları üretiminin doyumuna ulaşmasıyla kârlı yatırım alanları aramaya başlamıştır. Üretim malları üretimine yönelme, ithalat gereksiniminde artışa neden olarak ödemeler dengesi açıklarını arttırmıştır. Ödemeler dengesi açıklarının getirdiği döviz ihtiyacı ve iç pazarın sınırlarına ulaşılması dünya ekonomisi ile bütünleşme ihtiyacını doğurmuştur. Ercan'a göre dünya ekonomisi ile eklemlenme kaygısı kapitalistler için bir neden değil, sonuçtur. Amaç dünya ekonomisi ile bütünleşmek değil dışa yönelik sermaye birikimi kanalıyla daha fazla artı değer yaratmak ve yaratılan artı değeri yeniden paylaşmaktır (Ercan,2004;17).

İçe yönelik sermaye birikim rejimi yani ithal ikameci sanayileşme tüm gelişmekte olan ülkelerde uygulanmamıştır. Uygulanan ülkelerde ise ülkenin yapısal özelliklerine, siyasi ve ekonomik yapılarına göre farklılık göstermiştir. İçe yönelik sermaye birikim rejimi uygulayan gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye, Kolombiya, Venezüella, Peru, Brezilya, Arjantin yer almaktadır. Brezilya 1950 yılında başlayan içe yönelik sermaye birikim rejimini 1964 IMF istikrar politikalarıyla ihracata dayalı olarak yeniden yapılandırmıştır. Brezilya, Arjantin ve Türkiye'nin müdahaleci dönemi ve sonuçları, 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalarla aşımaya çalışılmıştır. IMF stabilizasyon programları ile neoliberal politikaların kapitalistleşme amacıyla uygulama alanı bulması Latin Amerika ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok gelişmekte olan ülkede ortaya çıkan krizlerin arka planını oluşturmaktadır.²⁷

İçe yönelik sermaye birikimin neden olduğu tıkanıklık ve bunalımın gerekçesi iç pazarın sınırlarına ulaşılması olarak tanımlanmıştır. 1970 yılında başlayan enflasyon ve işsizlik oranlarının artışı ve onu takip eden 1973-74 petrol kriziyle ekonomi neoklasik iktisat temelli neoliberal politikalar aracılığıyla uygulanma alanı bulan, neoliberalizm (neoliberal küreselleşme) sürecine girmiştir. Bu serbestleşme sürecinin politikaları ve etkileri ikinci ve üçüncü bölümlerde detaylı şekilde incelenecektir.

²⁷ Çalışmanın izleyen kısımları bu arka planı ayrıntılı olarak ele almaktadır.

1.2.3.5. 1973 Krizi ve Neoliberal Küreselleşme Süreci

1971 yılında uluslararası parasal istikrarı sağlayan Bretton Woods sisteminin yıkılmasından sonra, 1973-74 petrol krizinin etkisiyle birlikte dünya ekonomisi stagflasyon adı verilen enflasyonla işsizliğin aynı anda yaşandığı bir durgunluk dönemine girmiştir. Keynesyen politikaların bunalımdan çıkışı sağlayamaması ekonomi politikalarında yeni arayışları gündeme getirmiştir.²⁸

Kapitalist üretim sürecinde rekabet olgusuyla sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin artması sermaye birikimini arttırmaktadır. Kriz dönemlerinde devlet müdahalesiyle sermayenin değersizleşmesinin önüne geçilmesi enflasyonun artmasına neden olmaktadır. 1970 krizinin açıklanmasında sermayenin kriz sonrası değersizleşmesinin önlenmesinin stagflasyona neden olduğu belirtilmiştir. Marksist iktisatçılar bu süreci para krediden hareketle, kredi olanaklarındaki genişlemenin üretimin üzerine çıkmasıyla açıklamış ve devlet harcamalarıyla kötü durumdaki sermayelerin değersizleşmesinin önlendiğini ifade etmişlerdir. Marks'a göre kapitalizmin başlangıcından beri kredi olanaklarının gelişmesi üretim koşullarının ve dolaşımın sınırların elverdiğinden daha fazla gelişmesine izin vermiştir (Marks,2005 C3;607). Dolayısıyla stagflasyon, kredi sisteminin aşırı şişmesiyle, sermayenin değersizleşme eğiliminin önüne geçilerek krizin engellenmeye çalışılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Neoliberal iktisatçılara göre bunalımdan çıkışın koşulu bunalımı bütün sonuçlarıyla yaşamaktır, sermayenin değersizleşmesinin önündeki engeller ortadan kaldırılarak, kapitalist ekonominin içsel işleyiş mantığı serbest bırakılarak piyasa mekanizması tarafından dengesizliğin giderileceği savunulmaktadır. Keynesyen politikalarla eksik talebin devlet harcamalarıyla desteklenmesi, tekelleşmenin artması

²⁸ Keynesyen iktisatçılar arasında işsizliğin giderilmesi yönündeki teorik görüş ayrılıkları yeni arayışları hızlandırmıştır. Enflasyonla işsizliği bir araya getiren krize çözüm, Yeni Keynesyenlere göre nominal ücretlerin düşürülmesidir. İşsizliğin giderilmesi ve fiyatların düşmesi nominal ücret düşüşlerine bağlıdır. Fiyatların ve ücretlerin düşme yönünde katı olması istihdam sorununa neden olmaktadır. Post Keynesyenler ise işsizliğin nedenini sosyal haklardan yoksunluk sonucu oluşan güvensizlikle azalan talepte aramaktadırlar. Fiyatlar ve nominal ücretlerdeki düşüşler, borçluların gelirlerindeki faiz yükünü arttırarak talepte düşüşe neden olmaktadır. Yeni Keynesyenlerin nominal ücretlerin aşağı doğru esnek olmamasının istihdamı engellediği düşüncesi neoliberal iktisatçılarla benzerlik göstermektedir. tam istihdam hedefine ulaşmak için ücret esnekliğinin sağlanması gerekçesiyle emek piyasasının esnekleştirilmesi amaçlanmıştır.

ile artan talebin fiyat artışlarıyla sonuçlanmasına neden olmuştur. 1945 – 1970 arası dönemde kapitalist rekabetin getirdiği sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile kredi olanaklarında artış borçlanmayı arttırarak enflasyonu derinleştirmiştir. Artan talebe tekel konumundaki firmalar fiyat artışıyla cevap vermiştir. Bu durum enflasyona neden olmuş ve stagflasyonu başlatmıştır.

Moseley Amerika'nın uzun stagflasyon dönemini Marksist bir açıklamayla kâr oranında (toplam kârın toplam sermayeye oranı) önemli düşüslere bağlamıştır. 1950'den 1970'lerin ortasına kadar, Amerikan ekonomisinde kâr oranı neredeyse yüzde 50 azalarak yüzde 22'den yüzde 12'ye inmiştir (Moseley,2006;256). Keynesyen politikaların talep artırıcı etkisiyle, firmalar verimi ve istihdamı arttırmak yerine kâr oranlarını yeniden yükseltmek için fiyatları arttırmışlardır. Fiyat artışları enflasyona neden olmuş ve yatırımların azalması işsizlikle sonuçlanmıştır. Moseley'e göre, kriz kâr oranlarındaki düşmenin önüne geçilerek sermayenin değersizleşme sürecine engel olunmasıyla başlamıştır.

Kapitalist ekonomide kâr oranlarının düşmesi uzun dönemde gerçekleşen bir eğilimdir. Emek verimliliğin artırılması ve emeğin yerine makinelerin kullanılması, maliyetlerin düşürülmesi için daha fazla sermaye yatırımı demektir. İşçi başına sermaye oranındaki artış, işçi başına kâr oranındaki artıştan hızlı olduğu zaman kâr oranlarında düşme meydana gelecektir. Kâr oranını düşüren diğer bir unsur üretken olmayan emeğin üretken emeğe olan oranındaki artıştır.

Marksist teoriye göre kârı yaratan unsur artık değerdir. Artık değer üretim sürecinde, gerekli zamandan daha fazla çalışan emeğin karşılığı ödenmemiş çalışması ile ortaya çıkmaktadır. Neticede kârı yaratan üretken emek olmaktadır. Üretken olmayan emeğin artık değerini yaratılmasında bir rolü olmazken, gerçekleştirilmesinde etkin olmaktadır. Üretken olmayan emeğin istihdamındaki artış artı değer üretimine katkısı olmadığı için maliyet artışına neden olarak kârı azaltmaktadır. Bu açıklamalara göre 1970'lerde görülen stagflasyonun temelinde kârlardaki düşüş yatmaktadır.²⁹

²⁹ Stagflasyon krizine getirilen bir diğer açıklama ise kâr sıkışması teorisi olarak bilinen kuramdan hareketle işçi ücretlerindeki yükselmenin kâr oranlarında düşüğe neden olduğu yönündedir. Kârlar ücretlerin yükselmesiyle işçi sınıfının artan maliyeti sonucu düşmektedir. Kârların düşmesine getirilen

İşte neoliberalizm tam da bu kârlardaki düşüş sorununa yani krize yönelik bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Neoliberal küreselleşme, sermayenin kârlı yatırım alanları araması ve kârlılığı sağlayacak maliyet avantajını kendisine sunan ya da sunmak zorunda kalan ucuz emek gücüne sahip ülkelere yönelmesiyle başlamaktadır. Neoliberal küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeleri kapsayacak şekilde genişlemesini sağlayacak politikaların uygulanmasında önemli bir etken 1980'lerin Borç Krizi olmuştur. Bretton Woods sisteminin getirdiği dolar bolluğu, bankacılık sektörünün kaynaklarını arttırarak kredi olanaklarını genişletmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ve firmaların artan borçlanması, 1980'lerin başında borç krizine neden olmuştur. Borç krizinin ardından dış kaynak kullanma ihtiyacı olan ülkeler IMF yapısal uyum programlarını uygulamak zorunda kalmışlardır.

Gelişmekte olan ülkelerin batılı bankalardan ve IMF'den kredi sağlayabilmelerinin ön koşulu yapısal uyum ve neoliberal yeniden yapılandırmayı içeren istikrar programları olmuştur. Bu programlar 1970'li yıllarda gelişmiş ülkelerde kâr oranlarının düşmesiyle, sermayenin yeni ve kârlı yatırım arayışlarıyla yeni alanlarına yönelmesini sağlamaktadır. Çünkü kapitalizmin sağlıklı yaşaması sermaye birikimi ve büyümenin sürmesine, bu da kâr oranının yüksekliğine bağlıdır (Kazgan,2005;88).

Bu bağlamda çalışmanın izleyen kısmı, neoliberal iktisat politikalarının biçimlenişinde ve uygulanışında etkili olan oluşum ve kuramları ve bu politikaların makro ekonomik etkilerini ele almaktadır.

1.3. Neoliberal Küreselleşme

Kapitalizm hem coğrafi olarak hem de bireysel ve kolektif yaşamın tüm alanlarına sirayet etmek anlamında sürekli genişleyen bir süreç izlemektedir. Dolayısıyla küreselleşme kapitalizmin bir gerekliliği ve kaçınılmaz bir sonucu olarak

bir başka yaklaşım emek gücüne göre aşırı birikim kuramıdır. Genişleyen yeniden üretimin emek gücünün sınırlarına ulaşmasıyla ücretler artmıştır. Aşırı birikim aynı zamanda sermayenin organik bileşimindeki artış olarak tanımlanan, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranındaki artışı göstermektedir. Kâr oranlarındaki azalmanın bir başka Marksist açıklaması organik bileşimdeki yükselmenin kârları düşürdüğü yönündedir. Bu yaklaşımlar çalışmanın izleyen bölümlerinde daha ayrıntılı ele alınmaktadır.

ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda küreselleşme yeni bir olgu olmamakta, söz konusu genişleme ve yayılma sürecinin hızlandığı ve yavaşladığı dönemler halinde gelişim göstermektedir.³⁰

Kapitalist genişleşmenin ilk ortaya çıktığı dönem olan Batı Avrupa'nın Amerika'yı keşfi ile başlayan kapitalist yayılma birinci küreselleşme dönemi, İngiltere'de başlayan sanayi devrimi sonrası dönem ikinci küreselleşme dönemi ve 1980 sonrası kapitalist genişleme ise üçüncü küreselleşme dönemi olarak sınıflandırılır. Aynı zamanda neoliberal küreselleşme olarak da adlandırılan üçüncü küreselleşme döneminde, kapitalist genişleme eğiliminin hızı ve kapsamı artmıştır.³¹

İkinci Dünya Savaşından 1970'li yıllara kadar geçen süre içinde korumacılığın arttığı ve içe dönük ekonomi politikalarının uygulandığı bir dönem yaşanmıştır. 1970 yılında başlayan enflasyon ve işsizliğin aynı anda görüldüğü ekonomik durgunluk ile kâr oranlarının düşmeye başlaması, sermayenin yeni kârlı alanlar arayışını arttırmıştır. Sermayenin önündeki engellerin kaldırılarak, serbest dolaşımının sağlanması küreselleşmeyi hızlandırmıştır. 1970'lerde dünya çapında kâr durgunluğuna bir tepki olarak neoliberalizm ileri kapitalist ülkelerde, çevre ülkelerde ve son olarak da eski sosyalist blokta politik olarak baskın hale gelmiştir (Li, 2008;120). Neoliberal küreselleşme, 1970'ten sonra Bretton Woods kuruluşları olan İMF ve Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkeleri, dünya ekonomisine entegre etmek amacıyla uygulanan neoliberal politikalarla başlayan bir süreç olmuştur.

1973 ve 1974 krizinden sonra giderek serbestleşen dünya ekonomisinde küreselleşme sürecinde ve dolayısıyla kapitalizmde yeniden yapılanma ve bir değişim meydana gelmiştir. Neoliberalizm küresel kapitalizmin neoliberal politikalarla desteklenen ekonomik ideolojisi konumunda olmuştur.³²

³⁰ Kapitalizmin genişleme ve yayılma dönemleri kapitalist büyümenin artması, sermayenin genişleyen yeniden üretim sürecinin hızlanması ile değerlendirilmektedir. Sermayenin genişleyen yeniden üretimi sabit sermaye yatırımlarındaki artış olarak tanımlanmaktadır.

³¹ Neoliberal küreselleşme döneminde artan kapitalist yayılma, ikinci küreselleşme döneminde oluşan doğrudan sömürge ve yarı sömürge statüsündeki ülkelerin kapitalistleştirilmesi (küreselleştirilmesi) şeklinde olmuştur. Neoliberal küreselleşme döneminin merkez (küreselleştiren) ve çevre (küreselleştirilenler) kutuplaşması, birinci ve ikinci küreselleşme döneminin sonucudur.

³² Neoliberal politikalar arz yönlü iktisat, parasalcılık, yeni klasik iktisat ve yapısal uyum gibi iktisat teorileri ve kavramları ile de ifade edilmektedir. Buna göre neoliberal politikaların gerisinde yatan

Neoliberalizm terimi, pek çok bakımdan çağdaş kapitalist uygulamalar ve politikaların özünü yakalamakla birlikte, kimi önemli açılardan sorunlu bir terimdir. Özellikle, kapitalizm, altında geniş bir politika seçenekleri yelpazesinin eş zamanlı olarak hazır bulunduğu ve neoliberalizmin de bu olanaklardan sadece bir tanesi olduğu görüşünü güçlendirmektedir. (Hart-Landsberg, 2008;93). Dolayısıyla neoliberalizm kapitalizmin politikalar ile desteklenen yayılma sürecidir.

Boas ve Gans- Morse 1990-2004 arası dönemde dokuz farklı akademik dergideki ilgili 148 makaleyi tarayarak temelde; neoliberalizme dair ekonomi politikaları bütünü , kalkınma, ideoloji ve paradigma olmak üzere 4 farklı tanım tespit etmiştir (Ördek,Başkaya,2008;755). Ekonomi politikaları olarak neoliberalizm, serbestleşme, devletin küçültülmesini ve müdahalelerin kısıtlanması, mali disiplin, özelleştirme, kamu harcamalarının daraltılmasını içeren Washington Uzlaşması politikalarıdır. Kalkınma modeli olarak neoliberalizm açıklamasında neoliberal politikaların sistematik uygulanışı bir kalkınma modeli olarak sunulmuştur. İdeoloji olarak neoliberalizm, liberalizmin ekonomik olmayan, özgürlük, eşitlik gibi unsurlarını içererek ya da ekonomik alanları bunlarla süsleyerek sunmaktadır. Paradigma olarak neoliberalizm bir düşünce çerçevesini işaret ederek, piyasanın kendi haline bırakılması ve toplumların ekonomilerinin fiyat mekanizmasıyla düzenlenmesine dayanır. Bu tanımlara ek olarak neoliberalizm aynı zamanda bir paradokstur. Özellikle 2008 yılında başlayan krizle birlikte kendi kendine işleyen serbest piyasa ekonomisinin başarısız olduğu ve krizden çıkışta devlete ihtiyaç duyulduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Aynı zamanda neoliberal söylemlerin, devletin ekonomideki görevini yeniden tanımlayarak piyasa ekonomisinin işleyişini sağlaması gerektiğini ileri sürmeleri, bir anlamda piyasaya müdahale gerektiğinin göstergesidir. Dolayısıyla burada bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin, kendiliğinden ekonomide dengeleri ve etkin kaynak dağılımını sağlayacağı belirtilirken, aynı zamanda devletin düzenleyiciliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Şenses'e göre neoliberal küreselleşme sürecinin başlamasında ve güç kazanmasında, sermaye birikim sürecinin bir gereği olarak üretim süreçlerinin yer

iktisat teorisinin esas olarak dayandığı varsayımlar; ekonominin tam istihdamda çalışması,tüm öznelerin karar verirken tam bilgiye sahip olmaları ve fayda maksimizasyonuna göre karar vermeleri ve ekonominin tam rekabet içinde işlemesidir (Ördek ve Başkaya,2008; 401).

değiştirmesi, bu süreçte çok uluslu şirketlerin etki alanının genişlemesi ve belki de en önemlisi, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin bu değışikliklere ivme kazandırması gibi etmenler çok önemli bir rol oynamıştır (Şenses, 2005;13).

Colas'a göre neoliberalizm hem bir kuramsal ilkeler dizisini hem de toplumsal- siyasi uygulamalar kümesini kapsamaktadır. Dolayısıyla kapitalist piyasa ilişkilerinin toplumsal alandaki yaşantıya yayılmasına hizmet etmektedir. Bu savdan hareketle hem bir kavram hem bir politika olarak neoliberal küreselleşmenin, devlet ve piyasalar arasındaki ilişkinin küresel ölçekte yeniden yapılandırılması amacını taşıdığı savunulmaktadır (Colas,2007;132).

Marks, küreselleşmeyi sermayenin genişleme eğiliminin bir sonucu olarak görmüştür. Dolayısıyla neoliberalizm küreselleşmeyi başlatmamış, hızlandırmıştır.

Dumenil ve Levy' e göre küreselleşme ve neoliberalizm, birbirleriyle ilişkili olan iki ayrı mekanizmalar kümesini ifade etmektedir. Küreselleşme dünya ekonomisinin uluslararasılaşması olarak tanımlanmakla birlikte bu tanımlama yeni olmayıp, neoliberal küreselleşme sürecinde yeni olan sermayenin uluslararası hareketliliği olmaktadır. Neoliberalizm kapitalizmin işleyişi ile ilgili yeni kuralları ifade etmektedir (Dumenil, Levy, 2007;26) Bu kuralların ulusal ölçekteki söylemi neoliberal politiklardır.

Wallerstein'a göre neoliberal küreselleşme dünya ekonomisinin 1945'ten 1970'lerin başına kadar devam eden uzun genişleme döneminin ardından başlayan kâr oranlarının düşmesine karşı sunulan alternatif programdır (Wallerstein, 2008;2).

Yıldızoğlu ise üçüncü tür küreselleşme olarak tanımladığı neoliberal küreselleşmenin, kâr oranları yasasının karşıt eğilimlerini harekete geçiren güçlerin yarattığı, ekonomik, siyasi ve kültürel bir oluşum, bir kriz formu olduğunu söylemektedir (Yıldızoğlu, 2008).

Harvey neoliberalizmi, insanoğlunun refahının en iyi, bireysel girişim özgürlüklerini ve vasıflarını sağlam temele dayanan mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretle kâarakterize edilen kurumsal çatı içinde geliştirmeyi hedefleyen bir politik iktisadi uygulamalar teorisi olarak tanımlamıştır. Devletin

görevi bu uygulamalara uygun kurumsal bir çatı yaratmak ve bu yapıyı korumaktır. (Harvey, 2005;2).

Neoliberal küreselleşme 1980 yılından sonra neoliberal politikalarla gelişmekte olan ülkeleri etkisi altına almıştır. Gelişmekte olan ülkelerde neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması sonrasında oluşan ve sistematik hale gelen krizler, kriz öncesi uygulanan politikalarla birlikte, küreselleşmenin eleştirilmesine neden olmuştur. Ayrıca neoliberal küreselleşme dönemiyle birlikte, emek ve sermaye arasındaki uçurumun giderek açılması ve gelir dağılımındaki bozulmalar, ülkelerarası gelişmişlik ve refah düzeyindeki farkın giderek artması, yoksulluk sorununa bir çözüm bulmaktan öte, yoksulluğun ülkeler içinde ve ülkeler arasında giderek artan boyutta bir sorun haline gelmesi küreselleşme ve neoliberal politikalarla yapılan eleştirileri arttırmaktadır.

1.3.1. Neoliberal Küreselleşmenin Kavramsal Unsurları

Dünyada neoliberal dönüşüm daha öncede ifade edildiği gibi 1970 yılının ortalarında ekonomi politikalarının değişimi ile başlamıştır. Ekonomi politikalarında gerçekleşen değişim sosyal politikaları ve toplumsal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Neoliberalizm olarak adlandırılan bu dönüşüm süreci sosyal ve ekonomik değişimin piyasa ekonomisi kapsamında şekillenmesini amaçlamıştır. Neoliberal politikalar aracılığıyla tüm dünyayı etkisi altına alan neoliberal küreselleşme sürecinin kavramsal ve ideolojik alt yapısını neoliberalizm oluşturmaktadır. Bu süreçte neoliberal düşüncenin özünü ve iki kavramsal unsur ve bu unsurlar arasındaki çatışma oluşturmaktadır. Bu unsurlar; devlete karşı piyasa ekonomisinin gelişimi ve emeğe karşı sermayenin kazanımları olarak belirlenmektedir.

1.3.1.1 Devlet ve Piyasa

Neoliberal küreselleşme, neoliberal politikalar aracılığıyla gelişmekte olan ülkeleri etkisi altına almaktadır. Bu ülkelerde 1980 öncesi ekonomik yapı içe dönük sermaye birikim rejimine dayalı devlet müdahalesinin yoğun olarak görüldüğü korumacı bir özellik göstermektedir. 1980 sonrası yaşanan neoliberal dönüşüm

devletin ekonomi üzerindeki etkisini azaltarak piyasa ekonomisine geçişi amaçlamıştır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde neoliberal dönüşüm, devletin küçültülmesi ve özel sektörün büyümesiyle ekonomik dengelerin devlet kontrolünden çıkarak piyasa mekanizmasına bırakılması sürecidir. Piyasa mekanizmasının, fiyat unsuru aracılığıyla kaynak dağılımını etkin şekilde gerçekleştireceği temel varsayım olmuştur. Bu varsayım bilindiği üzere klasik iktisat kuramının teorik alt yapısını içermektedir. Klasik iktisat kuramında, piyasada arz ve talebe göre oluşacak dengede belirlenen piyasa fiyatı, ekonomide kaynakların etkin ve verimli dağılımını sağlayacaktır. Klasik ve neoklasik kuramı kapsayan ekonomik sistem kapitalizmdir. Kapitalist üretim ilişkileri, piyasa ekonomisine dayalı, devletin ekonomideki müdahalesini azaltan serbestleşme politikalarını içermektedir. Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı üzere neoliberalizmin politika aleti olan neoliberal politikalar, neoklasik iktisat kuramına dayalı kapitalist üretim ilişkilerini kapsamaktadır. Bu bakımdan neoliberal dönüşüm aynı zamanda kapitalist dönüşümdür.

Neoliberal dönüşüm ile devletin ekonomi üzerindeki rolü yeniden tanımlanmıştır. Devlet, ekonomik faaliyetlerden uzak duran, sosyal devlet anlayışı içinde alt yapı yatırımları yapan ve temel sağlık, eğitim hizmetleri sağlayan bir görev üstlenmiştir. Buna karşın neoliberal dönemle birlikte devletin küçültülmesi, piyasanın giderek daha çok alana hakim olmasıyla sosyal devlet anlayışı çerçevesinde eğitim ve sağlık hizmetlerinin piyasalaştırılmasına geçiş başlamıştır. Bu bakımdan sosyal devlet anlayışı piyasa mekanizması çerçevesinde yeniden tanımlanmıştır. Devlet küçülürken kalan boşluklar piyasa ekonomisi üzerinden özel sektörle doldurulmuştur. Fakat devletin küçültülmesi amacı gerçekte devletin müdahalesinde küçülmeyi kapsamamıştır. Bugün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım üzerinde sübvansiyonlar, ihracata teşvikler ve ithalatı kısıtlayıcı gümrük önlemleri yaygın olarak görülmektedir.³³ Özellikle 1990 yılında başlayan krizler devlet müdahalesiyle aşılmıştır. Neoliberal dönüşümde devletin rolü piyasa mekanizmasına geçişi sağlayan yasal alt yapıları oluşturmak ve piyasa ekonomisinin aksaklıklarını gidermek

³³ Amerika'nın 25 bin çiftçiye sağladığı tarım sübvansiyonu, üretilen pamuğun değerini aşmakta ve küresel pamuk fiyatlarında çok büyük düşüslere neden olmaktadır. Amerika'daki pamuk üretim maliyeti, dünyadaki pamuk üretim maliyetinin iki katı olmasına rağmen, Amerikan çiftçileri dünya pamuk üretiminin üçte birini gerçekleştirmektedirler (Stiglitz, 2004;207).

olmuştur. Dolayısıyla neoliberal dönemde devlet müdahalesi, piyasa ekonomisinin aksamaması ile yaşanan krizler sonrası piyasa ekonomisinin işleyişini yeniden sağlamayı amaçlamaktadır. Özetlemek gerekirse neoliberal dönüşüm devletin ekonomi üzerinde rolünü, yeniden tanımlayarak ekonomik faaliyetlerden uzaklaşması ve piyasa ekonomisine geçişi sağlayacak yasal alt yapıların yapılması olarak belirlemiştir. Devlet piyasa ekonomisine geçişte etkili bir araç olmuştur. Ekonomide üretken faaliyetleri özel sektöre bırakmıştır.

Piyasa ekonomisine geçiş ve birçok hizmetin piyasada alınıp satılır hale gelmesi, neoliberal küreselleşmenin önemli bir özelliği olmuştur. Ekonomide birçok unsur metalaşarak piyasada alınıp satılmaya başlanmıştır.³⁴ Devletin ekonomiden çekildiği her alan özel sektör için yeni bir piyasadır.

1.3.1.2. Emek ve Sermaye

1980'e kadar geçen sürede uygulanan devletçi Keynesyen politikalar ile emek ve sermaye arasında uzlaşma sağlanmış ve kazanımlar bir bakıma dengelenmiştir. Bu dönemde emeğe tanınan sosyal haklar ve sendikal faaliyetlerin serbest bırakılması pazarlık gücü sağlayarak işgücü ücretlerinde daha adil bir dağılım sağlamıştır. 1980 sonrası neoliberal dönüşümle birlikte temel hedef olan piyasalaştırma mantığı çerçevesinde emek piyasasında dönüşüm başlamıştır. Buna göre sendikal faaliyetlerin azaltılarak pazarlık gücünün ortadan kaldırılması, ücretlerin düşük tutularak maliyetlerin azaltılması amaçlanmıştır.

Neoliberal görüşlere göre ücretlerin düşürülmesi ekonomide istihdam sorununu çözecektir. Fakat gerçek amaç istihdam sorunundan çok sermayenin ve yatırımın kârlılığını arttırmak olmuştur. Neoliberal dönemle birlikte emek, tüm insani tanımlardan soyutlanarak üretim faktörü olarak tanımlanmış ve maliyet unsuru olarak görülmüştür. Dolayısıyla ücretlerin düşürülmesi maliyetleri azaltarak kârları arttıracaktır.

³⁴ Neoliberal küreselleşme ile birlikte metalaşma kavramı ve hızı, kapsamını arttırmıştır. Metalaşma, piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte ekonomideki bir çok faktörün serbest piyasada oluşacak fiyatla alınıp satılması ile hızlandırmıştır. Özellikle emek ve para piyasalarındaki serbestleşme sonucu para ve emek metalaşmıştır. Mal piyasada üretilen metaları kapsarken, serbest piyasa ekonomisine geçiş, ekonomik faktörlerin de metalaşmasına neden olmuştur. Bu durumda mal ve meta ayrımı kapsam olarak farklıdır. meta ve metalaşma kavramı neoliberal küreselleşmeyle birlikte mal, emek ve parayı kapsayan geniş bir tanımlama olarak kullanılmaktadır.

Kapitalist üretim ilişkileri emek ve sermaye arasındaki kazanımların emek aleyhine gerçekleşmesine neden olmuştur. Maliyeti düşürmek için ücretlerin azaltılması sermayenin kârlılığını arttırmaktadır. Yani sermayenin kârlılığındaki artış emek ücretlerinde azalmayla sağlanmaktadır. Emekten sermayeye doğru bir transfer gerçekleşmektedir. Transferin gerçekleşmesi üretim sürecinde yaşanan çelişkili yapının sonucudur. Buna göre emek üretim sürecinde iki farklı zaman harcayarak değer yaratmaktadır. Emegın yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmek için üretimde harcadığı zaman gerekli emek zamanı ve toplam çalışma süresinden gerekli zamanın çıkarılması ile bulunan artı emek zamanı olarak tanımlanmaktadır. Artı emek zamanı sermayenin kârlılığını sağlayan ve emegın fazla çalışmasıyla elde edilen artık değer üretimini sağlamaktadır. Artık değerin bölüşümü sermaye lehine gerçekleşmektedir. Emek ürettiğı değerden gereken payı alamamakta dahası yaşamsal faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde neoliberal dönüşümde bölüşüm emek aleyhine gerçekleşmekte ve ücretlerdeki düşüşler yoksulluk sorununa neden olmaktadır. Sermayenin kazanımları giderek artarken, emek gelirlerinin giderek düşmesi gelir dağılımını bozmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL İKTİSAT POLİTİKALARI VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

Neoliberal iktisat politikaları, stagflasyon sonrası düşen kar oranlarındaki azalmaya tepki olarak ortaya çıkmıştır. Neoliberal ideolojiye sahip sermayenin, karlı yatırım alanları arayışı küresel ekonomide serbestleşme politikalarının uygulanmasını gerektirmiştir. Serbestleşme politikaları, neoliberal iktisat politikaları ile gelişmekte olan ülkelere uygulanmıştır.

2.1 Neoliberal İktisat Politikaları

1980 sonrası sanayileşmiş ülkelerde uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar, Keynesyen politikalar sonrası ortaya çıkan enflasyon ve işsizliğin aynı anda görüldüğü stagflasyon ve 1979 yılında kâr oranlarındaki düşüşle devam eden ekonomik bunalımına çözüm olarak uygulanmıştır. Neoliberal ideolojinin altında yatan kapitalist üretim ilişkileri çeşitli kurumlar aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla IMF stabilizasyon (istikrar) politikaları adı altında uygulama alanı bulan neoliberal politikalar, gelişmekte olan ülkeler açısından bir bakıma kapitalistleştirme süreci olarak tanımlanabilir. Neoliberal politikalarla kapitalizmin ilişkilendirilmesinde, politikaların toplumsal dokunun bozulmasında ve çözülmesinde oynadığı önemli rol dikkate alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlayan devlet müdahalesinin Keynesyen politikalarla bütünleşmesi sonucu gelişmekte olan ülkelerde içe yönelik sermaye birikimi rejiminin sınırlarına ulaşılması artan döviz ihtiyacıyla dışa açılma ve serbestleşme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Birinci kuşak kalkınma ekonomisi olarak adlandırılan bu dönemde kaynak dağılımı, büyüme ve gelir dağılımında iyileştirme kamu harcamalarının artmasıyla açık bütçe ve gevşek para politikası ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Toplam talep yönlü makro politikaların uygulandığı dönemde devletin kaynak dağılımındaki etkin rolü refah devleti olarak tanımlanmıştır. Erken kapitalistleşen ülkelerde refah devleti uygulaması ve geç

kapitalistleşen ülkelerdeki içe dönük sermaye birikimi rejimi 1970 stagflasyon kriziyle yerini arz yönlü ve monetarist kuram eşliğinde neoliberal politikalara bırakmıştır.

Orhangazi'nin de belirttiği gibi neoliberal politikaların kökeninde, neoklasik iktisat teorisi ve özellikle de Avusturya Ekolü olarak adlandırılan iktisat akımı yatmaktadır. Neoliberal politikaların gerisinde yatan iktisat teorisi, temel şu varsayımlara dayanır:

- Ekonomiler tam istihdamda çalışmaktadır.
- Tüm öznel karar alırken, bu kararları ve bunarın sonuçları hakkında tam bilgiye sahiptir.
- Tüm piyasalar tam rekabet içinde işlemektedir (Orhangazi, 2007;402).

Bu varsayımlara dayana neoliberal iktisat politikaları; arz yönlü iktisat, parasalcılık, yeni klasik iktisat ve yapısal uyum gibi iktisat teorileri ve kavramları ile de ifade edilmektedir (Orhangazi, 2007;402).

Neoliberal politikaların temel olarak piyasa mekanizmasına dayanan mal ve hizmet piyasalarında, sermaye piyasalarında serbestleşme girişimleri 1970 de yaşanan krizden çıkışı amaçlamıştır. Krize getirilen açıklanmalarda enflasyon ve işsizliğe rağmen kâr oranlarında düşme eğilimi ağır bastığı görülmüştür. Daha önce açıklandığı gibi, kâr oranlarındaki düşmenin altında yatan sebep sermayenin aşırı birikimi olarak tanımlanmıştır.

Aşırı birikimin getirdiği kârlardaki düşme, sermayenin ulusal piyasalardan uluslararası kârlı coğrafyalara genişlemesi için engellerin kaldırılmasını gerektirmiştir. Amerikan sermayesinin çözümü, kârlılığın gerilediği sanayi alanından finansal alana, üretim alanından dolaşım alanına geçişi sağlamak olmuştur (BSB, 2008;32).

Sermayenin yeni kârlı alanlar arayışı sermayenin serbestçe hareket edebilme ihtiyacını doğurmuştur. Kâr oranlarındaki düşmenin önüne geçebilmek için dünyanın farklı yerlerinde daha düşük maliyetle üretim olanakları aranmaya başlanmıştır. Geç kapitalistleşen ülkelerin neoliberal politikalar aracılığıyla piyasa mekanizmasına geçerek serbestleşmesi sonucu sanayi sermayesi ve ticari sermaye bu ülkelere

yönelmiştir. Geç kapitalistleşme kavramı bu açıdan küresel ekonomiye geç eklemlenme olarak tanımlanabilmektedir.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte doğrudan yabancı yatırım ve portföy yatırımları kârlılık açısından önem kazanmıştır. Sermaye giderek artan oranda portföy yatırımlarına yönelmiştir. Sermayenin artan oranda akışkanlığı ve yüksek getiri elde etmesi, gelişmekte olan ülkelerin sermaye denetimlerini kaldırmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Sabit sermaye yatırımları yerine sermaye piyasalarından ve türev araçlardan gelir elde eden finansal sermaye, mali sermaye birikimini oluşturmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerin finansal sermayeyi çekebilmek amacıyla uyguladığı sıkı para politikaları ile devlet harcamalarının kısılması enflasyonun düşürülmesini sağlayarak finansal sermayenin güvenliğini artırma ve yatırımlarının getiri oranını düşmesini önleme üzerine inşa edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında neoliberal politikalar finansal sermayenin işleyişini arttırmış ve sermaye birikiminin mali alana kaymasına neden olmuştur. Sermayenin artan hareketliliği ileride inceleyeceği üzere birçok gelişmekte olan ülkede finansal krizler yaratmıştır.

Temelde finansal kriz olarak değerlendirilen bu süreçte reel sektörle finansal sektör arasındaki bağın kopmasıyla, kapitalizmi kâr elde etme güdüsünün aldığı son şekil olarak değerlendirmek daha doğru olmaktadır. Bir meta olarak para doğrudan üretimde yaratılan değerlerle ilişkili iken, zaman içinde artan ölçüde aşırı üretim ve birikimin açığa çıkardığı değersizleşme tehdidi ile karşılaşmakta ve parasal varlıkların değerlenmesi bir dizi mekanizmayı harekete geçirmektedir (Ercan,2009;27). Para-sermaye, finansal piyasalara yönelerek spekülasyon faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır. Paranın değerden kopması ve bir meta şeklinde para kazanma aracı haline gelmesi üretimden bağımsız bir yapı oluşturmaktadır.

1980 sonrasında, IMF ve Dünya Bankası'na verilen İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin yeniden yapılandırılması ve ekonomik istikrarın sağlanması görevi, gelişmekte olan ülkelerin neoliberal yapısal dönüşümünün sağlanması şeklinde değişime uğramıştır. Bu değişim, Latin Amerika ülkelerinde gevşek para ve maliye politikaları sonucu yaşanan enflasyon ile başa çıkmak amacıyla Washington

Uzlaşması adı altında somutlaştırılmış ve diğer gelişmekte olan ülkelere istikrara kavuşmanın anahtarı olarak sunulmuştur.

Bretton Woods sisteminin yıkılmasından günümüze kadar geçen neoliberal yeniden yapılandırma, Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı borç krizinden sonra hazırlanan Washington Uzlaşması ile başlamış, 1999 Köln Zirvesiyle tasarlanan yeni uluslararası finansal mimari ve onun üzerine şekillenen ve Bretton Woods II olarak adlandırılan süreç içinde gelişmiştir. Bu süreçte gelişmekte olan ülkeler paralarını dolara bağlayarak, sabit kur ya da döviz kuru çıpasına dayalı para kurulu sistemi uygulayarak, rezervlerinin değer kaybını önlemeye çalışmışlardır.³⁵

1990'ların sonlarında Washington Uzlaşması'nın politika ve reformları beklenen sonuçlara ulaşmayarak sosyal çözülmeyi ve yoksulluğu giderek arttırdığı için eleştirilmeye başlanmıştır. 1999 Köln Zirvesinde Yeni Uluslararası Finansal Mimari oluşturularak, gelişmekte olan ülkeler için yükselen piyasalar tanımı yapılmıştır (BSB,2007;7). Bu eleştirilerden hareketle Rodrik (2002) ve Frecnh- Davis (1995) Latin Amerika ve geç kapitalistleşen ülkeler uygulamalarında reform gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Rodrik politikaları, kurumsal yönetim ile aile şirketlerinin ve kamu kurumlarının şeffaf ve hesap verebilir duruma getirilerek profesyoneller tarafından verimliliği arttıracak şekilde yönetilmesi, yolsuzlukların önüne geçilmesi, emek piyasasının esnekleştirilmesi, Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları çerçevesinde dış ticarete serbestleşme, finansal kurallar ve standartların belirlenmesi, sermaye hareketlerinin uluslararası piyasalara ölçülü olarak açılması, ara kur rejimlerinden kaçılması³⁶, bağımsız bir merkez bankası ve enflasyon hedeflemesinin makro istikrar bakımından önemi, sosyal güvenlik ağlarının oluşturulması³⁷, gelir dağılımına odaklanılması olarak ekonomik kalkınmayı da içeren bir şekilde yeniden tanımlanmıştır (Rodrik, 2002).

Çalışmanın izleyen kısmı, neoliberal iktisat politikalarını biçimlendiren Washington Uzlaşması'nın ana hatlarını açıklamaktadır.

³⁵ Amerika'nın artan dış ticaret açığının finansmanını sağlamak için emisyonu yönelmesiyle artan dolar miktarı diğer gelişmekte olan ülkelere rezerv artışı sağlamıştır.

³⁶ Ara rejimler olarak tanımlanan kurlar ayarlanabilir sabit kur, sürünen pariteler, yatay bantlar içinde dalgalanan sabit kur olarak tanımlanmıştır.

³⁷ Sosyal güvenlik ağları devlet tarafından sigorta mekanizmasının iyi işlemesi, yoksullukla mücadele edilmesi, asgari gelir garantisi, genel sağlık sigortası, işsizlik ödenekleri ve ekonomik teşvikler gibi sosyal politikaları kapsamaktadır (Rodrik,2002).

2.2. Neoliberal İktisat Politikalarının Biçimlenişi: Washington Uzlaşması

Latin Amerika'da yaşanan enflasyon ve ekonomik sorunlarla birlikte artan borç krizine karşı çözüm olabilmesi için hazırlanan Washington Uzlaşması serbestleşme politikalarını temel almaktadır. Bu uzlaşma IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazine Bakanlığı'nın, neoliberal iktisat teorisi ile yoksul ülkelere yönelik neoliberal politika reçeteleri etrafında birbirlerine yaklaşımlarını ifade etmektedir (Saad-Filho, 2005;191).

1989 yılında John Williamson tarafından 10 madde olarak belirlenen neoklasik teoriye dayalı politikalar, mikro düzeyde devletin etkin olmadığı, verimli kaynak dağılımının açık ve rekabetçi piyasalara bırakıldığı, makro düzeyde ise küreselleşmenin hakim olduğu bir yapı üzerinde kurgulanmıştır. Devletin sermaye birikimdeki rolünün yeniden tanımlandığı bu yapıda, piyasaların düzgün işlemesi için devletin gerekli önlemleri alması ve kamusal mal üretime yoğunlaşması amaçlanmıştır.

1970'lere kadar uygulanan Keynesyen ekonomi politikalarının sermaye birikimde yaşanan çelişkilere çözüm bulamaması devletin çözümden ziyade sorun yarattığı düşüncesini hakim kılmıştır. Friedman ve Hayek tarafından³⁸ ortaya konan serbest piyasa yaklaşımlarının yeniden doğuşu bir çıkış yolu gibi görünmüştür (Harman, 2009; 82).

Washington Uzlaşması politikaları Latin Amerika ülkeleri için hazırlanmış olmasına rağmen, döviz krizi ve borçlanma sonucu ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkelere borç karşılığı yapısal uyum ve istikrar politikaları adı altında genişletilmiş olarak uygulanmıştır.

Washington Uzlaşması; mali disiplin, hükümet harcamalarının yapılandırılması, vergi reformu, faiz oranlarının serbestleştirilmesi, serbest döviz kuru, dış ticaretin serbestleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların önündeki

³⁸ Neoklasik iktisat teorisine dayanan neoliberalizmin kurucuları Friedrich Van Hayek ve Milton Friedman olarak kabul edilir (Orhangazi,2007; 403).

engellerin kaldırılması, özelleştirme, deregülasyon ve mülkiyet hakkının güvence altına alınması gibi başlıklara dayanmaktadır (Williammson, 2004; 1-14).³⁹

2.2.1. Mali Disiplin⁴⁰

Neoliberal iktisat teorisyenlerine göre ekonomide istikrarı sağlamak, fiyat artışlarının (enflasyonun) önüne geçilmesi ile mümkün olmaktadır. Hükümet harcamalarının neden olduğu bütçe açıkları, toplam talebi arttırarak fiyatlarda artışa neden olmaktadır. Geç kapitalistleşen ülkelerde fiyatlardaki artış, paranın değişim aracı olarak satın alma gücünü düşürerek dış alımı ucuz hale getirmekte ve dış ticaret dengesini bozarak, ödemeler dengesi açığını arttırmaktadır. Enflasyonun yaşandığı ülke parasına göre yabancı paraların değer kazanması, ülke içinde yabancı paraya yapılan yatırımı arttırmaktadır. Finansal serbestleşme ile artan sermaye akımları enflasyon nedeniyle değeri düşen yerli paradan kaçışı hızlandırır. Williamson'a göre bu durum fakir halkı etkilemektedir, çünkü zengin olan parasını yurtdışına çıkarabilmektedir (Williamson;2004;2). Bu görüşe göre enflasyonun önlenmesi, asıl fakir halkın lehine olacaktır.

Neoliberal politikalar, enflasyonun toplam talepteki artıştan kaynaklandığı varsayımıyla hareket ederek, kamu harcamalarının azaltılması üzerinde durmuştur. Bütçe açıklarının tek başına toplam talebi artıcı olduğu konusundaki yaygın görüşün aksine talep artışının toplam talebin diğer unsurları olan yatırım ve net ihracattaki değişme ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Neoliberalizmde devletin geri çekilmesine yapılan vurgu gelişmiş kapitalist ülkelerde kamu harcamalarının artış oranına bakılarak yanlışlaşabilmektedir. Erken kapitalistleşmiş gelişmiş ülkelerde devletin ekonomideki payı 1920 yılında yüzde 8,3, 1960'da yüzde 28, 1980'de yüzde 42,6, 1990'larda ise yüzde 50'lere kadar yükselmiştir. Geç kapitalistleşen ülkelerde ise bu oran yüzde 20 civarındadır (OECD,

³⁹ Söz konusu başlıkların açıklanması, aksi belirtilmedikçe Williamson 2004'ten yararlanılarak yapılmaktadır.

⁴⁰ Neoliberal iktisat politikaları, maliye ve para politikası üzerinde etkili olmuştur. Bu çalışmada, mali disiplin, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, özelleştirme ve vergi reformunun aynı zamanda maliye politikaları olduğu hususundan hareketle maliye politikaları ayrı bir başlık altında incelenmemiştir.

Economic Outlook No. 68-86). Krizlerle birlikte devletin ekonomideki rolü ve kamu harcamaları giderek arttırmıştır. Mali disiplin 2009 kriziyle rafa kalkarak krizin ortaya çıktığı Amerika'da 2009 itibariyle bütçe açığı 1 trilyon doları geçmiştir.

2.2.2. Hükümet Harcamalarının Yeniden Yapılandırılması

Neoliberal politikalar, piyasaların serbestleşmesini hedeflerken bu hedefleri gerçekleştirmek için devletin ekonomideki rolünü yeniden tanımlamıştır. Devlet, 1980 öncesi içe dönük sermaye birikim rejiminde olduğu gibi ekonomiye doğrudan müdahalede bulunmayacak ve ekonomik alandan çekilecektir. Buna göre piyasaların verimli şekilde işleyebilmesi için kamu sektörü daralacak ve piyasaların işleyiş mekanizması serbest bırakılacaktır.

1980 öncesi içe dönük sermaye birikim rejimi dönemi ve ardından yaşanan stagflasyon, ekonomi politikalarını değiştirmiştir. Stagflasyon krizinin ortaya çıkış nedeni, bu dönemde yapılan devlet harcamaları olarak gösterilmişti. Buna göre kamunun ekonomiye doğrudan müdahale amaçlı yaptığı harcamalar, enflasyona neden olmaktadır. Ekonomik istikrarın sağlanması için devlet harcamalarının kısılması gerekmektedir. Ayrıca neoliberallere göre, kaynakların verimli dağılımını sağlayan piyasa mekanizmasının işleyişi için devletin ekonomik alandan çekilmesi gerekmektedir.⁴¹

Geç kapitalistleşen ülkelerde devletin harcamaları mali disiplini tehlikeye soktuğu gibi piyasa ekonomisinin işleyişini de etkilemektedir. Hükümet harcamalarının yeniden yapılanmasında devletin sübvansiyon harcamalarını, ücret ödemelerini ve yatırım harcamalarını azaltması üzerinde durulmuştur.

1980 sonrası neoliberal dönemde erken kapitalistleşen ülkelerde refah devleti uygulamasının ön planda olmasına rağmen, geç kapitalistleşen ülkelerde hükümet harcamalarının azaltılması temel sağlık hizmetleri, eğitim ve alt yapı yatırımlarında

⁴¹ Devletin ekonomik alandan çekilerek, bütçe açıklarının azaltılması yönünde yapılan teorik açıklama Dışlama Etkisi (Crowding Out) olarak adlandırılmıştır. Bu teoriye göre devlet, yaptığı harcamalardan doğan kamu açıklarını finansal piyasalardan borçlanarak finanse etmektedir. Devletin finansal piyasalardan borçlanması faiz oranlarını arttırarak, özel sektörün borçlanma maliyetini arttıracaktır. Dolayısıyla özel sektör yatırımlarının finansmanı pahalı hale gelecektir. Sonuç olarak da devlet yapmış olduğu kamu harcamaları ve borçlanmayla, faiz oranlarını yükselterek özel sektör yatırımlarını dışlamış olacaktır.

azalma ile sağlanmaktadır. Fakat neoliberal yeniden yapılanma ile birlikte başlangıçta bu ülkelerde devletin, üretken olan sektörler yerine sağlık ve eğitim gibi kamusal malların sağlanmasına yönelik harcamalarda bulunulması hedeflenirken, bütçe açıklarının azaltılması için kamu harcamalarının kısılması amacıyla bu harcamaların payında da azalmaya gidilmiştir.

Neoliberal yeniden yapılanmayla birlikte süreç içinde, hükümet harcamalarının yeniden yapılandırılması kapsamında, devletin yapmış olduğu sağlık ve eğitim harcamalarının azaltılması üzerinde durulmuştur. Hükümet harcamalarının kısıtlanması neoliberal politikaların toplumsal yapıda olumsuz etkilerine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yapılan kişi başı sağlık harcamalarının 2700 doları bulunduğu bir küresel ekonomide en geri beş ülkede kişi başına sağlık harcamaları 3 ile 5 dolar arasındadır.⁴² Aynı şekilde kişi başına eğitim harcamaları gelişmiş ülkelerde 10 bin ile 15 bin dolar arasındayken, en geri beş ülkede bu oran 38 ile 60 dolar arasında kalmıştır.

Eğitim ve sağlık harcamalarının yeniden yapılandırılmasında özelleştirmeler araç olarak görülmüştür. Devlet harcamaların azaltılmasında, eğitim ve sağlık hizmetlerinin daha etkin işleyen ve kaynakların verimli dağılımını sağlayan piyasa ekonomisine bırakılması üzerinde durulmuştur. Dünya Bankası, OECD uzmanlarının özellikle son zamanlarda üzerinde durdukları eğitimin sermaye için yeni yatırım alanı olması yönündeki vurgular, böylelikle eğitim-sermaye ilişkisi yönündeki tartışmalar, sermayenin yeniden üretim krizine karşı yeni değerlendirme alanı olarak eğitimin metalaşması yönüne kaymıştır (Sav Almanak 2009). Yapısal uyum programları ile uygulama alanı bulan neoliberal politikalar devletin eğitim ve sağlık hizmetlerinden çekilerek bu sektörlerin özel kesime bırakılmasını amaçlamıştır. Bu amaçlar doğrultusunda hükümet harcamalarının yeniden yapılandırılması bir araç işlevi görmüştür.

⁴² Hükümetlerin kişi başına sağlık harcamaları ABD’de 2765 dolar, İsviçre 2520 dolar, İsveç 2343 dolar, Finlandiya 2046 dolar olurken en geri beş ülkede bu harcamalar Vietnam’da 3 dolar, Tanzanya’da 4dolar ve Mozambik’te 5 dolardır (UNDP, Human Development Report 2006).

2.2.3. Vergi Reformu

Washington Uzlaşması'na göre mali disiplinin sağlanması için vergi oranlarında artış yerine hükümet harcamalarının azaltılması ve marjinal vergi oranlarının düşürülmesiyle vergi tabanının artırılması gerektiği belirtilmiştir. Temel amaç mali disiplinin sağlanması olup, önerilen vergi reformunun gerçekleştirilmesidir.

Vergi reformu tanım olarak, vergi dağılımının vatandaşlar arasında vergi yükünün bir grubun aleyhine olacak şekilde ağırlaştırmadan iyileştirilmesidir. Vergilerin GSMH içindeki payı vergi reformuna ilişkin önemli bir gösterge olmaktadır. Yapısal uyumun gerektirdiği, neoliberal politikalar vergi reformu kapsamında dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam vergiler içindeki payını değiştirmiştir.⁴³ Bu değişim dolaylı vergiler aleyhine gelişen bir süreç izlemiştir.

Neoliberal küreselleşme ülkeler arasında yabancı ticari ve finansal sermayeyi çekme rekabetini arttırarak kurumsal vergilerin düzenlenmesi ve gümrük ve ticaret vergilerinin azaltılmasına yönelik uygulamaların artmasıyla dolaylı vergilerin miktarının artmasına neden olmuştur. Dolaylı vergiler tüketim harcamaları üzerinden alınan vergilerdir. Bu açıdan bakıldığında toplam vergiler içinde dolaylı vergilerin payının fazla olması gelir dağılımında bozukluğun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla neoliberal politikalar gereği vergi tabanının arttırılarak, vergi dağılımında adaletin sağlanması amacı bu noktada tartışılır hale gelmiştir.

OECD ülkelerinin vergi gelirlerinin dağılımına bakıldığında toplam vergi gelirleri içinde dolaysız vergiler olarak adlandırdığımız gelirler vergisi, kurumlar vergisi ve mülkiyet üzerinden alınan vergilerin toplam vergi içindeki payının 2006 itibariyle yüzde 42, dolaylı vergiler olarak adlandırdığımız tüketim vergilerinin payının yüzde 30 olduğu görülmektedir (OECD Tax Bases, 2008). Dolaylı vergilerin oranının dolaysız vergilere göre düşük olması vergi dağılımında adil bir paylaşımın sağlandığını göstermektedir.

Ücretler üzerinden alınan vergiler değişim göstermeden yüzde 1 düzeyini korumuştur. Sosyal güvenlik kesintilerinin 1965 yılında yüzde 18 olan vergilerdeki

⁴³ Dolaylı vergiler katma değer vergisi (KDV), özel tüketim vergisi (ÖTV), özel işlem vergileri olup, tüketim harcamaları üzerinden alınan vergilerdir. Dolaysız vergiler ise kurumlar ve gelir vergisidir.

payı, 2006 yılında yüzde 25 yükselmiştir. Neoliberal politikalar devletin sosyal güvenlik harcamalarının ekonomide cari açık, enflasyon ve bütçe açığı gibi makro dengesizliklere neden olduğu gerekçesiyle sosyal güvenlik reformunun gerekliliği üzerinde durmuştur. Gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik harcamalarındaki artışın devlete getirdiği mali yükün bütçe açıkları üzerinde etkisi olduğu yönündeki yaygın görüşle birlikte, artan tüketim harcamalarında sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla topluma aktarılan kaynağın etkisi büyük olmuştur.

Tablo 1: OECD Ülkelerinin Vergi Yapısı: Vergilerin Toplam Vergi İçinde Yüzdeleri

Vergi Türü	1965	1975	1985	1995	2006
Gelir Vergisi	26	30	30	27	25
Kurumlar Vergisi	9	8	8	8	11
Sosyal güvenlik kesintileri	18	23	22	25	25
(İşveren)	(10)	(14)	(13)	(14)	(15)
(İşçi)	(6)	(7)	(7)	(8)	(9)
Ücretlerden Alınan Vergiler	1	1	1	1	1
Emlak Vergileri	8	6	5	5	6
Genel Tüketim Vergileri	14	15	16	18	19
Özel Tüketim Vergileri	24	18	16	13	11
Diğer Vergiler	1	0	1	3	3

Kaynak: OECD Tax Database 2008

Tabloya göre yapılan değerlendirmelerde, sanıldığı gibi aksine erken kapitalistleşen birçok ülkede sosyal güvenlik kesintilerinin payındaki artışın refah devleti anlayışının rafa kalkmadığını göstermektedir.

Seçilmiş bazı ülkelerin⁴⁴ vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Buna göre erken kapitalistleşen ülkelerde vergi gelirlerinin

⁴⁴ Ülke seçimlerinin yapılmasında benzer gelişmişlik düzeylerine sahip olmalarından hareketle bu ülkeler seçilmiştir. Ayrıca neoliberal iktisat politikalarının savunucularından Reagon ve Theatcher aracılığıyla neoliberalizmin ilk olarak Amerika ve İngiltere'de ortaya çıkmış ve buradan küresel

GSYİH'ya oranı geç kapitalistleşen ülkelere göre yüksektir. Vergi toplama performanslarından kaynaklanan bu durum geç kapitalistleşen ülkelerde vergi toplama sorununu göstermektedir. Bu oran düşük gelirli ülkelerde GSYİH'nın yüzde 17'si, orta gelirli ülkelerde yüzde 22'si, yüksek gelirli ülkelerde yüzde 27'si civarındadır (Fox, McIntyre, 2004). Bu aynı zamanda vergi toplama zorluğu yaşayan geç kapitalistleşen ülkelerin, bütçe açıklarının borçlanmayla sağlanmasına nedeni olmaktadır. Neoliberal politikalar, daha adil bir vergi dağılımı ile vergi gelirlerinin artmasını amaçlanmıştır. Kamu harcamalarının finansmanı, vergi gelirleri ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde devletin kamu harcamaları sonucu oluşan bütçe açıklarının; iç borçlanmayla finanse edilmesinin önlenmesi hedeflenmiştir. Fakat vergi gelirlerindeki artış ücretli ve tüketen kesim üzerinden sağlanmış ve yeterli olamamıştır. Geç kapitalistleşen ülkeler bütçe açıklarını iç borçlanmayla finanse etmişlerdir.

Tablo 2: Vergi Gelirlerinin GSYİH'ya Oranı

Ülkeler	1975	1985	1990	1995	2000	2005	2006	2007
ABD	25,6	25,6	27,3	27,9	29,9	27,3	28,0	28,3
Meksika	----	17,0	17,3	16,7	18,5	19,9	20,6	20,5
Japonya	20,9	27,4	29,1	26,8	27,0	27,4	27,9	----
Türkiye	11,9	11,5	14,9	16,8	24,2	24,3	24,5	23,7
İngiltere	35,2	35,6	36,1	34,5	37,1	36,3	37,1	36,6

Kaynak: OECD Tax Database, 2008

Vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı aynı zamanda vergi yükü göstergesi olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde vergi yükünün neoliberal yeniden yapılanma ile birlikte yüzde 1 ile yüzde 3 arasında artış gösterirken, Türkiye'de vergi yükünün 1975 yılına kıyasla neoliberal küreselleşme döneminde yüzde 11,9 dan yüzde 23,7

ekonomiye yayılmaya çalışılmıştır. Latin Amerika ve Doğu Asya ülkeleri neoliberal dönüşümle küresel ekonomiye eklemlenmektedirler.

çıkarak ikiye katlandığı görülmektedir. Vergi yükündeki artış dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam vergi içindeki payına göre değerlendirildiğinde bu oranın dolaylı vergiler aleyhine değişmesi vergi yükünün tüketim harcamalarında bulunan bireyler açısından artmasına neden olmaktadır.

Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından vergi reformu ve vergilerin toplam vergi içindeki dağılımı neoliberal dönemle birlikte değişime uğramıştır. Gelişmiş ülkelerde vergi dağılımı emek lehine bir seyir izlerken sosyal devlet anlayışının gelişmesi, gelişmekte olan ülkelerde sermaye lehine bir dağılım ile sosyal devlet anlayışından giderek uzaklaşılması söz konusudur. Neoliberal politikaların ön gördüğü vergi reformu ülkeler arasında farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar aynı zamanda ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi ve sosyal devlet anlayışının devamlılığı çerçevesinde şekillenmiştir. Buna göre erken kapitalistleşen ülkelerde vergi dağılımı daha adil bir yapıda olup, sosyal devlet anlayışının devamlılığı söz konusu iken, geç kapitalistleşen ülkelerde tam tersi bir durum söz konusudur. Vergi dağılımında dolaylı vergilerin payının yüksek olması tüketim harcamalarında bulunan halkın üzerinde vergi yükünün artması anlamına gelmektedir. Dolaysız vergilerin (kurumlar ve gelir vergisi), toplam vergi gelirlerindeki payının düşüklüğü sermaye sahiplerinin daha az vergi ödediğinin göstergesi olmaktadır. Geç kapitalistleşen ülkelerde neoliberal dönüşümle birlikte sermayeye sağlanan vergi avantajı, gelir dağılımının dolaylı vergi ödeyen toplumun geri kalanı aleyhine bozulduğunun göstergesidir.⁴⁵

2.2.4. Faiz Oranlarının Serbestleştirilmesi

1970 yılında yaşanan stagflasyon krizi ile küresel ekonomi durgunluğa girmiştir. Kâr oranlarının düşmesi ile yaşanan kriz, sermayenin kârlı yatırım alanları arayışına neden olmuştur. Bu arayış finansal serbestleşme ve aynı zamanda neoliberal

⁴⁵ Bir ülkede, vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı incelenirken, dolaylı ve dolaysız vergilerin, toplanan vergiler içindeki payının karşılaştırılması, çok sık kullanılan bir yöntemdir. Dolaysız vergiler (gelir vergisi, kurumlar vergisi, taşıt vergisi), vergi adaletini sağlamada daha etkili olmaktadır. Çünkü dolaysız vergilerde; en az geçim indirimi, artan oranlı vergi tarifeleri, indirim, istisna ve muafiyet gibi uygulamalarla, vergi ödeme gücü arasında ilişki kurulabilmektedir. Dolaylı vergilerde ise; KDV, ÖTV gibi bu vergilerin uygulandığı mal ve hizmetlerin, düşük gelirlielerin bütçesindeki payı, yüksek gelirlielere göre daha fazla olup vergi yükü, asıl olarak düşük ve sabit gelirlielerin üzerinde kalmaktadır (Kızılot, 7 Ekim, 2004 tarihli hürriyet gazetesi yazısı) <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=263009&yazarid=82>

küreselleşmeyi başlatmıştır. Neoliberal politikalar, finansal serbestleşme için faiz oranlarındaki serbestleşmeyi hedeflemiştir.

Piyasa ekonomisine geçişi amaçlayan neoliberal politikalar, ekonomide dengelerin arz ve talebe göre belirlenen fiyatlar aracılığıyla sağlanmasına odaklanmıştır. Bu açıdan faiz oranlarının herhangi müdahaleden uzak, piyasada oluşacak para arzı ve talebi doğrultusunda belirlenmesi üzerinde durulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde içe yönelik sermaye birikim stratejisi sonucu artan para ihtiyacı, neoliberal dönemle birlikte tasarruf eksikliğiyle devam etmiştir. Dolayısıyla tasarruf yetersizliğinin kaynak ihtiyacı doğurması finansal hareketlerin serbestliğini gerektirmiştir.⁴⁶ Faiz oranlarının piyasaya bırakılması finansal serbestleşmenin tamamlayıcısı niteliğinde olmuştur. Bu yüzden faiz oranlarının serbestleştirilmesi, finansal serbestleşme olarak da adlandırılmaktadır. Neoliberal yeniden yapılanma ile faiz oranları, yatırım ve tüketim oranlarının sürdürülebilir büyümeyi sağlaması, enflasyon oranlarının düşürülmesi, ekonomik istikrar için önemli bir politika aracı olmuştur.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş ile verimli kaynak dağılımı hedeflenmiştir. Faiz oranlarının serbestleşmesi, finansal serbestleşme sürecinin politikalarından olmuştur. Bu politikaya göre, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu para-sermaye, faiz oranlarının düşük olduğu piyasalardan, faiz oranlarının yüksek olduğu piyasalara doğru hareket edecektir. Böylece para-sermayenin az olduğu piyasalarda yüksek olan faiz oranları, finansal serbestleşme sonucu artan para-sermaye girişi ile düşecektir. Düşük olan faiz oranları yatırımları ve tüketimi arttıracaktır. Bu aynı zamanda ekonomik büyümenin sağlanması anlamına gelmektedir. Fakat 1980 sonrası geç kapitalistleşen ülkelerde faiz oranlarının serbestleşmesi ile ilgili politikalar farklı teorik temellere dayanmaktadır. Bu teoriye göre, finansal piyasalar üzerinde devlet müdahalesinin olduğu, içe dönük sermaye birikim rejiminde faiz oranları negatif seviyelerde olmuştur. Ülkeleri krizi götüren yatırımları azaltarak durgunluğa neden olan, negatif faiz oranlarıdır. Dolayısıyla ekonomide büyümeyi sağlamak için faiz oranlarının yükseltilmesi gerekmektedir. Faiz oranlarının yükseltilmesine dayanan bu teorik yaklaşım finansal serbestleşme teorisi olarak tanımlanmaktadır.

⁴⁶ Finansal serbestleşme aynı zamanda sermayeye özgürce dolaşım alanı sunduğu için uluslararası piyasalardan daha ucuza borçlanmayı sağlamaktadır.

Neoklasik temelli neoliberal politikalar, McKinnon (1973) ve Shaw (1973) öncülüğünde temeli atılan ve daha sonra Kapur, Galbis ve Mathieson gibi ekonomistlerce geliştirilen finansal serbestleşme teorisine dayanmaktadır (Güloğlu ve Altınoğlu,2002;2). Bu teoriye göre finansal serbestleşmeyi sağlayacak iktisat politikaları; faiz oranlarının serbest bırakılarak negatif faiz oranlarından pozitif faiz oranlarına geçilmesi, devletin ekonomideki finansal sermaye dolaşımını sağlayacak önlemleri alması, mal ve hizmet piyasalarında serbestleşmenin finansal serbestleşmeden önce olmasıdır. Reel faiz oranlarının yüksek olması, tasarruf miktarını arttırmaktadır. Tasarruf miktarındaki artış para-sermaye miktarını artırarak yatırımların finansmanını ve aynı zamanda ekonomik büyümeyi sağlamaktadır (McKinnon ve Shaw, 1973)⁴⁷ McKinnon ve Shaw'ın finansal serbestleşme ile ilgili teorik çalışmaları, bugün gelişmekte olan ülkelerin yüksek reel faiz uygulamaları yönündeki politikaların temelini oluşturmaktadır.

Fakat teorik ile pratik uygulamalar farklı olmuştur. Geç kapitalistleşen ve erken kapitalistleşen ülkelerde farklı faiz politikaları uygulanmıştır. Erken kapitalistleşmiş ülkelerde, geç kapitalistleşen ülkelerin tersine faiz oranları düşüktür. Düşük faizle borçlanma, küresel likiditeyi arttırmıştır. Serbestleşen sermaye hareketleri ile finansal sermaye yüksek faiz uygulayan geç kapitalistleşen ülkelere yönelmiştir. Erken kapitalistleşmiş ülkelere gelen para sermaye, yüksek getiri elde ederek kaynağı olan ülkeye geri dönmüştür.

Ayrıca finansal serbestleşme teorisi, yüksek faiz oranlarının tasarrufu ve yatırımı arttıracaklarını ileri sürerken, erken kapitalistleşen ülkelerde faiz oranlarının düşüklüğü ile tüketim ve yatırımların artırılması sağlanmıştır. Amerika'da 2000 yılında borsada yaşanan büyük düşüşle spekülasyon balonunun patlaması, aşırı üretim krizine dönüşmeden Amerika merkez bankası FED faiz oranlarını yüzde 1'e kadar düşürerek kredi maliyetini azaltarak tüketimi teşvik etmeye çalışmıştır. Çin ve Japonya'da kredi faizlerindeki benzer düşüklük ile azalan kredi maliyeti dünya çapında likidite bolluğuna yol açmıştır. Erken kapitalistleşen ülkeler kredi maliyetlerini azaltarak yatırımlara fon sağlamak amacıyla, faiz oranlarını düşük

⁴⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: McKinnon, Ronald I.(1973), "Money and Capital in Economic Development", Washington: The Brookings Institution ve Shaw, Edward, (1973), "Financial Deepening in Economic Development", New York:Oxford University Press.

tutmaktadırlar. Bu durum aynı zamanda düşük faizle borçlanmayı sağlayarak tüketimi arttırmaktadır. Ekonomik büyüme tüketim kaynaklı talep artışıyla sağlanmaktadır.

Sonuç olarak faiz oranlarının küresel ekonomide önemli bir politika aracı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla serbest bırakılan faiz oranlarından ziyade, maliye politikaları çerçevesinde gelişen yönetimli bir faiz politikası söz konusudur.

2.2.5. Serbest Döviz Kuru

Neoliberal bakış açısı, serbest döviz kuru uygulamasının ulusal paranın değerinin piyasa güçlerince belirlenmesini sağlayarak, kaynak dağılımını etkin kıldığını ileri sürmektedir.

1973 yılına kadar Bretton Woods sistemiyle sabit döviz kuru uygulayan gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler, sistemin yıkılmasıyla döviz kurlarını serbestleştirmişlerdir. Amerika'nın 1973 yılında artan ödemeler dengesi açıklarının getirdiği döviz ihtiyacını para basarak karşılamasının sonucunda sabit kur rejimi etkinliğini yitirmiştir. Bu tarihten sonra Amerika, döviz kurlarını tek taraflı olarak dalgalanmaya bırakmıştır.

Döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılarak serbest kur rejimi uygulanmasının, dış şoklardan kaynaklanan ekonomik dengesizlikleri önleyeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla dış dengesizliklerin ülke ekonomisindeki etkilerinin zayıflatılması, enflasyon ve işsizliği arttırmasını önlemede etkili olmaktadır.

Döviz kurlarının serbestleşmesi finansal ve ticari serbestleşmenin bir başka boyutunu oluşturarak, bu süreci tamamlamaktadır. Ülke parasının diğer ülke paralarıyla serbestçe değiştirilmesi, paranın konvertibilitesinin sağlanması, yabancı yatırım girişleri ve dış ticaret için teşvik edicidir. Dolayısıyla sermayenin uluslararası hareketliğinde yerli paranın değiştirilebilir olması önemli bir yere sahiptir. Serbest döviz kurunun tamamlayıcısı konumundadır.

Neoliberallere göre serbest döviz kuru, yerli paranın değerinin piyasa güçleri tarafından belirlenmesini sağladığı için kaynak tahsisinin etkin bir şekilde gerçekleşmesinde etkili olmaktadır. Fakat paranın konvertibilitesinin sınırsız olması, serbest döviz kuru ve yabancı sermaye hareketleri ancak birlikte değerlendirildiğinde,

birçok gelişmekte olan ülkenin finansal krizlerinin işleyişi ve ödemeler dengesi açıkları gibi makro ekonomik yapıdaki değişiklikler kavranmış olacaktır.

Bu bağlamda serbest döviz kurunda ani sermaye çıkışları yerli paranın değer kaybetmesine neden olacak, yabancı parayı daha değerli hale getirecektir. Bu durum dış borç yükünün artmasına ve sanayileşmenin sağlanması için gerekli temel ithal girdilerin fiyatlarının yükselmesine neden olacaktır. Benzer şekilde ani sermaye girişleri yerli paranın değerini arttırarak ithalatı ucuzlatacak ve ödemeler dengesi açıklarına neden olacaktır. Ayrıca serbest kur rejimlerinde sermaye giriş çıkışlarıyla dalgalanmaların artması, gelişmekte olan ülkelerde güven bunalımına neden olmaktadır. Kurlardaki dalgalanmanın yarattığı güven sorunu ile piyasa aktörlerinin davranışları kısıtlanacaktır.

Döviz kurlarının dış ticaretle ve kamunun bütçe açıklarıyla olan ilişkisi bir çok teorik ve ampirik çalışmaya konu olmuştur. Kurların özellikle gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Fakat gelişmiş ülkelerde neoliberal küreselleşmenin etkisiyle yatırımların maliyet avantajı sağlayacak bölgelere kaydırılması, markalaşmanın ve yüksek teknolojinin getirdiği ticaret avantajı döviz kurlarındaki etkiyi ikinci plana düşürmüştür.

Grenville (2000) ise yükselen piyasa ekonomileri için tek bir uygun rejim olmadığını, uygun rejimin ülkeler arasında ya da zamanın farklı kesitleri içerisinde farklılık gösterebileceğini belirtmiştir.⁴⁸ Neoliberallerin iddia ettiği gibi serbest döviz kuru rejimi, etkin kaynak tahsisini sağlayan tek döviz kuru rejimi değildir. Özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde neoliberal küreselleşme ile finansal piyasaların serbestleştirilmesi spekülasyonları arttırarak, sabit kur rejimi üzerinde baskı yaratmıştır. Para piyasalarındaki spekülatif hareketler sabit kur rejiminin devamlılığını tehlikeye sokmuştur. Dolayısıyla özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde uygulanan sabit kur rejimlerinden, serbest kur rejimine geçiş, neoliberal küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkarak, küresel entegrasyonu sağlamada önemli bir politika aracı olarak görülmüştür.⁴⁹

⁴⁸ Bu konuda yapılan ayrıntılı çalışma için bkz. Grenville, Stephen, 2001, "Exchange Rate Regimes For Emerging Markets" NBER Working Paper Series 8418.

⁴⁹ Küresel ekonomide ülkeler tam serbest döviz kuru rejimi yerine, yönetimli döviz kuru rejimini uygulamaktadırlar. Buna göre merkez bankası dalgalanmaların yüksek olduğu dönemlerde döviz kurlarına müdahalelerde bulunmaktadır.

2.2.6. Dış Ticaretin Serbestleşmesi

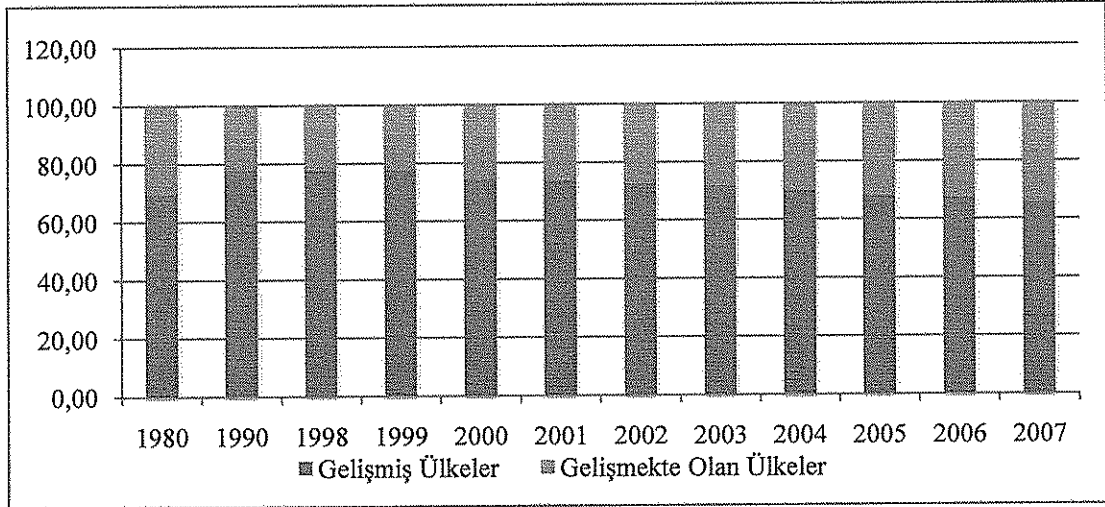
Dış ticaretin serbestleşmesi, Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne dayanır. Bu teoriye göre ülkeler daha düşük maliyetle ürettikleri ürünlerde uzmanlaşarak dış satıma yönelmeli ve göreceli olarak diğer ülkelere göre pahalıya ürettiği ürünlerde dış alım gerçekleştirmelidir. Neoklasik temelli dış ticaret teorisine göre faktör fiyatları dış ticaretin gelişmesiyle eşitlenecek ve mal dolaşımı faktör dolaşımının yerini alacaktır. Faktör fiyatlarında eşitlenmenin gerçekleşmesi sermayenin marjinal verimliliği ilkesine bağlanarak, sermayenin kıt olduğu ülkelerde marjinal verimliliğin yüksek olması sonucu sermaye yatırımları artacaktır. Sermaye kârlılığın düşük olduğu ülkeden yüksek olan ülkeye doğru hareket edecektir. Tam rekabet ve tam istihdam serbest ticaretin kazançlarından olacaktır. Sonuç olarak ticaret ve istihdam dengesizlikleri dış ticaret serbestliği ile kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Neoliberal politikalarla, mal ticaretinde uygulanan kotaların kaldırılarak, tarifelere geçilmesi ve bu tarifelerin giderek düşürülmesini kapsayan bir ticari serbestleşme süreci amaçlanmıştır. Dolayısıyla neoliberal bakış açısı, ülkelerin rekabet koşullarına vurgu yapmaktadır.

Ancak gelişmekte olan ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası uyguladıkları kalkınma programlarında korumacılık ön planda olmuştur. Yerli sanayilerin uluslararası alanda rekabet avantajı sağlayacak konuma gelmeleri ancak korumacı politikalarla sağlanmıştır. Bugün gelişmekte olan ülkelere dayatılan ticaret serbestliği neoliberallerin iddia ettiği kazanımları sağlayamamıştır. Ticaret dengesizlikleri kalıcılık arz ederken, özellikle de açık veren ülkeler uluslararası borçlular haline gelmiştir (Shaikh, 2008; 87).

Tam rekabet, karşılaştırmalı üstünlükler, faktörlerin nispi hareketliliği gibi klasik unsurlar taşıyan yaklaşımda, tam rekabetin benimsenmesi dış ticarete işletmelerin önemini ihmal edilmesine neden olmakta, çok uluslu şirketlerin varlığını açıklamamaktadır (Aydoğuş ve diğerleri,2005;13). Çok uluslu şirketlerin tekeli bir konumda hareket ederek kendi aralarında ve kendi iç yapılanmasında gerçekleştirdiği ticaret büyük önem taşımaktadır. Günümüz mal ve hizmet ticaretinin yaklaşık üçte birinin iki yüz en büyük çok uluslu şirketin şirket içi ticaretinden oluştuğu, üçte birinin de bu şirketlerin kendi aralarında idari anlaşmalar ile gerçekleştiği, kalan üçte birlik bölümün ülkelerarası ticarete dayandığı görülmektedir (Bağımsız Sosyal Bilimciler,2007;14). Ayrıca ülkelerarası ticaretin de Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Doğu ve Güney Asya gibi belli kıtalarda yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Üç bölgenin dünya ticaretindeki payı yüzde 70'tir.

Şekil 1: Dış Ticaret Hacminin Toplam Dünya Ticareti İçindeki Payı

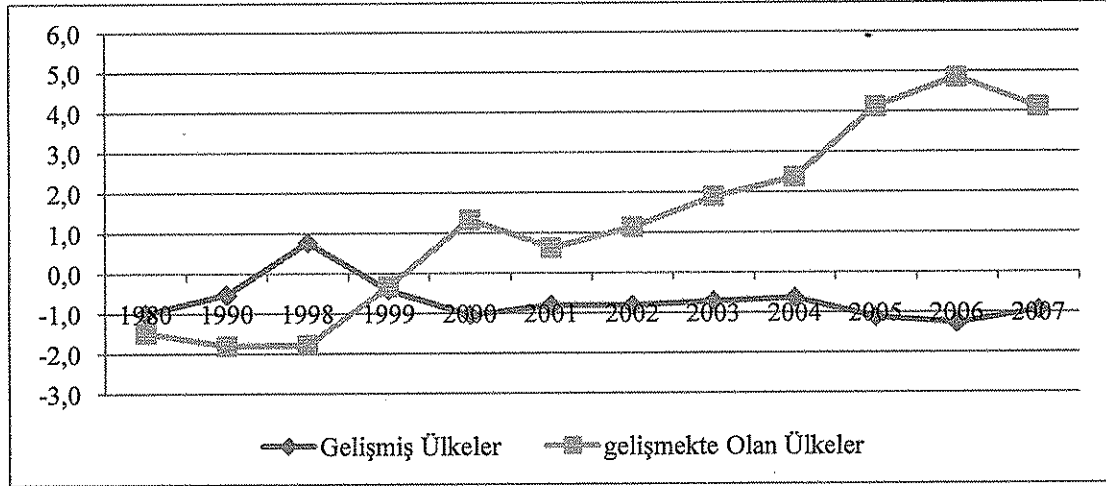

Kaynak: DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler

Dünya ticaretinde gelişmiş ülkelerin ağırlığı gelişmekte olan ülkelere göre daha fazladır. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin dış ticaret dengelerine bakıldığında; gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretinin fazla verirken gelişmiş ülkelerin dış ticaretinin açık verdiği görülmektedir. Dolayısıyla neoliberal küreselleşme döneminde gelişmekte olan ülkelerin ürettiği ve gelişmiş ülkelerin tükettiği bir yapı oluşmuştur. Küresel dengesizlik olarak adlandırılan bu durum

neoliberal politikalar sonrası gelişmekte olan ülkelerin artan dış borcun finansmanı için ihracata yönelik sermaye birikim stratejisi izlemesi sonucunu ortaya çıkıştır. Dünyanın yüzde 20'si üretimde aktif rol alırken yüzde 80'i tüketimde bulunmaktadır (Gallino, 2007; 84).

Şekil 2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Dengesi/ GSMH Oranı

Kaynak: DPT Uluslararası Ekonomik Göstergeler

2.2.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesi

Neoliberal yeniden yapılandırma, yabancı firmaların giriş engellerinin kaldırılmasıyla doğrudan yabancı yatırımı teşvik etmiş ve bu şekilde ülke içi rekabetin geliştirilmesini amaçlamıştır. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin arttırılmasının, ülke içi sanayileşmenin gelişmesinde ve bütçe açıklarının kapatılmasında önemli rol oynayacağı belirtilmiştir.

1980 sonrası doğrudan yabancı yatırımların erken kapitalistleşmiş ülkeler ve geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki gelişimine bakıldığında erken kapitalistleşmiş ülkelerde bu yatırımların daha yüksek olduğu görülmektedir.

Erken kapitalistleşen ülkelerdeki ekonomik istikrar ve kapitalistleşmenin mülkiyet ve fikri mülkiyet haklarına sağladığı güvence, yabancı yatırımların teşviki konusunda etkileyici olmuştur. Fakat erken kapitalistleşmiş ülkelerin artan uluslararası doğrudan yatırımları çekmesine karşın, gerçekleştirdiği yatırımlar daha fazla olmaktadır. Amerika 232 milyar dolar yabancı yatırım alırken, gerçekleştirdiği

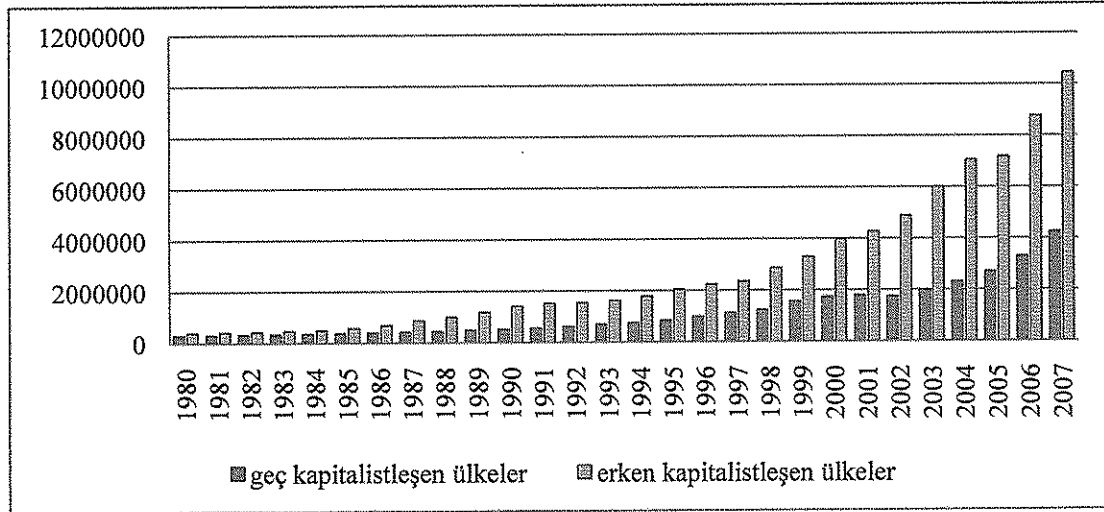
yatırımlar 313 milyar dolardır. Bu oran İngiltere’de 224 milyar dolara, 265 milyar dolardır (UNCTAD, World Investment Report 2008; 8).

Erken kapitalistleşmiş ülkelerin dünya yatırımdaki payının yüksekliği sermaye hareketliliğini ve küreselleşmeyi arttırmıştır. Artan yatırım kâr transferi olgusuyla geç kapitalistleşen ülkelere erken kapitalistleşen ülkelere doğru bir kaynak aktarımına neden olmuştur.

Geç kapitalistleşen ülkelerde ise durum tam tersine işlemektedir. Yabancı yatırım girişi, bu ülkelerin yaptığı yabancı yatırımdan daha yüksektir. Yüksek büyüme oranlarına sahip bu ülkelerin, makro ekonomik istikrar ile yabancı yatırımcıyı çekmesinde eğitimli genç nüfusun da etkisi büyüktür.

Genel olarak değerlendirildiğinde geç kapitalistleşen ülkelerde sermayenin küresel düzeyde hareketliliği tam olarak gerçekleşmemiştir. Küresel ekonomiyle bütünleşme yabancı doğrudan ve dolaylı finansal yatırımlara serbestlik tanınarak, yatırım girişleri sağlanmasıyla eş anlamlı kabul edilmiştir. Ülke kazançları ve kalkınma rafa kaldırılmıştır.

Şekil 3: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Kaynak: UNCTAD, Global FDI Statistic Publication 2008

Washington Uzlaşması ve devamında geliştirilen neoliberal politikaların sonuçları ve ülke ekonomilerine etkileri değerlendirirken, politikaların birbirine etkisi de önem taşımaktadır. Yabancı doğrudan yatırım şeklinde değişmez sermaye stokundaki artış neoliberal küreselleşme çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerin

tümüne bir yatırım dalgası doğurmamıştır. Üçüncü dünyaya yapılan doğrudan yabancı yatırım (FDI) birkaç ülkede yoğunlaşmıştır. Genelde ABD sermayesi Kuzey Amerika (NAFTA) üzerine yoğunlaşırken, Japon sermayesi Doğu Asya, Avrupa sermayesi ise merkez Avrupa'ya odaklanmaktadır (Hart-Landsberg,2007;95). Dolayısıyla uluslararası sermaye birikimi bölgesel sermaye birikim rejimlerini yaratmıştır.

Geç kapitalistleşen ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırım ihracata yönelik bir yapı sergilerken, bu ülkelerde ihracatın ithalata bağımlılık oranının fazla olması döviz ihtiyacını artırmıştır. Belli bölgelerde yoğunlaşan uluslararası yabancı doğrudan yatırım, geç kapitalistleşen diğer ülkeler açısından ara malı üretimini arttırarak uluslararası üretim ağlarına eklemlenmeyi sağlamıştır. Dikey üretim ağları olarak tanımlanan bu yapıda üretimin farklı aşamaları farklı ülkelere yapılarak montaj sanayi ile nihai ürün haline getirilmiştir. Sonuç olarak ülke ihtiyaçlarının ve kaynakların dışında montaj sanayine dayalı ihracat amaçlı üretim yapılmıştır. Neoliberal yeniden yapılanma ile üretim süreçlerinin farklı ülkelere dağıtılmasıyla aramalı üretimi ve montajlama geç kapitalistleşen ülkelerde yoğunlaşmıştır (Hart-Landsberg, 2007; 80-103).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü'nün (UNCTAD) 2008 Dünya Yatırım raporuna göre en fazla uluslararası doğrudan yatırım çeken ülkeler Amerika, İngiltere, Fransa, Kanada, Hollanda, Çin, Hong Kong, İspanya, Rusya ve Almanya olmuştur. En fazla uluslararası yatırım çeken ülkeler aynı zamanda dünyada en fazla uluslararası yatırım yapan ülkelerdir. Ulus ötesi sermaye birikimi olarak tanımlanan bu süreçte küreselleşme ve kapitalist üretimin getirdiği rekabet ile maliyetleri düşürme isteğinin etkisi büyüktür.

Neoliberal görüş, doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere toplam yatırımları arttıran uyarıcı bir etkisi olduğu üzerinde durulmaktadır. Weeks'in 2000 yılında Latin Amerika üzerinde yaptığı ampirik çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkisini incelenmiştir. Yedi Latin Amerika ülkesinin 1970-1997 yılları arası verileriyle yapılan çalışmada birçok ülkede doğrudan yabancı yatırımların yerli yatırımlar üzerinde sıkıştırma etkisine varılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde doğrudan yabancı yatırımlar yerli

yatırımların miktarını azaltmaktadır. Her ülkenin yapısal özellikleri dikkate alınarak yapılan değerlendirme hükümetlerin dışa açıklık konusunda politika tercihlerinin önemli olduğunu göstermektedir (Weeks, 2000:139).⁵⁰

2.2.8. Özelleştirme

Neoliberal politikalara göre kamuya ait kuruluşların özel sektöre devredilerek devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması ve kaynak tahsisinin daha etkin olarak gerçekleşmesi, özelleştirme ile sağlanacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özel sektör kuruluşlarının verimli çalışmadığı gerekçesiyle birçok şirket kamulaştırılmıştır. Neoliberal politikalarla süreç tersine çevrilmiş ve kamu kuruluşlarının verimli çalışmadığı gerekçesiyle verimliliğin artırılması amacıyla özelleştirme uygulamaları başlamıştır. Örneğin 1991 yılında Doğu bloğunun çökmesiyle sosyalist ülkelerde kapitalistleştirme sürecinin önemli bir adımı olarak toplu özelleştirmeler yapılmıştır.⁵¹

Özelleştirmeler geç kapitalistleşen ülkeler açısından özellikle sosyalist rejim sonrası Doğu Avrupa ve Rusya'da önemli bir politika olmuş ve kapitalistleştirme sürecini başlatmıştır. Neoliberal politikaları bir bütün olarak değerlendirmenin, bu politikaların sonuçlarını daha iyi kavrayabilmek açısından önemli olduğu vurgusundan hareketle uluslararası doğrudan yabancı yatırımların serbestleşmesi ile özelleştirme birlikte değerlendirildiğinde, geç kapitalistleşen ülkelerde özelleştirilen kamu kuruluşlarının mülkiyetin el değiştirmesi ile büyük oranda yabancı yatırımcılara devredildiği dikkati çekmektedir.

Özelleştirmeler verimli olmayan kamu kuruluşlarının özel sektöre devredilmesi olarak başlamasına rağmen, zaman içinde verimlilik artırma amacı

⁵⁰ Bu konuda yapılan diğer çalışmalarda farklı bulgular elde edilmiştir. Karimi ve Yusop (2009), yaptıkları ampirik çalışma ile yabancı doğrudan yatırımların Meksika'da ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin dolaylı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Khaliq ve Noy (2007), farklı ekonomik sektörlerde gerçekleşen DYY girişlerinin ekonomik büyümeye katkısını 1997-2006 dönemine ait verileri kullanarak Endonezya için araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara toplam DYY girişlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiği görülmeye karşılık, sektörel olarak söz konusu olumlu etkinin farklılaştığı sonucuna varılmıştır (Mucuk ve Demirsel, 2009: 366).

⁵¹ Bu özelleştirmelerin Rusya'yı krize götüren etkisi daha sonraki bölümde incelenecektir.

kârlılık olarak değişmiştir. Kamuya ait kuruluşların verimli çalışmadığı ve kötü yönetildiği, bunun sonucunda kaynakların etkin dağıtılmadığı gerekçesiyle mülkiyetin özel kesime devredilmesi amaçlanmıştır. Mülkiyetin el değiştirmesi, özelleştirmeler zaman zaman da sermaye piyasasında hisselerin halka arzı şeklinde gerçekleşmiştir.

Neoliberal görüşün özelleştirme gerekçesi geç kapitalistleşen ülkelerde kamu kuruluşlarının (KİT'lerin) bütçeye getirdiği yük sonucu ortaya çıkan bütçe açıkları ve enflasyondur. Birçok ülkede KİT'leri ayakta tutmak için yapılan kamu borçlarının 1980'lerdeki borç krizinde payı vardır (Chang ve Grabel, 2005;115). Neoliberal görüşün bu iddiaları 2000'li yıllarda Stiglitz'in incelediği gibi "KİT'ler kötü yönetilebildiği gibi özel sektör de kötü yönetim sorunu yaşabilmektedir" sonucuyla sarsılmıştır. Kapitalist üretim tarzının yeni hedefi hissedarların kârlılığı arttırmak, şeklinde yeniden tanımlanmış ve bu alandaki rekabet 2000 yılının başında birçok şirket skandallarına neden olmuştur. Yapılan muhasebe hileleriyle kârlılık yüksek gösterilmiş ve bu durumun ortaya çıkması, enerji şirketi Enron ve en büyük denetim şirketi olan Arthur Anderson temelinden sarsarak Citibank, JP Morgan ve Merrill Lynch gibi bankaları zor durumda bırakmıştır. Dolayısıyla özel sektörün kamudan daha verimli kaynak tahsisi sağladığı yönündeki neoliberal görüş, bu noktada eleştirilmektedir.

Özel sektörün kaynak tahsisinde daha etkili olduğu görüşüne karşın üst düzey yöneticilerle işçiler arasındaki ücret farklılığı giderek açılarak gelir dağılımını kötüleştirmiştir. Üst düzey yöneticilerinin hisse satın alma yetkisi ve yapılan muhasebe oyunları yöneticilerin ücretlerini ciddi miktarda arttırmıştır. 90'larda en üst düzey yöneticilerin ücretleri 8 yıl içinde yüzde 442 artış göstererek ortalama 2 milyon dolardan 10.6 milyon dolara çıkmıştır (Stiglitz, 2004; 124).

Marksın teorik olarak getirdiği açıklamada üretken emek ve üretken olmayan emek sınıflaması yapılmıştır. Üretken emek kapitalist için artı değer üreten, böylece sermayenin kendisini genişletmesi için çalışan emektir (Marks Kapital 1,2004;538). Üretken emek artı değer üretimde bulunmaktadır. Üretken olmayan emek ise artı değer gerçekleşmesi sürecinde yer almaktadır. Üst düzey yöneticiler, pazarlama ve yönetim kadrosunda çalışan emek bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu emeğe

ödenen ücret Bullock ve Yaffe tarafından bir değer yaratma sürecinin dışında değer gerçekleşmesinin maliyeti olarak tanımlanmış, artı değer üretiminin dışında tutulmuştur (Bullock ve Yaffe;1975). Bu bağlamda üretken olmayan emek değişmez sermayeye dahil edilmektedir. Dolayısıyla değişmez sermayedeki artış kârları düşürmektedir. Devletin üretken emeğin eğitilmesinde, bakımında ve kendini yeniden üretmesinde kullandığı emek ücretli olmasına rağmen üretici emek olarak tanımlanmamaktadır. Buna göre devlet üretken olmayan emek istihdamı sağlamaktadır. Fakat özel kesimde üretken olmayan emek istihdamının üretken olan emeğe göre fazla olması kârlılıkta düşüşe neden olmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra özel sektör üst yöneticilerin gelirlerindeki artış, emek aleyhine gerçekleşen bir durum olarak görülmektedir. Bu bakımdan yapılan değerlendirilmelerde özel sektörün kaynak tahsisini etkin olarak sağladığı konusundaki yaklaşımlar şüpheyile karşılanmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından belli sektörlerle yüksek risk faktöründen dolayı özel kuruluşların girmemesi nedeniyle ve doğal tekellerin ortadan kaldırılması için kamu teşebbüsleri önem arz etmektedir. Kamu iktisadi teşebbüsleri üretken faaliyetlerde bulunmaları ve üretken emek istihdamı sağlamaları açısından özel sektör kuruluşları gibi hareket etmektedir.

Devletin KİT'leri özelleştirmesinin toplumsal ve sosyal maliyetinin gelir dağılımı üzerinde etkisi olduğu gibi devlet bütçesi açısından maliyetli bir süreç de yaşanabilmektedir. Öncelikle özelleştirilen kamu kuruluşları özel sektör mülkiyetine geçtikten sonra toplu işten çıkarmalar görülmektedir. Bu durum, işsizlik oranlarının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranlarını daha arttırmaktadır.⁵²

Erken kapitalistleşen ülkelerin özelleştirme deneyimlerine bakıldığında Almanya'da tekeli yapının ortadan kaldırılması için madencilik, otomotiv, radyo ve televizyon yayın hizmetleri sektöründe yapılan özelleştirmelerden elde edilen gelirlerin, yapılan harcamaların çok altında kaldığı görülmektedir. Örneğin Almanya'da özelleştirmelerden elde edilen 11,6 milyar dolar gelire karşılık, yapılan

⁵² 1996 yılında Et ve Balık Kurumu'nun özelleştirilmesi sonucu istihdamda % 46 oranında daralma yaşanmıştır. Ayrıca kamuya ait çimento kuruluşlarının özelleştirilmesinden sonra istihdam oranı %50-60 düşmüştür. Özelleştirmeler sonrası gerçekleşen diğer bir istihdam düşüşü %36 ile Sümer Holding Kuruluşlarının özelleştirilmesinde yaşanmıştır.

harcama 41,2 milyar dolardır. Fransa'da yapılan özelleştirmeler bazı koşullara bağlanmıştır. Bu koşullara göre öncelik daha önce kamulaştırılan kuruluşlarda olup, bir kişinin birden fazla pay senedi alamayacağı konusunda sınırlama getirilmiştir. Ayrıca yabancılara devrin yüzde 20 ile sınırlandırılması, kuruluşlarda kamu payının bulunması diğer koşullar olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde İngiltere'de de özelleştirmede yabancı payına yüzde 10 olarak sınırlandırma getirilmiştir. Almanya'da ise özelleştirmelerde belli bir oran olmamasına karşın, kamu açısından önemli olan demiryolu ve iletişim sektörünün büyük bir kısmında devlet payı olup, bu sektörlerin tamamı özelleştirme kapsamına alınmamıştır.

Fransa'da KİT'lerde çalışan kişi sayısının 1,5 milyon civarında olması, devletin istihdamdaki payının yüksek olduğunun göstergesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kamu kuruluşlarının tamamen yabancıya devredilmesi ile yaşanan istihdam kayıplarının ekonomi üzerinde etkisi büyük olacaktır.

Neoliberal küreselleşme olarak adlandırılan bu dönemde geç kapitalistleşen ülkelerde, rekabet güdüsünün giderek yayılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda özelleştirme, piyasada devlet müdahalesini azaltmada önemli bir politika aracı olmuştur. Aynı zamanda kârlılığı düşük kamu kuruluşlarının devlet bütçesine getirdiği yükü hafifletmek ve mali disiplin için özelleştirmeye gidilmiştir. Özelleştirme uygulamalarında genellikle devlet, kârlılığı en düşük olan KİT'leri satmaya çalışırken, özel sektör kârlılığı en yüksek olanları almaya çalışır (Chang ve Grabel, 2005; 122) Türkiye'nin 2004 yılı sonrası özelleştirmelerine bakarak verimlilik ve kârlılık kriterlerinin dışına çıktığı ve tekel konumundaki yüksek kârlılığı olan kuruluşların gelir sağlama amacıyla özelleştirildiği görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Washington Uzlaşmasının ve neoliberal politikaların Keynesyen kalkınma politikalarının yerine almasıyla, kalkınma söylemi giderek ekonomi politikaları alanından dışlanmış, amaç geç kapitalistleşen ülkelerde hızlı bir neoliberal yeniden yapılandırma ve kapitalist dönüşüm sürecini başlatmak olarak belirlemiştir. Bu süreçte uygulanan neoliberal politikalar piyasa ekonomisine geçişi amaçlamıştır. Özelleştirme ise piyasa ekonomisine geçişte, devletin etkililiğini azaltan önemli bir politika aracı olmuştur.

2.2.9. Kuralsızlaştırma (Deregölasyon)

Neoliberal politikaların piyasa ekonomisine geöişi sağlayan en önemli politika aracı deregölasyon olarak da tanımlanan kuralsızlaştırma olmaktadır. Bu politikaya göre piyasaya giriş çıkış ve rekabetin önündeki engellerin kaldırılması, çevrenin korunmasına yönelik politikalara odaklanması gerekmektedir. Dolayısıyla kuralsızlaştırmayla devletin ekonomideki rolü yeniden tanımlanarak piyasa ekonomisinin daha etkin işlemlerini sağlayacak politikalar uygulanması üzerinde durulmuştur.

Kuralsızlaştırmanın temel amacı piyasada rekabetin sağlanmasıdır. Çünkü bilindiği gibi kapitalist üretim ilişkileri serbest piyasaya dayalı rekabet üzerine kurulmuştur.

Kuralsızlaştırma üç temel piyasayı kapsamaktadır. Buna göre mal ve hizmet ticaretinde serbestleşme, finansal piyasalarda serbestleşme ve emek piyasalarında serbestleşme amaçlanmaktadır (Kazgan,2005; 146-254)

Mal ve hizmet ticaretinin serbest bırakılmasıyla ihracat ve ithalatın önündeki engellerin kaldırılması ve piyasaya giriş çıkış kolaylığı sağlanması sonucu, rekabet baskısıyla kaliteli mallar daha ucuza tüketilebilecektir. Böylece ulusal ekonomide toplum refahı artacaktır. Buna ek olarak doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirmeler yoluyla serbest piyasa ekonomisine geöişi sonucu, özel sektörün rekabet gücünün yükseltilmesiyle de toplam refahın artması beklenmektedir.

Finansal piyasalar üzerinde kuralsızlaştırma, küresel düzeyde sermaye hareketlerinin serbest dolaşımını amaçlamıştır. Bu durum ülke ekonomileri açısından yabancı tasarruflara erişim olanağı sağlayarak kaynak kullanımında kolaylığı beraberinde getirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ölkelerde iç tasarruf yetersizliğinin neden olduğu pahalı finansman, finansal serbestleşme ile giderilebilecektir. Bu aynı zamanda erken kapitalistleşen ölkelerde sermayenin yeni kârlı yatırım alanları bulmasına da olanak sağlayacaktır.

Geç kapitalistleşen ölkelerde tasarruf yetersizliği sermayenin ödünç fiyatı olan faizin yüksek olmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ölkelerde ise tam tersi bir

durum söz konusu olup, ulusal ekonomide üretimin sınırlarına ulaşılması sermayenin değerinin düşmesine, maliyetlerin artmasına ve kârlılığın düşmesine yol açmaktadır.

Dolayısıyla neoliberal görüş, finansal serbestleşme yoluyla piyasalara giriş çıkış önündeki engellerin kaldırılmasının geç kapitalistleşen ülkeler için yeni finansman olanakları bağlamında yarar sağladığını söylerken, bu süreç aslında erken kapitalistleşen ülkelere yeni pazar sağlamak yönünde yarar sağlamaktadır.

Kuralsızlaştırmanın emek piyasalarının esnekleştirilmesini kapsayan kısmına gelince, buna göre emek piyasanın esnekleştirilmesi sonucu istihdam artışı sağlanacaktır. Bu politika, 1970 yılında enflasyon ve işsizliğin aynı anda yaşandığı ekonomik krizden çıkış yolları arayan sermayenin maliyetlerini düşürme çabası olarak da yorumlanabilir. 1980 öncesi dönemde satın alma gücü yaratılması için ücretler ve emek kesimi kazanımları yüksek olmuştur. Dolayısıyla kriz ile birlikte sermaye, kârlarını arttırmak amacıyla ücret maliyetlerini düşürmek istemiştir. Ücretlerin piyasada emek arz ve talebine göre oluşması, sendikal faaliyetlerin ve sosyal güvenlik kapsama alanlarının azaltılması, piyasada rekabeti aksatacak uygulamaların ortadan kaldırılması, esnek çalışma saatlerinin sağlanması, işten çıkarmalara ve işe alımlara yönelik maliyetlerin azaltılması, istihdam artışı sağlayacaktır. Fakat emek piyasasının esnekliği ile amaçlanan istihdam artışı daha düşük ücret seviyesinde gerçekleşmektedir.⁵³

Geç kapitalistleşen ülkelerde 1990 sonrası dönemde yeni iş alanlarının yaratılamaması ve iş kanundaki değişiklikler ile emek piyasası esnekliği istihdam artışını sağlamamıştır.⁵⁴

Emek piyasalarında kuralsızlaştırma aynı zamanda iş hukuku üzerinde yapılan düzenlemelerle de sağlanmaktadır. Bu düzenlemelerle, istihdam politikaları ve çalışma koşulları açısından belli ölçülerde kazanılmış hakların çözülmesi ve esnek işgücü kullanımının farklı durumlara uyum sağlayacak şekilde esnekleştirilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla kuralsızlaştırmanın yasal alt yapısı devlet tarafından oluşturulmaktadır. Bu bağlamda neoliberal dönüşümün temel belirleyicisi olan piyasa

⁵³ Bu konu, neoliberal politikaların makro ekonomik etkileri başlığı altında emek piyasası üzerindeki etkilerinde ayrıntılı şekilde incelenecektir.

⁵⁴ Emek kesimi, sendikal haklarında zayıflama ile pazarlık gücünü yitirmiştir. Çalışma saatlerinin uzatılması ile düşük ücretlerle daha fazla çalışmak durumunda kalmıştır. Daha fazla iş, daha az sayıda emek tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda istihdam artışı yerini çalışma saatlerinde artışa bırakmıştır. Sonuç olarak yeni iş alanlarının yaratılamadığı ekonomilerde işsizlik oranları artmıştır.

ekonomisine geçiş ve piyasaya giriş çıkış serbestliğini kapsayan kuralsızlaştırmanın, devlet aracılığıyla gerçekleştirilmesi, devletin rolünün bu dönemde yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla devlet yeni tanımıyla, mal piyasası, emek piyasası ve finansal piyasaların neoliberal yeniden yapılandırılmasında etkili olmuştur.

2.2.10. Mülkiyet Hakkı

Kapitalist üretim ilişkilerinin temelini oluşturan özel mülkiyet kavramıdır. Dolayısıyla kapitalist gelişmenin İngiltere'deki doğuşu ve gelişmesi, çitleme hareketi gibi köylülerin topraksızlaştırılması, üretim araçları mülkiyetinden koparılması ve böylelikle emeğini satan işçilere dönüştürülmesi süreci, temelde mülksüzleştirmeye dayanmaktadır.

Bugün geldiğı noktada neoliberal kuramda özel mülkiyet kavramı daha çok yabancı yatırımların ve özel teşebbüslerin devletleştirilmesinin önüne geçilmesi amacıyla büyük sermaye gruplarına güvence sağlanması için yatırımlar açısından önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla mülkiyet haklarını güvence altına alan ve yabancıları mülk edinmesini sağlayan yasal düzenlemeler günümüzde önem kazanmıştır.

Mülkiyet haklarının önemli bir bileşeni fikri mülkiyet hakları olmaktadır. Neoliberal görüşe göre patentler⁵⁵, telif hakları ve ticari markaların korunması yeni buluşları ve teknolojik ilerlemeleri teşvik edicidir.

Neoklasik temelli yapılan açıklamalarda fikri mülkiyet haklarının önemi teknolojik gelişmeyi sağlamasından kaynaklanmaktadır. Teknolojik gelişmeler emek üretkenliğini artırarak sermaye birikimini sağlamakta ve üretim miktarıyla birlikte kâr oranlarını yükseltmektedir.

North'a göre iktisadi büyümenin arkasında yüzyıllar boyunca oluşan birikimsel sürecin oluşturduğu fikri hakların gelişimi yatmaktadır. Modern dönemlerde keşif ve yeniliklerde sistematik mülkiyet haklarının geliştirilmesindeki başarısızlıklar, yavaş teknolojik ilerlemenin temel kaynağı olmuştur (North,

⁵⁵ Patent belirli bir zaman dilimi için yeni keşiflere verilen tekel hakkıdır.

1981;164). Teknolojik ilerlemelerde katlanılması gereken maliyetlerle, sağlanan özel fayda ve toplumsal fayda arasındaki ilişki önemlidir.

Toplumsal faydası yüksek teknolojik yeniliklerin geliştirilmesi piyasaların etkin olmadığı alanlarda devlet desteğiyle gerçekleşmektedir. Geç kapitalistleşmiş ülkelerde özellikle savunma sanayi açısından yapılan teknolojik yatırımlar devlet kanalıyla gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkelerde patent hakları 20. yüzyılın ortalarında yaygınlaşmış fakat katı bir biçimde uygulama alanı bulamamıştır. Japonya, İsviçre ve İtalya 1970, Kanada ve İspanya ise 1990 yılına kadar kimya ve ilaç sanayilerinde patent vermemiştir (Grabel, 2005;132).

Fikri mülkiyet haklarının bir bileşeni olan patentler, yeni ilaçları ve kimyasal bileşenleri de içine alarak kapsamını genişletmiştir. Sonuç olarak bugün gelinen noktada yeni ilaçların geliştirilmesi için gerekli kimyasal ve bitkisel bileşimler, büyük şirketler tarafından patent kapsamına alınarak, ilaç üretim maliyetlerini geliştirmekte olan ülkeler için arttırmaktadır. Büyük ilaç şirketleri piyasa büyüklüğünü koruyarak, sermayenin yoğunlaşması sürecini ve kapitalizmin tekelci evresini ilaç ve kimya şirketleri açısından güçlendirmektedir. İlaç şirketlerinin sahip olduğu tekel sonucu yüksek ilaç fiyatları az gelişmiş ülkelerde AIDS gibi hastalıkların yayılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği bu süreç sosyal sorumluluk ve faydanın geri plana itildiği kârın ön plana çıktığı bir dönüşüme neden olmuştur (Grabel ve Chang, 2005; 176).

Teknolojik yeniliklerin bulunması ve geliştirilmesi aşamasında, değişmez maliyetler patenler aracılığıyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Fikri mülkiyet haklarının korunmasıyla birlikte kapitalist üretimin amacı olan kâr güdüsüyle üretim, toplumsal faydanın geri plana itilmesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak fikri mülkiyet haklarının korunması ile daha çok teknolojik yatırım yapılacağı ve yeni buluşların geliştirileceğine dair kesin bir kanıya varmak yanlış olacaktır.

Kapitalist üretim ilişkilerinde mülkiyet kavramı çelişik ve karmaşık bir tanımlama içermektedir. Kapitalist dönüşüm içinde mülkiyet kavramının unsurları giderek genişleyerek, metalaşmayı kapsamaktadır. Piyasada alınıp satılarak

metalaştırılan her üretim unsurunda mülkiyet kavramı söz konusudur. Bu açıdan neoliberal dönüşümle birlikte mülkiyet kavramı giderek genişlemektedir. Fakat bu genişleme sermayenin lehine kazanımlar çerçevesine gelişmektedir. Üretim araçları mülkiyeti ve para sermaye sahipliği kapitalisti güçlü kılarken, kendi işgücü üzerinde mülkiyeti olan emek bu gücün kullanım hakkını sermayeye devretmektedir. Bugün gelinen durumda, neoliberal politikalarla gerçekleşen kapitalist dönüşümde mülkiyet kavramı somutlaştırılmıştır.

2.3. Neoliberal İktisat Politikalarının Uygulanışı ve IMF Programları

Washington Uzlaşması, gelişmekte olan ülkeler için piyasa modeline geçiş ve kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaştırılması amacıyla ortaya çıkmıştır. 1980 sonrasında neoliberal dönüşümünde, IMF programlarının istikrardan, yapısal uyum şekline dönüşmesi etkili olmuştur. IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların ideolojik yapılarındaki değişme, tüm dünya ekonomisinde değişimi beraberinde getirmiştir. Clarke'nin dediği gibi neoliberalizmin asıl amacı gerçek dünyaya daha uygun düşecek bir model geliştirmek değil, aksine gerçek dünyayı modeline daha uygun hale getirmektir (Clarke, 2007; 105).

1980 öncesi uygulanan istikrar programları, ülkelerin ödemeler dengesi açıklarına odaklanmıştır. İstikrar ve yapısal uyum adı verilen programlar genel olarak, ödemeler dengesinde kalıcı bir iyileşme ve yurtiçi enflasyon hızında düşüş ya da her ikisinin bileşimi gibi genel makro iktisadi hedeflere ulaşmak amacıyla hazırlanmış iktisadi önlemler demeti olarak tanımlanmaktadırlar (Doğan, 1997; 34). Fakat 1990 sonrası uygulanan IMF politikalarında istikrar programları ile yapısal uyum hedeflenmiştir. Bu bağlamda uygulanan istikrar programları, küresel ekonomiye entegrasyon ve geç kapitalistleşen ülkelerde neoliberal yeniden yapılanmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla IMF programları yapısal uyum programları olarak adlandırılmıştır.

L. Taylor, IMF destekli programların amaçlarını üç maddede açıklamıştır: Birincisi ve en önemli olanı dış ticaret açığının azaltılması veya dışsal sermayenin ülkeye çekilmesi yollarıyla dış ödemeler dengesinde iyileşmenin sağlanmasıdır. İkincisi, daraltıcı para ve maliye politikaları ile enflasyonda düşüşün temin

edilmesidir. Son olarak da liberalizasyon çalışmalarının uygulanmasıyla ekonomide sürdürülebilir büyümenin sağlanmasıdır (Taylor'dan aktaran Bayraktutan ve Özkaya, 2002;7). Uygulanan istikrar programlarıyla ekonomide denge sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat istikrar programlarının ekonomide dengeyi sağlaması ve beklenen etkileri göstermesi için yapısal uyum programları gündeme gelmiştir.

IMF istikrar programları teorik olarak, parasalcı ve neoklasik görüşlerden oluşan ve ortodoks olarak nitelenen modele dayanmaktadır. IMF finansal istikrar modeli 1957'de Polak tarafından geliştirilmiştir. Model 1997 yılında Polak tarafından küresel ekonominin ihtiyaçlarına göre genişletilmeye çalışılmıştır. Ancak kısa vadeli finansal programların, ülkelerin yapısal özelliklerini dikkate almadan ve kalkınma amacı olmadan uygulanması finansal krizlere ve uzun vadeli sorunlara neden olmuştur.

İstikrar altında politika hedefleri düşük enflasyon oranı, ödemeler dengesi ve ekonomik büyümedir. Kullanılan araçlar yurt içi kredileri, döviz kurunu ve faiz oranını içermektedir (Fine-Hailu,2006;86). Ortodoks açıklamalar enflasyonun kaynağını talep artışı olarak görmektedir. Dolayısıyla enflasyonun önlenmesi için talebin kısılmasını sağlayan daraltıcı politikaların uygulanması gerekmektedir.

Parasalcı görüşe göre enflasyonun ve ödemeler dengesi açıklarının nedeni yurtiçi kredi hacmi ve uluslararası rezervlerden kaynaklanan para arzındaki artışlardır. Türel'in yaptığı açıklamaya göre para ve gelirler arasındaki dengeyi koruyabilmek için aşırı artış gösteren iç kredi hacminin rezerv kayıplarıyla desteklenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ödemeler dengesini daraltmanın yolu yurtiçi kredi hacmindeki genişlemenin daralmasından geçer. Bunun için daraltıcı para politikasının uygulanması fiyatlar genel düzeyini etkileyecek, fakat resesyon ve işsizlik üzerinde bir maliyeti olmayacaktır. Fakat teoride belirtilenle uygulamada karşılaşılan sonuçlar farklı olmuştur. Modelin ve teorinin üretim ilişkilerine yoğunlaşarak bölüşüm ilişkilerini dışarıda bırakması, kârlar ve ücretlerin analiz kapsamında yer almaması, gelir dağılımı ve yoksulluk sorununa açıklama getirememesine neden olmuştur. Piyasa aksaklıklarının olumsuz sonuçları olarak görülen neoliberal işleyişin çelişkileri, devletin etkin işleyemeyen piyasaların sorunları çözmede görevlendirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Washington sonrası uzlaşmanın temel amacı piyasa aksaklıklarının giderilerek piyasaların daha iyi işleyişini sağlamak olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde devlet müdahalelerinin devam etmesinin ve mali disiplinin sağlanamamasının gerekçesi olarak piyasa aksaklıkları görülmüştür. Bu açıdan piyasa aksaklıklarının giderilmesi için devlete görev düşmektedir. Neoliberal dönüşüm, devletin ekonomideki rolünü, piyasa ekonomisine geçişi sağlaması ve piyasa aksaklıklarının üzerinden gelecek yasal düzenlemeleri yürürlüğe koyması olarak değiştirmiştir.

1990'dan sonra IMF destekli neoliberal politikalar devletin ekonomideki rolünü yeniden tanımlayarak, piyasa aksaklıklarını gidermesi yönünde devletin müdahalelerde bulunması gerektiğini belirtmiştir. 1980 sonrasında uygulanan politikalarda devletin ekonomiden uzaklaşarak, ekonominin serbest piyasanın işleyişine bırakılması savunulurken, devletin görev tanımlaması değiştirilerek piyasa ekonomisinin işleyişinin sağlanması ve gelir dağılımının düzenlenmesi için devletin güvenlik ağırları ile yeniden dağıtım mekanizması görevi görmesi amaçlanmıştır.

Son olarak değinilmesi gereken bir diğer konu IMF politikalarının sermaye birikimindeki yapısal değişime katkısıdır. İstikrar programlarıyla birlikte yapısal uyum programlarının gündeme gelmesi, geç kapitalistleşen ülkelerde sermaye birikim sürecinde değişime neden olmuştur.

IMF yapısal uyum programlarıyla uygulama alanı bulan neoliberal politikalar kapitalist dönüşümü amaçlamaktadır. Bu dönüşüm aynı zamanda serbest piyasa ekonomisi ve kuralsızlaştırmayı içermektedir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş için finansal piyasalarda, mal ve hizmet piyasasında ve emek piyasasında serbestleşme amaçlanmıştır. Finansal serbestleşme ile ülkelerin dış kaynak kullanımı kolaylaşmıştır. Sermaye birikiminin finansmanında dış kaynaklardan yararlanılmıştır. Mal ve hizmet ticaretinin içe dönük sermaye birikimi rejiminden, ihracata dayalı büyümeyi benimseyen dışa dönük sermaye birikim rejimine geçilmiştir. Dolayısıyla uluslararası piyasalarda rekabet avantajı sağlanması için üretim maliyetlerinin düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda emek piyasalarında esnekliğe gidilerek, ücretler düşürülmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, yapısal uyum programları kapsamında uygulanan neoliberal politikalar sermaye birikim yapısını da değiştirmiştir. Dışa dönük sermaye birikim rejimine geçiş ve sermaye birikiminin dış kaynakla finanse edilmesi, ekonomik dengelerin dışa bağımlı olmasına neden

olmuştur. Dolayısıyla dış etkenlerden kaynaklanan dengesizlik, ülke içine hızla sirayet edebilmiştir.

2.4. Neoliberal İktisat Politikalarının Makro Ekonomik Etkileri

1980 yılında gelişmekte olan ülkelere, Washington Uzlaşmasına dayanarak uygulatılan neoliberal politikalar, farklı ülkelerin farklı yapısal özelliklerine karşın tek bir programı içermektedir. IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla uygulanan politikalar kredi almanın ön koşulu olmaktadır. IMF'nin istikrar amaçlı programları, 1980 yılından sonra yapısal uyuma yönelerek neoliberal yeniden yapılanma doğrultusunda şekillenmiştir. Programların neoliberal dönüşümü hedefleyen amacına karşılık sonuçlar; sistematik olarak gerçekleşen krizler, gelir dağılımında artan adaletsizlik, yüksek işsizlik oranları ve kalkınmadan, sanayileşmeden uzak bir ekonomik yapı olmuştur. Programlar ekonominin aksayan yönlerine ilişkin herhangi bir çözüm getirememekte ve mevcut durumu daha da kötüleştirmektedir.

Bu kısımda neoliberal politikaların makro ekonomik etkilerinden söz edilerek, ülke ekonomilerinde gerçekleşen yapısal değişimlere değinilecektir. Bu bağlamda neoliberal politikaların, ekonomik büyüme, emek piyasası, yatırım ve tasarruflar, finansal sektörü, para politikası ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri açıklanacaktır.

2.4.1 Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri

Ekonomik büyüme GSMH'daki artış olarak tanımlanmaktadır. Neoliberal politikaların geç kapitalistleşen ülkelere önerdiği ihracata dayalı büyüme rejimidir. Bu yolla daha ucuza üretilen malların ihracatı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu aynı zamanda geç kapitalistleşen ülkelerin dış satım sonucu, döviz ihtiyacını karşılayarak ödemeler dengesinde açık sorununu çözmektedir. Fakat durum dünya genelinde beklenen gelişmeleri sağlayamamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin ihracata dayalı büyüme modeli dış girdiye olan bağımlılığı arttırmıştır. Gelişmekte olan ülkelere ödemeler dengesi açıkları ortaya çıkmıştır.

Neoliberal politikalar ülkeler açısından ekonomik büyümeyi ikinci plana atarak, temel hedefi neoliberal dönüşüm olarak belirlemiştir. Neoliberal dönüşüm

amacıyla ekonomide mal ve hizmet piyasasında, finansal piyasalarda ve emek piyasasında serbestleşme amaçlanmıştır. Fakat 1945-1970 arası planlı dönemde devletlerin temel amaçları ekonomik büyüme olarak gösterilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda devletin ekonomideki rolü sanayileşmeyi sağlayacak yatırımları teşvik etmek ve kalkınmayı sağlayacak ekonomi politikaları geliştirmek olmuştur. Devlet finansal piyasaları kontrol ederek ve korumacı politikalarla yeni doğan sanayileri uluslararası düzlemde rekabet avantajı sağlayacak önlemler alarak ekonomik büyümeyi desteklemiştir.

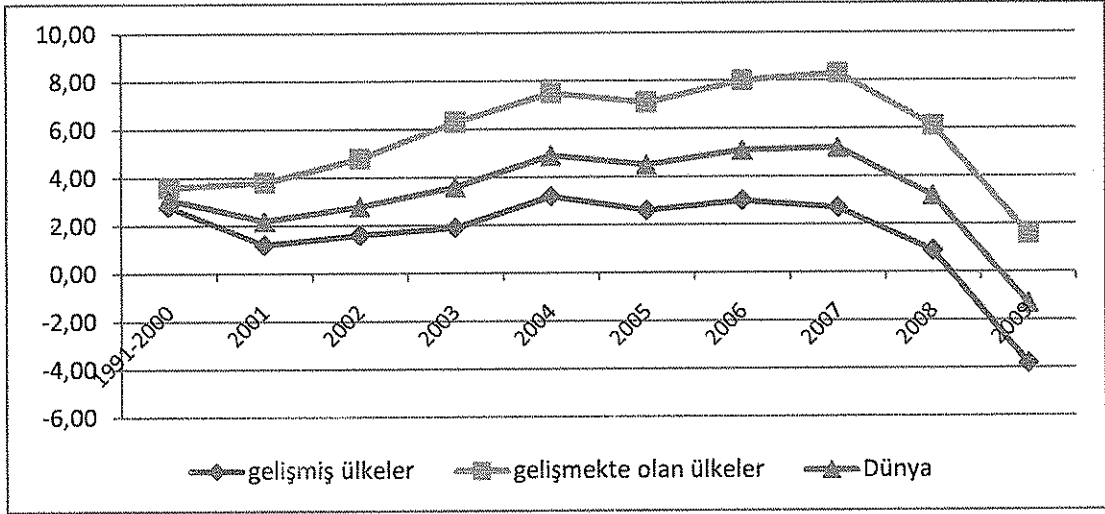
Küresel ekonomide büyüme oranları 2000 yılından sonra artış göstermiştir. Çin ve Amerika'nın dünya ekonomisinin büyüme patikası üzerinde önemli etkileri vardır. Amerika yüksek cari açıklar verirken, Çin yüksek oranda cari fazla vermektedir. Küresel dengesizlik olarak değinilen bu ekonomik yapıda, gelişmekte olan ülkeler cari fazla verirken, bu ülkelerin üretim artışlarıyla büyüme oranları artmıştır. Geç kapitalistleşen ülkelerin yüksek büyüme oranlarına karşın erken kapitalistleşen ülkelerin görece düşük büyüme oranları, artan tüketimlerin ithalatla sağlanmasından kaynaklanmaktadır.

Amerika'da 2007 yılında başlayan kriz tüm dünya ekonomisini etkilemiş, küresel ekonomide ve tüm ülkelerde büyüme oranlarında düşüş görülmüştür. Erken kapitalistleşen ülkelerde kriz ekonomilerde negatif büyüme oranlarıyla daralmaya neden olurken, geç kapitalistleşen ülkelerde daha düşük büyüme oranları ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Boratav, kriz öncesi ve kriz sonrası 2006-2007 ve 2008-2009 büyüme oranlarına göre büyüme farklarını incelemiştir. Buna göre krizden en fazla etkilenen ülkeler, Türkiye, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Meksika ve Arjantin olurken, en az etkilenen ülkeler Çin, Hindistan, Brezilya, Mısır ve Endonezya olmuştur. Krizle birlikte büyüme oranlarında yaşanan düşüş ve krizden etkilenme dereceleri, ülkelerin kırılganlık göstergeleri olarak kullanılan cari açık ve dış borç oranları paralellik göstermektedir.

⁵⁶ Bunun için bkz. "Krizden Etkileme Tablosu: Çevre Ekonomileri" Korkut Boratav.<http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boraav/krizden-etkilenme-tablosu-çevre-ekonomileri-19386>

Şekil 4: GSMH Büyüme Oranları

Kaynak: IMF World Economic Outlook, 2009;190

Neoliberal yeniden yapılanma sonrası dönemde ekonomik büyümenin kaynaklarında, ülkelerin gelişmişlik ve teknolojik ilerleme düzeylerine göre farklılık görülmektedir. Bazı OECD ülkelerinde büyümenin kaynaklarını gösteren aşağıdaki tabloya göre Amerika'da büyüme üzerinde en fazla istihdam artışı etkilidir. Sermaye birikiminin katkısı istihdama göre düşük olmakla birlikte, toplam faktör verimliliğinin yüksekliği istihdam kaynaklı büyümeyi sağlamaktadır. Japonya'da sermaye birikiminde görülen artış istihdamın büyüme üzerindeki etkisini azaltmıştır. Aşırı sermaye birikimi büyümeyi yavaşlatmıştır. Toplam faktör verimliliğinin büyüme üzerindeki negatif etkisi büyümenin düşmesine neden olmuştur. Belçika'da büyüme üzerinde en büyük etki toplam faktör verimliliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de büyümenin kaynağını sermaye birikimi oluşturmaktadır.

Amerika'da 1992- 2000 yılında gelişmiş ülkelere göre görülen yüksek büyüme oranlarında sermaye birikiminin, işgücünün ve toplam faktör verimliliğinin büyüme üzerindeki katkısının, eşit dağılımı etkili olduğu söylenebilir. Türkiye'de büyüme üzerinde önemli katkı sermaye birikimden sağlanırken, sermaye birikimindeki aksaklık büyüme oranlarını düşürecektir. Aynı şekilde Belçika'da toplam faktör verimliliğini azaltacak unsurlar büyüme oranlarını düşüşe neden olacaktır.

Tablo 3: Bazı OECD Ülkelerinde Büyümenin Kaynakları

Ülke ve Dönemler	GSYİH Büyüme(Yıllık Ortalama)	Sermaye Birikiminin Katkısı	İşgücünün (İstihdam Artışının) Katkısı	Toplam Faktör Verimliliği Artışının Katkısı
ABD				
1970-2000	3,06	33,8	40,5	25,1
1970-1991	2,69	34,5	47,5	17,8
1992-2000	3,95	32,7	30,1	36,6
Japonya				
1970-2000	3,45	62,2	12,2	26
1970-1991	4,42	54,6	12,5	33,1
1992-2000	0,45	146,4	9,1	-52,6
Belçika				
1970-2000	2,56	36,8	5,8	57
1970-1991	2,79	36	4,3	59,3
1992-2000	2,04	39,3	10,6	49,7
Türkiye				
1972-2000	4,02	72,3	21	6,5
1970-1991	4,38	70,1	20	9,5
1992-2000	3,24	79	23,8	-2,1

Kaynak: Saygılı, Cihan ve Yurtoğlu, 2001; 10

Tablodan çıkarılan en önemli sonuç, ülkelerin içsel yapılarına bağlı olarak büyüme üzerinde farklı değişkenlerin etkili olduğudur. Neoliberal politikaların tek tip olarak uygulandığı küresel ekonomide ülke özgüllüklerinin önemi politikaların sonuçları açısından önemli olmaktadır.

Aynı zamanda neoliberal dönüşüm ile ekonomik büyümenin en önemli kaynağı olan sermaye birikiminin yapısı da değişmiştir. Kapitalizmin bir aşaması olan finansal kapitalizme geçişi sağlayan neoliberal politikalar ve IMF politikaları, sermaye birikiminde yapısal bir değişimi hedefleyerek kapitalist dönüşümü

hızlandırmıştır. Sermaye birikimi sabit sermaye stokundaki artışı gerektirirken, finansal kapitalizmde mali ya da finansal sermaye birikimi olarak tanımlanan yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Mali birikim sermaye birikiminin genişleyen yeniden üretim sürecinde kapitalist üretime dönüşmeyerek sermaye piyasalarına akan ve bu piyasalardan kâr elde eden bir düzeni başlatmıştır. Kâr oranlarının düşme eğiliminin bir sonucu olarak görülen mali sermaye birikimi kriz sürecinin başlamasında da etkili olmuştur. Bu süreçte Clarke'nin açıkladığı gibi kârlı sermaye birikim koşullarının herhangi bir şekilde aksaması paranın dolanımdan çekilmesine yol açacak, böylece sermayenin genişleyen yeniden üretiminin aracı olan artık değere eşdeğer bir paranın çekilmesiyle kriz süreci başlayacaktır. Dolaşımdan çekilen paranın yeni girişimlere yatırım yaparak spekülasyona yönelmesi ve spekülatif yatırımların çökmesiyle kriz patlak vermektedir. Krizin başlangıcı ve sermaye birikiminin sınırlarının kaynağı üretim alanında yatmaktadır (Clarke,2009;195). Sınırlara ulaşılması ve kârlarda düşüş mali sermaye birikimine neden olmuştur. İstihdam yaratmayan büyümenin kaynağı genişleyen yeniden üretim sürecindeki aksaklık olarak görülmelidir. Finansal olarak ortaya çıkan krizler, sermaye birikim sürecindeki aksaklıkların bir sonucudur.

Krizler sonrası ekonomik büyümede düşüşlerin yaşanması ve neoliberal dönemle birlikte anılan istihdam yaratmayan büyüme kavramı, sermaye birikim yapısındaki bozulmanın sonucudur.

2.4.2. Emek Piyasası Üzerine Etkileri

1980 sonrası, neoliberal politikalarla ve sermayenin artan uluslararası serbestleşmesi ile emek piyasalarının ülke içindeki serbestliğinin teşvik edilmesi gündeme gelmiştir. Emek piyasası serbestliği, ücretlerin piyasada emek arzı ve talebi doğrultusunda belirlenmesini amaçlamaktadır.⁵⁷ Bu amaç doğrultusunda sendikal faaliyetlerin azaltılması, sosyal güvenlik kapsamının daraltılması ve işçi örgütlenmelerinin önüne geçilerek, pazarlık gücün zayıflatılması sağlanmak

⁵⁷1980 öncesi dönem emek ve sermaye arasındaki dengenin görece sağlandığı bir dönem olmuştur. Talep yaratmak amacıyla ücretlerin yüksek olması ve emek kazanımlarının korunması sağlanmıştır. Ücretlerin belirlenmesinde emeğin pazarlık gücünü sağlayan sendikalar ön plandadır.

istenmiştir. Dolayısıyla, emek piyasasında ücret oluşumunu etkileyecek her türlü faaliyetin devre dışı bırakılması üzerinde durulmuştur. Sonuç itibariyle içe dönük sermaye birikim rejiminin uygulandığı 1980'a kadar geçen dönem içinde emek gücünün sermaye karşısında elde ettiği kazanımlar neoliberal dönemle birlikte yavaş yavaş tasfiye edilmiştir.

Neoliberal görüşe göre işsizliğin nedenleri emek maliyetlerinin yüksek olması ve emek piyasasında işten çıkarmanın önündeki engeller ve sendikaların güçlü bir konumda olmasıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde emek arzının fazla olması ve üretimin düşük teknoloji ve emek yoğun alanlarda yoğunlaşması, uluslararası rekabet gücünün sağlanması için ücretlerin düşürülmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir başka konu gelişmekte olan ülkelerde artan emek arzının yapısının kaynağıdır. Örneğin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde GSYİH'nın sektörel bileşimine bakıldığında tarımın payında yıllar itibariyle görülen azalmaya karşı hizmetler sektörünün payı büyük oranda artmıştır. Tarım sektöründen hizmetler sektörüne doğru bir iş gücü transferi söz konusu olmakla birlikte, hizmetler sektörünün nitelikli iş gücü talebi ve kapitalist dönüşümün tarımdaki hızlı çözülmeye istihdam yaratamaması sonucu işsizlik kronik bir hâl almıştır. Geç kapitalistleşen ülkelerde işsizlik, hizmetler sektörüne dayalı büyümenin bir sonucudur.

Gelişmekte olan ülkelerde neoliberal dönüşüm üretim kesimini etkileyen politikalarla emek piyasasını etkilemiş ve işsizliğin kaynağını yaratmıştır. Devletin, yine neoliberal dönüşüm amacıyla mali disiplin ve kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması hedefleri, daha önce de bahsedildiği üzere eğitim ve sağlık harcamalarında azalmayı kapsamaktadır. Sonuç olarak nitelikli işgücünün geliştirilmesi için gerekli olan eğitimi içeren kalkınma planlarının eksikliği, durumu kronik bir hale getirmektedir.

Emek arzındaki artış gelişmekte olan ülkeleri kapsamakla birlikte, aynı zamanda küresel ekonomide de gözlenmektedir. Bu durum Akyüz'ün açıkladığı gibi küresel ekonomiye eklemlenmenin sonucu olmaktadır. Çin ve Hindistan'ın küresel piyasalara açılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile 1,5 milyar yeni işgücü dünya ekonomisine eklemlenmiştir. Emek gücündeki artışın ikiye katlanması aynı

zamanda küresel ekonomide sermaye-emek oranını yarıya düşürmüştür. Bu durum üretimde emek yoğunlaşmasını ortaya çıkarmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticarete konu olan imalat sanayinde küresel ticaretin yüzde 90'ını düşük vasıflı ve vasıfsız emek gücüne dayanmaktadır (Akyüz, 2007;2).

Harvey'e göre teknolojik yeniliklerle birlikte kâr peşinde koşan sermaye, üretimin yerini yeniden belirlemiştir. Bu anlamda sermayenin coğrafi olarak hareket etmesi, coğrafi hareketliliği sınırlanan global emek gücü üzerinde hakimiyet kurmasına izin vermektedir. Neoliberal ekonomide esnekliğin sağlanması, kısa vadeli anlaşmalar ve emeğe güvensiz iş piyasalarının dayatılmasıyla gündeme gelmiştir (Harvey, 2005;170).

Kapitalist sermaye birikiminde kâr elde etme arzusu maliyetleri düşürme çabasına neden olmaktadır. Üreticiler maliyetleri düşürüp kâr oranlarını arttırmak için artı değer miktarını arttırmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda emeğin çalışma süresini uzatmak, ücretleri düşürmek ve verimliliği arttırmak artı değer miktarını arttırarak kârları yükseltir. Neoliberal küreselleşme emeğin çalışma süresini uzatırken çalışmayı yoğunlaştırmaktadır. Fakat bu yoğunlaşma işsizlik oranları dikkate alındığında bir kısım emek işsiz kalırken bir kısım emeğin yoğunlaşma ile fazla çalışması şeklinde gerçekleşmektedir. Reel ücretlerin düşük olduğu bir durumda daha az sayıda emek daha fazla çalışmaktadır⁵⁸

İşsizliğin nedeni ve büyümenin istihdam yaratamaması, artan sermaye yoğun üretim ile teknolojik yeniliklerin istihdamı azaltmasından kaynaklanmaktadır. Neoliberal küreselleşme, bölüşüm sorunları yaratarak gelir dağılımında eşitsizliklerin artmasına ve istihdam düzeylerini arttıramayan bir büyümenin gerçekleşmesine neden olmaktadır. Neoliberalere göre piyasa ekonomisinin fiyat mekanizması tüm kaynakların etkin dağılımını sağlamaktadır. Esnekleştirilen emek piyasasında ücretlerin piyasada belirlenmesiyle, uzun dönemde tam istihdam sağlanacak ve ekonomideki işsizlik oranı doğal oranda olacaktır. NAIRU (non-accelerating inflation rate of unemployment) olarak adlandırılan doğal işsizlik oranı, enflasyonu

⁵⁸ Üçüncü bölümde açıklanacak olan emeğin kendi tüketimi için yaptığı üretime gerekli emek zamanı ile artık değer elde etmek için artı emek zamanı arasındaki ilişki reel ücretlerin düşüklüğü karşısında artan verimlilikte önemli bir açıklayıcı olmaktadır. Düşük ücretlere göre artan verimlilik, daha az sayıda işçinin daha çok çalışması ile artı emek zamanının gerekli emek zamanından daha yüksek olmasına ve artan sömürünün bir göstergesi olmaktadır.

hızlandırmayan işsizlik oranıdır. Buna göre yurtiçi enflasyon oranının artması işsizliğin doğal oranının altına inmesinden kaynaklanmaktadır. Doğal işsizlik oranı ekonometrik çalışmalarla yüzde 6 ve yüzde 6,2 olarak belirlenmiş, işsizliğin bu oranın altına düşmesiyle enflasyona neden olacağı saptamasında bulunulmuştur (Stiglitz,2004;93). Amerika’da işsizlik oranlarının doğal oranın altına inmesi 1994 yılında başlamış ve 1995 yılında işsizlik yüzde 3,8 seviyesine gerilemiş ancak enflasyon oranlarında beklenen artışın yerine yüzde 0,2 azalma gerçekleşmiştir. İşsizlik ve enflasyon arasında kurulan ilişki beklenen sonuçlara neden olmamıştır. Dolayısıyla neoliberal görüşe göre ekonomide doğal işsizlik oranı olması ve işsizliğin bu oranın altına düşmesinin enflasyona neden olacağı konusundaki yaklaşım tartışılır hale gelmiştir.

Neoliberal politikaların emek piyasası üzerindeki etkisi sadece piyasayı serbestleşme girişiminden kaynaklanmamaktadır. Tüm politikalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, dolaylı olarak da olsa emek piyasası üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Finansal serbestleşme ile birlikte kısa vadeli sermaye girişi sağlanması amacıyla uygulanan yüksek faiz oranları sermayenin kazanımlarının artmasına, emeğin kazanımlarının azalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak ya da kaçışını engellemek için sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü azaltılmış ve vergilerin dağılımda emek aleyhine bir değişim olmuştur (Özügurlu ve Kargı,2007;279). Buna ek olarak iç talebe dayalı içe yönelik sermaye birikim rejiminden, dış talebe dayalı ihracata dayalı büyüme rejimine geçiş, taşeronlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Mal ve hizmet ticaretinin serbestleşmesi sonucu üretim süreci küresel ekonomiye yayılmıştır. Farklı ülkelerde üretilen ara malı ve girdiler, bir başka ülkede birleştirilerek nihai mal haline getirilmektedir. Bu durum ulusal ekonomilerde taşeronlaşma ve niteliksiz ucuz emek kullanımına neden olmaktadır. Aynı zamanda hizmetler sektörünün kalifiye iş gücü talebine karşı, niteliksiz iş gücüne istihdam yaratılamaması, taşeron üretimini sağlayacak ucuz iş gücü kitleleri ortaya çıkarmaktadır.

2.4.3. Yatırım ve Tasarruf Üzerine Etkileri

Neoliberal küreselleşmeyle sermaye akımlarındaki artan serbestleşme eğilimi, tasarruf açığı olan ülkeler için dış kaynak kullanımını kolaylaştırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde tüketim eğiliminin fazla olması tasarruf eksiliği yaratmıştır.

1980 sonrası finansal serbestleşmenin döviz kuru serbestliğiyle tamamlanması geç kapitalistleşen ülkelerde, kurların kısa vadeli sermaye hareketlerinin etkisiyle düşük kalmasına neden olmuştur. Kurların düşüklüğü dış ülkelerden döviz cinsi borçlanmayı ucuzlatmıştır. Ayrıca faiz oranlarının yüksekliği ile finansal sermaye akımlarının girişi dış kaynak kullanımını kolaylaştırmıştır. Finansal serbestleşme, döviz kuru serbestliği ve faiz oranlarının serbest bırakılması gibi neoliberal politikalarla, tasarruf eksikliği olan gelişmekte olan ülkelerin tasarruf açığını kapamak amaçlanmıştır. Dolayısıyla tasarruf fazlası olan ülkelere tasarruf açığı olan ülkelere doğru bir kaynak transferi gerçekleşmiştir. Dış kaynak kullanımı ile dünyanın diğer ülkelerinde yapılan tasarruflar, tasarruf açığı olan ülkeler açısından bir kaynak sağlamaktadır.

Tablo 4: Tasarruf ve Yatırımların GSMH'ya Oranı (%)

Dünya		1987-1994	1995-2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	Tasarruf	22,6	22,0	20,9	22	22,8	23,9	24,4	24,2
	Yatırım	22,4	22,2	21,1	22	22,5	23,2	23,7	24,0
Gelişmekte Olan Ülkeler	Tasarruf	22,2	21,3	19,1	19,8	20,1	20,6	20,5	19,4
	Yatırım	22,7	21,6	19,9	20,5	21,0	21,4	21,3	20,8
Gelişmiş Ülkeler	Tasarruf	24,2	24,5	28,0	29,8	31,6	33,3	34,2	35,1
	Yatırım	25,1	24,9	25,9	27,2	27,3	28,3	30,1	31,3

Kaynak: IMF World Economic Outlook, 2009;190-200)

Dünya genelinde yatırım ve tasarruf oranlarının hemen hemen dengede bir eğilim izlemesi gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki orantısızlığın bir

sonucudur. Gelişmekte olan ülkelerin yatırımlarının milli hasıladaki payına karşın, tasarruflarının payı daha düşüktür. Gelişmiş ülkelerin tasarruf ve yatırım oranlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, tasarruf oranı fazla olan gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelere doğru bir tasarruf akışı gerçekleşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yatırımın kaynağını, gelişmiş ülke tasarruflarının ve dış kaynak kullanımının oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülkeler arasındaki dengesizlik küresel düzeyde bir denge oluşturmuştur. Fakat bu denge geç kapitalistleşen ülkelerin tükettiği ve erken kapitalistleşen ülkelerin tasarruf ettiği bir yapıdadır.

Neoliberal politikalar, finansal piyasalarda serbestleşme ile ülkeler arasında sermaye hareketlerini hızlandırmıştır. Serbestleşme, geç kapitalistleşen ülkelere dış kaynak kullanımını olanaklı hale getirmiştir. Dolayısıyla tasarruf yetersizliği sonucu ortaya çıkan kaynak ihtiyacı, erken kapitalistleşen ülkelere gelen sermaye akımları ile sağlanmaktadır.

Küresel ekonomide yatırımların sektör dağılımı Tablo 5'te gösterilmiştir. Buna göre uluslararası ekonomide 1990 yılında imalat sanayinin yatırımlardaki oranı yüzde 41 olurken, bu oran 2006 yılında yüzde 28'e gerilemiştir. İmalat sanayinin oranındaki gerilemeye karşı, hizmetler sektörünün yatırımlara oranı 1990 yılında yüzde 50 iken, 2006 yılında yüzde 64'e çıkmıştır. Yatırımlarda hizmetler sektörü lehtine bir artış olurken, sanayinin payı giderek azalmıştır. Hizmetler sektöründeki artışın büyük bir bölümü finansal sektör yatırımlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır (UNCTAD, World Investment Report, 2008).

Tablo 5 : Küresel Ekonomide Yatırımların Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	İmalat Sanayi	Ana Sanayi	Hizmetler
1990	% 41	% 9	% 50
2006	% 28	% 8	% 64

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2008; 5

Neoliberal politikalar aracılığıyla sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, küresel düzeyde tasarruf ve yatırım dağılımını etkilemiştir. Tasarruflar ve yatırımlar erken kapitalistleşen ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte geç kapitalistleşen ülkeler, neoliberal politikalar aracılığıyla sermayeye uygun üretim

ortamı sağlayan düzenlemeler yapmakta ve yüksek t k tim eēilimiyle de üretilen ürünlere pazar olmaktadır.

2.4.4. Finansal Sektör  zerine Etkileri

Finansal sektörün yapısındaki deēiřim ve deēiřimin istikrar üzerindeki etkisi deēerlendirilmesi gereken bir konudur. Finansal sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle finansal piyasaların istikrarı gelişmekte olan ülkeler için krizlerin önlenmesi açısından büyük önem taşımıştır. Gelişmiş ülkelerde ise finansal sistem sanayi politikalarının hedefleri doērultusunda işlemiştir.

 kinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bankacılık merkezli finansal yapı yerini sermaye piyasası merkezli bir yapıya bırakmıştır ( zg r ve  zel, 2009;9).

Gelişmiş ülkelerde sermaye piyasasının derin ve gelişmiş olması finansal yapının merkezinde sermaye piyasasının olmasına neden olurken, gelişmekte olan ülkelerde sermaye piyasalarının yeteri kadar gelişmemiş olması sonucu finansal yapının merkezini bankacılık sektörü oluşturmaktadır.

Finansal sektörün yapısı ve bu yapıda aēırlıklı olan kesimin birikim süreci üzerinde etkileri ve sermaye birikimini sekteye uēratan yapısı, kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle neoliberal küreselleşme süreciyle serbest sermaye akımlarının sermaye piyasası üzerinde büyük oynaklıklara ve spe lasyonlara neden olması finansman ihtiya ı açısından t k tim ve yatırım kesimini etkilemektedir.

1980 sonrası neoliberal yeniden yapılandırmanın en önemli aşaması, finansal serbestleşme teorisine dayalı sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sürecidir. Teorik olarak finansal hareketlerin serbestliēi, faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla tasarrufları arttıracak, tasarrufların kredilere dönüşmesiyle, ödünç verilebilir fonlarda artış saēlanacak ve böylece yatırımların finansmanı gerçekleşecektir. Ayrıca serbest finansal hareketlilik yurt içi yatırımlara dış kaynak kullanım olanaēı da saēlayacaktır. Fakat sonuç olarak tasarruf oranlarında artış gerçekleşmeyerek, yüksek faiz oranlarının kısa vadeli finansal sermaye girişini arttırması, yerli paranın yabancı para karşısında deēerlenmesine neden olarak ithalatı arttırmış, tasarruf yetersizliēi dış borçlanmayla finanse edilen t k time neden olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerde 2008 yılı itibariyle finansal sektörün bilanço büyüklüğünün dağılımında bankacılık kesiminin payının yüzde 88 olduğu görülmektedir. Bu oran küresel boyutta değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkelerin sermaye piyasaların etkinliğinin yüksek olmasıyla finansal sektörde bankaların payı 2007 itibariyle yüzde 25'ye düşmüştür. Wolf tarafından kapitalizmin giderek finansallaşması olarak tanımlanan bu gelişmelerde; küresel finansal varlıkların dünya üretimine oranının 2005 yılında yüzde 316'ya, türev ürünlerinin değerinin 2006 sonunda 286 trilyon dolara, hedge fonların 1 trilyon 600 milyar dolara ulaşması ve gelişmiş ülkelerin finansal varlıkları ve borçlarının GSYİH'nın yüzde 330'una varması finansallaşma göstergeleridir. (Wolf,2007) Türev ürünlerin tutarı 2008 Haziran ayı itibariyle 683,7 trilyon dolarken, 2008 yıl sonu rakamları 591,6 trilyon dolar olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kredi büyümesinin sonucu olarak gerçekleşen bu durum kapitalizmin yeni çağında mali sermaye birikimi kavramını gündeme getirmiştir. İnsel, mali sermaye birikiminin aktörlerinin üretim yatırımı yerine finansal yatırım peşinde koşarak mali piyasalarda geleceğe yönelik gelir bahislerinin bugünden parasal değere dönüşmesi sağlayarak parasal bir birikim yarattıklarını belirtmiştir. Ancak mali piyasaların ellerindeki menkul değerleri devredebilecekleri ve bu değerlerin tümünü nakde çevirebilecekleri bir dış merci yoktur. Mali sermayenin genişleyerek yeniden değerlendirilmesi üretim sürecinden bağımsız sanal bir ortamda gerçekleşmektedir (İnsel,2004;74). Neoliberal yeniden yapılanma ile serbestleşen finansal piyasalarda sermayenin likit kalması ve hareketliliğin artması mali sermaye birikimini sağlamaktadır.

Uluslararası özel sermaye hareketlerinin başlıca üç çeşidi vardır: yabancı banka kredisi, portföy yatırımı ve doğrudan yabancı yatırımlar (Chang- Grabel, 2005; 141). Portföy yatırımları olarak tanımlanan kısa vadeli yabancı sermaye girişleri finansal piyasalar üzerinde etkili olmaktadır. Fakat gerçekleşen portföy yatırımlarının yüzde 84'ü gelişmekte olan Çin, Brezilya, Meksika, Hindistan, Malezya gibi ülkelere yönelik olmuştur. Bu ülkelerde portföy yatırımlarındaki hızlı ve büyük miktarda artışlar ve azalışlar 1990 ve 2000 yıllarında finansal krizlere neden olmuştur. Finansal krizlerin reel sektöre ve tüm ekonomiye yayılmasıyla krizlerin faturasını emek ve sermaye birilikte üstlenmektedir.

Neoliberal görüşlerin iddia ettiklerinin aksine finansal serbestleşme ülkenin sermaye stokunu arttırarak yatırım ve üretimde teşvik edici bir rol üstlenmemiştir. Kısa vadeli portföy yatırımlarındaki akışkanlık sermaye stoku için sabit bir kaynak olmaktan çok uzaktır. Ülke içi sermaye stokunun oluşması ve sermaye birikiminin sağlanması için gerekli olan tasarrufların yerleşikler tarafından sağlanamamasının en büyük nedeni gelirlerin düşük olmasıdır. Gelir düşüklüğünden kaynaklanan tasarruf yetersizliği yabancı sermayeye duyulan ihtiyacı arttırmıştır.

Şüphesiz ki yerleşik halkın tasarruf edebilirliğini arttırmak gelirlerini arttırmaktan geçmektedir. Kapitalizmin son evresi olarak adlandırılan finansal kapitalizmde finansal kurumlar ve para sermaye baş aktördür. Finansal piyasaların sermaye piyasası ve bankalar aracılığı ile işlemesi ve ekonomik aktörlere finansman sağlaması gibi önemli bir işlevi vardır. Fakat bu işlev 1980 sonrası tüketimin finansmanına dönüşmüştür. Sermaye piyasalarında hane halkının hisse senedi ve diğer finansal varlıklardan elde ettiği gelirler, beklenen değer artışları ve bankaların sağladığı tüketici kredilerindeki artış ile tüketim finanse edilmiştir. Tüketim artışı 2000 yılından sonra gelirdeki artıştan ziyade borçlanmadaki artışla sağlanmıştır.

Borçlanarak tüketim Amerika'yı kriz götüren sebepler arasında sayılmıştır. Hane halkı borçlanması 1980'de GSYİH'nın yüzde 50'si iken bu rakam 2000'de yüzde 71'e, 2007'de yüzde 100'e yükselmiştir (Tabb,2008;21). Tabb'a göre reel ücretler uzun yıllar boyunca yerinde saydığından, Amerikalılar hep daha fazla borçlanarak belli bir standartta yaşamlarını sürdürebilmişlerdir.

Kapitalizm ve neoliberal küreselleşme sonucu gelir dağılımının ücretli emek aleyhine giderek bozulması, sermaye kesimi ile emek arasındaki gelir uçurumunu giderek açmaktadır. Kârlar sermayede ve sermaye piyasalarıyla halka açılan şirketlerde, borsada işlem yapan yabancı yatırımcıda toplanmaktadır. Bu aynı zamanda hisse seneti sahipliği ile kâr payı ödemeleri alan yabancı yatırımcı için bir gelir kaynağı olmakta ve ülke açısından kâr transferi gerçekleşmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde finansal kapitalizm sürecinde sermaye piyasaları kârın dağıtılmasında önemli bir işlev kazanmaktadır.

2.4.5. Para Politikası Üzerine Etkileri

Neoliberal politikaların gelişmekte olan ülkelere IMF politikaları aracılığı ile uygulanması, parasalcı ve neoklasik iktisat kuramına göre şekillen ortodoks politikaların uygulanması anlamına gelmektedir. Bu politikaların temel vurgusu da enflasyon korkusudur. Dolayısıyla IMF, ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla fiyatlar genel düzeyinin kontrol altına alınması için çeşitli programlar önermiştir. Enflasyonun tanımlamasının talep enflasyonu şeklinde yapılması, uygulanan programların talep azaltıcı politikalar içermesini gerektirmiştir.

Bu bağlamda 1980 sonrası uygulanan para politikalarında hakim görüş parasalcı (monetarist) kuram olmuştur. Bu kuram, para arzının kontrol edilmesiyle fiyatlar genel düzeyinde dengenin sağlanacağı ve enflasyonun düşürüleceği görüşüne dayanmaktadır. Paranın miktar teorisi çerçevesinde ele alınan yaklaşımda ekonominin sürekli dengede olduğu varsayımıyla, dengesizliklerin kaynağı ekonomiye dışsal olan para arzındaki kontrolsüzlükler olarak kabul edilmiştir. Bu kurama göre ekonomide reel değişkenlere uyumlu bir para arzı ve para talebi olduğunda, para arzının artması, bireylerin ellerindeki parasal gelirin artmasına neden olacaktır (Ercan, 2004;202). Gelirin artmasıyla artan talep, fiyatları arttırarak enflasyona neden olmaktadır. Dolayısıyla enflasyonun önlenmesi için para arzının kontrolünün sağlanması gereklidir.

Bu bağlamda bu yaklaşım, merkez bankalarının görev tanımının değiştirilerek fiyat istikrarına odaklanmasına ve devletin para arzını etkileyecek politikalarından kaçınmasına dayanmaktadır. Ayrıca, uzun dönemde paranın yansız olduğu ve fiyatlardaki değişimin gelirler üzerinde etkili olmadığı ileri sürülmüştür. Para yalnızca işlem amaçlı ele alınmış, paranın ekonomide değişim aracı olmaktan başka bir etkinliğinin olmadığı üzerinde durulmuştur.

Bununla birlikte para arzı ve enflasyon ilişkisi bağlamında para miktarı enflasyona yol açarken, paranın ekonomide etkin olmadığı görüşü, parasalcı kuramı kendi içinde çelişkiye götürdüğü için eleştirilmektedir. Ancak yine de yapılan eleştiriler neoliberal yapılanma sürecinde merkez bankalarının fiyat istikrarına odaklanmasını engelleyememiştir.

Neoliberal görüş merkez bankacılığı anlayışını da dönüştürmüş dolayısıyla, tam istihdam hedefi yerini fiyat istikrarı hedefine bırakmıştır. Buna ek olarak ekonomide üretim ile birlikte ihracatı da teşvik eden, doğrudan müdahaleleri içeren reeskont kredisi uygulaması rafa kalkmıştır. Para politikası aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarının kullanılmasıyla, hem araçlar hem de amaçlar açısından daraltılmış bir merkez bankacılığı anlayışı ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla neoliberalizmin dayandığı ortodoks yaklaşım para politikasının hem araçlarını hem de fiyat istikrarına odaklanarak diğer amaçlarını göz ardı etmesi bağlamında amaçlarını daraltmıştır (Akyüz, 2006;3).

Bu anlayışın enflasyonla mücadele stratejisi ise enflasyon hedeflemesidir. Bu strateji, para politikasının uzun dönemde üretim ve istihdam üzerinde etkili olmadığı görüşüne dayanmaktadır. Uygulama olarak, enflasyonu etkileyebilecek tüm değişkenlerin göz önüne alınmasını ve önceden belirlenmiş bir dönem için kabul edilebilir bir enflasyon oranının hedeflenmesini ve bu hedefe ulaşacak bir para politikası dizaynını içermektedir. Ayrıca para politikası ve enflasyon hedeflemesinin dayandığı ortodoks kurama göre ekonomide işsizlik oranları doğal oran seviyesinde olacak, emek piyasasının serbestliği emek arz ve talebine göre ücretleri belirleyecek, işsizlik doğal oran düzeyinde kalacaktır. Bu oranın azaltılmaya çalışılması enflasyon oranını artıracaktır.

Para politikası aracı olarak dolaylı müdahaleyi içeren kısa vadeli faiz oranları kullanmaktadır. Doğrudan müdahaleleri içeren temel sektörlerle kredi tahsis politikası ve faiz oranları tavanı belirlenmesi şeklindeki politikaların uygulanması rafa kalkmıştır. Bu bağlamda ortodoks yaklaşım para politikasının amaçlarını ve araçlarını daraltmıştır (Akyüz, 2006;3).

Enflasyon hedeflemesinin ön koşulları; fiyat istikrarına sıkı bir biçimde bağlılık, bağımsız, hesap verebilir ve güvenilir bir merkez bankası, güçlü ve gelişmiş finansal piyasalar, düşük mali baskınlık⁵⁹, gelecekteki enflasyon oranının başarılı bir şekilde tahmini için geniş bilgi seti oluşturularak, teknik alt yapının sağlanması

⁵⁹ Mali baskınlık kamu borçlarının ve bütçe açıklarının GSYİH'ya oranı olarak ölçülmektedir. Dolayısıyla mali baskınlığın düşürülmesi için kamu bütçe dengesini sağlayan maliye politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

olarak belirlenmiştir (TCMB,2006). Bununla birlikte gelişmekte olan pek çok ülkenin bu koşulları sağlamasının zor olduğu da bir gerçektir.

Aşağıdaki tablo enflasyon hedeflemesini uygulayan seçilmiş bazı ülkelerin uygulama öncesi ve sonrası bazı makro göstergelerinin seyrini vermektedir (Akyüz, 2006;9).

Tablo 6: Enflasyon Hedeflemesi Uygulayan Ülkelerin Seçilmiş Makro Göstergeleri

	Başlangıç Yılı	Büyüme Oranı		İşsizlik Oranı		Ticaret Dengesi		MB Rezerv	
		Önce	Sonra	Önce	Sonra	Önce	Sonra	Önce	Sonra
Kanada	1991	2,9	2,8	8,4	8,7	8,254	28,643	11,964	24,256
İngiltere	1992	2,2	2,7	7,4	5,2	-29,8	-52,4	39,666	37,408
Avustralya	1994	2,2	3,9	8,6	7,3	430	-5,842	13,777	20,337
Brezilya	1999	3,2	2,3	7,0	9,8	-2,20	16,718	47,701	42,304
Kolombiya	1999	3,3	2,3	11,1	15,8	-2,39	1,245	7,567	24,421
Meksika	1999	1,7	4,8	2,7	1,9	-135	-7,62	20,630	51,396
Güney Afrika	2000	2,6	3,8	4,9	27,7	2,711	2,663	15,860	9,580
Tayland	2000	1,5	1,7	1,9	2,4	2,873	9,074	32,556	40,474
Kore	2001	4,6	4,5	4,4	3,7	13,74	24,51	55,299	157,73
Hindistan	2001	4,2	4,2	7,9	6,1	-1,99	-2,52	9,918	13,652
Endonezya	2005	4,6	5,6	6,5	10,5	23,24	22,368	31,326	32,989
Türkiye	2006	4,0	7,8	9,9	10,4	-16,3	-27,3	33,237	56,990

Kaynak: Akyüz, 2006; 9

a- Önce: Enflasyon hedeflemesi öncesi 5 yıllık ortalamayı göstermektedir.

b- Sonra: Enflasyon hedeflemesinden sonraki yılların 2007'ye kadar ortalaması göstermektedir

Tabloda gelişmiş ülkelerde enflasyon hedeflemesi sonrası işsizlik oranlarında düşüş görülürken gelişmekte olan ülkelere işsizlik oranlarında artış göze çarpmaktadır. Büyüme oranları, gelişmekte olan ülkelere enflasyon hedeflemesi sonrası artış gösterirken, gelişmiş ülkelere etkili bir artış görülmemiştir. Enflasyon

hedeflemesiyle birlikte fiyat istikrarına odaklanılması ekonomide güven ortamı yaratarak yabancı sermaye girişı ve yatırım artışı sağlamıştır. Burada dış ticaret dengesi büyümeyle birlikte değerlendirildiğinde, büyüme oranlarındaki düşüşün dış ticaret dengesinde iyileşmeye sağladığı ve aynı şekilde büyüme oranlarındaki artışın dış ticaret dengesinde azalmaya neden olduğu görülmektedir. Bu durum ülkelerin büyümeyi sağlayan üretim artışının ithalatla sağlandığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Enflasyon hedeflemesi sonrası ekonomide sağlanan fiyat istikrarı büyümeyi arttırırken, dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Ayrıca burada değinilmesi gereken bir başka gösterge merkez bankası rezervleridir. Merkez bankasının rezerv miktarı, kısa vadeli finansal sermaye çıkışlarının kurlar üzerinde etkili olarak fiyat istikrarını bozmasına engel amacıyla enflasyon hedeflemesi sonrası artmıştır. Bu aynı zamanda merkez bankasının döviz talebini arttırdığını göstermektedir.

Enflasyon hedeflemesine geçişle sabit kurlardan dalgalı döviz kuruna geçilmesi zorunlu bir unsur olarak görülmektedir. Bu şekilde merkez bankasının kur istikrarına odaklanmadan fiyat istikrarına odaklanması sağlanmıştır. Fiyat istikrarının sağlanması açısından merkez bankası finansal istikrarı öncelik almıştır. Buna göre finansal istikrarın sağlanması açısından merkez bankası döviz rezervlerini yüksek tutmaya çalışmaktadır. Ani kısa vadeli finansal sermaye çıkışlarında, kurların aşırı yükselmesini önlemek ve yabancı sermayeye güven sağlamak amaçlanmaktadır. Bu durum finansal liberalizasyon ve dalgalı kur rejimi altında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde döviz rezervlerinin artmasına neden olmuştur. Yabancı portföy yatırımcılarının güvenini sağlamak ve yatırım çekmek için finansal istikrarın sağlanmasında merkez bankası rezervleri önemli bir gösterge olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin geçirdiği kriz deneyimleriyle finansal açıdan kriz göstergeleri olarak çeşitli oranlar belirleyici olarak kabul edilmiştir. Bu oranlardan kısa vadeli dış borcun merkez bankası rezervlerine oranı ve M2Y olarak tanımlanan dolaşımdaki para, vadesiz ve vadeli mevduat, döviz mevduatı toplamalarının merkez bankası rezervlerine oranı önemli göstergelerdendir. Özellikle M2Y'nin rezervlere oranı likidite yükümlülüğünün karşılanması için yeterli rezerv miktarına sahipliği göstermesi açısından finansal yatırımcılar için önem kazanmaktadır. Bu oranların

kabul edilebilir olabilmesi için düşük düzeyde olması gerekmektedir. Kısa vadeli sermayenin kaçıışı sırasında, merkez bankası bu kaçıışı sağlayabilecek durumda olabilmelidir. Bu oranların düşük düzeyde tutulması için pay ve payda kısmında değişiklik gerekmektedir. Finansal serbestleşme dolayısıyla finans kapitalin özgürce hareket etmesi bu oranların düşürülmesi için payda kısmındaki değişkenin yani merkez bankası rezervlerinin yükseltilmesi ile dengelenmektedir. Özellikle kriz dönemlerin rezervlerin artırılması IMF'den alınan borç kredilerle sağlanmaktadır. Ayrıca dolar cinsinden tutulan rezervler Amerika'nın emisyon hacmini desteklemektedir.

Enflasyon hedeflemesinin mimarı olan Mishkin'nin Bernanke (1997) ile yaptığı "Inflation Targeting: A New Framework For Monetary Policy" adlı çalışmada merkez bankasının enflasyon hedeflemesi ve fiyat istikrarına sağlanmasına odaklanması için gerekli koşulu sistemin sorun yaşama eğiliminde olmaması olarak belirtmiştir. Enflasyon oranlarının yüksek olduğu, bütçe açığı, cari açık ve işsizlik oranlarının yüksek seyrettiği bir ekonomide enflasyon hedeflemesine ani geçiş, beklenen sonuçları verememektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde bütçe açığı, cari açık ve işsizlik oranları sistemin sorun yaşama eğiliminde olduğunun göstergesidir. Fiyat istikrarına odaklanması için ekonomideki diğer makro ekonomik dengesizliklerin giderilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla tek başına fiyat istikrarın ekonomide büyüme ve istihdam sorununu kısa veya uzun vadede çözemediği gibi derinleştirdiği görülmektedir.

Finansal liberalizasyon ve doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomileri için öneminin arttığı neoliberal küreselleşme döneminde, para politikaları yatırımcıların güvenini sağlamak ve uluslararası kredibilitiyi yükseltmek üzerine şekillenmiştir. Özellikle para politikası aracı olarak faiz oranlarının kullanılması ve esnek kur sisteminin ve para politikasının düşük kur ve yüksek faizi ortaya çıkaran sonuçları, fiyat istikrarının kimin için istikrar sağladığı sorusunu gündeme getirmiştir. Düşük enflasyon oranları ve fiyat istikrarı vurgusu, kısa vadeli finansal sermayenin reel getirisini arttırmakta ve yabancı sermaye için güvence ve istikrar ortamı sağlamaktadır. Dolayısıyla son derece düşük enflasyon oranlarını hedefleyen strateji, özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal sermayenin çıkarına olurken, reel ekonomi açısından benzer olumlu sonuçları ortaya çıkaramamaktadır. Dolayısıyla

toplumun diğer kesimleri için de olumlu sonuçlar yaratabilecek ılımlı bir enflasyon oranı hedeflenebilir (BSB,2006;19)

2.4.6 Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri

Kapitalist üretim ilişkilerinin dünya ekonomisine hakim olduğu neoliberal küreselleşme döneminde bölüşüm ilişkilerinde yaşanan sorun derinleşmiştir. Neoliberal söylemlerin ücretler üzerindeki baskısı sonucu bölüşüm, kâr oranlarının artırılmasıyla sermayenin kazanımı çerçevesinde şekillenmiştir. Herrera, ulusal düzeyde kalkınma ve gelir dağılımda bozulmalara neden olan stratejinin devlet karşıtı politikalarla kaynaklandığını belirtmiş ve sermaye mülkiyetinin yapısını özel sektör lehine bozan, sosyal hedeflere ayrılan kamusal harcamaları azaltan, enflasyonla mücadelenin kilit önceliği olarak ücretlerin dondurulmasına odaklanan bir politikalar demetinden kaynaklandığı belirtmiştir (Herrera,2008;309).

Sermaye birikimi her evresinde kriz potansiyeli taşıyan bir özelliğe sahiptir. Birikim sürecinin üretim ve dolaşım evrelerinde yaşanan krizlere, neoliberal dönemle birlikte bölüşüm sorunu da eklenmiştir. Neoliberal dönüşümle sermaye lehine gelişen bölüşüm, kapitalist üretim sürecinde ortaya çıkan çelişkilerin ve emeğin maliyet unsuru olarak yeniden tanımlanmasıyla gelir dağılımını bozucu bir etki yaratmıştır. Gelir dağılımı sorunu aynı zamanda üretim sürecinde yaratılan artık değerın paylaşılması sorunudur. Yaratılan artık değerin paylaşılması sorunu 1980 sonrası neoliberal uygulamalarla ücretlerin azaltılması ile sermaye lehine gerçekleşmektedir. Gelir dağılımda, ülke içinde emek ve sermaye arasında artık değerin sermaye lehine paylaşılması; emek piyasasında, niteliksiz emek gücünden, nitelikli emek gücüne doğru gerçekleşen gelir transferi ve ülkeler arasında, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen kaynak transferi eşitsizliği yükseltmektedir.

Ülkeler arası ücret farklılıkları aynı zamanda gelir dağılımdaki eşitsizliğin küresel ölçekte göstergesidir. 2005 yılı itibariyle Amerika'da imalat sanayinde aylık ücretler 2890 dolar iken, Meksika'da 340 dolar ile Amerika'nın yüzde 11'i Çin'de 141 dolar ile Amerika'nın yüzde 5'i, Hindistan'da 24 dolar ile Amerika'daki ücretlerin yüzde 0,8'i düzeyindedir. Ülkeler arası ücret farklılığı ile emek maliyetinin

düşük olduğu yerlerde yaratılan artık değerin ülkeler arası transferi sağlanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkeler arası kaynak transferinin temelinde ülke içinde ücretlerin düşürülmesi ile emek aleyhine yaşanan gelir dağılımı eşitsizlikleri bulunmaktadır.

Gelir dağılımdaki eşitsizliğin diğer göstergesi olan kişi başına gelir, gelişmiş on beş ülkede kişi başına 30 bin doları bulurken, gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerde 2 bin dolar civarında olmuştur (World Bank, World Development Report 2009).

Gelir dağılımının ölçülmesinde yüzde payları analizi ve Gini katsayısı yaygın olarak kullanılan yöntemlerdir. Yüzde payları analizinde yüzdelik dilimlere ayrılarak, yüzdelere düşen gelir miktarına göre analiz yapılmaktadır. Gini katsayısı ile yapılan ölçümlerde bu katsayı 0 ile 1 veya 0 ile 100 arası bir değer almaktadır. Gini katsayısı sıfıra ne kadar yakınsa gelir dağılımı o kadar adetli olup, sıfırdan uzaklaştıkça eşitsizliğin arttığını göstermektedir.

Amerika’da 2007 yılı itibariyle en alt yüzde 20’nin gelirden aldığı pay yüzde 5,2 iken en üst yüzde 20’nin payı yüzde 47 olmuştur. Gelir dağılımı eşitsizlikleri yalnızca gelişmekte olan ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerde ekonomik sorun haline gelmiştir. Neoliberal dönüşümle birlikte yaşanan ve aynı zamanda yoksulluğun temelini oluşturan gelir dağılımı eşitsizlikleri olmuştur. Daha öncede söylendiği gibi bu sorun artık değer paylaşılması sorunu olup, sermayenin kârının artması emek ücretlerinin azalmasıyla sağlanmıştır.

Dollar ve Kraay (2004) küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan gelir dağılımı eşitsizliğini kapitalizmin ilk ortaya çıktığı yıllardan bugüne kadar incelemişlerdir. Buna göre küreselleşmenin yavaşladığı dönemde gelir dağılımında iyileşme görülürken, hızlandığı 1950 sonrası dönemde bozulmalar başlamıştır.

TABLO 7: KÜRESELLEŞMENİN DÜNYA GELİR EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ					
Dönem	Küresel Eşitsizlik Eğilimi	Uluslar Arasındaki Eşitsizlik		Uluslar İçindeki Eşitsizlik	
		Eğilim	Küreselleşmenin Etkileri	Eğilim	Küreselleşmenin Etkileri
1500-1820	Eşitsizlik Artışı	Eşitsizlik Artışı	Açık bir Etki Yok	Eşitsizlik Artışı (Batı Avrupa)	Açık bir Etki Yok
1820-1914	Eşitsizlik Artışı	Eşitsizlik Artışı	Katılımcı ülkeler katılımcı olmayanlara göre avantaj sahibi. Katılımcı ülkeler arasında göç sermaye akışından daha fazla eşitsizliği azaltmıştır. Daha fazla serbest ticaret, istisnalarla birlikte eşitsizliği azaltmış olabilir	Açık bir eğilim yok.	Küreselleşme yeni dünyada eşitsizliği artırmış, katılımcı Eski Dünya uluslarında ise azaltmıştır.
1914-1950	Açık bir eşitsizlik eğilimi yok	Eşitsizlik Artışı	Küreselleşmeden geri çekilme uluslar arasındaki farkı genişletmiştir.	OECD'de eşitsizlik azalışı	Açık bir Etki Yok
1950-2000	Hafif bir eşitsizlik artışı	Hafif bir eşitsizlik artışı	Küreselleşmiş ticaret ve göç katılımcı ülkeler arasındaki farkı daralmıştır. Katılımcı olmayan ülkeler geride kalmışlardır.	OECD'de hafif bir eşitsizlik artışı	Küreselleşme OECD ülkeleri içinde eşitsizliği artırmıştır. Diğer ülkeler içinde, katılımcı olmayan bölgeler geride kalmışlardır.
1820-2000	Eşitsizlik Artışı	Eşitsizlik Artışı	Küreselleşmiş ticaret ve göç katılımcı ülkeler arasındaki farkı daralmıştır. Katılımcı olmayan ülkeler geride kalmışlardır.	Açık bir eğilim yok	Açık bir Etki Yok
Kaynak: Dünya Bankası, Trade, Growth, and Poverty, David Dollar and Aart Kraay: 2004					

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL İKTİSAT POLİTİKALARININ KRİZ OLUŞUMUNA ETKİSİ: 1980 SONRASI EKONOMİK KRİZLER

Krizleri açıklamaya çalışan yaklaşımlar krizi ya dışsal bir takım unsurlardan kaynaklanan sorunlar ya da kapitalist sisteme içkin çelişkiler bağlamında ele almaktadır.

Krizi dışsal faktörlere bağlı olarak ele alan yaklaşımlara göre kriz, sermaye birikiminin dolaşım aşamasında karşılaşılan sorunlarla ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın da ana unsuru oluşturan neoliberal yaklaşım, dolaşım sürecindeki aksaklıkların, arz ve talep dengesizliği yaratarak geçici dalgalanmalara neden olacağını ifade eder. Ancak müdahale edilmediği sürece sistem, bu geçici dalgalanmaları düzenleyen ve arz ve talep eşitliğini yeni sağlayan dinamiklere sahiptir.

Krizi kapitalist üretim tarzının içsel çelişkilerine dayanarak açıklayan yaklaşımlar ise, sisteme içkin olan üretim sürecinden kaynaklanan sorunların, birikimin dolaşım aşamasında karşılaşılan çelişkilerle gün yüzüne çıktığını ve sermaye birikiminin sekteye uğradığı dönemlerin kriz olarak görünür hale geldiğini ifade eder. Dolayısıyla kapitalist üretimde krizler sistematik ve sisteme içseldir.

Çalışmanın bu bölümünde yukarıdaki açıklamalardan da hareketle önce ekonomik kriz kavramı ele alınacak, daha sonra krizi açıklamaya çalışan teoriler, kapitalist sisteme içkin ve dışsal unsurlar bağlamında değerlendirilecektir.

3.1. Ekonomik Kriz: Tanım ve Açıklama

Dünya ekonomisi kapitalist gelişim süreci içerisinde birçok kriz yaşamıştır. Krizi sol kesim kapitalist üretim tarzının kendini yeniden üretme olanaklarını mutlak biçimde yitirdiği an olarak tanımlamıştır (Savran,2009;40). Kapitalist sermaye birikim sürecinde uzun genişleme dönemlerini durgunluk dönemleri izlemektedir. Bu durum uzun genişleme döneminde yaşanan çelişkilerin birikerek sermaye birikiminin devamlılığını sekteye uğratması olarak açıklanmıştır. Mandel'e göre kapitalist üretim

tarzı çerçevesinde rekabetçe uyarılan meta üretimi, art arda genişleyip daralan çevrimler geçirmektedir.

Krizlere getirilen açıklamalarda krizin içsel ve dışsal nedenlerden kaynaklandığına göre teorik açıklamalar yapılmıştır. Krizi içsel nedenlerle açıklayan yaklaşımlara göre kapitalizmin çelişkili doğasının sonucu olarak krizler, sermaye birikimindeki çelişkilerden kaynaklanmakta ve sisteme içkin olmaktadır. Buna karşın neoklasik iktisatçılar krizleri sistem dışı nedenlere bağlayarak dışsal kabul etmektedir. Günümüzün hakim neoliberal kuramın temelini oluşturan neoklasik görüşe göre toplam arz ve toplam talep sürekli dengedir. Tasarruf ve yatırım eşitliğinden kaynaklanan bu durum toplam talebin bileşiminde meydana gelen değişimin neden olduğu kısa dönemli dengesizliklerin ortaya çıkmasına rağmen kalıcı bir bozulmaya yol açmayacaktır.

Kriz Shaikh' a göre geniş anlamda kapitalist yeniden üretimin iktisadi ve siyasi ilişkilerinde genelleşmiş bir dizi başarısızlığa işaret etmektedir. Özel anlamda ise sistemin kendi işleme ilkeleriyle içsel olarak sürüklendiği bunalımlardır (Shaikh, 1986;126).

Kapitalizmin kendini nasıl yeniden ürettiğini⁶⁰ anlamak için aynı zamanda yeniden üretimin nasıl ve neden gerçekleşmediği sorusuna yanıt aramak gerekmektedir. Bu bakımdan yeniden üretim ve kriz çözümlemesi birbirinden ayrılmamaktadır.

Shaikh kapitalist yeniden üretime getirilen açıklamaları üçe ayırarak, birincisini kapitalizmin kendi yeniden üretimini otomatik olarak sağlayabileceği neoklasik görüş, ikincisini kapitalist sistemin yeniden üretiminin esas olarak sistemin dışındaki faktörler tarafından düzenlendiği, sistemin sınırlarının sisteme dışsal kabul edildiği eksik tüketimci görüş ve son olarak kapitalist üretimin kendi gelişmesini sağlayabilse de birikimin üzerinde temellendiği içsel çelişkilerin krizi doğurduğu görüş olarak tanımlamıştır (Shaikh, 1988;126- 129).

⁶⁰ Kapitalist sistemde üretim, sermayenin genişleyen yeniden üretim sürecine bağlıdır. Genişleyen yeniden üretimin sektöre uğraması sonucu kriz ortaya çıkmaktadır. Kriz sonrası dönemde sermayenin değersizleşmesiyle artan birleşmeler ve satın almalar, sermayenin genişleyen üretimini farklı bir süreçte yeniden harekete geçirmektedir. Kapitalizm krizlerle kendi kendini yeniden üretir hale gelmektedir.

Hobsbawn'a göre krizler, kapitalist gelişmenin zorunlu bir halkasıdır; krizleri genişlemenin bunalımı, bunalımın da yine genişlemeyi izlediği dinamik içinde tanımlamıştır. Kapitalist gelişim sürecinde yaşanan güç dönemlerin her biri, kapitalist sistem içinde daha önce ortaya çıkmış sorunları kendi yönünden çözen ve bir sonraki krizin ön koşullarını yaratan değişimlere yol açmaktadır.

Kapitalist gelişme ekonomik çelişkilerin yanı sıra bu çelişkilerle iç içe geçen ve dünyanın farklı yerlerinde zamansal olarak ve değişim olarak farklı düzensizliklere yol açan üç tip çatışmaya neden olmuştur: Bunlardan ilki işçi sınıfı ile kapitalist arasındaki çatışma, ikincisi gelişmekte olan sömürge ve yarı bağımlı sömürge ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki çatışma ve son olarak merkez devletler arasındaki çatışmalardır (Hobsbawn,1988;71-89). Bu bağlamda kapitalist üretimde emek ve sermaye arasındaki çatışma, üretim sürecinin kapitalist yapısından kaynaklanarak sistemin sistematik krizlere neden olan içsel çelişkisini oluşturmaktadır.

Marksist iktisatçılara göre krizler kapitalist üretime içkin olup kaçınılmazdır. Krizler sermaye birikimini sekteye uğratarak birikim sürecindeki ilişkilerden toplumsal alana yansımaktadır. Kapitalizmde üretici güçler rekabet baskısıyla kâr elde etmek için sürekli kendisini genişletme eğilimindedirler. Sermaye birikimi genişleyen yeniden üretim kapsamında toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesidir. Bu bakımdan Marksist açıdan sermayenin kendisini genişletme isteği ve krizler toplumsal bir yeniden yapılanma sürecini içermektedir. Sermayenin kendini genişletmek için el koyduğu artık değerın üretim aracı satın alınmada kullanılması ile kapitalist üretimdeki genişleme emek istihdamını ve değişmez sermaye miktarını artırmaktadır. Üretimde kullanılan ve artık değer yaratan emek, kapitalist süreçte üretimin toplumsal boyutunu yaratmaktadır.

Marksist bakış açısının ayırt edici özelliği krizin nedenlerini doğal ya da yarı doğal ekonomik, psikolojik ya da ekolojik sınırlar içerisinde değil, kapitalist üretim tarzının toplumsal ilişkileri içerisinde aramasında ve krize bu toplumsal ilişkilerin yukarıdan değil içeriden değişimi yoluyla çözüm aramasındandır (Clarke,2009;92). Ayrıca Marksist kriz açıklamalarında kriz sonrası yeniden yapılanma üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda krizlerin kapitalist üretimin çelişkili yapısının sonucu

olarak ortaya çıkması, birikim sürecinde kriz sonrası yeniden yapılanmayla zayıf firmaların tavsiye edilerek sermayenin değersizleşmesi ve değersizleşen firmaların görece güçlü firmalar tarafından satın alınarak tekelleşmenin artmasıyla, sermayenin merkezileşmesi sürecini beraberinde getirmektedir.

Marks krizleri kapitalist üretim tarzına içkin çelişkilerin kaçınılmaz bir uğrağı olarak görmektedir. Çelişkiler, kapitalist üretimin emek ve sermaye arasındaki ilişkinin ve bu ilişkinin neden olduğu krizlerin tanımlanmasında etkili olmuştur. Orantısızlık, eksik tüketim, kâr oranlarının düşme eğilimi ve kapitalist üretimin doğası olan aşırı üretim bu çelişkili biçimin ifadesidir.

Wright krizlerin Marksist açıdan sermaye birikiminin ayrılmaz bir parçası olan çelişkilerden doğduğu görüşünün kabul edildiğini belirtirken krizin anlaşılmasında büyük önemi olan bu çelişkilerin hangileri olduğu ve kavramsallaştırılması konusunda açıklamaların olmamasını eleştirmiştir. Wright'a göre kapitalist gelişmenin farklı aşamalarında birikim süreci içsel olarak kendi engellerini yaratmaktadır. Kapitalist üretim devamı için bu engellerin aşılması için alınan önlemler birikim sürecinin bir sonraki aşamasının engellerini yaratmaktadır (Wright, 1978;173).

Krizler kapitalist dönemdeki gelişme ilişkilerine bağlı olarak çeşitli özellikler taşımaktadırlar. Birikimin belirli bir döneme özgü koşulları o dönemin birikim tarzını (stratejisini) yansıtmaktadır. Emek ve sermaye arasındaki üretim sürecindeki ilişki, teknolojik yapı, devletin ekonomide sahip olduğu rol, sermayenin hedeflediği pazar, dış ekonomik ilişkiler birikim stratejisini belirlemektedir. Kriz, birikim stratejisinin uzun dönemde biriken çelişkilerinin ortaya çıktığı ve bu çelişkilerin daha fazla devam edemeyeceğinin göstergesidir.

Dolayısıyla kapitalizmde üretim sürecindeki çelişkilerden kaynaklanan krizlerin ortaya çıkma biçimleri farklılık göstermektedir. Borç krizi, finansal kriz, bankacılık krizi olarak adlandırılması krizlerin kapitalist sisteme özgü çelişkilerden kaynaklandığı gerçeğini değiştirmemektedir. Marks sistemin temel çelişkisinin üretimin toplumsal niteliğiyle mülk edinmenin özel niteliği arasında bulunduğunu göstermiştir. Bu çelişkiler; üretim süreci ile dolaşım süreci arasındaki çelişki ve işgücü süreci ile değerlendirme süreci arasındaki çelişki olarak ikiye ayrılmıştır.

Sermayenin değeri sermayenin genişleyen yeniden üretimine bağlı olarak emek sürecini içermesi üretim ve dolaşım sürecindeki çelişkiye neden olmaktadır.

Krizleri ortaya çıkaran çelişkiler, ülkelerin yapısal özelliklerine göre de değişiklik göstermektedir. Krizler dünya çapında etkili olmakla birlikte, farklı ülkelerin özgüllüklerine göre farklı etki ve boyutlarda görülmüştür. Ükelere özgü krizler neoliberal politikalar aracılığıyla neoliberal yeniden yapılandırmanın çelişkili bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Artık değerin sermaye birikimi için ayrılan kısmı 1980 sonrası artan serbestleşme politikaları ile uluslararası alanda hareketini arttırmış ve finansal piyasalarda spekülative kâr elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu durum kapitalist gelişim içerisinde finansal ya da mali sermaye birikimi olarak adlandırılmıştır. Kapitalist dönüşümün bu aşamasındaki finansallaşma olgusu, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Artık değerin finansal piyasalara yönelmesinde 1970'li yıllarda başlayan stagflasyon sonucu sermayenin kâr oranlarının düşmeye başlaması etkili olmuştur. Her kriz döneminden sonra uygulanan krizden çıkış politikaları ve sermayenin yeniden yapılandırılarak emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması süreci, dönemin güç ilişkilerine ve sınıf çatışmasının sonucuna bağlıdır. Bu bakımdan 1980 yıllarda ve 1990'lı yıllara gelindiğinde finansal kurumlarda sermayenin merkezileşmesi eğilimi hızla artmış ve krizden çıkış, dönemin güçlü kesimi olan finansal kurumların lehine olacak politikaların hayata geçirilmesiyle yani sermaye lehine bir yeniden yapılanmayla olmuştur.

3.2. Ekonomik Kriz Teorilerine Genel Bakış

Kapitalist dünya ekonomisinin yaşadığı ekonomik krizler, dönemin teorik iktisat yaklaşımını ve politikalarını etkilemiştir. Kriz teorileri çerçevesinde yapılan kriz tanımları ile çelişkiler ve sorunlar belirlenerek politikalar oluşturulmuştur. Krize yönelik yaklaşımların incelenmesinin temelinde, krizlerin kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili yapısından kaynaklandığı görüşünden hareketle, krizlerin kaynağı ile krizlerin ortaya çıkma biçimleri arasındaki ayrım yatmaktadır.

Krizlerin kapitalist sisteme özgü üretim ilişkilerinin yapısal çelişkilerinden kaynaklandığı ileri süren yaklaşımlar, krizleri sisteme içsel kabul etmektedirler. Marksist kriz teorileri bu yaklaşımları destekleyici şekilde açıklamalar geliştirmiştir. Buna göre eksik tüketim, aşırı üretim, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası sonucu gerçekleşen krizler ve kâr sıkışması teorileri kapitalist üretim tarzına özgü krizleri açıklamaktadır.

Krizi içsel kabul eden yaklaşımlarından bir diğer yaklaşım ise krizlerin çevrimsel seyirler izleyerek belirli periyodik aralıklarla genişleyen ve daralan dalgalanmalar şeklinde gerçekleştiğini öne süren uzun dalgalar yaklaşımıdır. Buna göre krizler, sermayenin aşırı birikiminin tetiklediği genişleme döneminin sonucunda gerçekleşen daralma durumlarıdır. Görüldüğü üzere krizleri sistematik dalgalanmalar şeklinde açıklayan yaklaşımlar da Marksist kriz teorilerini kullanmaktadır. Fakat yapılan açıklamaların teorik temellere dayandırılmaya çalışılmış olmasına rağmen, genişleme ve daralma dönemlerinin sistematik olarak gerçekleştiği yaklaşımı bugün uygulama alanından uzaktır.

Kapitalist krizleri sisteme dışsal olarak açıklayan yaklaşımlara göre sisteme müdahale edilmediği takdirde denge kendiliğinden sağlanmaktadır. Bu bağlamda ekonomik dengeyi bozan, sisteme dışarıdan yapılan müdahaledir. Yani kriz sistem dışı unsurlardan kaynaklanmakta ve sisteme dışsal olmaktadır. Bu tür krizler finansal kriz, para krizi veya bankacılık krizleri olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerin finansal serbestleşme sonucu yaşadığı finansal krizler, para krizleri ve bankacılık krizleri, genel krize dönüşen ve ülke ekonomilerini derinden sarsarak toplumsal alanlara yayılan bunalımı açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde krizlerin ortaya çıkma biçimi finansal kriz şeklinde olmakta fakat kapitalist dönüşüm sonucu üretim ilişkilerinin ve sektörlerin yapısındaki değişim ve kâr güdüsü krizi genelleştirmektedir.

Çalışmanın bu kısmında, yukarıdaki değerlendirmelere temel oluşturması açısından ekonomik krizleri açıklamaya çalışan teoriler genel olarak ele alınacaktır.

3.2.1. Krizi Sisteme İçsel Kabul Eden Teoriler

Krizi sisteme içsel kabul eden yaklaşımlar Marksist kriz teorileri bağlamında teorik yaklaşımlar ve çevrimsel dalgalanmaların oluşturduğu uzun dalgalar olarak iki başlık altında incelenecektir.

Özellikle Marksist kriz teorileri bağlamında yapılacak olan açıklamalara temel olması için kullanılacak bazı kavramların çalışmanın bu kısmında açıklanması gerekmektedir.

Dolayısıyla şimdi artı ürün, artık değer, gerekli emek, ek emek, sömürü oranı, sermayenin organik bileşimi ve kâr oranı gibi kavramlar ele alınacaktır.⁶¹

İnsanın kendi geçimi için zorunlu olandan daha fazla bir üretim yapmasıyla ortaya çıkan ürün fazlasına “artı ürün” denir.

İşçinin ücretini çıkarmak için sarf ettiği zamana gerekli emek, işçinin artık değer üretmek için harcadığı zamana da ek emek dendiği dikkate alınırsa, bir işçinin sekiz saatlik iş gününden hareketle şunlar söylenebilir: İşçi bu sekiz saatlik iş günü sonrasında bir mal üretir. İşçinin çalışma süresi, iş gücünün kullanım değerini verir. Bu kullanım değerinden (çalışma süresinden), işçinin ücretini çıkarmak için harcadığı zaman (iş gücünün değişim değeri, örneğin 4 saat) çıkarıldığında geriye kalan artı değer yani ödenmemiş emektir. Dolayısıyla artı değer, işçinin üretilen mala kattığı değerdir. Bu bağlamda emeğin artı değer yaratmasıyla artık ürün elde edilmektedir.

Sömürü oranı ise artık değerın gerekli emeğe yani ücrete oranlanmasıyla bulunur. Yukarıdaki örnekten hareketle iş gücünün ücretini çıkarmak için harcadığı zaman 4 saat kabul edilirse, sömürü oranı (4/4) yani yüzde yüz olarak hesaplanır.

Kapitalizmin mantığının anlaşılabilmesi için açıklanması gereken bir diğer kavram, sermayenin organik bileşim kavramıdır. Sermayenin organik bileşimi, sermayenin üretim araçları almak için kullanılan kısmının (değişmeyen sermaye) iş gücüne ödenen ücrete (değişir sermaye) oranıdır.

Kâr oranı ise toplam artık değerın kapitalistin söz konusu işe yatırdığı toplam sermayeye (değişir ve değişmez sermaye toplamı) oranlanmasıyla elde edilir. Çünkü

⁶¹ Buradaki kavramaların açıklanmasında Sadun Aren'in (2007), İmge Kitapevi, Ekonomi Dersleri kitabından yararlanılmıştır.

kapitalist nereye harcamış olursa olsun, sermayenin her biriminin kendisine kâr getirmesi beklentisine sahiptir.

Temel kavramlara ilişkin bu kısa açıklamaların ardından, krizi sisteme içkin kabul eden yaklaşımlar ele alınacaktır.

3.2.1.1. Marksist Kriz Teorileri

Krizi sisteme içsel kabul eden ve krizin kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan çelişkilerin sonucunda ortaya çıktığını ileri süren teorik yaklaşımlar Marksist kriz teorilerine dayanmaktadır. Eksik tüketim krizi, aşırı üretim krizi, orantısızlık krizi, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası çerçevesinde açıklanan krizler üretim ilişkilerini esas alması nedeniyle kapitalist krizleri açıklamada önemli yer tutmaktadır.

3.2.1.1.1. Eksik Tüketimci Kriz Teorisi

Kapitalist üretimin amacı konusunda Ortodoks teori ve Marksist iktisatçılar arasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Ortodokslar üretimin amacının tüketim olduğunu belirtirken, Marksist iktisatçılara göre üretimin amacı kârdır. Kapitalist üretimde kârın temelini artık değer oluşturmaktadır. Sermaye birikimi üretilen artık değere kapitalist tarafından el konularak tekrar üretim sürecine yatırılması ile sağlanmaktadır. Ek emek zamanının gerekli emek zamanından yüksek olması kapitalist üretimde artan sömürüyü göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında artık değer üretimi aynı zamanda emeğin sömürüsüne dayanmaktadır.

Kapitalist bir düzenin itici gücü kâr hırsıdır. Dolayısıyla kâr hırsına dayalı bu düzenin işleyişini rekabet belirleyecektir. Rakiplerinden daha fazla kâr yani artık değer elde edebilmek için kapitalist daima artık değeri arttırmaya yönelik arayış içinde olacaktır.

Artık değeri arttırabilmenin ilk yolu çalışma süresinin uzatılmasıdır. Ücret sabitken çalışma süresinin (iş gününün) uzatılması, sömürü oranının da artmasına neden olur. Marks bu süreci mutlak artık değer üretimi olarak tanımlar. Bununla birlikte çalışma süresi uzatılmadan da mutlak artık değer arttırılabilir. İşçinin çalışma

temposunu hızlandırmak yani emeğin yoğunluğunu arttırmak da sermayedarın önündeki yollardan biridir (Aren, 2007; 67).

Artık değeri arttırmanın diğer yolu ücretlerin düşürülmesiyle maliyetlerin azaltılması sonucu aynı maliyetle daha fazla meta üretilmesi ve fiyatların düşürülerek kârın arttırılmasıdır. Fakat burada üzerinde önemle durulması gereken konu işçilerin talep kaynağı olarak değerlendirilmemesidir. Bu bağlamda kâr güdüsüyle sürekli kendi genişletme isteğinde olan sermaye eksik tüketim sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Artık değeri arttırmanın bir diğer yolu ise verimliliğin arttırılmasıdır. Verimlilik artışı makineleşme ile sağlanır. Emek üretkenliğinin arttırılmasıyla işçiler kendilerinin hayatta kalması için gerekli olan değeri daha kısa sürede üretmeye başlayacaktır. Gerekli çalışma için emek zamanının düşmesi, artık değer üretimi için toplam zamandan kalan ek emek zamanını arttırmıştır. Marks bunu görelî artık değer üretimi olarak adlandırmıştır.

Kapitalist genişleyen yeniden üretim ve makineleşme ile değişmez sermaye miktarındaki artış görelî artık değer üretimini arttırırken, beraberinde kâr oranlarının düşme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda sermaye birikiminin genişleyen yeniden üretim süreciyle artırılması gereği, kapitalist sisteme içsel krizleri yaratmaktadır.

Krizlerin kapitalist sistemin içsel dinamiklerinden kaynaklandığına dayanan görüşler, sermaye birikiminin önündeki çelişkilere vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü üzere; kâr hırsı ve rekabetin üretim teknolojilerini devamlı olarak geliştirmeyi zorunlu kılmasının sermayenin organik bileşimini arttırması ve bununla kâr oranlarını düşürmesi ve artık değerini gerçekleştirme sorunu olarak görülen eksik tüketim sorunu, birikimin önündeki çelişkiler olarak ele alınmaktadır.

Kapitalistlerin üretimi sürekli genişletme isteğinin tüketicinin ve pazarın sınırlılığı arasındaki çelişkiyle açıklanması eksik tüketimci kriz teorilerinin temelini oluşturmaktadır. Kapitalist üretimde, artık değerini gerçekleştirme sorunu, üretilen artık değerle aynı oranda efektif talep artışıyla giderebilmektedir. Fakat kapitalist kâr elde etmek ve artık değeri yükseltmek için değişir sermaye olan, emeğe yaptığı ödemeleri düşürmek istemektedir. Ancak emeğin ücreti, tüketim malları miktarı cinsinden ifade

edildiğinde, bu durum emekten kaynaklanan bir talep etkisini azaltacaktır. Dolayısıyla yeni talep kaynakları yaratılmadığı sürece artık değer artışı talep artışından büyük olacak ve artık değerın gerçekleşme sorunu ortaya çıkacaktır.

Yeni talebin kredilerin artması, artan borçlanma, dış ticaretin genişlemesi ya da Keynesyen politikalar çerçevesinde devletin toplam talep miktarını artırıcı etkisiyle yaratılması artık değerın gerçekleşme sorununu çözmektedir. Bu bağlamda eksik tüketimci eğilimler kâr oranlarının düşmesini talep eksikliğine bağlamaktadır. Kâr oranlarının düşme eğilimini savunanlar ise eksik tüketimi kâr oranlarındaki düşüşün sonucu olarak görmektedirler.

Kapitalist sistemde aşırı üretim baskısı piyasayı sürekli gelişmeye zorlayarak rekabet baskısı yaratır. Rekabet baskısının sonucu olarak pazar arayışı sömürgeciliği arttırmış ve bu bölgelerde yerli üretimi tahrip etmiştir. Kapitalist üretim tarzının dünyanın yeni bölgelerine doğru genişlemesinin temelinde aşırı üretim eğiliminin yarattığı pazar arayışı yatmaktadır.

Shaikh'ın Marks'ın üretim şemalarını dikkate alarak yaptığı açıklamada toplumsal üretim üretim malları ve tüketim malları üreten kesim olarak iki kesime ayrılarak tanımlanmıştır. Tüketim malları talebine göre üretim malları talebi de değişmekte, üretim malları tüketim mallarına girdi üretmektedir. Dolayısıyla üretim malları için talep, tüketim malları için talepten türetilmiştir (Shaikh, 1977;133).

Shaikh'a göre işçiler net gelirin tamamını asla elde edemediği için net ürünün tamamını asla satın alamamaktadır. İşçilerin tüketimi her zaman talep açığı bırakacaktır. Shaikh'e dayalı eksik tüketimci açıklamalar, kapitalist genişleyen yeniden üretimin sağlanması için tasarruftaki artışa yönelimin talepte azalmaya yol açtığını belirtmektedir. Fakat neoliberal dönemin eksik tüketim açıklamaları emek ve sermaye arasındaki bölüşümün eşitsizliğini içermektedir.

İlk eksik tüketim kuramcıları Malthus ve Sismondi olup üretimi düzenleyen unsurun tüketim malları talebi olduğunu belirtmişlerdir. Sismondi Malthus'tan farklı olarak kapitalist üretimin getirdiği gelir bölüşümü soruna değinerek, eksik tüketimi işçilerin satın alma gücünde giderek düşen bir eğilimle açıklamaktadır. Dolayısıyla Sismondi'de yalnızca bir eksik tüketim eğilimi yoktur; aynı zamanda kapitalizm olgunlaştıkça bu eğilim giderek kötüleşir (Shaikh,1978;137).

1900'lü yıllarda emperyalizmin gelişmesiyle dış pazarlar yaratarak kapitalist üretimin önündeki eksik tüketim engeli çözülmeye çalışılmıştır.⁶²Dış yardımlar aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere yapılan talep finansmanı desteği tüketim artışını olanaklı kılarak, yeni pazar yaratılmasında büyük rol oynamıştır.

Hobson tarafından ileri sürülen eksik tüketimci açıklamalar da Marksist ekonomi kuramında kullanılmıştır. Hobson krizlerin kaynağını, artan tekelleşme sonucu büyüyen kârların giderek daha azının yatırıma ayrılmasına neden olan tasarruftaki artışın getirdiği bir eksik tüketim sorunundan bahsetmektedir. Sismondi gibi Hobson da krizin temelinde gelir bölüşümdeki eşitsizliğin bulunduğunu savunmaktadır (Clarke, 2009;197-243).

Bu açıklamalar doğrultusunda krizlerin sermaye birikiminin dolaşım sürecinde eksik tüketim sorunun bölüşüm aşamasından kaynaklandığı savı çıkarılmaktadır. Bölüşüm sorununun temeli kapitalist üretimin içsel dinamikleri olan rekabet baskısı ile kâr elde etme arzusu sonucu maliyetlerin düşürülmesi amacıyla ücretlerin azaltılmasında yatmaktadır. Bu açıdan yapılan açıklamalar kapitalist sisteme içkin olarak krizlerin kaçınılmazlığını desteklemektedir.

Tugan'ın eksik tüketim açıklamasında sermayenin genişleyen yeniden üretim sürecinde kapitalist tarafından satın alınan üretim araçları ve istihdam edilen emek ve kapitalistlerin yaptığı tüketim harcamalarıyla talep yaratılacağı üzerinde durulmuştur. Tüketim kapitalist tarafından yapılan yatırım harcamalarının bir kısmı olup ondan türemektedir. Kapitalistler üretim için üretim malları ve üretim sürecinde istihdam etmek üzere işgücü satın alırlar. Üretim sürecinde istihdam edilen emek, elde ettiği ücret ile tüketim harcamalarında bulunur. Yani talep yaratılmış olur. Dolayısıyla talep yaratan temel unsur kapitalistin yani sermayenin tüketim harcamalarıdır. Emegin talebi bu harcamalardan türemektedir (Clarke, 2007; 46-53).

Rosa Luxemburg eksik tüketimi açıklarken somut birikim eğilimini krizlerden ve döngülerden bağımsız ele almıştır. Marks'ın üretim şemalarını kullanarak kapitalist gelişme açısından dış pazarların önemi üzerinde durmuştur. Kapitalist ekonominin temelinde yatan artık değerin, genişleyen yeniden üretimle arttırılması

⁶² 1870 ile 1914 yılları arasında, örneğin Avrupa'nın dış yardımları, çoğu üçüncü dünyaya gitmek üzere yüzde 700 üzerinde bir artış gösterdi. (Shaikh, 1978; 138)

yeni talep kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Luxemburg'a göre bunu olanaklı kılan tek cevap şudur: Kapitalist birikim kapitalist sistemin dışında yatan talep kaynaklarıyla ve özellikle kapitalizm öncesi üretim biçimleriyle uyarılır, bu yüzden kapitalizmin olabilirliği onun genişlemesi itkisine bağlıdır (Clarke, 2009; 71). Dolayısıyla kapitalizmin temel vurgularından birinin tüketim olduğu ifade edilmektedir. Kapitalist devletler arasında kapitalist olmayan bölgeler için yapılan pazar mücadelesi ve kapitalistleştirme süreci emperyalizmi doğurmaktadır. Bu bağlamda Luxsemburg sermaye birikiminin politik ifadesini emperyalizm olarak tanımlamaktadır (Luxseberg, 2004; 416).

Sweezy eksik tüketim kuramı ile ilgili yaptığı açıklamada üretim kesiminin çıktısındaki değişikliğin tüketim kesiminin kapasite değişikliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Buna göre üretim kesiminin çıktısındaki yüzde 1'lik bir değişikliğin, tüketim malları çıktı kapasitesini yüzde 1 arttırdığını göstermektedir (Shaikh, 1978; 229). Tüketimin büyümesinin tüketim malları çıktısının büyümesinin gerisinde kalması yapısal bir eğilim olup bunalım dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Shaikh'nin eleştirdiği gibi üretim malları üretimindeki çıktının tekrar üretim malı üretimde kullanabileceği üzerinde durulmamıştır. Dolayısıyla genişleyen yeniden üretimi dikkate almadan yapılan açıklamalar, sermaye birikiminin genişleyen yeniden üretime dayanması nedeniyle eleştirilmektedir.

Baran ve Sweezy, modern kapitalizmin, toplam üretken kapasiteyi içsel olarak oluşan efektif talepten daha hızlı genişletme yolunda eğilimi olduğunu tartışırlar. Bu bağlamda üretken kapasitenin kendini aşırı genişletme eğiliminin bir sonucu olarak tekelci kapitalizm doğmaktadır. Sweezy tekelci sermaye aşamasının, ücretlerden artık değere doğru değerın yeniden bölüştürülmesiyle sonuçlandığını ileri sürmektedir (Wright, 2009;200).

Clarke, Luxemburg'un artan tüketimin kapitalist birikimin itici gücü olduğu varsayımını eleştirerek, rekabet baskısıyla pazarın sınırlarına bakmadan üretimi büyütme eğiliminin kapitalist üretimin itici gücü olduğunu belirtmektedir (Clarke,2009: 72). Bu eleştiri ile kriz eksik tüketimciliğin yerine aşırı üretim krizi olarak tanımlanmıştır.

Marksist kuramcılar artık değerin massedilmesi yani gerçekleşmesi sorununu kapitalizme içkin bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca efektif talep tanımlaması yaparak; efektif talebin kapitalistler tarafından gerçekleştirilen üretim sürecinde kullanılan üretim mallarının yenilenme talebi, emeğe ödenen ücret ile işçilerin tüketim talebi ve kapitalistin tüketim harcamaları talebinden oluştuğunu ve kapitalist sınıftan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla üretken kapasite ile efektif talebin aynı anda büyümesi dengeli bir büyüme süreci yaşanmasını sağlar. Buna göre genişleyen yeniden üretim ve kapitalizm temelinde tüketim olduğu vurgulanmaktadır.

İki savaş arası dönemde eksik tüketimci tezler yaygın olarak kabul görmüştür. Bu tezlere dayanarak 1929 krizi ve ardından gelen politik uygulamalar Yeni Anlaşma (New Deal) gibi devletin ekonomideki itici gücünün baskın olduğu talep artırıcı önlemlerin devreye girmesiyle krizin etkileri giderilemeye çalışılmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uygulanan Keynesçi ekonomi politikaları, eksik tüketimci kriz teorileri bağlamında ele alınması ve devletin talep artırıcı etkisiyle devletin ekonomik rolü yeniden tanımlanmıştır.

3.2.1.1.2. Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi Yasası

Kâr oranı, kapitalistlerin üretim araçlarına yapmış oldukları yatırımın geri dönüşünü ifade etmek için kullandıkları bir ölçüdür (Zarembka,2006;246). Kapitalist için en önemli ölçüt, yatırılan sermayeye bağlı olarak ne kadar kâr elde edildiğidir. Kâr oranının tanımı da buna dayanarak yapılır. Kapitalistin elde ettiği kâr oranları gerçek anlamda, faiz ve rantı kapsamaktadır. Bununla birlikte kapitalistin üretimden elde ettiği artık değer, kârın temelini oluşturmakta ve Marksist teori artık değerin temelini emeğin fazla çalışmasına bağlamaktadır. Dolayısıyla kâr emek tarafından yaratılmaktadır.

Kâr oranlarının düşme eğilimi yasası Marks tarafından sermayenin yükselen organik bileşiminden hareketle açıklanmaktadır. Sermayenin organik bileşimindeki artış değişmez sermaye yapılan yatırımın değişken sermaye olan emeğe göre artış göstermesidir. Sermayenin organik bileşimindeki artış genişleyen yeniden üretim

sürecinde üretim araçları üreten sektörün tüketim araçları üreten sektöre göre ağırlığının arttığını göstermektedir.

Bilindiği gibi Marks için yüksek soyutlama düzeyinde kârın adı artık değer (s), fiziki girdilerin değişmez sermaye (c) ve işçi ücretlerinin ise değişir sermayedir (v). Kâr oranı $s/c+v$ şeklinde ifade edilebileceği gibi bu formülasyondaki tüm terimler değişir sermaye (v) ile bölünerek de kar oranı elde edilebilir. Bu durumda kâr oranı

$$\frac{s/v}{\frac{c}{v} + \frac{v}{v}}$$

olarak yazılır. Bu formülde (s/v), daha önce de belirtildiği gibi, artık değer oranını, (c/v) ise sermayenin organik bileşimini göstermektedir. Dolayısıyla kârlılığın zaman içindeki gelişimi, sermaye birikiminin bu iki oranı nasıl belirlediğine bağlı olarak ortaya çıkacaktır (Tonak,2009;5). Formüle göre kâr oranı, artık değer ve sömürü oranının artmasıyla artmakta, sermayenin organik bileşiminin artmasıyla azalmaktadır. Sonuçta sermayenin organik bileşiminin artması, kapitalizmin mantığı gereği devamlılık gösteren eğilim olduğuna göre, bu bileşimin artmasıyla ortaya çıkan kâr oranının düşmesi de aynı biçimde devamlı bir eğilim olarak karşımıza çıkacaktır.

Bu durumda kapitalistler, kar oranlarının düşme eğilimine karşı, artık değer oranını (sömürü oranını) arttırma yoluyla karşı koymaya çalışacaklardır (Aren,2007;75). Dolayısıyla kapitalizmin tarihini, her bir birim metanın (malın) içerdiği değişmez sermaye miktarının görece olarak arttırılması biçiminde de okumak mümkündür (Tonak, 2009;5).

Daha önce de belirtildiği üzere kapitalist ekonominin motoru kâr hırsı ve rekabete dayalıdır. Kapitalistim mümkün olan en büyük kârı elde etmeye yönelik amacı beraberinde rekabeti de getirmektedir. Özellikle bir kapitalist herhangi bir işte elde ettiği kâr oranının, başka bir kapitalistinkinden daha düşük olmasına razı olmayacağı dikkate alındığında, bu farkı kapatmaya dönük çabaları rekabet olarak somutlaşacaktır. Dolayısıyla rekabet üretim teknolojilerini devamlı olarak geliştirmeyi zorunlu kılacaktır. Bu da üretim teknolojisi yükseldikçe değişmeyen sermaye oranının artmasına yani sermayenin organik bileşiminin artmasına neden olur (Aren, 2007;74).

Ortodoks Marksistlere göre krizden önce kâr oranlarda artış gözlenmekte olup, kriz sonrası kâr oranları düşmekte ve dolayısıyla kâr oranlarının düşmesi, krizin nedeni değil sonucu olmaktadır. Kâr oranlarının düşme eğilimi kriz sonrası ortaya çıkan sermayenin değersizleşmesi ve merkezileşmesini hızlandırarak krizin şiddetini arttırmaktadır. Kriz sonrası kâr oranlarının düşmesiyle değersizleşen sermayeler daha güçlü sermayeler tarafından satın alınmakta ve sermayenin az sayıda elde toplanmasına neden olmaktadır.

Mattick kâr oranlarının düşme eğiliminin kapitalist üretimden kaynaklandığını ileri sürmüş ve krize toplumsal üretim ilişkilerinin dönüşümüyle çare bulanacağını belirtmiştir. Sömürü oranı, kâr oranlarındaki düşüşten daha fazla arttırılmazsa kapitalist üretim ilişkileri ve sermaye üretimi büyük zarar görmektedir (Mattick, 1974). Sonuçta kâr oranları düşme eğilimine girerek krize neden olmaktadır. Emeğin fazla çalışmasına dayalı artık değer üretimi kârlardaki düşüşün önüne geçebilmektedir. Dolayısıyla bu şekilde alınan önlemlerle kriz ileri bir döneme ötelenmiş olmaktadır. Fakat kriz eğilimi tamamen ortadan kalkmamaktadır.

Clarke, kâr oranında düşüş eğilimine yol açan etkilerin aynı zamanda bu düşüşü engelleyen, geciktiren karşı etkileri de ortaya çıkaracağını belirterek, yasanın bir eğilim olarak işlediğini savunmuştur (Clarke, 2009;241). Dolayısıyla bu eğilim karşı eğilimleri harekete geçirmektedir. 1970'li yıllarda başlayan stagflasyon krizinin enflasyon ve işsizlikle ortaya çıkmasına getirilen açıklamalarda krizin, kâr oranlarındaki düşüşe karşı verilen bir tepki olduğu görüşü hakimdir. Kârlardaki düşüş yatırımları azaltarak işsizliğin artmasına neden olmuş ve Keynesyen talep arttırıcı politikaların etkisiyle artan hükümet harcamalarına, istihdam ve verimi arttırmak yerine, fiyat artışlarıyla karşılık verilmesi stagflasyona neden olmuştur.

Birinci bölümde geç kapitalistleşen ülkelerin içe yönelik sermaye birikiminde yaşadığı tıkanıkların küresel ekonomiyle bütünleşmeyi gerektirmesi ve erken kapitalistleşen ülkelerde aşırı sermaye birikimine karşı eksik tüketimin kâr oranlarını düşürmeye başlaması açıklanmıştır. Kâr oranlarındaki düşüşe karşı geliştirilen karşı eğilim sermayenin organik bileşimindeki artışa, artık değer artışıyla cevap verilmesini gerektirir. Bununla birlikte artık değer artması, gerçekleşme yani tüketim ve pazar sorununu gündeme getirmiştir. 1980 sonrası neoliberal küreselleşme olarak açıklanan

kapitalist üretim ilişkilerinin tüm dünya ekonomisinde yayılmasını amaçlayan neoliberal yapılandırmaların altında yatan temel unsur da sermayenin kârlı alanlar aramasıdır.

Sonuç olarak krize getirilen bu teorik açıklamada kâr oranlarındaki düşmenin krizi başlatmasından ziyade kriz eğilimini arttırdığı üzerinde durulmuştur. Sermayenin organik bileşimdeki artış sabit sermaye yatırımlarında artışa neden olmaktadır. Organik bileşimdeki artışın kâr oranlarını düşürmesi, diğer bir karşı eğilimi, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesini ortaya çıkarmaktadır. Sermayenin değersizleşmesinin sonucu olarak satın alınmalar ve birleşmelerle gerçekleşen sermayenin yoğunlaşması, emek başına değişmez sermaye miktarını artırarak kâr oranı yükseltmektedir. Dolayısıyla krizden çıkış, sermayenin merkezileşmesi ve tekelleşme ile sağlanmaktadır.

3.2.1.1.3. Orantısızlık Teorisi

Bu teori, bazı sektörlerdeki aşırı yatırım yığılmasının, fiyatlardaki, karlardaki ve talepteki etkileri üzerine yoğunlaşır. Özellikle yatırım malları üreten sektörün büyümesi ile tüketim malları üreten sektörün büyümesi arasındaki uyumsuzluğu, krizin nedeni olarak gören bu yaklaşım, koordinasyon sorununa vurgu yapmaktadır (Özel,2009;60).

Marks orantısızlığı açıklarken üretim dalları arasındaki ilişkiden önce gerekli emek ve ek emek zamanı arasındaki orantısızlıktan söz etmektedir. Kapitalist üretime içkin kriz yatınlığının temelinde bu orantısızlık biçimi yer almakta ve aşırı üretimin parasal olarak gerçekleşme sorunu gerekli ve ek emek arasındaki orantısızlığın sonucu olmaktadır.

Klasiklere göre ekonomide üretimde görülen orantısızlık yani koordinasyon sorunu fiyat mekanizmasıyla giderilerek arz ve talep arasındaki denge sağlanmaktadır. Arzı az olan metanın fiyatı yüksek olmakta ve bu durum sermayenin bu alanlara doğru hareketini teşvik etmektedir. Bu şekilde arz eksikliği uzun dönemde giderilerek denge sağlanacaktır. Klasiklerin kabul ettiği Say Yasası ile her arz kendi talebini yaratmaktadır. Dolayısıyla ekonomide aşırı üretim ve eksik tüketim

sorunu olmamaktadır. Bu bağlamda krizlerin, kapitalist üretimin içsel sorunlarından kaynaklandığı reddedilmiştir. Klasiklere göre krizler, ekonomiye dışsal faktörlerden kaynaklanmakta, arz ve talep dengesizlikleri piyasa mekanizmasının fiyat unsuru ile giderilmektedir.

Bununla birlikte, Hilferding'e göre kapitalist üretim, rekabetin önündeki engellerin sonucu olarak piyasa anarşisinden kaynaklanan eksik rekabete dayanmaktadır. Hilferding orantısızlık teorisini açıklarken tröst ve kartellerin, kredi ve finans kurumlarının rolüne odaklanmış ve finans kapitalin egemenliğindeki kapitalizmin orantısızlık krizleri yarattığını vurgulamıştır.

Bankaların sabit sermaye yatırımlarındaki büyümeyi finanse etmesiyle başlayan bankacılık sermayesinin merkezileşerek sanayi sermayesiyle bütünleşmesi süreci tröstlerin ve kartellerin oluşmasıyla kâr oranlarının dengelenmesini engellemektedir. Kâr oranlarının yüksek olduğu alanlara doğru üretimin kayması sabit sermaye yatırımlarının büyüklüğü nedeniyle zor olmakta ve üretim dalları arasındaki orantısızlık giderilememektedir.

Dolayısıyla orantısızlık, sabit sermayenin hareketsizliğine dayanmakta ve yatırım döngüsüne içkin olarak açıklanmaktadır. Buna göre önemli olan kâr oranlarının düşme eğilimi değil, göreceli fiyatlardaki değişimdir. Tüm fiyatlar eşit şekilde yükselmediği için değişen fiyatlar üretimin çeşitli dalları arasında orantısız ilişkilere neden olmaktadır. Orantısızlığın giderilmesi için sabit sermaye ve yatırımlardaki artış para otoritelerinin uygun müdahalesiyle faiz oranlarındaki artış ile sınırlandırılabilir (Clarke, 2009; 53-69). Ayrıca orantısızlık teorisi, krizin planlama ile önlenebileceğini ve çözümün örgütlenmiş bir kapitalizm olduğunu ileri sürmüştür (Shaikh, 1978; 228).

3.2.1.1.4. Kâr Sıkışması Teorisi

Bu teoride, sınıf çatışması sonucu ücretlerde meydana gelen artışların kâr oranlarını düşürerek krize neden olduğu üzerinde durulmuş ve krizin emek lehine gelişen bölüşüm ilişkilerinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. İngiltere'nin 1971 yılında kâr oranlarının düşmesiyle yaşanan krizi Glyn ve Sutcliffe kâr sıkışması olarak tanımlamıştır (Wright, 1977; 201).

Shaikh'e göre kâr sıkışması olarak adlandırılan ücretlerde görülen artışın kâr oranlarında meydana getirdiği düşüş, kapitalist üretimde kâr oranlarını düşüren tek unsur değildir. Aynı zamanda incelediğimiz diğer kriz teorileri de, kâr oranlarındaki düşüşü açıklayarak ekonomik krizi başlatan diğer unsurlar üzerinde durmuşlardır.

Marksist açıklamalara göre kâr oranlarının ücretlerdeki artış sonucunda düşmesi için ücretlerin üretkenlik artışından fazla yükselmesi gerekmektedir. Hatırlanacağı üzere ek emek zamanının (s) gerekli emek zamanına (v) oranı artık değer oranı (s/v) olarak gösterilmiştir. Kâr sıkışması teorisini tanımlayanlar tarafından (s/v) nin parasal eşdeğeri olan ücretin kâra oranındaki düşüş sömürü haddinin azaldığı ve ücretlerin yükseldiği anlamına gelmektedir (Shaikh, 1978;165).

Wright ulusal gelirin sermaye ve emek arasındaki paylaşımını sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak açıklamaktadır. Emek verimliliği artışını aşan ücret artışları artan ücret ödemeleri sonucunda kârları azaltacaktır. Sınıf mücadelesi sonucu ücret artışları eksik tüketim krizinin görüldüğü bir ekonomide fazla artığın massedilmesinde çözüm olurken, krizin yükselen organik bileşimden doğan azalan kâr oranı şeklinde ortaya çıkması durumunda artan ücretler krizi tırmandırmaktadır (Wright, 1978; 201-204). Dolayısıyla ücret artışları ekonominin içinde bulunduğu duruma göre krizden çıkışta ya da krizin başlamasında etkili olmaktadır. Fakat tek başına ücret artışları krizin nedeni olarak görülmemelidir.

Kâr sıkışması teorisinde, krizler bölüşüm ve dolaşım sürecinde açıklanarak kapitalist üretimin yapısından bağımsız ele alınmıştır. Ücretler emeğin artık değerden aldığı pay olarak görülmeyle kârı azaltan maliyet unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ancak ücret artışlarının maliyeti artırarak kârı azaltması için, emeğin verimliliğinin ücretlerden daha az artması gerekmektedir. Bu bakımdan ücretlerin ve verimliliğin birlikte değerlendirilmesi gerekmekte olup yapılan kâr sıkışması açıklaması genel kabul gören bir yaklaşımdan uzak olmaktadır.

3.2.1.1.5. Aşırı Üretim ve Eksik Tüketim

Aşırı üretim ve eksik tüketim teorileri birbirlerinin nedeni veya sonucu olması yönünden farklı açılardan değerlendirilmiştir. Bir yaklaşıma göre aşırı üretimin, sermayenin genişleyen yeniden üretimi sonucu pazar sorunuyla karşılaşılması ile kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağı ve aşırı üretim krizinin eksik tüketimi meydana getirdiği belirtilmiştir. Diğer bir yaklaşım ise eksik tüketimin sermayenin aşırı üretimine neden olduğunu ileri sürmüştür. Engels eksik tüketimi aşırı üretim lehine reddetmiştir. Engels'e göre kitlelerin eksik tüketimi, sömürüye dayalı bütün toplum biçimlerinin dolayısıyla kapitalist biçimin de gerekli koşuludur; bunalımı ilk kez doğuran kapitalist üretim biçimidir. Rekabet, kapitalistleri üretici güçlerini büyütmeğe zorlamaktadır. Fakat pazarlar üretme göre yetersiz kalmaktadır. Sonuç olarak eksik tüketim aşırı üretimin sonucu olmakta ve iç içe geçmektedir (Clarke,2007;95)

Dolayısıyla neden sonuç ilişkisi bakımından farklılık gösteren açıklamalar sonucu eksik tüketimin aşırı üretimin sonucu olduğu ya da eksik tüketimin sonucu aşırı üretimin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu bağlamda neden sonuç ilişkisinin doğru kurulması, krizden çıkış politikaları açısından önem arz etmektedir.

Engels aşırı üretimi kapitalist üretimin anarşik doğasına ve sömürüye dayandırarak çözümü sınıf çatışmasının emek lehine sonuçlanmasında görmektedir. Dolayısıyla politikalar aşırı üretimi önlemeye yönelik geliştirilmiştir. Krizin eksik tüketim olarak açıklanması durumunda ise kapitalist sistemin dışında yaratılan talep kaynaklarıyla krizin giderilebileceği üzerinde durulmuştur. Bu açıdan politikalar eksik tüketimi giderecek talep yaratan uygulamalar çerçevesinde şekillenmiştir (Clarke, 2009).

Kautsky krizi aşırı üretim krizi olarak açıklamış ve plansızlığa dayalı piyasa anarşisine bağlamıştır. Piyasa anarşisini açıklarken kapitalist üreticilerin talebi tahmin etmedeki bilgisizliği sonucu arz ve talep dengesizliği yaratması, dış ticaretteki gelişme ile yeni pazarların ortaya çıkmasıyla üretimin tetiklenmesi ve kapitalist gelişmeye teşvik veren kredinin varlığı üzerinde durarak, bunların krize neden olduğunu belirtmiştir (Clarke, 2009;40)

Aşırı üretim krizini Tugan ve Baranosky üretimde plansızlık ile açıklamışlardır. Plansızlığın kaynağının orantısızlık olduğunu söylemiştir. Bu yaklaşıma göre, birikimin sürdürülebilmesi için, üretim araçları üretimi ile tüketim malları üretim arasında uygun bir oran olması gerekir (Öztürk, 2008; 21).

Sonuç olarak Kautsky krize yönelik açıklamalarda plansız bir piyasadan bahsederek, sorunu dolaşım sürecindeki çelişkilere bağlarken, Tugan ve Baranosky krizi üretimde plansızlık olarak değerlendirmiş; eksik tüketim ve aşırı üretim sorunu orantısızlığın giderilmesi ile çözülebileceği üzerinde durmuşlardır.

Bu noktada söz konusu süreçte, kredinin rolü üzerine birkaç noktayı belirtmek gerekmektedir. Birikim sürecinde kredinin rolü orantısızlıklara rağmen birikim artışının sürmesini sağlamaktır, ancak bu durum sürdürülebilir değildir. Kredinin dolaşım sürecindeki rolüne değinilen açıklamalarda, krediler sermaye birikiminin çelişkili yapısının geçici bir süre daha devamlılığını sağlarken, krizin ortaya çıkmasını geciktirmekten başka bir fonksiyona sahip değildir. Çünkü kriz üretim sürecinden kaynaklanmaktadır. Dolaşım sürecinde alınan önlemler krizi sadece ileri bir zamana ertelemeye yaramaktadır.

Sonuç olarak aşırı üretim ve eksik tüketim sorunun temelinde piyasada plansızlık ve üretimdeki orantısızlığa yapılan vurgular yatmaktadır. Bu orantısızlık ve plansızlık kapitalist sisteme içkindir. Bu bağlamda geç kapitalistleşen ülkelerdeki üretimdeki orantısızlık, kapitalist sistemin yaygınlaşma biçimlerinden biri olan neoliberal politikaların, kredi dağılımındaki orantısızlığın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Neoliberal politikalar, geç kapitalistleşen ülkelerde, kredi kullanımının artmasına ve üretimde orantısızlığa yol açmaktadır. Kredilerin üretim kesiminden çok tüketim kesiminin finansmanı için kullanılması, tüketim malı ve üretim malı üreten sektörler arasında orantısızlık yaratmıştır. Dolayısıyla bu orantısızlık, tüketim malları talebinin hem finansman biçimi hem de karşılanma biçimi açısından sorun ortaya çıkarmaktadır. Tüketim malları talebinin yurtiçi üretimle karşılanmasının sınırlı olması dışa bağımlılık yaratırken, finansman biçimi açısından da borçlanmayı gündeme getirmektedir. Bu iki unsur bir araya geldiğinde, geç kapitalistleşen ülkeler

açısından neoliberal politikaların sonucu, üretim araçları ve emek talebinin artması yani işsizlik olmaktadır.

Marks'a göre talep kapitalistin yaptığı yatırım ve tüketim harcamalarından kaynaklanmaktadır. Kapitalist tarafından artık değerin arttırılması için yapılan yatırım harcamalarıyla üretim malı ve emek satın alınmaktadır. Satın alınan emek elde ettiği ücret ile talep artışı yaratarak tüketim malı üretimine girdi olarak kullanılan üretim malı talebini de arttırmaktadır.

Fakat geç kapitalistleşen günümüz ülkelerindeki kapitalistleşme sürecinin çelişkileri, üretim araçları talebinin ithalatla karşılanması ve emek talebi yerine emeğin çalışma saatlerinde artış şeklinde ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme sermayenin genişleyen yeniden üretimini uluslararası düzleme yaymakta ve maliyet avantajı sağlayan ülkelerde üretimin yoğunlaşmasıyla, emek gücü üzerinde ve ayrıca farklı ülkelerin emek sınıfı üzerinde göreceli bir baskı yaratmaktadır. Emeğin, maliyet düşürücü ve dolayısıyla artık değerle birlikte kâr oranını artırıcı unsur olarak değerlendirilmesinin sonucu ülkelerarası emek piyasasındaki rekabet, ülke sınırlarına hapsedilmiş emek sömürüsünü arttırmaktadır. Ücretlerin düşük olduğu bölgelerden ücretlerin yüksek olduğu bölgelere hareketlilik sınırlı düzeydedir.

Özetle neoliberal politikalar sonucu gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan neoliberal yeniden yapılanma ve kapitalist dönüşüm, sermayenin kendini genişletme isteğinin sonucu olmaktadır. Kapitalist, üretimi genişletmek için kendisinin ve işçilerin tüketimini kısıtlar, bu yüzden kapitalistler kendi alanlarının dışında henüz kapitalist tarzda üretim yapmayan mesleklerde ve uluslarda ilave piyasa aramak zorundadırlar (Clarke,2009;51).

3.2.1.1.6. Kriz, Üretim ve Finans İlişkisi

Krizlerin üretim, ticaret ve finans bağlantılı ele alınması Marks tarafından ilk defa 1848 krizi ile gündeme gelmiştir. 1820 yılında başlayan kredi genişlemeleriyle ticaretin artma eğiliminin ve tahıl yasaları ile tahıl ihracatına getirilen sınırlamalar sonucu aşırı üretimin ortaya çıkması, kapitalist üretime içkin yapının aşırı üretim olarak tanımlamasında büyük rol oynamıştır.

1848 yılında fazla sermayenin çıkış yolu olarak spekülâtif yatırımlara yönelmesi, üretimin belli sektörlerde şişmesine neden olarak aşırı üretimi ortaya çıkarmıştır.

Marks 1847 yılında finans piyasalarını vuran krizin altında yatan nedenin 1840'lı yıllarda başlayan demiryolu ve tahıla yapılan aşırı spekülasyonun sonucu olduğunu belirtmiş ve Kapital'den önceki el yazmalarında, krizi açıklarken paranın rolüne vurgu yapmıştır. Bu krizin açıklanmasında üretim ile finansal kesim arasında bağlantı kurularak, faiz oranlarının artmasının, sermayenin İngiltere'ye akarak mevcut sermaye miktarını yükseltmesine ve bu sürecin de Avrupa'da krizin yaygınlaşmasına neden olduğu ifade edilmiştir.

Fazla sermaye kârlı yatırım yolları aradığında spekülâtif yatırımlara yönelerek sektörler arasında orantısız bir aşırı birikime neden olmaktadır. Aşırı üretim orantısızlığın sonucu olmakta ve aşırı spekülâtif faaliyetler krizin habercisi olarak görülmektedir. Sermayenin orantısızlık sonucu aşırı üretimi, yeni pazar arayışı ile birikim sürecindeki kriz eğilimini dünya çapına yaymaktadır. Bu bağlamda, her yerel kriz kendi dinamiklerine ve kendi özelliklerine sahip olup temelde dünya pazarının genel durumu yatmaktadır (Marks ve Engels,1975;175).

Dolayısıyla Marks kriz analizinde, aşırı üretim krizinin ilk önce ticaret ve finans alanında kendini göstereceğini, bu yüzden aşırı spekülasyonun bir aşırı üretim krizinin yaklaşan başlangıcı olduğunu işaret etmektedir (Clarke, 2009; 133).

Günümüzde 1980 sonrası yaşanan finansal krizlerin sistematığı, 1848 yılında İngiltere'de yaşanan aşırı spekülasyondan kaynaklanan krizle benzerlik göstermektedir. 1848 yılındaki kriz sonrası Bank of England'ın faiz oranlarını yükselterek kredileri kısıtlaması ve verilen kredileri geri çağırmasıyla ticari kuruluşlar büyük oranda etkilenmiş ve kredi daralması sonuçta bankacılık sektörünü vurmuştur. Krizin derinleşmesine neden olan kredi kısıtlamalarına karşın kredi kolaylığı sağlanmasıyla finansal çöküş önlenebilmiştir.

3.2.1.2. Uzun Dalgalar (Çevrimsel Dalgalanmalar)

Bu yaklaşıma göre, kapitalist krizler birbirini izleyen 7 ile 10 yıllık aralıklardan oluşan çevrimsel dalgalanmalardan meydana gelir ve bu çevrimsel dalgalanmaların oluşturduğu uzun genişleme ve daralma dönemleri mevcuttur. Bu bağlamda uzun dalgaların içerdiği çevrimsel hareketler, üretimin ardı ardına genişleyip daralmasından oluşmaktadır.

Uzun dalgalar yaklaşımını ileri süren Kondratieff, Gramsci, Mandel, Kuznets, Schumpeter krizleri çevrimsel hareketlerle açıklamışlardır. Bu yaklaşımlara göre, kapitalizmin kriz üreten dinamiği kabul edilmektedir. Fakat krizin kaynağı açısından farklı açıklamalar getirilmiştir.

Kapitalizmin çevrimsel dalgalanmaları, yine sisteme içkin kabul edilmekte ve çözüm yine sistemin içinde gerçekleşmektedir. Çünkü çevrimsel dalgalanmalar geçicidir ve sistem sorunu kendi içinde çözecektir. Bununla birlikte getirilen açıklamalar, veri eksikliği, genişleme ve daralma dönemlerinin seçimi gibi bazı noktalarda tartışılmıştır.

Çevrimsel dalgalanmaların oluşturduğu uzun dalgaların, Marksist kriz teorilerinden hareketle açıklanmasında, genişlenme ve daralma dönemleri sermayenin aşırı birikimi ve bu aşırı birikimin sonucu kâr haddinde meydana gelen değişmeler bağlamında ele alınmıştır.

Kapitalist işleyişi destekleyen klasiklere göre ise çevrimsel dalgalanmalar üretimin artması ve azalmasıyla gerçekleşmektedir. Bu durumda denge, fiyat mekanizması aracılığı ile kendiliğinden sağlanmaktadır. Her iki açıdan da çözüm sistemin içinde gerçekleşmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde sistemin kriz üreten yapısının kabul edilerek periyodik olarak tanımlanması sistemin güvenilirliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu yaklaşıma göre özellikle kapitalizmin finansallaşmış bu son döneminde üretimden kaçan sermayenin finansal piyasalarda kâr elde etme arzusuyla yatırım yapmasını anlamak gerekmektedir.

Kondratieff uzun dalgaları açıklarken Marksist sermaye birikimi çevriminden yararlanmıştır.⁶³ Sermaye birikimdeki artışı ve kapitalist gelişmenin genişleme aşamasını oluşturan süreci sermaye mallarındaki yoğunlaşma ile açıklamıştır. Bu yoğunlaşmanın ve artışın göstergesi olarak yatırımlardaki artışı temel almıştır. Yatırım artışı sağlayan ise kredilerdeki artış ve bu artışı mümkün kılan uygun ortamın varlığıdır. Kondratieff'e göre kredi artışı sağlayan uygun ortamın gerekli koşulları; tasarrufun yoğun olması, bu yoğunluk sonucu düşük faizle kredi sermayenin elde edilebilir olması, elde edilen sermayenin büyük ve güçlü girişimciler ve sermaye grupları elinde birikmesidir. Son olarak tasarruf eğilimini sağlayacak ve yatırımları harekete geçirecek unsur, meta fiyatlarının düşüklüğüdür. Bu koşulların gerçekleşmesi halinde sermaye birikiminin genişleme süreci başlayacaktır. Yatırımlardaki artış sonucu kredi talebinin artması faiz oranlarını yükselterek kredi maliyetini arttıracaktır. Bu durum sermaye sıkıntısına neden olarak daralma evresini başlatacaktır (Kondratieff, 1928; 37).

Kondratieff, dalgalamaları 1790-1817 genişleme, 1917- 1851 daralma, 1851-1875 genişleme, 1875-1896 daralma, 1896-1920 genişleme dönemi olarak göstermiştir. Tarihsel ayrımların yapılmasında fiyat hareketlerinin etkisi geniş yer tutmuştur. Fakat fiyatların tarımsal fiyatlardaki değişmeye göre incelenmesi, uzun dalgaların neden olduğu çevrimlerin tarihsel ayrımında eleştirilere neden olmuştur.

Mandel, uzun dalgaları birikimin ardı ardına hızlanıp yavaşlaması biçiminde ortaya çıkan bir durum olarak açıklamıştır. Uzun dalgaları oluşturan sanayi çevrimleri, sabit sermaye birikiminin yenilenmesini kapsayan ile 7 ile 10 yıllık sürelerde ortaya çıkmaktadır. Sanayi çevrimlerinin birleştiği büyük genişleme ve daralma dönemleri ise 50 yıllık sürelerle gerçekleşir. Mandel'in uzun dalgalanmaları açıklayan tarihsel ayrımları; 1793-1825 genişleme, 1826-1847 daralma, 1848-1873 genişleme, 1874- 1893 daralma, 1894-1913 genişleme, 1914-1939 daralma, 1940-1966 genişleme, 1967'den sonra ise daralma dönemi olarak göstermiştir. Tarihsel ayrımların belirlenmesinde etkili olan birikimin hızlanıp yavaşlaması, kâr oranına bağlıdır.

⁶³ ⁶³Kondratieff'in uzun dalgalanmalara getirdiği açıklamalar karşısında birçok eleştiri yapılmıştır. George Garvey tarafından yazılan Kondratieff'in Uzun Çevrimler Teorisi (1943), A. Gerzstein'in Ekonomik Hayatta Uzun Dalgalar Var mıdır? (1928) makalesi önemli eleştirileri içermektedir.

Birikimin genişlediği dönemde sabit sermaye yatırımları ve kâr oranı yükselmektedir. Bununla birlikte aşırı yatırım sonucu kâr oranının düşmeye başladığı ve sermayenin değersizleştiği sırada eksik yatırım durumu ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda birikimin yavaşladığı süreci başlatmaktadır. Mandel'e göre uzun dalgaları belirleyen kâr oranındaki değişimlerdir (Mandel, 1988; 90- 125).

Schumpeter iş çevrimleri olarak tanımladığı kapitalist dalgalanmaları üç tarihsel dönemde incelemiştir. Bu dönemler 1786-1842, 1943-1913, 1919-1929 olarak ele almıştır. Bu ayrımlar esas itibarıyla Kondratieff dalgalarına göre yapılmış olsa da Schumpeter, 1786-1929 arasını inceleyen dönemde farklı konjonktürel dalgalanmaları birlikte kullanmıştır. Buna göre 3-5 yıllık dönemi kapsayan ve stok değişimlerinden kaynaklanan Kitchin Dalgalanmaları, 7-11 yıllık dönemi kapsayan sabit sermaye yatırımlarındaki değişmeden kaynaklanan Juglar Dalgalanmaları ve 45-60 yıllık çevrimi kapsayan temel sermaye mallarındaki değişimin neden olduğu Kondratieff Dalgalanmaları, Schumpeter'in iktisadi devrelerini açıklamakta kullanılmıştır (Schumpeter, 1939; 270-293)

Schumpeter'e göre iktisadi dalgalanmalara neden olan yeniliklerdir. Yenilik kavramı sadece teknolojik buluşlar çerçevesinde tanımlanmamış aynı zamanda yeni üretim yöntemlerini, yeni ürünler, yeni pazarları da içine alan geniş bir açıdan değerlendirilmiştir. Yeniliklerin önemli özelliği, üretimi değiştirerek büyümeyi değiştirmesidir. Yenilikleri hayata geçiren ise kâr amacıyla üretime yönelen girişimcidir. Yenilikler aynı zamanda girişimcinin kâr beklentisinin ürünüdür. Buna göre girişimciler yenilikler aracılığıyla maliyeti düşürerek kârlarını arttırmaktadırlar. Kârların arttırdığı bir ortamda yeni yatırımlar artmaktadır. Bu dönem canlanma evresidir.

Schumpeter yeni yatırımların ve piyasaya girişin arttığı bu durumu kümelenme olarak tanımlamaktadır. Kümelenme kâr oranlarında düşüşe neden olarak ekonomiyi durgunluğa itmektedir. Durgunluk döneminde kâr oranlarındaki düşüşün etkisiyle yatırımlar azalacak ve girişimciler üretime başlamak için bankalardan aldıkları kredileri geri ödeme sorunuyla karşılaşacaklardır.

Schumpeter'e göre durgunluk evresinden bunalıma geçiş psikolojik unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bunalım ve durgunluktan çıkış ise yine yenilikler

aracılığıyla olmaktadır. Yeniliklerin ortaya çıktığı dönemlerde canlanma ve genişleme sağlanmaktadır. Schumpeter iktisadi devreleri ve krizleri tanımlarken “yaratıcı yıkım” kavramını kullanmaktadır. Yaratıcı yıkımın temelinde yenilikler yatmakta ve bu durgunluktan çıkışı sağlayarak yenilikleri başlatan bir süreç olarak görülmektedir (Schumpeter, 2007).

Daha önce de değinildiği üzere, uzun dalgalar teorisi kullanılan yöntem, istatistiki verilerdeki yetersizlik, tarihsel dönemlerin belirlenmesindeki keyfilik gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bugün krize açıklama getirmede ve krize dönük uygulama alanından uzak olmaktadır. Uzun dalgaların açıklanması farklılık göstermekle birlikte krizleri sistematikleştirmesi açısından önemli olmakta ve kapitalizmin kriz üreten yapısı kabul edilmektedir.

3.2.2. Krizi Sisteme Dışsal Olarak Açıklayan Finansal Kriz Teorileri

Neoliberal düşünceye ve bu düşüncenin teorik temellerini oluşturan klasik ve neoklasik iktisat teorisine göre serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu sisteme müdahale edilmedikçe sistem dengededir. Ekonomide konjonktürel dalgalanmalar yaşanması arz ve talep dengesizliğinden kaynaklanmaktadır ve geçicidir. Çünkü serbest piyasa ekonomisinin fiyat mekanizması, ekonomideki bu geçici dalgalanmaları gidererek yeniden dengeyi sağlamaktadır. Ekonomide dengeyi bozan unsur dışarıdan gelen müdahaledir. Yani kriz sistemin dışından kaynaklanmaktadır. Sistemin dengesini bozarak krizi yaratan unsur ise devlet müdahalesidir.

1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde neoliberal dönüşümle birlikte ortaya çıkan finansal krizler, bu yaklaşımda devlet politikaları ve müdahaleleriyle açıklanmaktadır. Neoliberal dönüşümle birlikte üretim ilişkilerindeki değişim ve yapısal sorunlar göz ardı edilerek, krizler finansal kriz olarak tanımlanmakta ve getirilen teorik açıklamalar ağırlıkla parasal kriz teorileri şeklinde olmaktadır. Literatürde bu tür krizler, birinci nesil, ikinci nesil ve üçüncü nesil kriz teorileri olarak sınıflandırılmıştır.

Finansal kriz, ekonomide finansal piyasalarda bozulmalar ile ortaya çıkmaktadır. Finansal piyasalardaki bozulmanın göstergeleri işe döviz kurları, faiz oranları, borsa ve menkul kıymetlerde yaşanan ani fiyat değişimleridir.⁶⁴

Finansal piyasalarda yaşanan krizler sistemin fon aktarma mekanizmasında aksaklıklara neden olmaktadır. Finansal kriz biçiminde çıkan krizler, kaynak aktarımının ve sistemin fon ihtiyacının sektöre uğraması ile reel sektöre yansımaktadır. Bu şekilde finansal kriz genel ekonomik krize dönüşmektedir. Fakat finansal krizlerin ortaya çıkış biçimi ve genel ekonomiye yayılmasındaki aktarım mekanizmasına ilişkin açıklamalar yeterli olamamaktadır. Parasal kriz teorileri olarak ortaya atılan finansal krizlerin açıklamasında birinci nesil, ikinci nesil ve üçüncü nesil kriz teorileri kullanılmaktadır.

Birinci nesil kriz teorilerinin temelinde hükümetin uyguladığı politikalar ve bu politikaların neden olduğu makro ekonomik dengesizlikler bulunmaktadır.⁶⁵ Birinci nesil teoriye göre krizi ortaya çıkaran unsur devletin bütçe açıklarını para basarak finanse etmesidir. Bu durum merkez bankasının döviz rezervlerinin sınırlı olduğu ve sabit kur rejiminin uygulandığı durumda döviz rezervlerinin azalmasına neden olmaktadır. Azalan döviz rezervleri yabancı finansal yatırımcıyı harekete geçirerek spekülasyon atakları başlatmaktadır. Spekülasyon saldırılar sonucunda devlet sabit kur politikasını devam ettiremeyerek serbest kur uygulamasına geçecektir. 1980 sonrası krizler birinci nesil teoriye göre açıklanırken, 1992 yılında Avrupa'da başlayan spekülasyon atakların ve 1997 yılında Asya'da herhangi bir makro dengesizlik olmadan yaşanan krizin açıklanmasında yetersiz kalmıştır.

İkinci nesil kriz teorileri makro ekonomik dengesizlikler olmadan ekonomide ortaya çıkan krizlere açıklama getirmeye çalışmıştır.⁶⁶ Bu yaklaşım piyasadaki beklentilere göre devlet politikalarının değişeceğini ileri sürmüştür. Beklentiler ise

⁶⁴ Bu kısım Sayın Işık, Koray Duman ve Adil Korkmaz, Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler : Bir Faktör Analizi Uygulaması, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, sayı 19, 2004, s.45-69, Krugman, Paul; "A Model of Balance of Payments Crises" Journal of Money Credit and Banking, Vol 11, Issue 3, 1979, Krugman, Paul; "Currency Crises", 1998, <http://www.web.mit.edu/krugman/www/crises.html>, Mishkin, Frederic, Understanding Financial crisis: A Developing Country Perspective, Federal Reserve Bank of New York, Columbia University National Bureau of Economic Research, 1996 kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır.

⁶⁵ Krugman 1979 yılında yazdığı "A Model of Balance of Payments Crisis" adlı çalışmada ilk olarak birinci nesil kriz teorilerine değinilmiştir. Flood ve Garber 1984 yılında teori geliştirilmiştir.

⁶⁶ 1994 yılında Obstfeld tarafından kendi kendini besleyen spekülasyon atak modeli geliştirilmiştir. Model iki denge üzerine kuruludur ve karar alıcılar bu dengenin hangisinin gerçekleşeceği üzerine beklentileri doğrultusunda karar almaktadırlar.

spekülatörlerin ileriki dönemde ülkenin makro göstergelerinin bozulacağı düşüncesini içermektedir. Krizler para piyasalarında spekülatör beklentilerinin belirleyici olduğu panik sonucu ortaya çıkmaktadır. Hükümetlerin sabit kuru değiştireceği yönündeki beklentiler önemli olmaktadır. Eğer yatırımcılar devalüasyon ve spekülatif atak sonucu sabit kur uygulamasından vazgeçileceği beklentisinde ise para piyasasında spekülatif saldırılar başlayacaktır. Genel olarak kriz, spekülatif atak sonucu devletin ekonomi politikalarının değişip değişmeyeceği yönünde yatırımcı beklentileri doğrultusunda oluşmaktadır.⁶⁷ Avrupa para krizi ve Latin Amerika krizleri bu doğrultuda incelenmiştir.

Üçüncü nesil kriz teorileri ise finansal piyasalardaki asimetrik bilgi sorunu nedeniyle ortaya çıkan ahlaki tehlike ve ters seçimin spekülatif ataklara neden olarak krizi başlattığı üzerinde durmaktadır. Asimetrik bilgi sorunu finansal piyasalarda yapılan sözleşmelerde bir tarafın diğer taraf göre daha az bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Asimetrik bilgi sorunu ahlaki tehlike ve ters seçime neden olmaktadır. Buna göre kredi alan ve kredi veren arasındaki bilgi sorunu kredilerin geri dönüşünde risk faktörü yüksek kabul edildiği durumda faiz oranları yüksek olmaktadır. Bu durum ters seçim olarak adlandırılmaktadır. Aynı şekilde verilen kredilere devlet garantisinin getirilmesi kredi dağıtımında seçiciliği ortadan kaldırmaktadır. Alınan borçların verimli olmayan yatırımlara yönlendirilmesiyle dışsal bir şok karşısında kredilerin geri ödeme sorunu ortaya çıkmakta ve bu durum banka iflaslarına neden olarak sermaye kaçıyla krizi başlatmaktadır. Genel olarak devlet ile büyük işletmeler arasında uygun olmayan ilişkiler krizin ortaya çıkmasında etkin rol oynamaktadır.

Üçüncü nesil kriz teorileri Asya krizini açıklamak amacıyla Krugman tarafından geliştirilmiştir. Ayrıca bankacılık krizlerinin açıklamasında kullanılarak döviz krizleriyle bankacılık krizlerini birleştirmiştir. Buna göre döviz krizleri bankacılık krizlerine neden olmaktadır. Devalüasyon sonucu borç alan büyük işletmelerin geri ödeme sorunu ortaya çıkmaktadır. Borç geri ödemesinde yaşanan tıkanıklıklar banka iflaslarına neden olarak bankacılık krizlerini başlatmaktadır.

⁶⁷ İkinci nesil kriz teorileri tutarlı kendi kendini besleyen beklentiler, sürü davranışları ve bulaşma nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak parasal kriz teorileri, finansal serbestleşme sonucu ekonominin finansal yapısındaki aksaklıkların açıklanmasında döviz kurlarındaki değişimden yararlanmıştır. Fakat geliştirilen parasal teoriler krizin reel kesime yansiyarak mal ve hizmet piyasası ile emek piyasası üzerindeki etkisini açıklamakta yetersiz kalmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin 1990 yılından sonra yaşadıkları ve finansal kriz olarak tanımlanan krizlerin temelinde neoliberal dönüşüm yatmaktadır. Çünkü neoliberal dönüşüm süreciyle birlikte ortodoks liberal iktisat politikalarının ülkelerin yapısal sorunlarına çözüm getirecek yaklaşımdan uzak olması bu ülkeler açısından kriz zemini hazırlamaktadır.

3.3. 1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülke Krizleri

Neoliberal yeniden yapılandırmaya maruz kalan gelişmekte olan ülkeler kapitalist dünya ekonomisine, erken kapitalist dönüşüm geçirmiş ülkelere göre daha geç eklemlenmişlerdir. Bu süreçte küresel piyasaya eklemlenme, neoliberal politikalar ile sağlanmış ve ülke ekonomileri hızla piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılmıştır.

Söz konusu süreçte, 1980 sonrası borç krizinin büyük etkisi bulunmaktadır. Borçlu olan ülkeler IMF kredilerden yararlanmak için neoklasik temelli neoliberal politikaları içeren IMF programlarını uygulamak zorunda bırakılmışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası IMF ve Dünya Bankası'ndan borçlanan gelişmekte olan ülkeler, 1970 yılına gelindiğinde küresel ekonomide artan likiditenin etkisiyle erken kapitalistleşen ülkelerin ticari bankalarından borçlanmaya başlamışlardır. Ülke hükümetlerinin borçlanmalarına 1980 yılından sonra şirket ve bankaların borçlanması eklenmiştir. Artan borçluluk 1980 yılının başında borç krizine neden olmuştur. Borç krizinden çıkış için gerekli olan kredilerin sağlanması IMF yapısal uyum programlarının uygulanmasına bağlanmıştır.⁶⁸

Neoliberal yeniden yapılandırmayı gerektiren diğer bir unsur, gelişmekte olan ülkelerin içe yönelik sermaye birikim stratejisinin sonunu getiren artan para sermaye

⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Sinan Sönmez, Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Mart 1998, 2. Bölüm.

ihtiyacı olmuştur. 1980 sonrası yaşanan neoliberal dönüşümle üretim ve tüketimin finansmanı için para sermaye ihtiyacı, dış kaynak ve borçlanmayla sağlanmıştır. Bu dönemde üretim ithal girdilere bağımlıdır ve ithalat için gerekli olan para sermaye ihtiyacı gelir eksikliğinden kaynaklı tasarruf oranının yetersizliği sonucu diğer ülkelerden borçlanarak giderilmiştir. 1999 yılına gelindiğinde dünyada en borçlu ülkeler, özellikle özel kesim borçlarındaki artış dikkate alındığında, Latin Amerika ve Asya ülkeleri olmuştur. Doğu Asya ülkelerinin yüksek büyüme oranlarına karşın artan borçlulukları Latin Amerika'ya göre farklı gibi görünse de sonuç yaşanan finansal krizlerle aynı olmuştur.

İzleyen kısımda Latin Amerika, Doğu Asya ve Rusya ekonomilerinin geçirdiği yapısal değişime ve krizlere değinilmiştir.⁶⁹ Finansal krizlerin ardından yapılan pek çok çalışmada, kriz yaşayan gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliği makro verilerle incelenmiş ve ortak sorunlar bulunmaya çalışılmıştır. Fakat yapılan incelemeler göstermektedir ki, finansal kriz yaşayan gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde büyüme oranları, bütçe açıkları, tasarruf, tüketim yapısı, cari açık, yabancı yatırım girişleri, enflasyon ve para arzının rezervlere oranı, döviz kurları, yurtiçi kredilerin oranı zaman zaman öncü gösterge olmaktan uzak olabilmektedir. Bu bağlamda asıl olan kapitalist üretim ilişkilerinin ve neoliberal yeniden yapılanmanın gerçekleştiği ülkelerde sermaye birikimindeki çelişki, emek ve sermaye arasındaki kazanımların farklılaşmasıdır. Makro veriler ve yapılan değerlendirmeler sermaye birikiminin çelişkilerinin göstergesidir. Dolayısıyla neoliberal dönüşüm bu çelişkileri yaratmış, oluşan sorunları çözmek yerine çelişkilerin sürdürülebilirliğini finansal sermayenin işleyişine bırakmıştır.

Neoliberal yeniden yapılandırma gelişmekte olan ülkelerin sermaye birikiminde ve sermayenin genişleyen yeniden üretimde çelişkiler yaratmıştır. Pek çok iktisatçı kapitalist dönüşümü içeren neoliberal politikaların uygulanma hızında ya da politikaların uygulanma sırasında yaşanan aksaklıkların krize neden olduğu görüşünde hem fikir olmuşlardır. Fakat bu çalışmanın da temel iddiasına göre, finansal kriz olarak ortaya çıkan krizlerin temeli, neoliberal kapitalist dönüşümün ülke özgüllüklerini dikkate almadan, tek program çerçevesinde uygulanmasıdır.

⁶⁹ Türkiye'ye ilişkin değerlendirmeler, ayrı bir bölümde yapılmaktadır.

Dolayısıyla, sermaye birikiminde neoliberal yeniden yapılanma sırasında yaşanan çelişkilerin ortaya çıkışı finansal krizlere neden olmuştur.

3.3.1 Latin Amerika Krizleri (1994, 2001)

Latin Amerika, Kuzey Amerika'ya olan yakınlığının avantaja dönüşmediği, birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi kalkınma ve gelir dağılımındaki artan eşitsizlik sonucu yoksullukla mücadele etmekte olan bir kıta durumdadır. Kıtanın gelişmekte olan yani yükselen piyasalar olarak adlandırılan ülkeleri Meksika, Brezilya ve Arjantin'e geçmeden önce, kıtanın genel olarak özelliklerinden bahsetmek erken kapitalistleşmiş ülkelerin deneyimlerini anlamada yararlı olacaktır.

Latin Amerika keşfedildiğinde verimli tarım toprakları, değerli madenleri, yüksek emek gücü, bugünün erken kapitalistleşmiş ülkelerinin sanayi devrimlerinin temelini oluşturmuştur. Amerika'dan getirilen altınlar Avrupa'da sermaye birikimi sağlamış ve sanayileşme için gerekli koşulların oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Sanayi devriminden sonra gerekli hammadde ve iş gücü, ucuz ürünler Latin Amerika'dan sağlanmıştır. Sömürge dünyasının pazarları, yeni doğan kapitalizmin kendi iç pazarlarının basit birer uzantısı olarak büyümüşlerdir (Galeano, 2006; 51).

Kapitalist dönüşümde sömürge olarak kullanılan ülkeler, 1980 sonrasında geç kapitalistleşen ülkeler olarak tanımlanarak, devletin yoğun müdahalelerini engelleyen politikalar ile dünya ekonomisine eklenmeye başlamışlardır.

1930 ile 1980 yılları arası içe dönük sermaye birikim rejimi uygulayan Latin Amerika ülkeleri bu yıllar arasında yüksek büyüme oranları yakalamıştır. Devletin ekonomiye yoğun müdahalesi ve temel sektörlerde kamu kuruluşlarının ekonomide aktif görev alması bölgenin gelişimine katkı sağlamıştır. Fakat içe yönelik sermaye birikimin stratejisinin başarılı olamaması, neoliberal dönüşümün gerekçesi olmuştur. Saad- Filho, Latin Amerika'da içe yönelik birikimin sınırlarına ulaşmasını beş nedene bağlamıştır: Birincisi üretim için ara malı ithalatının ödemeler dengesi açıklarına neden olması, ikincisi yurtiçi finansal sistemin sınai kalkınmayı sağlayacak etkinlikte olmaması ve kırılğan yapısı sonucu imalat sanayi yatırımlarının yabancı yatırımlar, yabancı bankalardan alınan krediler, devlet yardımları, firmaların kendi kaynaklarıyla

sağlanması gibi sürdürülemez bir finansman kaynağına dayanması; üçüncüsü, devletin artan borçluluğu ve bütçe açıklarıyla mali kırılganlığın artması, dördüncüsü enflasyon, beşincisi ise politika hedeflerini sağlayacak iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirilmemesidir (Saad- Filho, 2007;364). Bununla birlikte sermaye birikiminin sınırlarına geline süreçte artan borçluluğun etkisi büyük olmuştur.

1980 yılına gelindiğinde Latin Amerika Ülkelerinin dış borcu GSMH'lerinin yüzde 33'ünü geçmiştir. İçe yönelik sermaye birikim stratejisinin bir sonucu olarak dış borç yükü altına giren ülkeler, dış borç ödeme güçlüklerini karşılamak için IMF istikrar programlarını uygulamaya başlamışlardır.

Neoliberal dönüşümün temel politikaları finansal serbestleşme, dalgalı döviz kuru ve yüksek faiz düşük kur uygulaması, ülke ekonomilerinde yapısal çelişkilere yol açmıştır. Finansal serbestleşme ile ucuzlayan döviz cinsi borçlanma, Latin Amerika ülkelerinde artan tüketimin yabancı kaynaklarla finanse edilmesine neden olmuştur. Tasarruf oranlarının düşmesi ve tüketimin artması ise yabancı kaynak ihtiyacını arttırmış, yeterli düzeyde finansal sermaye girişinin sağlanamaması artan düzeyde borçlanmayı gerektirmiştir (Güloğlu ve Altınoğlu, 2002; 2-29).

Finansal serbestleşme ve dalgalı döviz kuruna geçiş ile ulusal paralarının aşırı değerlendirilmesi ithalatı arttırarak ödemeler dengesinde açıklara neden olmuş, ucuz ithal ürünler karşısında rekabet edemeyen yerli sanayide kâr oranları düşmüştür. Faiz oranlarındaki artış, yüksek olan kamu borçlarının faiz yükünü arttırarak, bütçe açıklarının sürdürülemez boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. İçe yönelik sermaye birikimin rejiminin içsel sınırlılıklarını ve sorunlarını çözmek amacıyla uygulana neoliberal politikalar, ülke ekonomilerinde reel kesimden finansal kesime, bireysel tüketicilerden şirketlere kadar tüm ekonomide yapısal sorunlar yaratmıştır. Dolayısıyla içe yönelik sermaye birikim rejiminin çelişkileri, neoliberal politikalarla derinleşmiştir.

Ödemeler dengesi açıklarının kapatılması için finansal sermaye girişlerine duyulan ihtiyaç, ekonomik istikrarın önemini arttırmıştır. Reel ekonominin işleyişi kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlanmıştır. Kapitalist dönüşümün gerçekleşmesi sanayinin gelişmesi ve kalkınmanın sağlanması hedeflerinden uzak, finansal sermayenin gelişimine odaklanmıştır. Kısa vadeli finansal sermayenin ani çıkışları

ekonominin bütününi etkileyerek, birikimin çelişkili yapısındaki sorunları gün yüzüne çıkararak krizlere neden olmuştur. Aslında krizler sermaye birikimindeki çelişkilerin devam edilemeyecek duruma gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Neoliberal yeniden yapılanma ile Meksika 1994, Brezilya 1999, Arjantin 2001, Türkiye ise 1994, 1998, 2001 yıllarında derin krizler yaşamıştır.

Çalışmanın izleyen kısmında Latin Amerika krizlerini neoliberal dönüşüm çerçevesinde açıklanacak, yeniden yapılandırma ve yapısal uyum politikalarının sermaye birikiminde ve ekonominin genelinde kriz zemini oluşturan uygulamalarına değinilecektir. Burada IMF politikalarının rolünün vurgulanması önemlidir. 1980 öncesi IMF istikrar politikaları ülke özgüllüklerinden uzak, içe yönelik sermaye birikim rejiminin aksaklıklarına çözüm bulamayan bir içeriğe sahip olmuştur. 1980 sonrasında ise sorunlara çözüm üretemeyen ve yapısal sorunları derinleştirerek, yeni boyutlara taşıyan programlar, neoliberal yeniden yapılandırma ile birleşince kriz eğilimlerini güçlendirmiştir.

3.3.1.1 Meksika Krizi (1994)

İçe yönelik sermaye birikim stratejisi 1970 yılına kadar Meksika’da başarıyla uygulanmıştır. Fakat düşük enflasyon ve yüksek büyüme oranlarına karşın sanayileşmede düşük ücret politikasının ve tarımsal politikaların eksikliğiyle gelir dağılımında dengesizlik artmıştır. Tarımsal çözülmenin kentlerde artan işsizler ordusu yaratmasında ücret düşüşlerinin etkisi büyük olmuştur.

Gelir dağılımında eşitsizliği giderecek, sanayileşme ve toprak reformu sağlayacak politikaların uygulanması makro dengeleri bozmaya başlamıştır. Bozulan makro dengeler sonucunda kalkınma amaçlarının geri plana itilerek IMF istikrar politikalarının uygulanması ve neoliberal yeniden yapılandırma 1982 borç krizi ile gündeme gelmiştir.

Meksika ekonomisinin 1982 borç kriziyle yaşadığı geri ödeme sorunları ülkeye duyulan güveni azaltmış ve borç verenler açısından güvenin sağlanması, ülke ekonomisinde istikrarın tekrar sağlanarak, yapısal sorunların giderilmesi için istikrar programları uygulamaya konulmuştur. Neoliberal dönüşümü içeren istikrar politikaları ile yapısal uyum çerçevesinde enflasyonun düşürülmesi için sıkı para ve

maliye politikalarının uygulanması ve deregölasyon aracılığıyla, küresel ekonomiyle bütünleşmenin gerçekleşmesi amaçlanmıştır. Bu dönem (1982-1987) en ortodoks IMF programlarının uygulandığı, asgari ücretin yüzde 42, ortalama sanayi ücretlerinin yüzde 29 düştüğü bir dönem olmuş, işsizlik yüzde 8 den yüzde 24'e fırlamıştır (Kozanoğlu, 2002;135). Tarımsal toprak reformu ile toprakların özel mülkiyete açılması, belli ellerde yoğunlaşmaya ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Neoliberal dönüşüm gelişmekte olan tarımsal ülkelerde önemli sosyal ve ekonomik sorunları beraberinde getirmiştir. Sanayileşme hedefi altında ihmal edilen tarımsal sektörde büyük gerilemeler yaşanırken, sermaye karşısında emeğin çalışma koşullarının kötüleşmesi, sosyal ve ekonomik haklarda zayıflama ve ücretlerde büyük düşüşler sonucu kayıplar yaşanmıştır.

1994 yılında yürürlüğe giren Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), Meksika ve bölge ekonomileri açısından neoliberal yapılandırmanın devamlılığını oluşturmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların artmasını ve dış ticarette serbestleşmeyi kapsayan anlaşma sermayenin kârlı üretim alanlarına doğru hareketini sağlayarak düşen kâr oranlarının maliyet düşüşleriyle önüne geçilmesini amaçlamıştır. 1994 yılında Meksika'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımlardaki artış ve portföy yatırımlarının yoğunlaşması, ülkenin artan tüketim harcamalarının ve tasarruf eksikliğinin dış kaynakla finansmanını sağlamıştır.

Tablo 8: Meksika Temel Ekonomik Göstergeler

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Enflasyon(TÜFE%)	114,2	20	26,7	18,9	11,9	8,0	6,0
GSMH Artışı (%)	1,8	3,8	5	4,4	2,5	0,2	3,5
Yıllık Ücret Artışı (%)	112,2	33,7	30,5	29,1	17,5	8,6	6,0
Cari Açık/GSMH	-1,4	-2,8	-3	-5,1	-7,4	-6,4	-7,7
Bütçe Açığı/GSMH	-8,72	-4,74	-2,25	-0,3	1,43	0,7	-0,32
Tasarruf/ GSMH	18,1	16	12,2	10,6	8,9	11,0	12,1

Kaynak: Dinçer, 2003; 29-60

Kriz öncesi döneme göre 1993 yılına kadar geçen sürede enflasyon oranlarında iyileşme olmuş ve enflasyon oranı yüzde 8'e gerilemiştir. Bütçe açığının GSMH'ya oranı (pozitif olarak) yükselmiş ve faiz dışı fazla hedefi sağlanmıştır. Tasarruf oranlarında görülen düşüş, artan tüketimin açıklaması niteliğindedir. Büyüme oranlarındaki düşme, cari açığındaki artış ve ücretlerde yaşanan düşüşler kriz öncesi ekonominin genel durumunu göstermektedir.

Finansal liberalizasyon sonrası 1991 yılında 8,1 milyar dolar olan kısa vadeli finansal sermaye girişleri 1993 yılında 17 milyar dolar olmuştur. Ekonomide sermaye birikiminin yukarıda bahsettiğimiz çelişkili yapısının ve büyüme oranlarındaki düşüşün finansal krizle açığa çıkarak, ekonomide derin bunalımlar yaratmasının nedeni, sabit kurların artan cari açık karşısında devalüasyon beklentisini hızlandırmış olmasıdır.

Kısa vadeli finansal sermayenin girişi üzerine kurulmuş dengeler, yüksek faiz oranları ve güvenilirliğin sağlanarak yatırım girişinin gerçekleşmesine dayanmıştır. Yüksek orandaki finansal sermaye, ülke ekonomisini hızla terk etmeye başladığında yerli paranın değer kaybetmesiyle kriz süreci başlamıştır. Devamında yaşanan yüksek enflasyon, yüzde 40'lara kadar artan faiz oranları, yatırım ve tüketimde artan

düşüşler, krizlerin reel ekonomiye yansımalarını göstermektedir. Finansal piyasalarda yaşanan ani çıkışların reel ekonomideki çelişkileri ortaya çıkarmasıyla derin krizler yaşanmıştır. Ücretlerdeki düşüşler aynı zamanda talebin kaynağı olan emeğin tüketim olanaklarını da kısıtlamıştır. Finansal kriz olarak ortaya çıkan kapitalizmin krizi, reel ekonomide talep yetersizliğine neden olmuş, bununla birlikte kriz sonrası IMF programlarının sıkı para ve maliye politikalarını dayatması talebi daha da sınırlandırmıştır.

3.3.1.2. Brezilya Krizi (1999)

Brezilya, 1952 yılında IMF ile ilk beş yıllık istikrar anlaşması imzalamıştır. Programın niteliği, enflasyon ve ödemeler dengesi açıklarını yapısal önlemler olarak çözmekten çok, talep azaltıcı politikalarla gidermeye çalışmasıdır. Dolayısıyla bugünkü uygulamalardan farklı değildir. Devalüasyonla ihracat artışı sağlayıp, ithalatın azaltılması sağlanmak istenmiştir.

Brezilya'da işgücünün örgütlenmesi ve ekonomik, sosyal hakların gelişmesi ile yurt içinde üretilen ürünlere talep yaratılmıştır. Kuzey Amerika'nın desteğiyle, ileri teknoloji gerektirmeyen büyük demir çelik fabrikaları kurulmuştur. Sermaye ve emek arasındaki artık değer paylaşımı, yani gelir dağılımı, daha adil bir yapıda gerçekleşmiştir.

Brezilya'da içe yönelik sermaye birikimi stratejisinin neden olduğu dış ticaret açığı ve kaynak gereksinimi dolayısıyla 1958 yılında IMF ile kredi karşılığı istikrar programı uygulaması konusunda anlaşılmıştır. 1964 yılında içe yönelik sermaye birikim stratejisinin sınırlarına gelinmesi ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçişin başlangıcı olmuştur. 1964-1967 yılları arasında uygulanan IMF politikaları 1980 yılına kadar enflasyon ve dış borç artışının zeminini hazırlamıştır. Çünkü ihracata dayalı sermaye birikiminde, dış ticaret bileşiminde değişme gerçekleşmesi amaçlanırken sanayileşmenin yapısıyla ilgili bir politika bulunmamaktadır. Dolayısıyla ihracata yönelik üretimin ithal hammadde ve ara mal ihtiyacını artırması dış açıklara neden olmuştur.

Neoliberal politikalarla gerçekçi faiz anlayışı altında faiz oranlarının yükseltilmesi kredileri pahalılaştırmış ve yatırımı azaltmıştır. Vergi gelirlerinin

arttırılması için vergi oranlarının arttırılması fiyatlara yansımıştır. Talebi kısıtlayıcı politikalarla birlikte bu uygulamalar yüksek enflasyonla durgunluğa neden olmuştur. Bu dönemde IMF politikalarının bir başka önemli özelliği enflasyonu ülke ekonomilerinin yapısal değişmez bir sorunu olduğu kabul edilerek, enflasyonun ortaya çıkardığı sorunlara çözüm bulunmaya çalışılmıştır (Yalman,1983;109). Program sonunda enflasyon oranları yüzde 90'dan yüzde 40'a düşürülerek başarılı olunmuş fakat büyüme oranlarında gerileme ve gelir dağılımında bozulma olmuştur.

1968 ve 1973 yıllarında uygulanan ekonomi politikası IMF programından farklı bir yapıda olmuştur. Enflasyonun talep kaynaklı değil de maliyetten kaynaklandığı yaklaşımla daraltıcı para ve maliye politikalarından vazgeçilerek üretimin arttırılmasının enflasyonla mücadelede etkili bir çözüm olacağı, büyümeden vazgeçilmeden başarılı olabileceği belirtilmiştir. 1960'larda başlayan uygulamaların temelinde ücret düşüşlerinin yatması gelir dağılımında bozulmaya neden olmuştur. Bu dönemde yabancı yatırımlarda artış gerçekleşmiş, fakat aynı dönemde ülke borçları 3,5 milyar dolardan, 12,5 milyar dolara çıkmıştır. 1974 yılında sermaye piyasaları yabancılara açılarak, borçlanma yerine şirketlere kaynak tahsisinin hisse senetleri ile yapılması amaçlanmıştır. Diğer gelişmekte olan ülkelere göre finansal serbestleşmenin erken yapılması, Brezilya'yı 1980'lerin başına kadar kısa vadeli dolaysız yabancı yatırımların en çok yoğunlaştığı ülke konumuna getirmiştir. 1980'den 1990'lı yıllara kadar enflasyon oranlarındaki artışla ve reel ücretlerde düşüşle boğuşan ekonomide 1994 yılında Real Planı ile neoliberal dönüşüm başlamıştır.

Tablo 9: Brezilya Temel Ekonomik Göstergeler

Yıl	Büyüme (%)	Enflasyon Oranı (%)	Döviz Kurları	İhracat (Milyar\$)	İthalat Milyar(\$)
1995	4,8	66.0	76.3	46.5	49.7
1996	2,8	15,8	71,7	47.8	53.3
1997	3,2	6,9	77,5	53.2	59.8
1998	0,1	3,2	86.2	51.1	57.7
1999	0,8	4,9	108,7	48.0	49.2
2000	4,5	6	96,6	55.0	55.7
2001	1,4	7,4	99.6	58.2	55.6

Kaynak: DTM, 2004, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/Amerika/Brezilya.doc>

Plan yeni dolaşıma girecek olan Real'in dolara endekslenmesine dayandırılmıştır. Endeksleme kısa sürede enflasyon oranlarının düşmesini sağlamıştır. Ancak doların değerlenmesiyle yerli paranın da değerlenmesi ihracat üzerinde olumsuz etkiye neden olmuştur. Cari açık 1999 krizine, kadar artan oranda devam etmiştir. Kamu açıklarının GSMH'nın yüzde 8'ini bulması, kamunun finansman ihtiyacının borçlanma ile sağlanması, faiz oranlarını yükselterek kısa vadeli finansal sermaye girişini arttırmıştır. 1997 yılında yabancı sermaye girişi 6 milyar dolara ulaşmıştır (TCMB, Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Yıllık Rapor 1999).

Uygulanan Real Planı ile yabancı mali kuruluşlara piyasaya 'girme serbestliğinin tanınmasıyla birlikte, özelleştirme kapsamına sanayi ve finansal birçok kuruluşun alınması sağlanmıştır. 1997 yılında başlayan Asya krizi Brezilya ve Rusya'yı etkilemiştir. 1999 yılında artan spekülasyon faaliyetleri sonucu kurlarda

devalüasyon gerçekleşmiştir. Devalüasyondan sonra ulusal paranın değer kaybetmesi ile sağlanan dış ticarete rekabet avantajı ihracatı artırarak, cari dengede fazla verilmesine neden olmuştur.

Gelişmekte olan ülke krizlerinin birbirine sirayet etmesi (yayılması) finansal krizlerin önemli bir özelliği olmaktadır. Yayılmanın gerçekleşmesi spekülâtif yatırımcıların beklentisi doğrultusunda şekillenmektedir. Bir ülkede yaşanan devalüasyon, neoliberal yeniden yapılanmaya tabi olan diğer gelişmekte olan ülkelerde, dış ticarete rekabet avantajının kaybedilmemesi için devalüasyon beklentisini güçlendirmektedir. Finansal sermayenin serbestleştiği, faiz oranlarının yüksek ve döviz kurlarının dalgalı olduğu bir ekonomide beklentiler ve görülen istikrarsızlıklar sermayenin hızla piyasadan çıkmasına neden olarak finansal ve reel ekonomide kriz yaratmaktadır.

3.3.1.3. Arjantin Krizi (2001)

Arjantin'in diğer gelişmekte olan Latin Amerika ülkeleri Brezilya ve Meksika'ya göre 1929 bunalımdan 2000 yılındaki krize kadar geçen dönemde istikrarsız bir büyüme ve kalkınma deneyimi yaşamış olmasına rağmen, sanayileşmesi ve dünya ekonomisine eklemlenmesi sağlanmıştır. 1990 yılında başlayan neoliberal yapılandırma sürecinin 1990'lar boyunca getirdiği başarıya karşı 2000 yılında sosyal, politik ve ekonomik açıdan dönüşümün kötüye giden sonuçları krizin nedeni olarak gösterilmiştir.

Kriz, kuru çıpa olarak kullanan bir dezenflasyon programının faizleri hızla düşürmesi, fakat enflasyonun uzun süre bu düşüşe uyum sağlayamaması sonucu reel faizlerin negatif değerleri almasının ardından gelen hızlı bir sermaye kaçışıyla başlamıştır (Aydın ve diğerleri, 2000;34).

Tablo 10: Arjantin Kriz Öncesi Ekonomik Göstergeler

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Enflasyon(TEFE %)	0,4	7,8	3,7	-1,1	-3,3	-4	3,7	-2
GSYİH (büyüme %)	8	-2,8	5,5	8,1	3,9	-3,4	-0,5	-4,7
Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri/GSMH	4,9	2	4,8	6,5	6,8	5,2	3	1,1
İşsizlik (%)	12	16,8	17,3	13,8	12,4	13,8	14,7	18,1
Cari Açık/GSMH	-4,8	-2,1	-2,9	-4,8	-5,2	-4,1	-3,2	-1,3
Bütçe Açığı/GSMH	-0,8	-0,6	-2,2	-1,7	-1,5	-2,8	-2,4	-0,3

Kaynak: İnan, 2002;58-62

Arjantin’de neoliberal dönüşümün ilk aşamasında döviz kurları üzerinde politika değişikliğine gidilerek enflasyon sorunu çözülmeye çalışılmıştır. 1991 yılında uygulamaya konan Konvertibilite Yasası ile döviz kurları dolara sabitlenerek, para kurulu aracılığıyla kurlarda istikrarın sağlanması amaçlanmıştır. Dolar ile değiştirilebilecek kadar peso basılmasını ve dolaşımda olmasını sağlayan kur sistemi, para arzındaki artışı önlemiş ve enflasyonun önüne geçilmiştir. Enflasyonun tek haneli rakamlara düşerek gerilemesi, ekonomide istikrarı sağlayarak büyümeyi arttırmıştır (Filho, 2007;361-372).

Büyüme oranları 1994 yılında yüzde 8’e çıkmıştır. 1994’te Meksika’nın devalüasyon uygulamasıyla, kısa vadeli finansal sermayenin çıkışı diğer Latin Amerika ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelerde panik havası yaratarak yabancı sermaye çıkışlarına neden olmuştur. IMF ve neoliberal politikalar büyümeyi, finansal liberalizasyon (serbestleşme) sonucu kısa vadeli spekülatif sermaye girişine ve dış borca dayalı olarak gerçekleşmesine dayandırmıştır. Bu bağlamda GSMH’daki artış, üretim ve tüketimin finansmanı dış kaynakla sağlanmıştır. Buna göre tasarruf

yetersizliğine dayalı dış kaynak kullanımının sektöre uğraması büyümeyi de düşürmüştür.

1995- 1999 yılları arasında Arjantin'in dış ticaret ortakları ve aynı zamanda rakipleri olan Brezilya ve Meksika gibi diğer Latin Amerika ülkeleri yerli paralarında yaşanan devalüasyon ile dış ticarete rekabet avantajı sağlamışlardır. Devalüasyonların Arjantin ihraç ürünlerini daha pahalı hale getirmesi dış ticaret dengesinde açıkla sonuçlanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizler diğer ülkeleri etkilemektedir. 1997 yılında başlayan Asya krizi ile Arjantin ekonomisi resesyona girmiş ve işsizlik oranları artmıştır. 1999 Brezilya krizinin etkisiyle daralma yaşayan ekonomide yapısal sorunlar ve makro ekonomik dengesizlikler derinleşerek devam etmiştir. Sonuç olarak ihracattaki düşüş ve bütçe açıkları, düşük büyüme oranları 2000 yılında IMF ile anlaşmayı getirmiştir. Anlaşma gereği, sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması, bütçe dengesinin sağlanması için faiz dışı fazla hedefinin tutturulması ve kamu harcamalarının azaltılmasını gerektiren bir istikrar programı uygulanmıştır. 1998 yılında ekonomide başlayan daralma sonucu düşük büyüme oranları, toplam talebi daraltıcı politikalarla eksik tüketimi derinleştirmiştir. Programda yer alan 2000 yılı için yüzde 3,5, 2001 yılı için yüzde 2,5 büyüme hedefleri tutturulamamıştır. 2001 yılında ekonomide yüzde 5 daralma yaşanmıştır. Arjantin ekonomisi 2001 yılında derin bir krize yakalanmıştır. Kriz sonrası özellikle bankacılık sektörünün mülkiyet yapısında önemli bir değişme meydana gelerek yüzde 18 olan yabancı payı, yüzde 51'e çıkmıştır (Erdönmez, 2004; 29).

Finansal kriz yaşayan Latin Amerika ülkelerinde finansal serbestleşme sonrası artan dış kaynak kullanımı, tasarrufların düşüklüğüne rağmen tüketim talebinin artmasından kaynaklanmaktadır. Arjantin'de 1980-1994 arası tasarrufların GSYİH'ya oranı yüzde 25 iken, bu oran 1994-2000 arası yüzde 17'ye düşmüştür. Brezilya'da tasarruf oranları yüzde 21'den yüzde 18'e, Meksika'da yüzde 22'den krizin yaşandığı 1994'te yüzde 16'ya gerilemiştir. Tasarruflardaki düşüş tüketimin kaynakları açısından önemli olmaktadır. Finansal serbestleşme ile kısa vadeli finansal sermaye girişleri ve dış borçlanma, üretim ve tüketimin finansman sorununu çözmüştür. Üretim ve tüketimin finansmanı aynı zamanda büyümenin de

finansmanını göstermektedir. Neoliberal dönemde yabancı sermaye girişlerine bağlanan ekonomik dengeler, finansal kırılganlığı arttırmıştır. Ekonomilerdeki gelişme ve büyüme istikrar gösteren bir yapıdan uzak, hassas dengelerin devamlılığına bağlıdır.

3.3.2. Rusya Krizi (1998)

Sovyetler Birliği'ndeki ülkeler, 1970 yılında kalkınma hedefleri belirleyerek sanayileşmeye yönelmişlerdir. Sanayileşme hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla ileri teknoloji ve makine alımlarını dış borçlarla finanse etmişlerdir. Dış borçlardaki artış ve döviz yetersizliği geri ödeme sorunlarına neden olmuş, IMF kredilerine ihtiyaç duyan ülkeler yapısal uyum programları karşılığı kredi kullanabilmişlerdir.

Neoliberal yeniden yapılanmanın ilk aşaması olan dış ticaretin serbestleşmesi ve özelleştirmeler aracılığıyla devletin kontrollerindeki kuruluşların özel sektörün mülkiyetine geçmesi amaçlanmıştır. Hızlı bir kapitalist dönüşüme maruz kalan Doğu Avrupa ülkelerinde ulusal ekonomilerin kapalı yapısının sonucu olarak devlet kontrolünde olan tüketim ve üretim malı üretiminin dış rekabete açılmasıyla, yerli sanayi büyük darbe almıştır. Tüketim artışlarının ithalatla karşılanması, sanayi üretimde büyük düşüşe neden olmuştur. Ekonomide daralma ve enflasyon oranlarında hızlı yükseliş geçişin kısa vadeli bir bedeli olarak görülmüştür.

Finansal sistemin istikrarlı olması neoliberal düzenin oluşumunda yaşamsal önem taşımaktadır (Toporoswski, 2007;355). Fakat Doğu Avrupa ülkelerinde sermaye piyasalarının serbestleşmesinde alınan acele kararlar, spekülasyon yatırımların artmasına neden olmuş, bankacılık sektörünün zayıflığı ve kredi geri ödemelerindeki sorunlar finansal sistemin zayıf yapısının neoliberal dönüşümü başarısız kılmasına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya ekonomisinin kapitalist dönüşüm süreci şok terapi adıyla neoliberal politikaların hızla uygulanmasıyla başlamıştır. Piyasa ekonomisine hızlı ve plansız geçiş Rusya'yı 1998 krizine götürmüştür. Kriz, neoliberal dönüşüm öncesi ekonomik yapının, neoliberal dönüşümü destekleyecek yeterliliğe sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

Rusya'nın 1998 yılında devalüasyonla başlayan kriz süreci, yetmiş beş yıllık merkezi planlamaya dayalı ülke ekonomisinin piyasa ekonomisine geçiş sürecini kapsamaktadır. Bankaların, karar verme mekanizmalarında, kredi dağıtım ve takip konusundaki yetkisizliği sonucu finansal piyasaların eksik işleyişi, özelleştirmeyi sağlayacak etkin bir kurumun yokluğu, üretim ve tüketim malı üretimde, girdi ve faktör piyasalarının eksiliği kapitalist dönüşümün ekonomide büyük tahribatlarla ortaya çıkmasına neden olmuştur (Karluk, Tonuk ve Çatalbaş, 2006;1-13).

Tablo 11: Rusya Kriz Öncesi Ekonomik Göstergeler

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSMH Artışı (%)	-8,7	-12,7	-4,1	-3,6	1,4	-5,3
Enflasyon (%)	895,5	302,0	190,1	47,8	14,7	8,4
Cari Açık/GSMH	1,4	2,8	2,2	2,8	0,0	0,1
İşsizlik (%)	5,5	7,3	8,8	9,1	9,3	9,0
Bütçe Açığı/GSMH	-4,6	-10,7	-3,0	-4,2	-4,4	-4,8

Kaynak:IMF Statistical Databases

1992 yılında Rusya'da fiyatların piyasa ekonomisinde arz ve talebe göre belirlenmesi amacıyla serbest bırakılması, hiperenflasyona yol açarak tasarrufların erimesine sebep olmuştur. Yüksek enflasyon reel ücretleri düşürerek satın alma gücünü de aynı oranda azaltmıştır. Enflasyonun önlenmesi amacıyla faiz oranlarının artırılması yatırımları düşürmüştür. Özelleştirme ile özel mülkiyete devredilecek olan yabancı yatırımların satın alınması, tasarruf yetersizliği ve finansal kurumların etkin işlememesi, sermaye ihtiyacının borçlanma ile karşılanmasına neden olmuştur.

Sermaye ihtiyacı 1995 yılında IMF ile imzalan anlaşma ile sağlanmıştır. Anlaşma gereği uygulanan istikrar programı sıkı para ve maliye politikaları ile nominal döviz kuru çıpasına dayanmaktadır. Kurumsal ve yapısal eksiklerinin giderilmesi yönünde etkili olamayan program, ekonomik daralma ve enflasyona köklü çözüm getirememiştir. 1997 yılına gelindiğinde Rusya'nın toplam borcu 210

milyar dolar olmuş ve GSYİH’da yüzde 54 oranında azalma meydana gelmiştir. Kamunun vergi gelirleri elde edememesi nedeniyle bütçe açıkları hızla yükselmiştir. Kamunun borç stoku krizin çıktığı 1998 yılında GSYİH’nın yüzde 50’sini bulmuştur. 1998 yılında artan ekonomik istikrarsızlık, Asya krizinin etkisi ve devletin bütçe açıklarını para arzını artırarak gidereceği düşüncesi devalüasyon beklentisine neden olmuştur. Bu düşünce ve beklentiler rubleye yapılan spekülasyonu arttırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan finansal sermaye çıkışlarının neden olduğu krizlerle benzerlik göstererek Rusya ekonomisi de krize girmiştir.

Neoliberal yapılanmanın en büyük etkisi artan yoksulluk ve gelir dağılımında artan eşitsizlik olmuştur. 1989 yılında Rusya’da yaşayanların yalnızca yüzde 2’si yoksulken, 1998 sonunda bu rakam yüzde 23,8’e fırlamış ve yoksul kesim günde 2 dolar standardıyla geçinmek zorunda kalmıştır (Stiglitz, 2006;177).

3.3.3. Doğu Asya Krizi (1997)

Doğu Asya ülkeleri 1980 sonrası yaşanan neoliberal yeniden yapılanma sürecinde önemli makro ekonomik dengesizlikler yaşamamıştır. Neoliberal politikaları kapsayan IMF programlarını, kendi içsel yapılarına göre yeniden şekillendirerek uygulayan Doğu Asya ülkeleri, makro ekonomik dengesizlikleri önlemiştir. Fakat finansal serbestleşme ve azalan tasarruflar sonucu dış borçta görülen artış, krize zemin hazırlamıştır. Bankacılık kesimindeki denetimsizlik ve devletin banka mevduatlarına getirdiği garanti, kredilerin dağıtımında risk faktörü dikkate alınmadan yapılan tahsis kötü kredilerin miktarını arttırmıştır. Bu aynı zamanda özel sektörün kısa vadeli borçlarının artması ve kredilerin etkin dağılmamasına neden olmuştur. Buna göre Asya krizi tüketimin ve üretimin finansmanı yani artık değerın gerçekleşme biçimi açısından yaşanan çelişkilerin sonucu olarak açıklanabilmektedir.

Doğu Asya’da krizi başlatan, Tayland’da artan spekülasyon sonucu gerçekleştirilen devalüasyon olmuştur. Neoliberal dönüşüm yaşayan tüm Asya ülkelerine göre Tayland daha istikrarsız bir yapı izlemiştir. 1980 yılına kadar içe

yönelik sermaye birikim rejimi uygulayan Tayland, tarımsal ürün ihracatına önem vermektedir.

1980 yılının ortalarında tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesiyle durgunluğa giren ve ödemeler dengesi açığı veren ülke, büyüme stratejisini değiştirerek ihracata dayalı sanayileşme politikasını benimsemiştir. 1990'lar boyunca doğrudan yabancı sermaye girişi artan şekilde sürerken ülke içinde kapitalist dönüşüm, tarımsal kesimde çalışanların kentlere göç ederek fabrikalarda çalışan sanayi işgücüne dönüşmesini sağlamıştır. Gelişmiş ülkelere göre yüksek olan faiz oranları portföy yatırımlarını ve doğrudan yatırımları çekerken, yerli finansal kuruluşlar yurt dışından ucuz faizle borçlanarak ülke içinde yüksek faizle borç vermişler ve bu durum yurtdışı kredilerin miktarını arttırmıştır.

Aynı zamanda sabit döviz kuru rejimi uygulayan ülke, paranın değerini sabit tutmak için ülke dışından gelen yabancı paraya karşılık yerli para basımına gitmiştir. Bu durum para arzındaki artışa neden olarak kredileri daha da arttırmıştır. Ekonomideki istikrarsızlığın artması ile yerli para bahtın değerinin korunması için faiz oranlarının yükseltilmesi, yatırımları azaltmış, cari işlemler açığı GSYİH'nın yüzde 8'i oranına ulaşmış ve negatif büyüme gerçekleşmiştir.⁷⁰

Yabancı yatırımcılar tarafından devalüasyon yapılacağı beklentisi yabancı paraya olan talebi arttırarak merkez bankası rezervlerini önemli oranda düşürmüş ve yabancı para değer kazanmıştır. Sonuç olarak beklenen devalüasyon gerçekleşmiş ve yaşanan kriz tüm Asya ekonomilerine yayılmıştır. Krizin bu kadar çabuk yayılmasında en büyük neden sermayenin dolaşımındaki serbestlik ve esnekliktir. Ayrıca kriz öncesi, doğrudan yabancı sermaye güdümlü iktisadi kalkınma Tayland'ın GSYİH'sını büyütmüş, ancak ekonomideki bu büyüme az sayıda yerli ve yabancı yatırımcının elinde birikmiştir (Chang,2008;415). Kriz sonrası sermayenin yoğunlaşmış olarak belli ellerde toplanmasının olumsuz sonucu, kârlılığını yitiren sermayeler kapitalist ekonomiden tasfiye olurken üretim kesimindeki etkisi büyük olmuş ve işsizliği arttırmıştır.

⁷⁰ Tablo 21 ve 22'de bu veriler gösterilmiştir.

Doğu Asya'da ekonomik gelişme 1990lı yıllarda hızlanmış ve dünyada Asya Kaplanları olarak adlandırılan ülkelerin gelişim ve büyüme performansları IMF tarafından örnek olarak gösterilmiştir. Ekte gösterilen tablo 22'de enflasyon oranlarına bakıldığında Kore'de 1990-1997 arası yüzde 4, Malezya'da yüzde 3,5, Singapur'da yüzde 2, Tayland'da yüzde 5 civarında olduğu görülmektedir. Büyüme oranları 1991-1997 arası Kore'de ortalama yüzde 7, Malezya'da yüzde 8,5, Endonezya'da yüzde 8, Tayland'da yüzde 6,8 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 23'de görüldüğü gibi Doğu Asya ülkelerinin bütçe açıkları ortalama yüzde 1,5 gibi düşük bir oranda olurken genelde ülkelerin bütçe açığı sorunu olmadığı görülmektedir. Asya ülkelerinin ekonomik verilerindeki istikrar yabancı yatırım girişini artırırken ülkelerin dış piyasalardan borçlanmalarını da kolaylaştırmıştır. Büyük ve belli ellerde yoğunlaşan şirketler, uzun vadede ekonomik istikrarın devam edeceği beklentisiyle, ucuz ve kolay borçlanma fırsatından yararlanarak uzun vadeli yatırımlarını kısa vadeli borçlarla finanse etmişlerdir.

Özel sektörün hızla artan dış borçları sürdürülemez hale gelmiş, kısa vadeli likidite ihtiyaçları dahi borçlanmayla sağlanmaya başlanmıştır. Özel sektör borçları sermayelerinin 7-8 katını bulan Kore'de birçok şirket krizle birlikte iflas etmiştir. Üretimin ucuz borçla finanse edilmesi ile sağlanan üretim artışı Kore'de krizin aşırı üretim şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kriz sonrası ezber niteliğindeki, tüm gelişmekte olan ülkelerde uygulanan IMF programları, burada da aynen uygulanmaya başlamıştır. Programlarda kamu bütçe dengesinin sağlanması için harcamaların azaltılması, sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması ve talebin daraltılması, faiz oranlarının yükseltilmesi, serbest piyasa ekonomisine geçişin daha da hızlanması amaçlanmıştır. Endonezya ve Kore IMF programlarını uygulamışlar ancak Malezya kendine özgü politikalarla krizden çıkışı sağlamıştır (Stiglitz, 2004)

Tablo 12: Kısa Vadeli Borçların Toplam Borçlara Oranı

	Endonezya	Kore	Malezya	Filipinler	Tayland
1990	51,60	66,45	25,66	33,54	60,18
1994	61,10	72,53	59,12	44,17	74,29
1997	59,02	67,85	56,45	58,75	65,68

Kaynak: Chang ve Velasco, 1998;55

Krize zemin hazırlayan kısa vadeli borçların gelişimi borçlanmalardaki istikrarsız ve riskli yapının durumunu göstermektedir. Yerli sanayilerin rekabet gücünün zayıflığının sonucu faaliyetlerini borçlanmayla karşılamaları, kısa vadeli borçlarda artışa neden olmuştur. Yurt dışından ucuza sağlanan döviz cinsi krediler, devalüasyon sonrası yabancı paranın değerlenmesi ile büyük bir borç yükü getirmiştir. Sonuç olarak borçların geri ödenmesinde yaşanan sorunlar bankalar ve özel şirketleri batma noktasına getirmiştir.

Diğer taraftan emek ve sermaye arasındaki ilişkileri etkileyen politikaların uygulanması ile dış ticarete rekabet avantajı sağlamak ve yabancı yatırım girişlerini arttırmak amaçlamıştır. Buna göre Malezya, Endonezya ve Tayland doğrudan yabancı sermayenin girişini teşvik etmek için ücretleri düşük tutmuş ve sendikal, hukuki haklar uygulama dışı bırakılmıştır. 1990 yılında Çin’le artan rekabet için Kore emek piyasalarında esnekliğe giderek istihdam güvencesini kaldırmıştır. Emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandırılmasında emek aleyhine izlenen süreç, ihracata dayalı büyüme stratejisinin gereği olarak dış talep unsuruna verilen önemin ve emeğin talep unsuru olmaktan çok maliyet unsuru olarak değerlendirilmesinin sonucudur.

Onaran ve Stokhammer (2002) tarafından yapılan çalışmada Güney Kore ve Türkiye’nin birikim ve büyüme rejimlerinin ücret çekişli olduğu, yani ücret payındaki artışların (kâr payındaki azalışların) her iki ülkede de yatırımları arttırdığı ifade edilmektedir (Onaran, 2002; 59). Yapılan çalışmada her iki ülkede de yatırımları artıran unsurun talep olduğu gösterilmektedir. Çalışmada ücret gelirlerinin marjinal tüketim eğiliminin sermaye gelirlerinin marjinal tüketim eğilimden daha yüksek olduğu üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla emek gelirlerinde azalma yani ücretlerin düşürülmesi yurt içi talebin azalmasına neden olmakta ancak, azalan talep,

ihracat artışıyla telafi edilememektedir. Bu açıdan Güney Kore'nin artan ekonomik performansında etkili olan, büyümede ve gelir dağılımında diğer ülkelere göre daha adil bir yapıyı sağlayan unsur verimliliğe göre artan ücretler olmuştur. Ücret gelirlerindeki artış iç talebi tetikleyerek yatırım artışı sağlayabilmektedir.

Bununla birlikte analize Doğu Asya ülkelerindeki döviz kuru endeksi eklendiğinde farklı bir değerlendirme yapılabilir. Güney Kore ekonomisinde döviz kurları 1989 yılından bu yana sürekli değer kaybetmektedir. 1989 yılında 106,2 olan kur endeksi, 1996 yılında 87, 1997'de 59 olmuş ve diğer Doğu Asya ülkelerine göre ihracatta rekabet avantajı sağlamıştır. Dolayısıyla sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ortamda değerlendirilen yerli paranın ithalatı ucuzlatması ve ihracatı pahalı hale getirmesi artan talebin ithalatla karşılanmasına neden olurken, Güney Kore'de ithalatın pahalı olması sonucu talep artışı yerli üretimle sağlanmıştır. Güney Kore usulü bir stratejinin geçerli olması, iç talep için üretim yapan firmaların varlığı ile içe yönelik sermaye birikim stratejisi ve ihracata yönelik büyüme modelinin eş zamanlı olarak uygulanmasına dayanmaktadır. Ancak bu şekilde üretim dinamiklerinin iyileştirilmesi, emek ve sermaye arasındaki ilişkinin yeniden yapılandırılmasını sağlayacaktır.

3.4. Amerika Konut Krizi (2008 -)

2008 yılında ABD konut piyasalarında başlayan ekonomik kriz, birçok bankanın iflasına ve kamulaştırmasına neden olarak finansal piyasalar üzerinden üretim kesimine yansımış ve tüm dünyayı etkisi altına alarak 1929 krizine benzer bir bunalıma neden olmuştur. Burada her iki büyük krizde de üzerinde durulması gereken nokta, genişleyen yeniden üretim sürecinde artık değerın gerçekleşme sorunun yani tüketimin finansmanının kaynağıdır.

Ücretlerden bağımsız olarak elde edilen gelir ve borçlanma ile yapılan aşırı tüketimin, gerçek satın alma gücü değerine geri dönmesi sonucu ortaya çıkan aşırı üretim krizi devamında tüm ekonomiyi etkilemektedir. Fakat krizin reel piyasalara yayılmasından önce finansal piyasalarda ortaya çıkması, neoliberal dönemle birlikte yaygın olarak görülmektedir.

Kapitalizmin finansallaşması olarak adlandırılan bu son dönemde, krizler finansal piyasalarda ortaya çıkarak finansal krizler olarak adlandırılmıştır. Kapitalizmin finansallaşmış bu aşamasında etkin olan mali sermaye birikimidir. Mali sermaye birikimi artık değerın üretime yönelmeyerek, finansal piyasalarda paradan para kazanılmasını sağlayan üretimden bağımsız bir birikimi ifade etmektedir. Dolayısıyla mali sermaye birikimindeki artış tüketimin finansmanında önemli rol oynamaktadır. Bu açıdan mali sermaye birikiminin kaynakları; borsa temelli spekülasyonlar, konut piyasasında artan servet etkisi, menkulleştirme olarak tanımlanabilmektedir.

Menkulleştirme banka tarafından seçici olmadan verilen kredilerin bir sepette toplanarak ipotekli bonolara çevrilip diğer bankalara satılarak bilançolarından çıkarılmasıdır. Bu şekilde risk dağıtılmış ve sistematik risk halini almıştır. Bu dönemde geliştirilen bir başka yatırım aracı ise uzun dönemli yatırımları kısa dönemli borçlarla finanse etmeye yardımcı olan ve kolaylıkla bilanço dışına atılabilen, Özel Yatırım Taşıyıcıları (SIV) denilen enstrümanlardır (BSB; 2008; 48). SIV'lerin oluşturduğu CDO'lar (collateralized debt obligation) yani teminat borç yükümlülükleri, risk türlerine göre ünlü derecelendirme kuruluşları tarafından derecelendirilmiş dilimler halinde sermaye piyasalarında satılmıştır. Ayrıca türev ürünlerinin türevi olan ve CDO kare (CDO2), CDO küp (CDO3) olarak bilinen finansal araçlar ile CDO'nun CDO2'ye, CDO2'nin CDO3'e güvence oluşturduğu havuzlar yaratılmıştır (Kozanoğlu,2008;59). Bu bağlamda türev piyasalarda riski dağıtmak amacıyla çıkarılan çeşitli türev ürünler, kısa sürede spekülasyona yönelerek amacının dışına çıkmıştır.

Marksist teoriye göre finansal sermaye gerçek değerden bağımsız olarak yaratılmaktadır. Borç sermaye olarak ortaya çıkan kredi, genişleyen yeniden üretimin ve sermaye birikiminin göstergesi olmaktan uzaktır. Aşırı birikimin genel bir ifadesi olan bu durum artık değerin gerçekleşme sorununu çözmemektedir.

1999 yılında başlayan aşırı sermaye birikimi ile aşırı üretim krizi, bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede kârlarda düşüşe neden olmuştur. Kapitalizmin aşırı üretim krizinden; üretim maliyetleri düşürülerek, sermaye piyasalarında

yaratılan hayali sermaye ve gelecekteki gelir üzerinden borçlanmayı sağlayan kredilerle ile talep yaratılarak çıkılmaya çalışılmıştır.

Pareman'a göre kriz reel değerlerin hayali değerleri karşılayamadığı ve hayali değerlerin gerçek değerlere dönüş sürecidir. Bu süreçte hızlı fiyat oynamaları, hayali değer kazanan varlıkların fiyatında düşüşe neden olmaktadır. Pareman'nın vurguladığı gibi krizle birlikte fiyatlar ve değerler arasındaki kopukluk, görece olarak giderilir, kriz ile hayali sermayenin devre dışı bırakılması ile daha uygun finansal ilişkiler kurulur (Pareman'dan aktaran, Ercan, 2003;417).

Hayali sermayenin şişirilen fiyatları üzerinden borçlanma, türev piyasalarda ve ipotekli konut kredileri borçlanmalarında olduğu gibi talep yaratan bir etkiye sahiptir. Hayali sermayeye dayanan ve borçlanma temelli talep, şişirilmiş bir taleptir ve sermayenin aşırı üretim krizinin önüne geçerek, sermayenin değersizleşmesini bir süre için engellemiş olmaktadır. Krizler hayali sermaye değerlerinin gerçek değere dönmesini sağlarken, aynı zamanda talebin de gerçek satın alma gücüne dönmesini sağlamaktadır. Sermayenin değersizleşmesi sürecinin önüne geçilmesi, yaratılan bu yapay talep ile sağlanmıştır. Talebin gerçek değerine dönmesi ile aşırı üretim krizi ortaya çıkmakta ve kriz sonrası kârlardaki düşüşle değersizleşen sermaye, belli ellerde yoğunlaşmaktadır.

Amerika ve gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan krizin ardından, batma noktasına gelen birçok bankaya devlet desteği sağlanarak, bu bankaların batması engellenmiştir. Ayrıca birçok şirket, başta otomobil üreticileri olmak üzere birleşmelere gitmişlerdir. Bu bağlamda kapitalist krizlerin ardından gerçekleşen sermayenin değersizleşmesi ve merkezileşmesi süreci yeniden gözlenebilir hale gelmiştir.

Kapitalizmin, günümüzdeki bu son derin krizinde, sermaye birikiminin genişleyen yeniden üretim sürecine para da dahil edilerek, krize ilişkin açıklamalar yapılmaktadır.

Sermayenin üretim döngüsü Marks tarafından P-M-M'P' ile formüle edilmiştir.⁷¹ Buna göre genişleyen yeniden üretimde para sermaye, üretim için gerekli olan üretim araçları ve emek gücü satın alınmasında kullanılmaktadır. Üretim süreci sonunda ise emek tarafından yaratılan artık değer ile başlangıçta yatırılan paradan daha fazla para yaratılmaktadır. Sermayenin mali devresinde ise, para, Marks tarafından P-P' biçiminde gösterildiği biçiminde, doğrudan doğruya daha fazla para yaratır (Magdoff,2009;145). Yaratılan para bankaların ve bireylerin borçlanmasına dayalı olarak ortaya çıkmakta ve spekülasyon amaçlı kullanılarak, üretim ve istihdam üzerinde çok düşük bir etkiye sahip olmaktadır. Spekülasyon sürecinde kullanılan borç para, daha fazla para yaratmakta, elde edilen parasal kârlar tekrar spekülasyona yatırılarak üretken sermaye yatırımlarından giderek uzaklaşmaktadır. Marks tarafından formüle edilen sermayenin genişleyen yeniden üretim sürecindeki P-M-P' formülü yerini paradan para kazanılması ile P-P' formülüne bırakmıştır. Mali sermaye birikimi olarak adlandırılan bu durum istihdamda yaşanan durgunluk ve kârların belli ellerde yoğunlaşmasına açıklama getirmektedir. 2006 yılı itibarıyla finansal sektörden elde edilen kârlar toplam kârların yüzde 40'ı olmuştur (Yeldan, 2010; 2). Sermaye, üretken faaliyetlerdeki kâr oranları düşüklüğü neticesinde yeni çıkış yolu olarak finansal piyasalarda yatırıma yönelmiştir.

Amerika'da ortaya çıkan kriz tüm dünyayı etkilemiştir. Sermaye birikiminde görülen düşüşle sabit sermaye stokları azalmış ve büyüme oranları düşmüştür. Gelişmiş kapitalist ülkelerde etkili olan kriz, gelişmekte olan ülkeleri 1980 sonrası yaşanan finansal krizlerin aksine, reel sektör üzerinden etkilemiştir. Küresel ekonomideki daralma ve ikinci bölümde incelendiği üzere mal ve hizmet ticaretindeki küresel dengesizlikler neticesinde daralan ticaret tüm ülke ekonomilerini etkilemiştir. Tüketim harcamalarının düşmesi üretim ve yatırımları olumsuz etkileyerek dış ticareti daraltmıştır. Krizin başladığı Amerika'da bankacılık kesiminde ortaya çıkan kriz artık değer gerçeğinin ve üretimi sağlayan kredilerin azalmasıyla da tüketim ve yatırımların düşmesine neden olmuştur. Krizin şiddetlendiği 2008 yılı sonu ve 2009 yılında sabit sermaye stokundaki azalmalar

⁷¹ Burada P : Para, M: Meta, M': üretim süreci sonunda artık değer içeren meta, P': üretim süreci sonunda elde edilen kârı içeren paradır.

dikkat çekicidir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi kriz, sermaye birikimin sekteye uğraması sonucu sabit sermaye yatırımlarındaki azalma ile 2007 yılında başlamıştır. 2009 yılında derinleşerek tüm dünya ekonomisini etkisi altına alan kriz, serbest piyasa ekonomisinin ve kapitalist üretim ilişkilerinin temelinde yatan kâr güdüsünün, piyasanın etkin işleyişini sağlayamadığının göstergesi olmaktadır.

Tablo 13: Türkiye ve Merkez Ülkelerin Sabit Sermaye Stok Değişimi(%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Amerika	6,1	-1,7	-3,5	3,2	6,1	5,8	2,0	-2,0	-3,1	-7,3
İngiltere	2,7	2,6	3,6	1,1	4,9	2,2	6,0	7,1	-5,3	-9,0
Avrupa	5,3	0,6	-1,3	1,2	1,8	3,4	5,8	4,1	0,4	-4,4
Türkiye	17,5	-30,0	14,7	14,2	28,4	17,4	13,3	5,5	3,7	2,7
OECD toplam	5,4	-1,4	-1,1	2,3	4,8	5,0	4,3	2,0	-0,9	-4,3

Kaynak: OECD Economic Outlook 2009 verilerinden hazırlanmıştır.

Neoliberal küreselleşmeyle birlikte sermaye birikiminin mali sermaye birikimine dönüşmesi sonucu sermayenin genişleyen yeniden üretiminde meydana gelen değişme, üretken yatırımlardan uzaklaşmaya neden olmuştur. Kapitalist üretimin kâr güdüsü, aşırı üretime neden olarak kâr oranlarını düşürdükçe, sermaye yeni arayışlara girmektedir. Bununla birlikte emek ücretlerinin düşürülmesi, emek miktarını azaltan teknolojilerin kullanılarak verimliliğin artması, artık değer ve kâr oranlarının artmasını sağlamıştır. Fakat küresel ölçekte artan üretime, küresel boyutta bir talep artışıyla cevap verilememesi, fiziksel yatırımlarının kârlılığını etkileyerek finansal yatırımlara yönelişi hızlandırmıştır. Crotty küresel ölçekte talebin azalmasını ücretler ve kitlesel tüketimdeki yavaş artış, merkez bankalarının yüksek reel faiz uygulamasının yatırımları azaltması ve IMF tarafından uygulanan yeniden yapılanma programlarının ekonomi üzerindeki kısıtlayıcı etkisi olarak tanımlamıştır (Crotty,2009;123-127). Dolayısıyla talep, bankalardan borçlanarak elde edilen

kredilerle finanse edilerek aşırı üretim krizine neden olmadan sürdürülmüştür. Kredi, sermaye birikiminin genişlemesinde ve artık değerin gerçekleşmesinde gerekli olan dolaşım aracı olarak paranın yerine geçmiştir. Fakat yaratılan para herhangi bir somut karşılığı olmayan hayali bir paradır. Yaratılan hayali para ileri bir zamanda, gerçek değerine geri dönerek, engellenen kriz kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda Marks'ın aşağıda yer alan ifadesi, krizlerin bugün ortaya çıkış biçimleri açısından aydınlatıcı olacaktır.

“Eğer bu yeni birikim, yatırım alanlarının mevcut olmaması sayesinde, yeni üretim dallarındaki bir artığa ve kredi sermayesindeki bir arz fazlalığına bağlı olarak, istihdamda zorluklarla karşılaşacak olursa, kredi olarak verilebilir sermayedeki bu aşırı bolluk basit bir biçimde kapitalist üretimin sınırlarını gösterir....onun genişleme yasalarında, yani sermayenin kendisini sermaye olarak gerçekleştirebileceği sınırlarda sahiden de bir engel içkin olarak mevcuttur.”

(Marks Cilt3,1997, 507aktaran Magdoff)

Buraya kadar yapılan açıklamalarla, krizlerin nedenlerini farklı noktalardan ele alan teoriler ile pratikte krizlerle karşılaşmış özellikle gelişmekte olan ülkelerin kriz deneyimleri ortaya konulmaya çalışıldı.

Neoliberal politikalar ve bu politikaların krizle ilişkisi, söz konusu açıklamalarda belli satır başları halinde ele alındı. Bu satır başlarını bir araya getirip, topluca değerlendirmek istediğimizde, şunlar ön plana çıkmaktadır.

- Neoliberalizm küreselleşmenin bir ideolojisi olarak ele alındığında, neoliberal politikalar da küreselleşmeye entegre olmanın politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Küreselleşme denilen olguyu kapitalizmden ayrı düşünmek gerçekçi olmayacağına göre, küreselleşme, kapitalizmin gerçekleşme biçimi olarak tanımlanabilir.
- Kapitalizm ise, daha öncede açıklandığı üzere, kâr güdüsüne ve sermayenin genişleyen yeniden üretimine dayanmaktadır. Bu olgulara dayalı sermaye birikimi, rekabetle birlikte ele alındığında kapitalizmin

yeni pazarlar ve artık değeri sürekli arttırma arayışı içinde olduğu görülecektir.

- Söz konusu arayış, tüketim ve pazar sorununu aşma çabaları ve bu çabaların tıkanmasıyla krizleri, aşma biçimlerinin ortaya çıkışlarıyla da örneğin neoliberalizmi ve neoliberal politikaları gündeme getirmektedir.
- Bu politikalar aracılığıyla kapitalizmin yayılmasında IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracı rolü oynayarak, özellikle gelişmekte olan ülkeleri bu sürece eklemleyecek dönüşümleri hayata geçirmektedirler.
- Washington Uzlaşması'na dayalı bu politikalar demeti, kuralsızlaştırma (deregülasyon), özelleştirme ve serbestleştirme uygulamalarıyla gelişmekte olan ülkeleri dünya refahından pay almaya davet etmektedir.
- Ancak bu davet, krizlere yol açtığı gibi, söz konusu ülkeleri borçlanmaya dayalı finansman biçimleri ve dış kaynak bağımlılığıyla, kaynak transfer eden ülkelere dönüştürmektedir.
- Sonuçta söz konusu ülkeler makro ekonomik dengesizliklerin giderek daha da derinleştiği, işsizlik, büyüme oranlarında düşme ve gelir dağılımının daha da bozulduğu bir yapıyla karşılaşmaktadır.

Bu ülkelerde görülen iyileşmeler de, toplumun geneline yaygınlaştırılamayan, belli kesimleri içeren kısmı düzelmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM VE KRİZLER

1970 yılında yaşanan stagflasyon sonucu kâr oranlarının düşmeye başlamasıyla sermaye yeni çıkış yolları aramıştır. Bu bağlamda sermayenin küresel alanda hareketliliğini sağlamak için gelişmekte olan ülkelere serbestleşme politikaları dayatılmıştır. Neoliberal politikalar kapsamında uygulatılan serbestleşme politikaları, gelişmekte olan ülkeler için kapitalist üretim sistemine dayalı neoliberal dönüşümü amaçlamıştır.

Bu bölümde Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan, içe dönük sermaye birikim rejiminden, dışa dönük sermaye birikim rejimine geçiş sürecini yani neoliberal dönüşüm ve bu dönüşüm makro ekonomi üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır. Neoliberal dönüşümü amaçlayan neoliberal politikaların Türkiye'de yaşanan krizler üzerindeki etkisi açıklanacaktır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'de 1945-1980 yılları arasında içe dönük sermaye birikim rejimi uygulanmış ve ithal edilen malların yurt içi üretimine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde sanayileşme hedefleri belirlenmiş ve kalkınma öncelikli amaç olmuştur. Sürecin sonunda içe yönelik sermaye birikiminin ortaya çıkardığı tıkanıklar neoliberal politikalarla giderilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de, 1980 sonrası 24 Ocak Kararları ile başlayan neoliberal dönüşüm, bu yönüyle, içe yönelik sermaye birikim rejiminin sınırlarına gelinmesiyle yerli sermayenin yeni çıkış yolu arayışıyla örtüşmektedir. Bu dönemde yurt içi sermayenin yaşadığı tıkanıklar aynı zamanda küresel sermayenin yaşamış olduğu sorunlarla benzerlik göstermektedir. Ulusal sınırlar içinde hapis olan sermaye, kârlılık düşüşleriyle karşılaşmış, çıkış olarak serbest piyasa ekonomisine geçişle sermayeye tanınan sınırsız hareket özgürlüğü benimsenmiştir.

Türkiye özelinde, gelişmekte olan ülkelerin 1980'lerde yaşadığı bu dönüşümün, dünya sermaye güçlerinin dayatması kadar, uluslar arası kapitalizme eklemlenmeye hazır ve kendi geleceğini bu süreçte gören dolayısıyla içe dönük (ithal ikameci) dönemin tıkanan sermaye birikim rejiminden çıkış koşullarını bu süreçte gören yerli sermayenin de desteğiyle gerçekleştiğini ifade etmek önem taşımaktadır (Onaran, 2003; 43-45).

4.1. Türkiye’de 1980 Öncesi Ekonomik Yapı

Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen ve İkinci Dünya Savaşı’na kadar geçen süreçte devlet kontrolünde sermaye birikimi sağlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası planlı dönemi kapsayan sürede de devletin öncülüğünde sanayi kesimi spekülâtif ticari kârlar aracılığıyla sermaye birikimine katkı sağlamıştır.

Sermaye birikim sürecindeki engel, genişleyen yeniden üretim sürecinin devamı için artık değerin bir bölümünün değışmez ve değışir sermaye düzeyini artırmakta kullanılmasında hangi kesimin öne çıktığı ve bu kesimin el koyduğu artığı kullanma biçimidir. 1980 sonrası dönemde sanayi kesimi tarafından el konulan artık değeri, sermaye birikimi sürecinden çıkarak finansal piyasalarda kısa vadeli ve az riskli kâr elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu tür sermaye birikimi mali (finansal) sermaye birikimi olarak tanımlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin etkileri Türkiye’de ekonomi politikaları üzerinde hissedilmiştir. Devletin sanayi sektörünü geliştirmek amacıyla yaptığı çalışmalar savaş sonrasının ekonomi politikalarında da yer almıştır. Hazırlanan ekonomi politikaları dönemin ihtiyaçlarına göre farklı içerik ve önceliklere sahip olmakla birlikte ortak özellikleri devletin öncülüğünde sanayi, tarım gibi sektörlerin desteklenmesi ve üretim alanlarının genişletilmesidir. Bu süreçte IMF ile yapılan anlaşmaların da etkisi söz konusudur. Söz konusu dönemde, hazırlanan ekonomi politikalarının yanı sıra, IMF ile 1958, 1970 ve 1978 olmak üzere 1980 yılı öncesi üç destekleme anlaşması imzalanmış, bu anlaşmalardan 1958 ve 1970 programlarının birer yıllık, 1978-1979 programlarının ise iki yıllık dönemi içermesi planlanmıştır. Aslında üye olunan 1947 yılından 1980’e kadar çok sayıda (yaklaşık 11) destekleme anlaşması imzalanmış olmasına karşın bu üç yıla ilişkin anlaşmaların süreçte daha belirgin olduğu görülmektedir.⁷²

24 Ocak 1980 yılının kararları ise neoliberal yeniden yapılandırma sürecinin miladı olarak kabul edilmektedir. 1958, 70 ve 78 programlarında ülke içi dengelerden

⁷² Bu konuya ilişkin bkz Alkan Soyak ve Nadir Eroğlu, “Türkiye’nin Kalkınma Anlayışının Dönüşümünde IMF, Dünya Bankası Yapısal Uyum Politikalarının Rolü”, Globalization, Democratization and Turkey konulu uluslararası sempozyumda sunulan bildiri, 27- 30 Mart 2008, Antalya, <http://mimoza.marmara.edu.tr/~asoyak/kalkinmada.donusum.imf.politikasi.pdf>, erişim tarihi, 12 Aralık 2009.

hareketle kaynak tahsisi ve gelir dağılımı üzerine yoğunlaşılırken, 1980 programında bunların piyasa mekanizmasına bırakıldığı dikkati çekmektedir.

1930 yıllarda hazırlanan devletçi sanayi politikalarının devamı olarak 1946 yılında “İvedili Sanayi Planı” uygulanmak istenmiştir. Fakat iç ve dış dengelerdeki değişim ve finansman sorunu nedeniyle bu gerçekleştirilememiş ve söz konusu olan yeni düzenlemelerle 1947 yılında İktisadi Kalkınma Planı olarak uygulama alanı bulmuştur. Planın temel yaklaşımı özel sektör girişimine serbestlik ve güvence sağlamak ve bu yolla dengeli bir kaynak dağılımı ve büyüme elde etmek olmuştur. Planda madencilik, demir çelik, enerji gibi sektörlerde zaman içinde özelleştirmeye yer verilmiştir. Yatırımların finansmanının, diğer ekonomi politikalarından farklı olarak ülke içi kaynaklar yerine dış yardımlar ve krediler aracılığıyla sağlanması söz konusudur (Karakayalı, 2003;144).

Tarımsal gelişme, tarımdaki makineleşme ve tarım alanlarının genişletilmesi sonucu ulusal gelirden yüzde 13 olarak gerçekleşen büyük bir artış sağlamıştır. Fakat izleyen 1955-58 arası dönemde enflasyonist gelişmeler ortaya çıkmıştır. Tarımda meydana gelen kuraklık, ithalat için gerekli olan döviz rezervlerinin azalması, borçluluktaki artış sonucu ekonomi bunalım içine girmiştir. Hükümetin bütçe açığının finansmanı için izlediği politikalar, bankalardan özel kesime ve devlet kuruluşlarına açılan kredilerdeki artış ve yatırımlarda azalma sonucu arzdaki daralma enflasyonist gelişmeye neden olmuştur. Enflasyonu önlemek amacıyla 4 Ağustos 1958 İstikrar Programı hazırlanmış, mali ve parasal nitelikte önlemler alınmıştır. Bu dönemde IMF programlarıyla ekonomik planlar şekillenmiştir.

1958 yılında uygulanan IMF istikrar programları ile para arzı denetim altına alınmış, devlet kuruluşları ve devletin merkez bankasından alacakları kredilere sınırlandırma getirilmiş ve kredi hacmi dondurulmuştur. Enflasyonun para arzındaki artıştan ve kredi genişlemesinden kaynaklandığı saptanarak alınan önlemler de bu doğrultuda olmuştur. Enflasyondaki artış durdurulmasına rağmen, ödemeler dengesinde iyileşme sağlanamamış, kamu açıkları nedeniyle para arzı sabit tutulamamıştır. Monetarist ve neoklasik temelli istikrar programlarının talebi daraltıcı etkisinin yansıması, üretim kesimde istihdamı azaltıcı etki yapmıştır.

IMF programlarının neoklasik temelli iktisat teorisi gereği fiyat mekanizmasına verdiği önem dış ticaret dengesini sağlamak amacıyla devalüasyon uygulanmasını içermektedir. Türkiye'nin 1980 yılı dahil, o döneme dek uyguladığı dört istikrar programının ilk önlemi devalüasyon olmaktadır. 1980 programı, kur politikasını, istikrar paketinin temel politikası haline getirdiği için geçmiş üç programa oranla devalüasyon mekanizmasına süreklilik kazandırmıştır (Ekzen, 1984; 171).

IMF programlarında iç dengeyi sağlamak için talebi daraltıcı etki yapan faiz politikası uygulanmıştır. Para ve kredi politikalarında faizin araç olarak kullanılmasının yanı sıra 1970 programında talep daraltıcı politika, maliye politikalarıyla desteklenmiş ve vergi önlemleriyle iç talep kontrol edilmeye çalışılmıştır. 1978 programında, tasarruf eğilimindeki düşüklük ve banka kesimindeki mevduat ve para hacmindeki artış, merkez bankasının para arzı ve krediler üzerindeki denetimini sınırlandırarak faiz politikasının amaçlanan işleyişine engel olmuştur. Faiz politikası aracılığıyla, iç talebin daraltılarak, tasarrufların artırılmasına ve kredi talebinin azalmasıyla da kredilerin kaynak tahsisi yönünde sektörel dağılımının yönlendirilmesine çalışılmıştır. Ancak maliye politikalarıyla desteklenemeyen program, devalüasyonun beklenen etkiyi gösterememesiyle birlikte amaçlanan etkileri sağlayamamıştır (Keyder, 1984; 30-55).

1979 yılı krizi, Türkiye ekonomisinde üretimde daralma ve üretim sürecindeki darboğazlar ile ortaya çıkmıştır. Üretimde yaşanan gelişmeler içe dönük sermaye birikim modelinin yarattığı sonuçlar olarak görülebilir. Üretimde sermayenin artan oranda yoğunlaşması ve merkezileşmesi, rekabetten uzak, düşük kaliteli malların üretilmesine yol açmıştır. 1970'li yıllarda petrol kriziyle artan maliyetler ve hammadde sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Ayrıca ithal ikamesine dayalı üretimin ithal aramalı ve hammadde girdisi gerektirmesi, ödemeler dengesi açıklarına neden olmuştur. Hammadde ve ara malı ithalatı için gerekli olan döviz ihtiyacı karşılanamamış ve ödemeler dengesi sorunları başlamıştır. İçe dönük sermaye birikim rejimi sınırlarına ulaşmıştır. Bu durum 1970'in sonlarında ekonomiyi krize götürmüştür. Kriz sonrası dış kaynak gereksinimini karşılamak amacıyla IMF ve Dünya Bankası tarafından piyasa ekonomisine geçiş sürecini

başlatan 24 Ocak 1980 kararları uygulanmıştır. IMF gözetiminde geçecek olan 28 yıllık sürecin devamı 1994 krizinden sonra uygulanan Yakın İzleme Anlaşması ve 2001 krizinden sonra Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile gelmiştir. Politikaların kriz öncesi ve kriz sonrası sermaye birikimi önünde yarattığı engeller çalışmanın izleyen kısımlarında ele alınacaktır.

4.2. Türkiye’de Neoliberal Yeniden Yapılanma ve IMF Programları

1980 yılından günümüze kadar Türkiye IMF ve Dünya Bankası’nın yapısal uyum politikalarını uygulamaktadır. Dolayısıyla 1980 programı ile IMF ve Dünya Bankası, Türkiye’nin iktisat politikalarının oluşturulmasında, belirleyici birer aktör konumuna gelmiştir (Soyak ve Eroğlu, 2008). Bununla birlikte piyasa ekonomisine geçiş sürecini hızlandıran neoliberal yeniden yapılandırmanın 28 yıllık tarihinde Türkiye 1994, 1997 ve 2000,2001 ve 2008 yıllarında krizler yaşamıştır. 1997 krizinin ardından Yakın İzleme anlaşması ile başlayan istikrar ve yapısal uyumu hedefleyen program ve 2000, 2001 krizlerinin ardından sürdürülemez boyutlara gelen kamu borçlarının ortadan kaldırılması için makroekonomik istikrar hedefleyen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı bu süreçte belirleyici olan temel politika metinleridir. Bilindiği gibi IMF programlarının en belirgin özelliği herhangi bir sanayileşme ve kalkınma politikası içermemesi ve temel amacının piyasaya uyum ile sınırlandırılmış olmasıdır.

1980 yılı 24 Ocak Kararları ile başlayan dönüşüm sürecinin baş aktörü olan IMF politikaları, ekonominin kısa süreli istikrarını sağlanın ötesinde, uzun dönemli birikim rejimini değiştirme ve yapısal uyumu başlatma görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda IMF destekli 24 Ocak Kararları ile başlatılan yapısal uyum süreci, bir yandan ekonominin geneline yönelik makro düzenlemeleri yapma koşuluyla verilen Dünya Bankası yapısal uyum kredileri, diğer taraftan her sektörün işleyişini değiştirmeyi hedefleyen sektörel uyum kredileri ile devamlılık göstermiştir (Soyak ve Eroğlu, 2008). Dolayısıyla izleyen kısımda, neoliberal dönüşümün ilk ayağı, 24 Ocak Kararları kısaca ele alınmaktadır.

4.2.1. 24 Ocak 1980 Kararları

24 Ocak kararları, 1979 krizinin ardından IMF ile imzalanan orta vadeli bir istikrar programının politikalarını içermektedir. 1970'li yılların sonları Thatcher ve Reagan hükümetlerinin küreselleşme söylemini güçlendirerek bunalımdan çıkış yolu olarak “başka yol yok” olarak sloganlaştırdığı neoklasik temelli neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı dönemi ifade eder. Bu dönemin Türkiye'deki iz düşümü 24 Ocak 1980 kararları olarak kabul edilebilir.

24 Ocak kararlarıyla; ekonomide dengelerin ve kaynak tahsisinin fiyat mekanizması ile serbest piyasaya bırakılarak devletin doğrudan müdahalelerine engel olunması, döviz ihtiyacının karşılanması ve dış dengenin sağlanması için dışa yönelik sermaye birikimi stratejisine geçilerek ihracata yönelik üretimi özendirici politikaların uygulanması, ekonomide istikrarı sağlamak ve enflasyonu önlemek amacıyla denk bütçe sıkı para ve faiz politikalarının uygulanması amaçlanmıştır. Genel olarak bakıldığında dünya ekonomisiyle bütünleşme ve uluslararası piyasalarla entegrasyon hedeflenmiştir.

Alınan temel kararlar sonucu (Karakayalı, 2003;168);

- Dış satım ve dış alım üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması hedeflenmiştir.
- Fiyat denetimlerinin kaldırılarak, fiyat oluşumu piyasa mekanizmasına bırakılmıştır.⁷³
- Tasarrufların arttırılması ve mali piyasalara kazandırılması için faiz oranları gerçekçi düzeylere yükseltilmiş, daha sonra da serbest bırakılmıştır.
- Türk parasının değeri düşürülerek devalüasyon yapılmış ve daha sonra döviz kurunun günlük olarak Merkez Bankası tarafından saptanmasına geçilmiştir. Çoklu kur uygulamasına son verilmiştir.

⁷³ 24 Ocak kararlarıyla Fiyat Kontrol Komitesi kaldırılmış, dış satım aleyhine oluşan sapmanın ortadan kaldırılması için , öncelikle fiyatların idari kararlarla belirlenmesi ve uygulanması en aza indirilmiş ve böylece ikili fiyat yapısının oluşması önlenmiştir (Karakayalı, 2003: 187).

- Devlet sübvansiyonları kaldırılmış, ücretlerde ve tarımsal ürünlerin taban fiyatlarının belirlenmesinde enflasyonun gerisinde kalan bir endeksleme yöntemi uygulanmıştır.

- Bankacılık kesimi evrensel bankacılık tipinde yapılandırılmaya çalışılmış, yatırım bankacılığı ve ihtisas bankacılığının gelişimi için sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve yabancı banka girişleriyle finansal kesimde rekabetin artması amaçlanmıştır. Ayrıca likiditeyi düzenlemek için açık piyasa işlemleri ve repo kullanılmıştır.

24 Ocak 1980 kararlarıyla, yapılan değişiklikler sonucu ekonomideki karar alma süreci tek bir merkezde toplanmaya çalışılmıştır. Programın hedefi enflasyonu düşürmek olarak açıklanmıştır. Enflasyon para ve kredi politikalarından kaynaklanan talep enflasyonu olarak tanımlanmış, dolayısıyla kısıtlayıcı para ve kredi politikaları uygulanmıştır. Tasarruf eğilimini arttırmak için faiz oranlarının yükseltilmesi ve özkaynak finansmanı amaçlanmıştır.

1980 yılında sanayinin yapısında tekelci bir konumun hakim olması ve enflasyon ve devalüasyonla birlikte daralan iç pazarın etkisiyle artan maliyetlerin özsermayeden karşılanması için tahvil çıkarma yoluna gidilmiştir. Sermayenin yoğunlaşması sonucu maliyet enflasyonunun iç fiyatlara yansıtılması kolay olmuştur. 1983 yılına gelindiğinde talep enflasyonu yerini maliyet enflasyonuna bırakmıştır.

1980 programında mal, para ve döviz piyasasında fiyatların oluşumu piyasa güçlerine bırakılarak emeğin fiyatı olan ücretin belirlenmesi denetim altına alınmıştır. Döviz miktarını artırmak için ihracat teşviği sanayi ürünlerinde ağır basmıştır. İstikrar programlarında tarım ihracatın temeli olmuştur. Bu bağlamda sanayi üretiminin teşvikiyle tarımdan sanayiye kaynak transferi gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak 1980 yılındaki programla, 1979 krizinin etkisiyle, dünyanın içinde bulunduğu enflasyon ve işsizlik sarmalının giderilmesi amaçlanmış ve gelişmekte olan ülkelerin borç krizi tehlikesiyle gelişmiş ülke bankalarının borç geri ödeme garantörü olarak IMF ile yapılan yapısal uyum anlaşmaları önemli yer teşkil etmiştir.

Bu açıdan bakıldığında 1980 programının teorik olarak piyasa mekanizmasına ve piyasa mekanizmasında da düzenleyici rol olarak fiyat mekanizmasına verdiği önem ön plana çıkmıştır. Türkiye açısından 24 Ocak 1980 tarihinde bu kararlarla başlayan neoliberal yeniden yapılandırma süreci, kriz öncesi ve sonrası dönemlerde uygulanan IMF politikalarıyla devamlılık göstermiştir.

4.2.2. 1998 Yılı Yakın İzleme Anlaşması

Türkiye’de 1990’lı yıllarda yaşanan kriz dinamiklerinin açıklanmasında, 1989 yılında başlayan ve finansal serbestleşmeye dayanan küresel ekonomiyle bütünleşme amaçlı IMF programlarının büyük etkisi vardır.

Bununla birlikte 1990’lı yıllardaki krizlerin açıklanmasında kamu borç stokundaki artış ve finansal sistemdeki istikrarsız yapılanma üzerinde durulmuştur. Kamu kesimi açıklarının ve harcamalarının değerlendirilmesinde faiz dışı denge önemli bir gösterge olmuş ve bir maliye politikası aracı olarak ön plana çıkmıştır. 1990- 1995 yılları arasında faiz dışı denge açık vermiş, izleyen yıllarda faiz dışı dengedeki açık giderilmeye çalışılmış ancak faiz oranlarındaki artışın etkisiyle, yüksek olan kamu borç stoku, kamu açıklarının daha da artmasına neden olmuştur.

Finansal sektörün temelini oluşturan bankaların bilançolarında, yüksek faiz getirisi dolayısıyla, devlet iç borçlanma senetlerinin oranı aktif toplamlarına göre artmıştır. Bu bağlamda bankalar esas faaliyet alanlarından uzaklaşarak, tüketim ve üretim kesimine finansman sağlamak yerine, devletin bütçe açıklara finansman sağlamışlardır.

1998 yılındaki Yakın İzleme Anlaşması mali, parasal ve enflasyona yönelik iyileştirmeleri içeren bir program niteliğindedir. Programda kamu harcamalarının azaltılmasıyla faiz dışı denge hedefi belirlenmiş, bankacılık, sosyal güvenlik alanında düzenlemelere gidileceği kararlaştırılmış ve Erdemir, Türk Hava Yolları ve Türk Telekom’un yüzde 49 hissesini içeren özelleştirme taahhüdünde bulunulmuştur.

Temmuz 1998 tarihinde uygulanmaya başlanan bu anlaşma bir buçuk yıllık bir dönemi kapsamaktaydı ve süre sonunda IMF ve Dünya Bankası kaynakları ile desteklenecek orta vadeli bir programa çevrilecekti.

Bununla birlikte siyasi çalkantılar sonucunda erken genel seçimler gündeme geldi fakat süreç içinde ekonomi politikalarının devamlılığı konusunda herhangi bir

kesinti ortaya çıkmadı. Dolayısıyla 1998 yılında yakın İzleme Anlaşması'yla başlayan dönem, IMF ile kesintisiz on yıllık bir denetim dönemini getirdi (BSB,2006). Bu on yıllık dönem içinde 2001 yılındaki Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın Türkiye'yi dönüştürme stratejisi çok belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2.3. 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı⁷⁴

Türkiye'nin piyasaya uyumunu içeren, yeniden yapılanma süreci 1980 yılında başlamış, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile devam etmiştir. 1990'dan sonra hızlanan piyasaya uyum süreci makro ekonomik değişkenlerde yaşanan birçok istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Enflasyon oranlarının, kamu bütçe açıkları sonucu iç borçlanmanın faiz oranları üzerindeki baskısı ve bunun sürdürülemez boyutlara ulaşması ve ekonomik büyümedeki yaşanan istikrarsızlık 1994 krizinin ardından devam etmiştir.

2000 yılında 1998 Yakın İzleme Anlaşması'nın devamı niteliğindeki Enflasyonla Mücadele ve Ekonomik İstikrar programı yürürlüğe konmuştur. Programda Türk Lirası'nın dolar ve eurodan oluşan bir sepete bağlanarak 2000 yılı sonuna kadar yüzde 20 oranında değer kaybetmesi amaçlanmıştır. 2000 yılında belirlenen hedefler tutmuş olmasına rağmen Kasım ve 2001 Şubat ayında yaşanan krizler önlenememiştir.

Bununla birlikte 2001 krizinden sonra döviz kuru sisteminin değiştirilmesine ve enflasyonun önlenerek, ekonomide istikrarın sağlanmasına yönelik belli alanlarda yeniden yapılandırmalar hedeflenmiştir. Programın temel amaçları arasında verimliliğin artırılmasıyla rekabet gücüne dayalı dışa açık bir büyümenin sürekliliğinin sağlanması ve yatırım ve istihdamın artırılması yer almaktadır. Finansal kurumlarda ve bankacılık alanında ön görülen yeniden yapılandırmalarla reel kesim ile finansal kesim arasındaki ilişkinin daha sağlıklı bir şekilde oluşturulması amaçlanmıştır.

⁷⁴Bu bölüm TCMB, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf ve BSB, IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: 1998-2008, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org> kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kamu kesiminde bütçe dengesinin sağlanması ve kaynak tahsisinin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin artırılması öngörülmüştür. Ekonomik istikrara ve yapısal uyum sürecini içeren politikalara ek olarak gelir dağılımının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Yapısal uyumun devamlılığı açısından rekabet etkinliğinin artırılması ve sosyal dayanışma kuruluşlarının geliştirilmesi programın diğer hedefleri olmuştur.

Mali kuruluşlarının yeniden yapılandırılması için kamu bankaları, özel bankalar ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bünyesindeki bankalara ayrı düzenlemeler getirilmiştir. Kamu bankalarının görev zararlarının azaltılması, sermayelerinin artırılması, kredilerin kaynak maliyeti dikkate alınarak yeniden dağıtımında verimliliğin sağlanması, yönetimin profesyonel yöneticilerden oluşan yönetim kuruluna bırakılarak, bu kurulun yeniden yapılandırma ile bankaları özelleştirmeye hazırlaması amaçlanmıştır. TMSF kapsamındaki bankaların aktiflerinin etkin bir şekilde yönetilmesi ve kamuya getirdiği yükün ortadan kaldırılması, şube ve çalışan sayılarının azaltılması üzerinde durulmuştur.⁷⁵ Kârlığın sağlanması ve aktif yapılarındaki bozulmanın düzelmesi için bankaların istihdam maliyetlerinde düşüşe gidilmiştir. Buna göre özel bankaların da kârlılıklarının korunması için çalışan sayılarını azaltmasıyla, bankacılık alında istihdam edilen emek sayısını azaltmıştır.

Özel bankalara ilişkin düzenlemeler kamu bankalarıyla benzerlik göstererek, hedeflenen yeniden yapılandırmaya yönelik sermaye yeterlilik oranları dikkate alınarak sermaye artırımını sağlamıştır. Dönem kârlarının sermayeye ilave edilmesi teşvik edilmiştir. Mali olmayan iştiraklerin özkaynaklara olan oranı azaltılmaya çalışılarak, bankaların esas faaliyet alanlarına geri dönmeleri amaçlanmıştır. Bununla birlikte, bankaların devir ve birleşmelerini kolaylaştıracak yasal düzenlemelerin sağlanması kriz sonrası görülen sermayenin el değiştirmesi ve yoğunlaşması sürecini hızlandırmıştır.

Cari işlemler dengesinin sağlanması için 2001 yılında azalan iç talep ve büyüme oranlarındaki düşüş sonucu ithalatın gerilemesi beklenmektedir. Ancak,

⁷⁵ Sümerbank bünyesinde birleştirilen 5 bankanın, devir tarihinde 9141 olan çalışan sayısı, Mart ayında 4596'ya, 396 olan şube sayısı 213'e indirilmiş ve şube sayısının Haziran ayında 134'e indirilmesi hedeflenmiştir.

azalan büyüme sonucu, işsizliğin artması üzerinde durulmamıştır. Çünkü neoliberal görüşe göre emek piyasanın serbestleşmesi ile emek arzındaki artış ücretleri aşağı çekecek ve işsizlik giderilecektir. İhracattaki artış beklentisi döviz kurularına göre belirlenmiş, yerli paranın değerinin düşmesiyle uluslararası piyasada rekabet artışı sağlanacağı ve bunun ihracatı artıracığı üzerinde durulmuştur. Fakat küresel ekonomide ihracat artışı kurların ötesinde düşük maliyetle sağlanan fiyat avantajına dayanmaktadır. Buna ek olarak ihracatın ithalata bağımlılık oranının fazla olması sonucu ihracat için gerekli olan ithalatın sağlanmasına yönelik finansmanın kaynağı üzerinde durulmamıştır.

Üretim kesiminin etkin ve rekabetçi bir şekilde işleyebilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Tütün ve şeker üretiminde ihtiyaç fazlasına son vermek amacıyla üretim kısıtlamasına gidilmiştir. Tütün ve şeker üreticisinin alternatif ürün projesi ve doğrudan gelir desteği ile desteklenmesi amaçlanmıştır. Doğal gaz piyasasının serbestleşmesi ve BOTAS'ın ithalat, ve dağıtımdaki tekel hakkının aşamalı olarak özel sektöre bırakılması hedeflenmiştir. TEKEK ve Türk Telekom'un özelleştirilmesi sürecine programda yer verilmiştir. Ayrıca ihracatın teşvik edilmesi ve doğrudan yatırımın özendirilmesi için yasal düzenlemelere gidilmiştir.

Türkiye'nin 1999 tarihli Niyet Mektubu ve devamındaki Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile tarımsal alanda destekleme alımları gibi devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini önleyen uygulamaların aşamalı olarak tasfiye edilerek, doğrudan gelir desteği uygulamasıyla tarımsal sektörün gelişmesi amaçlanmıştır. Öngörülen gelir desteği yıllık 50 TL gibi çok düşük rakamlardan oluşup fiyat desteğinden yoksun tarımsal üretimin devamlılığını sıkıntıya sokmaktadır. Şeker ve tütüne doğrudan ve dolaylı miktar ve alan sınırlamalarına gidilmesi üretimin azalmasına neden olmuş, tekel bünyesindeki sigara kuruluşlarının özelleştirilmesiyle yerli üretici sayısı azalarak, yabancı üreticilerin yoğunlaşmasına ve sermayenin merkezileşerek belli büyük yabancı markalarda toplanmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu düzenlemelerle tarımsal dönüşümün sanayideki dönüşümü sağlayacak ve destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılmasından öte devlete getirdiği yükün azaltılması, devletin ekonomiden aktif olarak çekilmesi amaçlanmıştır. Tütün ve şeker pancarı ekimine getirilen sınırlamalar ile ekilemeyen topraklarda alternatif ürün

politikaları geliştirilememiştir. Ayrıca bu ürünlerin sanayi girdisi olarak bir önemi olması ile mikro ölçekli üretim yapan birçok tarımsal üreticinin gelirden yoksun kalması anlamına geldiği gibi sanayi hammadde ihtiyacı açısından sıkıntı yaşanmasına neden olmaktadır. Tarımsal sektörde sanayi gelişmesini sağlayacak reformlar ortaya çıkmamıştır.

Karşılaştırmalı üstünlük kuramının bir uygulaması olarak ortaya çıkan tarımsal üretim kısıtlamaları, pahalıya üretilen ürünlerin daha ucuza ithal edilmesinin dünya ekonomisinin ticaret dengesi ve ülke için yararlı olacağı savına dayanmaktadır. Ulusal ekonominin böyle bir dönüşümü yaşarken işsizlik oranlarındaki artışa ve ithalatın finansmanı için gerekli dövizle nasıl erişileceği konusunda bir yaklaşımı bulunmamaktadır. Tarım politikasının bir tarım ülkesi için önemini Bangladeş örneğinde açıkça görebiliriz. Bu ülkede üretim varlığı yani toprak mülkiyetinin belli ellerde toplanması sonucu tarımsal kesimin en varlıklı yüzde 16'sı, toprağın üçte ikisini kontrol etmekte ve nüfusun yüzde 60'ı dört dönümden daha az toprağa sahip bulunmaktadır. Bangladeş'in sınıfsal yapısı ve bunu belirleyen mülkiyet ilişkileri devasa açlığın nedeni olarak görülmüştür (Navarro, 2009; 231).

Türkiye'nin yakın tarihine göz atıldığında, özellikle 1980 sonrası süreçte genel olarak iktisat politikaları özelde ise kalkınma politikaları bağlamında, ulusal nitelikli politikalar oluşturulma niteliğini kaybettiği ve ortaya çıkan dönüşümün IMF ve Dünya Bankası'nın uygulattığı politikalara dayandığı dikkat çekmektedir. Bu iki kuruluşun geliştirmekte olan ülkeleri küresel ekonomiye bütünleştirmeye yönelik çabalarının büyük maliyetler pahasına gerçekleştiği, Türkiye özelinde görülebilmektedir.

1980'li yıllara kadar IMF'nin kısa vadeli talep daraltıcı makro ekonomik düzenlemeleri esas aldığı, dolayısıyla 1990'lı yıllara kadar da destekleme (stand-by) düzenlemelerindeki performans ölçütünün de makro ekonomik değişkenler olduğu dikkati çekmektedir. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde hemen tüm IMF programlarının yapısal uyum ve buna bağlı koşulları içerdiği bilinmektedir. Bu bağlamda yapısal uyumun, IMF ve Dünya Bankası tarafından verilen finansal yardımların koşulu olarak ülkelere dayatılan serbest piyasa yönelimli ekonomi

politikaları setine verilen isim olduğunu (Soyak ve Eroğlu, 2008) tekrar hatırlatmak gerekiyor.

Bu noktada özellikle 1998 Yakın İzleme Anlaşması'ndan 2008 yılına kadar Türkiye'deki gelişmeleri özetleyen tabloya göz atıldığında şunlar söylenebilir:

Tablo 14: IMF'nin Karnesi (1999-2007) -

GÖSTERGELER	1999	2007	Değişim (%)
İç Borç (Milyar \$)	42,0	195,4	365,2
Dış Borç (Milyar \$)	103,1	213,4	107,0
Toplam Borç (İç borç+Dış Borç-Kamu+Özel) (Milyar \$)	1454,0	408,8	181,9
Kişi Başına Borç (\$)	2.238	5.534	147,3
İşsizlik Oranı (%) (Yıllık Ortalama)	7,7	10,4	35
İhracat (Milyar \$) (Ocak-Aralık)	28,8	90,0	212,5
İthalat (Milyar \$) (Ocak- Aralık)	39,3	143,0	265,4
Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$) (Ocak-Aralık)	-10,5	-53,6	410,5
Cari işlemler Açığı (Milyar \$)	-1,3	-32,1	2367,1
Sıcak Para (Milyar \$)	28,4	88,1	210,2
Bankacılık Sektöründe Yabancı Sermayelerin Payı (%)	5	42	

Kaynak: www.atonet.org.tr/yeni/index.php?1107&1=1,09-07-2007

Tablodan da görüldüğü üzere, IMF politikaları Türkiye'de borçluluğu, cari açığı, işsizliği ve dolayısıyla bağımlılığı artıran bir dönüşümü ortaya çıkarmıştır.

Dolayısıyla birbirleriyle örtüşen IMF ve Dünya Bankası politikalarının, neoliberal temele oturtulmasıyla ortaya çıkan dönüşümün, aslında Türkiye özelinde gelişmekte olan (geç kapitalistleşen) ülkelerin dış borçlarının, en azından faizini ödeyebilmesine ve borçluluğun devamının garantilenmesine yönelik olduğu görülmektedir.

Tüm bu noktalardan değerlendirildiğinde, 1980'den günümüze uygulanan iktisat politikalarının, öncelikle parasal sermayenin krizden çıkış politikaları olduğunu vurgulamak gereklidir (BSB,2004;9).

4.3. Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye Ekonomisine Etkileri

Çalışmanın bu bölümünde, önceki kısımlarda değinilen neoliberal dönüşüm ve bu dönüşümü uygulama biçimi olan IMF politikaları bağlamında, söz konusu politikaların Türkiye ekonomisi üzerine etkileri ele alınacaktır.

Söz konusu etkiler; bütçe dengesi ve mali disiplin, hükümet harcamaları ve vergi politikaları, faiz oranları, döviz kuru ve enflasyon hedeflemesi, dış ticaret, özelleştirmeleri, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve emek piyasası gibi makro ekonomik olgu ve göstergeler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu değerlendirmeler, neoliberal iktisat politikalarının birinci bölümde ele alınan teorik temelleri bağlamında ve arka planda yer alan kapitalist yayılma dinamikleri göz önünde tutularak yapılacaktır.

4.3.1. Bütçe Dengesi ve Mali Disiplin

Türkiye ekonomisini, dünya sermayesinin gereksinimleri doğrultusunda dönüştürmeyi amaçlayan neoliberal politikaların IMF programları şeklinde görünür kılınması, daha önce değinildiği üzere, istikrar programlarıyla gerçekleşmişti.

Özellikle 2001 yılındaki Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel çıkış noktası, sürdürülemez boyutlara vardığı ileri sürülen kamu borçlarına yol açan yapının ortadan kaldırılmasıydı. Dolayısıyla ana vurgu, mali disiplinin sağlanması ve bu amaçla denk bütçe üzerinde olmuştur.

Mali disiplin, IMF programlarının faiz dışı fazla hedefi olarak tanımladığı, bütçe harcama kalemlerinden faiz ödemelerinin çıkarılması sonucu kalan miktar üzerinden tanımlanmış ve maliye politikasının bir aracı olarak kullanılmıştır.

Bununla birlikte, faiz ödemelerini içermeyen bir mali disiplin göstergesinin, bütçe dengesinin ekonomi üzerindeki etkisini değerlendirmede yararlı olamayacağı açıktır.

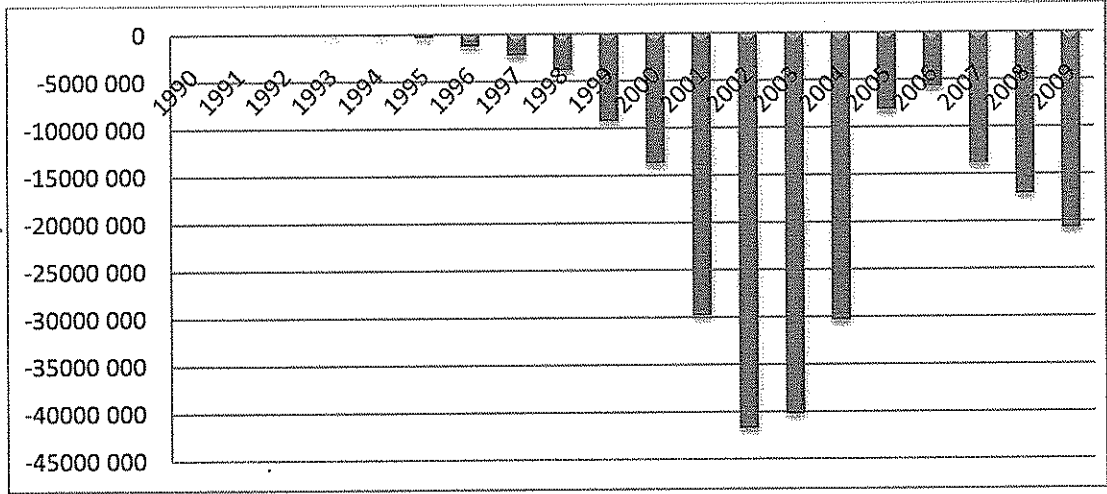
Mali disiplinin sağlanması için kamu bütçesinde olabildiğince yüksek faiz dışı fazla elde edebilmesi gerekliliği, aslında temel önceliğin faiz ödemelerine verildiği, kamu yatırımlarının ve sosyal harcamaların olabildiğince kısıldığı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, ekonominin neoliberal bir temele oturtulması anlamına gelen bu yaklaşım aynı zamanda kamu hizmet alanını tümüyle ticarileştirmeye ve piyasaya açmaya hizmet etmektedir (Sönmez, 2009;65).

Bütçe açığına yol açan unsurlar ele alındığında, 1980'lerin ortalarındaki siyasi tercih doğrultusunda, maliyeti yüksek alt yapı harcamalarının artması nedeniyle kamu harcamalarının yükselmesi dikkati çekmektedir. Bu eğilim kamu ekonomisinin daraltılması hedefi ile çelişir gözüküyorsa da, özel kesime karlı iş alanları açacak faaliyetler olması açısından, serbest piyasa mantığı ile uyumludur. Bu harcama eğilimine ek olarak yine aynı dönemde arz yönlü düzenlemelere verilen ağırlık ve vergi sisteminde yapılan değişiklikler, bütçe finansmanında vergi gelirlerinin ağırlığını azaltmıştır. Dolayısıyla, yapısal uyum programının da iç borçlanmaya ivme kazandıracak düzenlemeleri içermesiyle, finansman biçimi olarak iç borçlanma önem kazanmış ve süreç faiz oranları üzerinden belirleyici olmaya başlamıştır (Sönmez, 2009;33-34).

Faiz borçlanmanın maliyeti olduğuna göre, kamu bütçe açıklarının gidermek için iç borçlanma yoluna gittikçe, faiz ödemeleri de artacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bütçe açıklarında faiz ödemelerindeki artışın etkisinin büyük olduğu görülmektedir.

Türkiye'de 1996 yılından sonra bütçe açıklarındaki artış hızlanmıştır. 2009 yılın bütçesi ilk 6 ayda 20,069 milyon lira açık vermiştir (Hazine Müsteşarlığı verilerinden alınmıştır). Aşağıdaki şekil bu artış eğilimini göstermektedir.

Şekil 5: 1990 sonrası Bütçe Açığının Gelişimi

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Özellikle neoliberal dönüşümün yoğun olarak yaşandığı, IMF ile imzalanan 1997 Yakın İzleme Anlaşması ve 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulama süreci, bütçe açıklarının yüksek olduğu bir dönemdir. Programlarda makro istikrar için mali dengenin sağlanması hedefi öncelikli amaç olmuştur. Ayrıca 1997 ve 2001 krizlerinin bütçe üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Krizden çıkış amacıyla devletin ekonomiye müdahalesi, batık bankaların kurtarılması, transfer harcamalarındaki artış bütçe açığını arttırmıştır. Aynı zamanda devletin 2001 krizinden çıkış amacıyla artan iç ve dış borçlarının getirdiği faiz giderlerinin de bütçe açıklarının artmasında etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye’de bütçe açıklarının gelişimi hakkında Ankara Ticaret Odası tarafından hazırlanan rapora göre 1923- 2004 tarihleri arasında toplam bütçe açığı 233 milyar dolar olurken, son on yılda 171.3 milyar dolar bütçe açığı verilmiştir. Bu bakımdan neoliberal dönemde mali dengenin sağlanması hedefi devletin borçlanma gereğinin artması sonucu faiz giderlerinin artmasıyla gerçekleştirilememiştir.

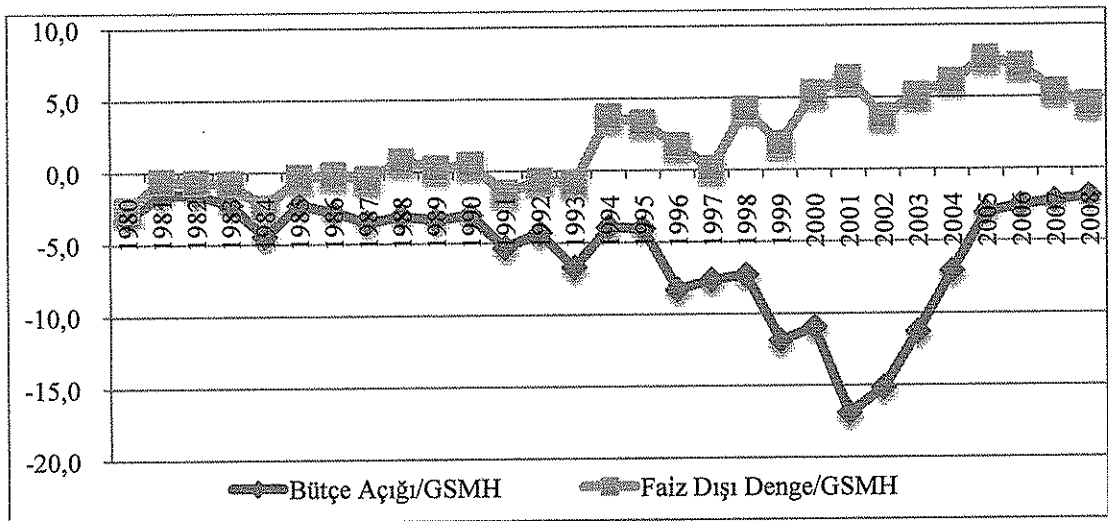
Neoliberal politikaların mali disiplini sağlanması amacı denk bütçeyi hedeflemektedir. Fakat özellikle 1990 sonrası bütçe açıklarının gelişimi hedeflerin gerçekleşmediğinin göstergesidir. Bütçe açıklarının nedeni harcamaların gelirden fazla olması şeklinde özetlenirken, yapılan harcamalarda faiz harcamalarının oranının fazla olması bütçe açıkları üzerinde etkilidir. Örneğin 1980 yılına kadar faiz

harcamalarının toplam harcamalara oranı yüzde 3'ü olurken, bu oran 1990'lı yıllarda yüzde 30, 2000 yılından sonra ortalama yüzde 48 olmuştur. Yani kamunun yaptığı harcamaların yaklaşık faiz ödemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde 2000 yılından sonra faiz dışı denge hedefi sağlanmasına rağmen bütçe açıklarının devam etmesinde, faiz ödemelerindeki artışın etkisi büyüktür. Faiz ödemeleri borçlanmanın maliyetidir. Dolayısıyla kamu, bütçe açıklarını gidermek için borçlanmayı seçtikçe faiz ödemeleri artmakta ve borcun borçla karşılanması bütçe açıklarını daha da artırmaktadır. Faiz ödemelerinin bütçe açıkları üzerinde büyük etkisi bulunması, faiz dışı dengenin mali disiplin açısından değerlendirilmesini tartışılır hale getirmektedir.

Türkiye'de neoliberal dönüşümden sonra yaşanan krizlerden çıkış için devletin ekonomiye müdahalesi bütçe açıklarını artırmıştır. Özellikle 2001 krizden sonra bütçe açığının yüzde 34 arttığı görülmektedir. Devletin batan bankalar kaynak sağlaması ve zararlarını kamulaştırması bütçe açıklarını artırmıştır.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde bütçe açıklarının GSMH'ya oranı giderek artmıştır. IMF Programlarının faiz dışı fazla hedefi olarak tanımladığı bütçe harcamalarından faiz ödemelerinin çıkarılması sonucu kalan miktar mali disiplin göstergesi olarak belirlenmiştir. Faizleri içermeyen mali disiplin göstergesinin bütçe dengesinin ekonomi üzerindeki etkisini değerlendirmede yararlı olamayacağı açıktır.

Şekil 6: Konsolide Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı Dengenin GSMH Oranı

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Kamunun borç yükündeki artışın kaynağı, harcamalardaki artışın vergilerle karşılanamamasıdır. Harcamaların borçla karşılanması kamunun faiz giderlerini arttırmıştır. Faiz ödemelerini gerçekleştirmek aynı zamanda kamunun para sermayeye yaptığı ödemeyi göstermektedir. Dolayısıyla paradan para kazanan sermayenin kazancı artmakta ve bu durum para arzını arttırarak enflasyonist bir etki yaratmaktadır. Kamunun yaptığı faiz ödemeleri üretimden bağımsız bir giderdir. Bu bakımdan faiz dışı dengenin sağlanması kamunun mali disiplin göstergesi olarak ekonomi üzerinde etkisinin küçültüldüğü anlamından uzaktır.

IMF'nin faiz dışı fazla hedefine yönelik mali disiplin tanımı, faiz ödemele öncelik veren bir anlayışı yansıtmakla birlikte, aynı zamanda kamu kesiminin para sermayeye yapmak zorunda olduğu ödemeleri ifade etmektedir. Dolayısıyla bu paradan para kazanan sermayenin kazancının garanti altına alınmasını ve reel sermaye ile para sermaye arasındaki sınıf içi çatışmayı besleyen bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.

4.3.2. Hükümet Harcamalarının Yeniden Yapılandırılması

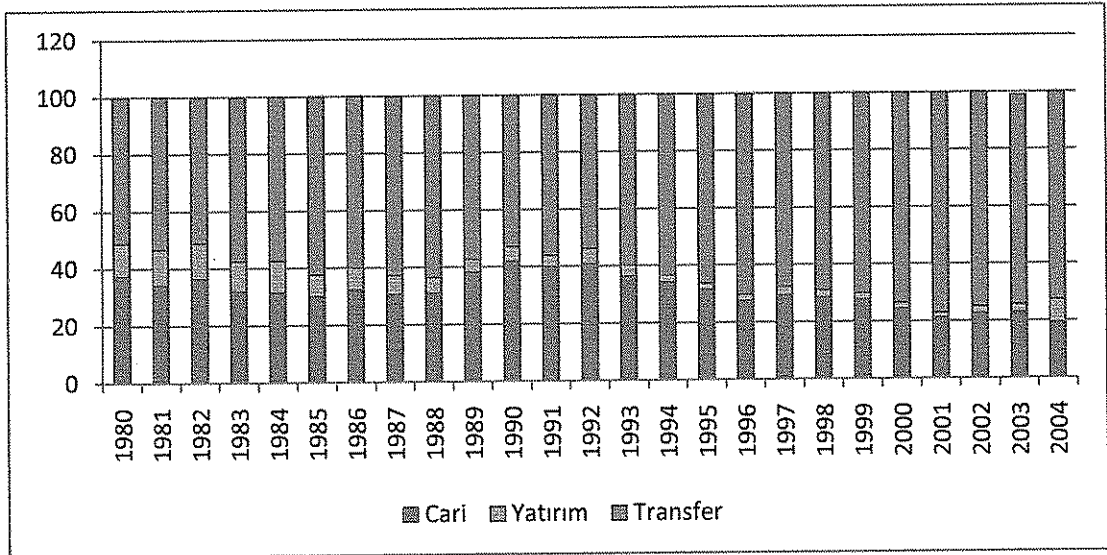
Neoliberal politikaların hükümet harcamalarının yeniden yapılandırılması hedefi, devletin sağlık ve eğitim harcamalarını azaltması üzerine yoğunlaşarak sosyal devlet anlayışının terk edilmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda hükümet harcamalarının azaltılması sosyal güvenlik reformları ile sağlanmaya çalışılmıştır. IMF ile imzalanan anlaşmalar gereği sosyal güvenlik reformunun gerçekleştirilmesi taahhüdünde bulunulması, tek başına devletin mali disiplini sağlamakdan ziyade emek ve sermaye arasındaki dengelerin bozulmasına neden olmaktadır.

Türkiye'de 2002 yılında Acil Eylem Planı çerçevesinde hazırlanan Sosyal Güvenlik Reformu temel olarak emeklilik yaşının yükseltilmesini ve devletin sosyal güvenlik harcamalarını azaltmayı hedeflemektedir. Reformun sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması ise emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin gelişimi açısından önem arz etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde sosyal güvenlik reformları ile emekli ve çalışanların ücretlerinin yeniden düzenlenmesi, sosyal güvenlik hizmetlerinde piyasa ekonomisine geçiş ile rekabetin sağlanması, esnek

çalışma koşullarının geliştirilmesi, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ve sosyal güvenlik açıklarının azaltılarak bütçe açıklarının giderilmesi hedeflemektedir. Çünkü sosyal güvenlik açıkları, bütçe açıkları ve dolayısıyla mali disiplin üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin 2009 yılı sosyal güvenlik açığı 50 milyar lira olmuştur (Hazine Müsteşarlığı verilerinden alınmıştır).

Genel bütçe harcamalarında transfer, yatırım ve cari harcamaların payındaki dağılım devletin ekonomi üzerindeki etkisi bakımından açıklayıcı olmaktadır. Transfer harcamaları GSYİH üzerinde doğrudan bir etkisi olmayan, devletin borç faiz ödemelerini, sosyal güvenlik giderlerini, emekli maaşlarını, mali yardımları ve sübvansiyonları kapsamaktadır. Yatırım harcamaları ise üretkenlik sağlayan ve GSYİH üzerinde doğrudan etkili olan uzun dönemli harcamaları kapsamaktadır. Cari harcamalar kamu hizmetlerine karşılık personele ödenen harcamalar ile dayanıksız mallara yapılan kısa vadeli harcamaları içermektedir.

Şekil 7: Genel Bütçe Harcamalarının Oransal Dağılımı

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2007

Kamunun yaptığı transfer harcamaları devletin yeniden dağıtım mekanizmasını ifade etmektedir. Bu tür harcamalar devletin ekonomide mal ve hizmet almadan, satın alma gücünün emek ve sermaye arasında dağılımını göstermektedir. Transfer harcamalarının bütçe içindeki payının artması, kamu

borçlanma gereğinin artması sonucu sermayeye ödenen faizlerin artışından ve emeklilik ödemelerinden kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak dolaylı vergilerin bütçe gelirlerindeki büyüklüğü dikkate alındığında devletin yeniden dağıtım mekanizmasında emekten sermayeye doğru bir gelir transferi gerçekleştirdiği görülmektedir.

Cari harcamalar kamunun giderleriyle ilgilidir. Cari giderler, daha ziyade milli eğitim, sosyal süvenlik ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi sonucu, insan üzerine yapılan yatırımlar diyebileceğimiz cari harcamalardan meydana gelen giderlerdir (Türk,2004;41). Cari harcamaların payındaki 1980 sonrası yaşanan düşüş devletin sosyal devlet anlayışından giderek uzaklaştığının göstergesi olmaktadır.

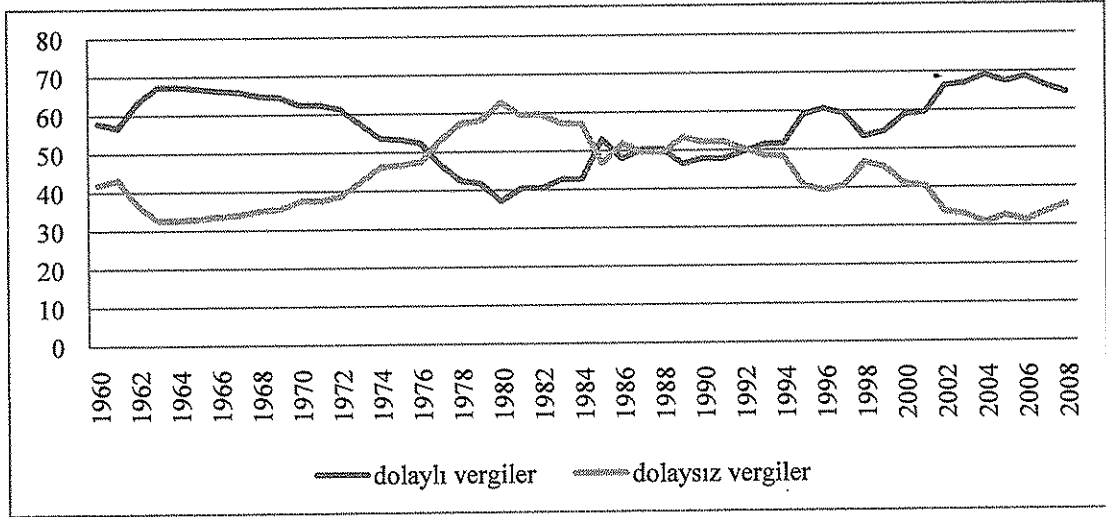
Türkiye’de genel bütçe harcamalarının dağılımında en büyük payı transfer harcamaları almaktadır. Yatırım harcamalarının oranı 1980 sonrası dönemde giderek azalmıştır. 1991 yılından sonra transfer harcamalarının payı artarken yatırım ve cari harcamaların payı giderek azalmıştır. Kamu harcamalarının oransal dağılımı, neoliberal dönüşümle birlikte devletin ekonomide üretken faaliyetlerden uzaklaşarak yeniden dağıtım mekanizmasına yoğunlaştığının göstergesi olmaktadır. Yeniden dağıtım faiz giderlerindeki artışla birlikte sermaye lehine gerçekleşerek, emekten sermayeye doğru bir transfere neden olmuştur.

4.3.3. Vergi Politikaları

Türkiye’de vergi reformunun gelişimi 1980 öncesi içe dönük sermaye birikimi rejimi ile 1980 sonrası neoliberal dönüşüme göre farklılık göstermektedir. 1950-1980 arası dönemde yapılan düzenlemelerle dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki payının arttırılması ön görülmüştür. Dolaysız vergilerde gelirler ve kurumsal vergilerin payı önemli yer tutmuştur. 1980 sonrası 24 Ocak Kararları ile piyasa ekonomisine geçiş süreci vergi gelirlerinde dolaysız vergilerden dolaylı vergilere geçişi getirmiştir. Katma değer vergisinin kabul edilmesi ile dolaysız vergilerin toplanmasındaki sorun giderilmeye çalışılarak vergi kaçakçılığı önlenmek istenmiştir. Fakat zaman içinde dolaylı vergilerin payı giderek artmış ve gelir dağılımında bozulmanın en önemli göstergelerinden biri olmuştur.

1960 yılından 2008 yılına kadar dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 8: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Toplam Vergi Gelirlerine Oranı

Kaynak: Gelirler İdaresi Başkanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

1960'dan 1970 lerin ortalarına kadar dolaysız vergilerin bütçedeki payı dolaylı vergilere göre daha düşük olmaktadır. 1980 sonrası neoliberal dönemde dolaylı vergilerin oranı dolaysız vergilere göre bir dönem düşüş göstermesine rağmen, 1980'lerin sonlarına doğru (küreselleşmenin doruklara çıktığı dönemde) dolaylı vergilerin bütçedeki payında ciddi bir artış görülmüştür. Dolaylı vergilerin payında artış gelir dağılımındaki bozulmanın en önemli göstergelerinden olmuştur.

Vergi reformu esas itibariyle kamunun gelirlerini arttırmak amacını taşımaktadır. Mali disiplinin sağlanmasını, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması ile harcamaların azaltılmasını ve gelirlerin arttırılmasını hedeflemektedir. Vergi reformunun gerçekleştirilmesi devletin uygun yasal düzenlemeleri yapmasıyla mümkün olmaktadır. Özellikle 1990 yılından sonra Türkiye'de vergi reformları IMF programları gereği önem taşımış ve yasal düzenlemeler hızlanmıştır. Bu bağlamda 1998 yılında Vergi Reformu uygulaması resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yapılan yasal düzenlemeler ile

vergi tabanının genişletilmesi amaçlanmış ve servet artışlarının kaynağı tespit edilerek yeni gelir kaynaklarına göre vergilerin çeşitlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Bu tarihten sonra 2003 yılında Doğrudan Vergi Reformu adı altında yapılan vergi düzenlemeleri ise toplam vergiler içinde dolaysız vergilerin payının azalmasını sağlamıştır. Gelirler ve kurumlar vergisinde yüzde 10 ile 15 arasında bir indirimle gidilmiştir. Buna göre, reformlar, vergi tabanının genişletilmesi ve vergi oranlarının azaltılarak, sayılarının düşürülmesi, kaçakçılığın önlenmesi için denetimlerin artması, piyasanın işleyişine bozan sermaye üzerinden alınan vergilerin azaltılmasını amaçlamıştır (Varcan, 1987;87-135)

Vergi reformunun yapılma gerekçelerinden biri de vergi adaletinin sağlanmasıdır. Fakat dolaylı vergilerin bütçe gelirleri içindeki payının giderek artması ve amaçlandığı gibi vergi tabanının genişletilerek vergi oranlarının düşürülmesinin sağlanamaması, vergi yükünün toplumun bir kesimi açısından artmasına neden olmuştur. Doğrudan vergilerden olan kurumlar ve gelirler vergisinin toplam vergi içindeki payının giderek azalması bu yükü arttırmaktadır. Ayrıca vergiler bütçenin gelir kaynağı olduğu gibi, aynı zamanda ekonominin talep ve arz yönünü de etkilemektedir. Örneğin devlet, talebi arttırmak için net kullanabilir gelirin arttırmasını sağlamak adına vergi oranlarını düşürebilirken, yatırımları teşvik etmek için yatırımlar üzerinden alınan vergileri de azaltabilmektedir. Yine aynı şekilde enflasyonun düşürülmesi için talep kısıtlayıcı önlemler arasında vergi oranlarının yükseltilmesi bulunmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin cari açığın devamlılığını sağlamak adına kısa vadeli yabancı kaynak girişine bağımlı hale gelmesi sonucu finansal sermaye kazançları üzerinden alınan vergiler kaldırılmıştır. Türkiye’de vergi reformları sermayenin kazanımı çerçevesinde şekillenmiştir.

4.3.4. Faiz Oranlarının Serbestleştirilmesi

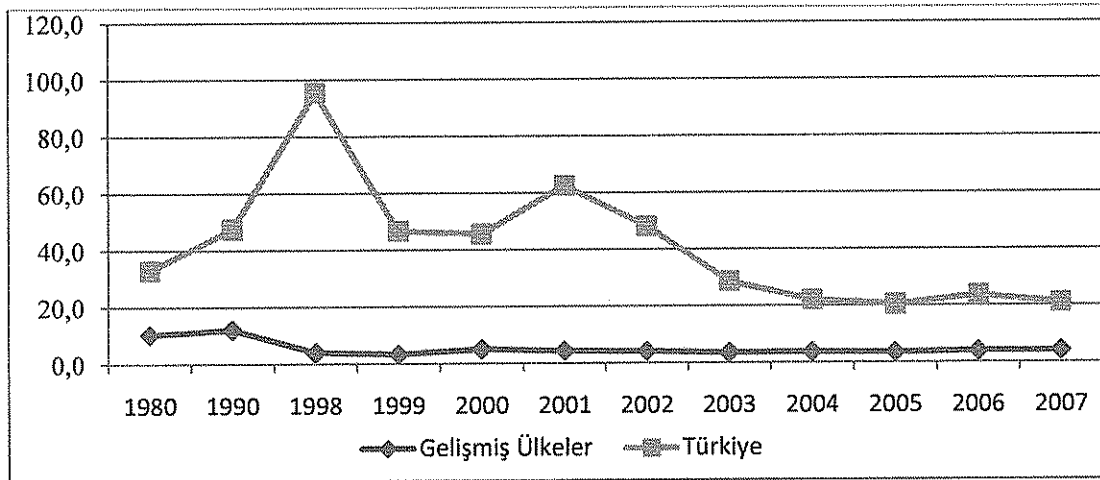
Türkiye’de faiz oranlarının serbestleşmesi finansal serbestleşme sonucu gerçekleşmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi kaynak ihtiyacının karşılanması amacıyla 24 Ocak Kararları ile neoliberal dönüşüm ve piyasa ekonomisine geçilmiştir.

Serbestleşme sürecinin ilk aşamasında döviz kurları ve faiz oranlarının serbest bırakılarak piyasada belirlenmesi sağlanmıştır. Bu şekilde tasarrufların artması ve yatırımlar için gerekli olan kaynağın sağlanması beklenmektedir. Söz konusu dönemde, faiz oranlarının hızla yükselmesi ve bütçe açıklarındaki artışın enflasyona neden olması ile 1983 yılında faiz oranlarının piyasada belirlenmesinden vazgeçilerek merkez bankasının denetiminde, taban faiz oranı belirlenerek kontrolünün sağlanmasına geçilmiştir. Dolayısıyla faiz oranları ekonomide dengeyi sağlayacak politika aracı olarak kullanılmıştır.

1989 yılında finansal serbestleşme ile yurt içi ve yurt dışı tasarrufların mali sisteme akması ve böylece kredi hacminin genişlemesi, sermayenin maliyetinin düşmesi amaçlanmıştır. Sermaye maliyetinin azalmasının yatırımlara yansiyarak büyümeyi yükselteceği öngörülmüştür. Ancak beklenilenin aksine, yüksek faizler yurtiçi tasarrufları arttıramadığı gibi, yurtiçi tasarruflar yerine yurt dışı tasarrufların ikamesine yol açmıştır ve bu da dış kaynak bağımlılığına neden olmuştur. Yatırımlar açısından bakıldığında ise, üretken ve istihdam artışını sağlayacak yatırım alanları yerine, faiz getirisi elde etmeye dönük mali araçlara yatırımlarda bir artış gözlenmiştir.

Dolayısıyla bu süreç Türkiye açısından kronik hale gelen bir cari açık sorunu ve dış kaynak bağımlılığı yaratmıştır.

Şekil 9: Türkiye ve Gelişmiş Ülkeler Faiz Oranları Karşılaştırılması (Mevduat Faiz Oranları, Dönem Ortalaması)

Kaynak: DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Türkiye’de faiz oranları gelişmiş ülkelerin faiz oranlarının üzerindedir. Bu durum finansal serbestleşmeyle birlikte, kısa vadeli yabancı sermaye girişinin artmasına neden olmuştur. Yurt dışında düşük faizle borçlanarak, ülke içinde yüksek faiz oranlarından yararlanılarak kazanç sağlanmaktadır.

4.3.5. Serbest Döviz Kuru

Neoliberal politikaların öngördüğü döviz kurlarının serbestleştirilmesi, yerli paranın yabancı para cinsinden değerinin piyasada belirlenmesini amaçlamaktadır. Dalgalı kur olarak da adlandırılan bu sistem, ülke ekonomilerinin küresel piyasalardaki dengesizliklere daha kolay uyum sağlayacağı görüşüne dayanmaktadır.

1980 yılına kadar Türkiye sabit kur rejimi uygulamış, ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi için zaman zaman devalüasyonu bir politika aracı olarak uygulamıştır. Neoliberal yeniden yapılanmaya geçişi sağlayan 24 Ocak Kararları ve onu izleyen süreçte döviz bulundurmamak suç olmaktan çıkarılmış, bankalarda döviz tevdiat hesapları açtırma olanakları tanınmış, bankaların döviz mevduatlarını bankacılık işlemleri çerçevesinde kullanmaları serbest bırakılmıştır. Dolayısıyla ekonomik işlemlerde döviz kullanımı olanaklı hale gelmiştir.

1989 yılından sonra sermaye hareketleri serbest bırakılmış ve döviz piyasası kurulmuştur. Böylelikle döviz kurları ve faiz oranlarının piyasa unsurlarına göre belirlenmesi sağlanmıştır. Ancak 1993 yılına gelindiğinde, ekonomideki yerli para yerine yabancı para kullanımının artmasıyla (para ikamesi) yabancı paraya olan talep de artmış ve kurlardaki dalgalanmalar devalüasyonla sonuçlanmıştır. Merkez bankasının kurlara müdahale etmesi büyük döviz rezervi kaybetmesine neden olmuştur.

1999 yılında IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması gereği döviz kuru bir sepete bağlanarak günlük olarak belirlenmiştir. Sabit kurların güvencesiyle bankaların döviz cinsi borçlarının artması ve kurlar üzerinde spekülasyonlar 2001 krizini beraberinde getirmiştir. 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile ayarlanabilir sabit kuru rejimden dalgalı kur rejime geçilmiştir. Bugün gelinen

noktada dalgalı kur rejiminin yüksek faiz-düşük kur sarmalına dönüşmesi, ekonomide yüksek cari açıkla birlikte yapısal birçok soruna neden olmuştur.

4.3.6. Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Dış Ticaret Dengesi

Türkiye’de 1980 öncesi dönemde ithal edilen malların yurt içinde üretilmesini teşvik eden bir rejim uygulanmış, 1980 sonrasında ise ihracata dayalı büyüme rejimine geçilerek dışa yönelik sermaye birikim rejimi benimsenmiştir. Dolayısıyla 24 Ocak Kararlarıyla yapısal uyum politikaları sonucu mal ve hizmet ticaretinin serbestleşmesi amaçlanmıştır.

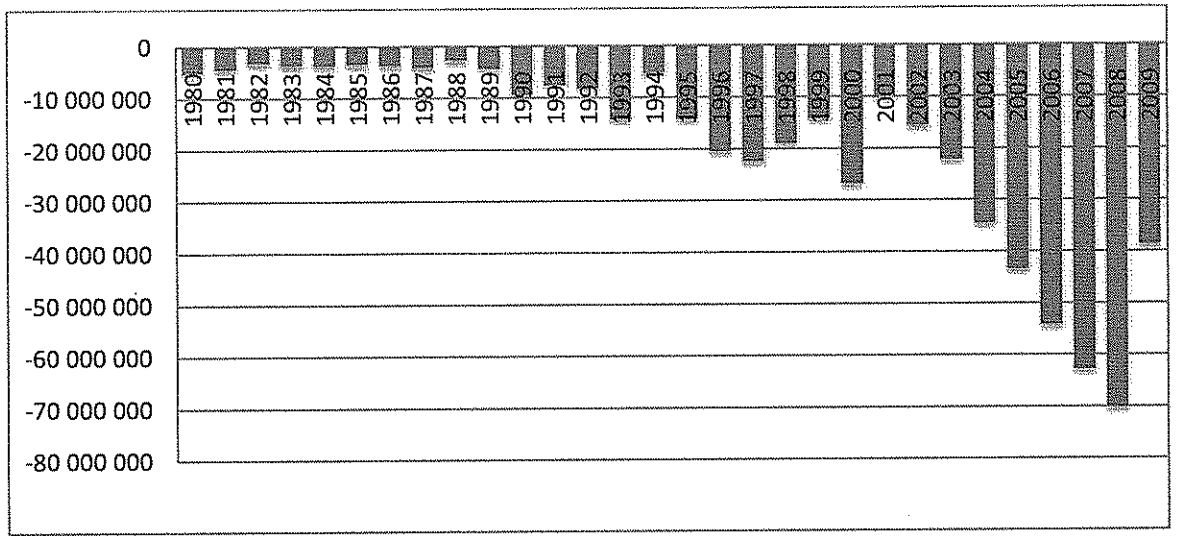
Dış ticaretin serbestleşmesi ithalat ve ihracat üzerindeki kısıtlayıcı politikaların kaldırılmasını içermekte ve dış ticaretin yapısında değişmelere neden olmaktadır. Neoliberalere göre dış ticaretin serbestleşmesi sonucu ithal ürünlerin ulusal pazara girerek rekabet baskısı sağlaması, yerli üretimin gelişmesine katkı sağlamakta, ihracatın özendirilerek yerli malların uluslararası düzeyde rekabet edebilirliğini teşvik etmektedir. Diğer önemli etkisi ise geleneksel sanayi stratejilerinden uzaklaşılması olarak belirlenmiştir.

Neoliberal dönüşümle birlikte dış ticaretin yapısal değişimi ülke içinde krize zemin hazırlayan istikrarsız yapıya neden olmuştur. Bu açıdan dış ticaretin serbestleşmesi kriz oluşumunda etkili olmaktadır. Üretim yapısının ithal girdilere dayanması yerli üretimi azaltmış, ithalatı arttırmıştır. Sanayileşme stratejisi ise maliyet avantajı sağlayan düşük teknoloji emek yoğun sanayilere yoğunlaşma şeklinde olmuştur.

Türkiye’de dış ticaretin serbestleşmesi süreci tek başına değerlendirilmemektedir. Döviz kurlarında serbestleşmeyle faiz oranlarının serbestleşmesi dış ticaret dengesi üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. İhracatın artırılabilmesi için ulusal paranın döviz cinsinden değerinin düşük tutulması sık uygulanan politikalardan olmuştur. Fakat neoliberal dönüşüm ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile yukarıda incelediğimiz üzere faiz oranlarının diğer ülkelere göre yüksek olması portföy yatırımlarını arttırmıştır. Sıcak para olarak adlandırılan ve uluslararası akışkanlığı yüksek finansal sermaye girişlerindeki artış döviz kurlarını aşağı çekerek ithalatı ucuz hale getirmiştir. Sonuçta dış ticaret

denge içinde kronik hale gelen açıklar, ödemeler dengesinde önemli bir sorun oluşturmuştur. İthalattaki artış ve yatırım mallarında ithalata olan bağımlılık, yabancı para ihtiyacını arttırmaktadır. Yabancı sermaye girişini sağlamak amacıyla makro ekonomik göstergelerde istikrar önem kazanmaktadır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde sermaye hareketlerin serbestleşmesi, artan kısa vadeli yabancı yatırım girişiyle faiz oranlarında ve döviz kurlarında istikrarsızlığın artmasına neden olmaktadır.

Şekil 10: Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

1980 sonrasında neoliberal küreselleşme dönemiyle dış ticaret dengesi sürekli artan oranda açık vermektedir. Dış ticaret dengesindeki açık, artan tüketimin ithalatla karşılanmasının sonucu olmaktadır. Döviz kurlarının ve faiz oranlarının piyasa güçleri tarafından belirlenmesinin, sermaye hareketlerinde ve mal ve hizmet ticaretinde önemli etkileri olmuştur. Faiz oranlarının diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre yüksek olması kısa vadeli, finansal sermaye girişlerini arttırmış ayrıca döviz kurlarını düşürerek ithalatı ucuzlatmış ve dış açıkları arttırmıştır. Ayrıca gelişmekte olan (geç kapitalistleşen) ülkelerin erken kapitalistleşmiş ülkelere göre yerli sanayilerinde rekabet avantajı sağlayacak gelişimi gösterememesi, emeğe dayalı maliyet avantajı sağlayacak olan sektörlerle yönelmesine yol açmıştır. Bu durum gelişmekte olan ülkelere ihracat artışlarının emek yoğun üretimi içeren sektörlerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Buna ek olarak ara malı ve hammadde ihtiyacının

ucuz ithalatla karşılanması ve ucuz emek maliyetiyle üretim sürecine girmesi daha çok montaj sanayine dayalı ihracat yapısını geliştirmiştir.

Dış ticaret açığının yanında ekonomik eğilimlerdeki değişimin göstergesi olarak cari açık verileri kullanılmaktadır. Cari açık basitçe, ülkenin döviz gelir ve giderlerini göstererek, açık vermesi durumunda giderlerin yani ithalatın fazla olduğu anlamına gelmektedir. Esnek döviz kuru sisteminin uygulandığı ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide kısa vadeli yabancı sermaye girişleri, özelleştirmeler ve doğrudan yabancı yatırımlarla sağlanan cari açığın finansmanı, aynı zamanda döviz kuru değerlenmesiyle dış ticaret açığına neden olan ithalatı arttırmaktadır. İç tasarrufların yetersiz kaldığı bir durumda dışa bağımlı kaynak kullanımı cari açığı ve dış ticaret açığını kronik hale getirmektedir.

Türkiye'nin ihracata bileşiminde yıllar itibarıyla tarımın payı giderek azalırken sanayinin payı giderek artmaktadır. Türkiye'nin ihracat bileşimine bakıldığında 1965 yılında tarımın payının yüzde 76, sanayinin payının yüzde 20 olduğu görülmektedir. 1980 yılında ise ihracat bileşiminde tarımın payı yüzde 56, sanayinin payı yüzde 37 olurken 2007 yılı rakamlarına göre bu oranlar tarımda yüzde 3,2, sanayide yüzde 94 olmuştur. Sanayi ihracatındaki artışa karşın ithalat bileşimine bakıldığında yatırım malı ithalatı giderek düşerek 1965'te yüzde 42 iken 2007 yılında yüzde 16 olmuş, hammadde ithalatının oranı 1965'te yüzde 53 iken 2007 yılında yüzde 73 olmuştur.

Artan sanayi ihracatı artan hammadde ithalatına neden olmaktadır. Bu oranlar birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'de sanayiye yönelik ihracat gelişiminin yatırım malı ve hammadde ithalatını arttırdığı görülmektedir. Bu gelişme aynı zamanda montaj sanayine dayalı üretimin göstergesi olmaktadır.

4.3.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Serbestleşmesi

Türkiye'de yabancı yatırımların serbestleşmesi ilk olarak 1950 yılında yapılan yasal düzenlemeler ile sağlanmıştır. Ancak bu düzenlemelere ek olarak 1954 yılında çıkarılan yabancı sermaye teşvik yasası yeteri kadar etkili olamamıştır. Bürokratik engeller, ekonomik istikrarsızlık ve yetişmiş işgücü eksikliği sonucu

yabancı yatırımlar düşük düzeyde kalmıştır. 1980 sonrası yabancı yatırımları teşvik için yapılan yasal düzenlemelerde bürokratik engellerin azaltılması ve gerçekçi kur uygulamasına geçilmesi sağlanmıştır. Ancak Türkiye’de bugün gelinen noktada yabancı yatırım girişleri diğer gelişmekte olan ülkelere göre düşük kalmıştır. Türkiye’nin yabancı yatırımları çekme konusundaki başarısızlığı, esas itibariyle, geçmişte var olan politik ve makro ekonomik istikrarsızlığa, aşırı bürokrasi ve idari engellere ve Türkiye’nin tarihsel nedenlerden kaynaklanan yabancı yatırımları çekme konusundaki isteksizliğine bağlanabilir (Erdikler, 2004; 66).

Türkiye’de yabancı yatırımları arttırmak amacıyla, 2000 yılından sonra yatırım ortamını iyileştirmeye dönük politikaların uygulanmaya konulmuştur. Özellikle yeni üretim kapasitesi yaratmaya dönük yatırımların yetersizliği yapılan yasal düzenlemeler ile giderilmeye çalışılmıştır. Fakat bugün özelleştirmeler aracılığıyla kârlı kamu kuruluşlarının satılması, yabancı yatırımlar girişlerinin, sabit sermaye stokunda artış sağlamadan mevcut kurumların el değiştirmesi şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım girişlerini arttırmak amacıyla 11 Aralık 2001 tarihinde Yatırım Ortamını İyileştirme Programı oluşturularak Bakanlık çerçevesinde kurulan koordinasyon kurulu ile gerekli yapısal düzenlemeler yapılmıştır. Koordinasyon kurulu, yatırım ortamını doğrudan ilgilendiren istihdam, doğrudan yabancı yatırım mevzuatı, şirket kuruluşu ve devamlılığı sağlayan konularda farklı teknik komitelerden oluşarak, her komite farklı eylem planları hazırlamıştır. Buna göre doğrudan yabancı yatırım girişlerinin sağlanması için yabancı şirketlerin kuruluş işlemleri ve tasfiyesi sürecinin basitleştirilmesi ve kamu ihale kanunda yapılacak değişikliklerle ihalelere ve özelleştirmelere katılımların kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Ayrıca yatırımların özendirilmesi açısından yatırım ortamının iyileştirilmesi için makro ekonomik istikrarın sağlanması, sosyal güvenlik reformunun hayata geçirilmesi, iş ortamının iyileştirilmesi, istihdam üzerindeki yükün hafifletilmesi, aktif işgücü politikalarının geliştirilmesi, eğitim sisteminin işgücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesi, ekonomide kayıt dışılığın azaltılması, finansal sistemin aracılık fonksiyonunun daha da geliştirilmesi, finansal sektörde çeşitlilik ve derinliğin artırılması, kamu bankalarının özelleştirilmesi, enerji sektöründe özelleştirme ve serbestleştirme sürecinin süratle tamamlanması ve arz

güvenliğini temin edecek düzenlemelerin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde yatırımların özendirilmesi için emek piyasasının serbestleştirilmesi, finansal piyasalara ilginin artırılması ve özelleştirmelerin hızla devam etmesi temel politikalar olmuştur.

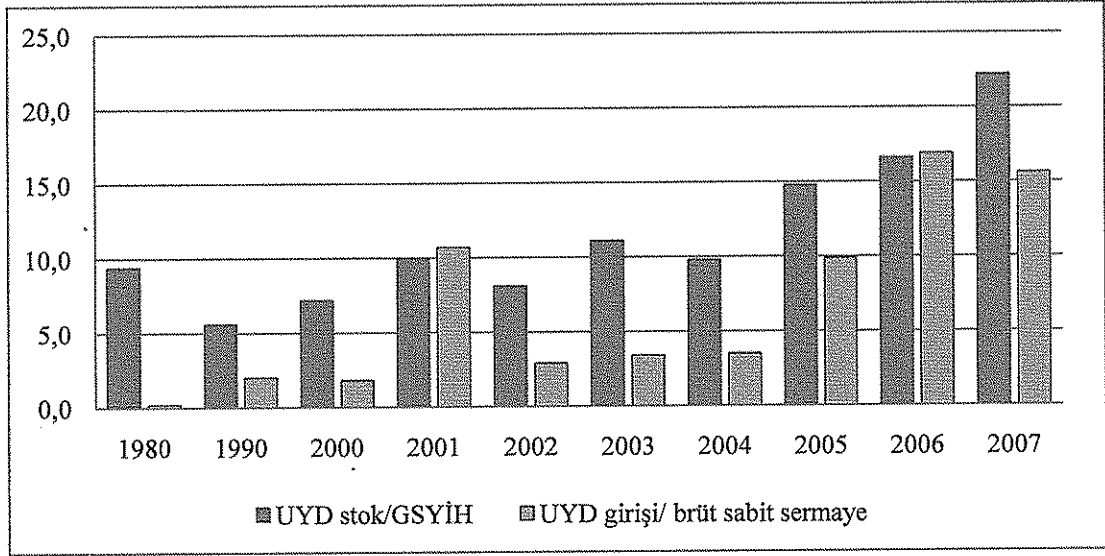
Ancak bu politikaların yatırımları artırma konusundaki başarısı tartışmaya açık bir konudur. Özelleştirmeler mevcut yatırımların el değiştirmesidir. Yatırım artışı sağlayacak etkili bir politika aracı olmaktan uzaktır. Finansal piyasaların iyileştirilmesi kısa vadeli spekülatif yatırım girişlerini arttırıcı etki yapmaktadır. Son olarak görüldüğü üzere, yatırım artışını sağlayacak politikaların temelini emek piyasası üzerinde reformlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de neoliberal dönüşüm emeğin kazanımlarını giderek azaltmaktadır.

Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların girişi için devletin üstlendiği rol önemli olmaktadır. Yasal düzenlemelerle yabancı yatırımı teşvik edecek uygun ortamın hazırlanması sağlanmıştır.

1980 sonrasında Türkiye’de yabancı doğrudan yatırım girişleri artmıştır. Doğrudan yatırım girişlerinin 1970 yılındaki ortalama değeri 0,1 milyar dolar, 1980 yılı ortalama değeri 0,2 milyar dolar olmuştur. 2007 yılında doğrudan yatırım girişleri 22 milyar dolar olurken, uluslararası alanda yaptığı yatırım 2,1 milyar dolar olmuştur.

Türkiye’nin uluslararası doğrudan yatırım stokunun GSYİH’ya oranı ve toplam sabit sermaye stokundaki payının 1980 sonrası gelişimi grafikte gösterilmiştir. Uluslararası doğrudan yabancı sermaye stokundaki artış 1990’lı yıllarda hız kazanarak 2001 yılında krizde etkisiyle sermayenin değersizleşmesi sonucu satın almalar ve birleşmelerle yüzde 10 seviyesine yükselmiştir. 2007 yılına gelindiğinde kriz sonrası artan yükselme eğilimi özelleştirilmelerin etkisiyle yabancılara satılan kamu kuruluşlarından dolayı yüzde 22’yi geçmiştir.

Şekil 11: Uluslararası Yabancı Doğrudan Yatırımların GSYİH Oranı

Kaynak: UNCTAD, Trade and Development Report 2008

1980 dönemine göre 1990 ve 2000 yıllarında yabancı doğrudan yatırımların mevcut sabit sermaye stokuna oranındaki artış küreselleşmenin sonucudur. 2008 ve 2009 Mayıs ayı rakamlarına göre uluslararası yabancı yatırımların GSYİH oranı yüzde 18 ve yüzde 14,1 olarak hesaplanmıştır. 2002 yılından sonra doğrudan yabancı sermaye girişlerinde yıllar itibariyle artış gerçekleşmiştir. Görülen artışlarda özelleştirmenin etkisi büyüktür. 2000 yılından sonra artan özelleştirmelerin çoğu yabancı yatırımcılara satışlar şeklinde gerçekleşmiştir.

Tablo 15: Türkiye’de Yabancı Sermayenin Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Sektörler	1980- 2000	2000- 2008
Hizmetler	43,13	79,08
İmalat sanayi	54,41	17,89
Madencilik	0,94	1,23
Tarım	1,52	0,12

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Sektörlere göre yabancı doğrudan yatırımın gelişimi incelendiğinde 2000 yılından sonra hizmetler sektörünün payı yüzde 80 kadar çıkarken, imalat sanayi yatırımlarının payı yüzde 17 ve tarımın payı ise yüzde 0,12 ile çok düşük bir düzeyde kalmıştır. Bu oran 1980- 2000 arası dönemde hizmetler sektöründe yüzde 43, imalat sanayinde yüzde 54 olmuştur. 2000 sonrası gelişimde imalat sanayinin payının yüzde 65 oranında bir düşüşle yüzde 18 olduğu görülmüştür. 2000-2008 arası dönemde hizmetler sektöründeki yabancı yatırım oranı yüzde 50'ye yakın bir artışla yüzde 80 olmuştur. Hizmetler sektöründeki artışta 2000 sonrası finansal kuruluşların ve bankaların kapitalist dönüşümün sonucu sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi eğilimi ile yabancı ortaklık, birleşmeler ve devirlere gidilmesi etkili olmuştur. Ayrıca haberleşme alanında yaşanan özelleştirmelerin yabancı yatırım artışında etkisi büyük olmuştur. Hazine Müsteşarlığı verilerine göre 2005 ve 2006 yılında hizmetlere yapılan uluslararası doğrudan yatırımında haberleşme ve finansın oranı sırasıyla yüzde 95 ve yüzde 97'dir (Hazine Müsteşarlığı verilerinden alınmıştır).

4.3.8. Özelleştirme

Türkiye'de 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra yabancı kuruluşların elinde olan ticari ve sanayi faaliyetlerin, yerli kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmesi amacıyla kamu iktisadi teşebbüsleri kurulmaya başlanmıştır. 1923-1950 arası kurulan kamu teşebbüsleri, kalkınma ve sanayileşme amacını taşımıştır. Özel sektörün riskli bulunduğu alanlarda devletin yatırımları gerçekleştirerek temel sanayilerin gelişimi amaçlanmıştır. 1960-1980 arası dönemde ise içe dönük sermaye birikim rejimiyle iç pazara yönelik üretim yapılmıştır. Söz konusu dönem yine devletin etkin olarak üretim faaliyetlerine katıldığı ve kalkınma planlarının oluşturulduğu bir dönem olmuştur.

1980 sonrası dönem ise 24 Ocak Kararlarının etkisi ve artan neoliberal küreselleşme uygulamalarıyla özelleştirme, eksik rekabet ve verimli kaynak tahsisi konusunda uygulatılan politikalarının ağırlık kazandığı bir dönemdir. Özelleştirmeler, neoliberal dönüşümün piyasa ekonomisine geçişi sağlayan önemli politikalarından olmuştur. Dünyada piyasalaştırma sürecinde özelleştirmeler üç

şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi; doğrudan özelleştirme olarak tanımlanan kamunun mal ve hizmet üretimini kısmen ya da tamamen özel sektöre devretmesi, ikincisi; kamunun faaliyet gösterdiği alanlardan çekilerek kalan boşluğun özel sektör tarafından doldurulması yani dolaylı özelleştirme ve son olarak; ücretsiz olan kamu hizmetlerinin paralı hale getirilmesi ile yapılan içeriden özelleştirme şeklinde gerçekleşmektedir. Türkiye’de doğrudan özelleştirmelere örnek olarak TEKEK, PETKİM, TÜPRAŞ, TELEKOM’un özelleştirilmesi, dolaylı özelleştirmelerde SEKA’nın özelleştirilmesi, Toprak Mahsulleri Ofisi ve TİGEM gibi kurumların işlevsiz hale getirilmesi, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinde özel sektörün teşvik edilmesi ve içeriden özelleştirmelere de kamunun eğitim ve sağlık hizmetlerinin belli aşamaların paralı hale getirilmesi örnek olarak gösterilebilmektedir (Bakır, 2009).

Türkiye’de özelleştirmeler ilk olarak piyasa ekonomisine geçişin gerektirdiği devletin ekonomideki rolünün küçültülmesi amacını taşımıştır. 1994 yılında düzenlenen kanunla özelleştirmelerin amacı KİT’lerin zarar ettiği gerekçesinden hareketle, kamu yararını korumak, verimlilik artışı sağlamak ve kamu giderlerinin azaltılması olarak belirlenmiştir. Fakat bugün özelleştirmelerin giderek kamunun borçlanma gereğini azaltan bütçeye gelir sağlayan yönü ağır basmıştır.

Tablo 16: 1986 - 2009 Dönemi Gerçekleşen Özelleştirme İşlemleri

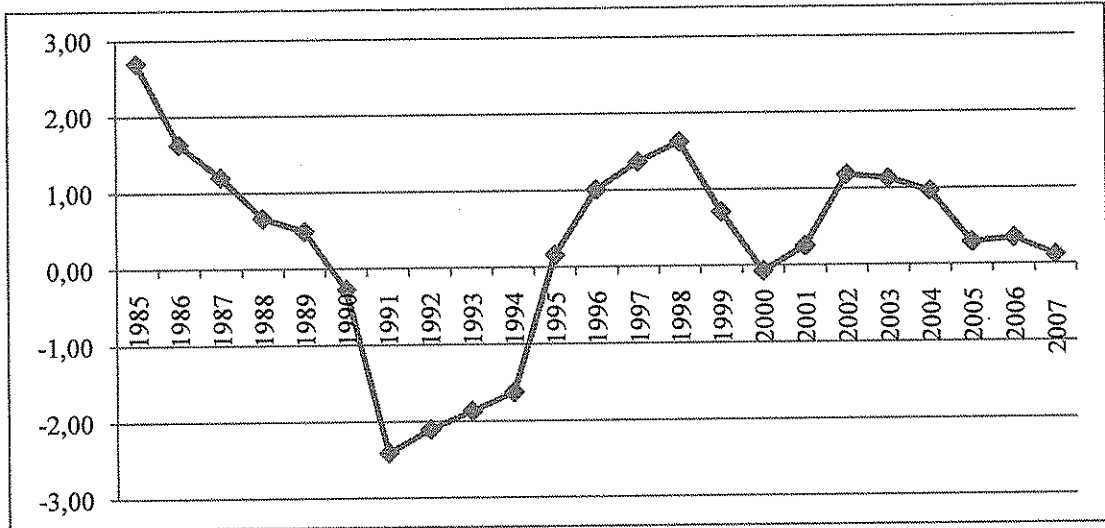
ÖZELLEŞTİRME YÖNTEMİ	1986-2007	2008	2009	TOPLAM
Blok Satış	18.159.166.639	2.040.000.000	0	20.199.166.639
Tesis/Varlık Satış	4.821.223.576	2.256.200.287	1.829.426.707	8.906.850.570
Halka Arz	5.180.202.610	1.911.000.000	0	7.091.202.610
İMKB’de Satış	1.261.053.768	0	0	1.261.053.768
Yarım Kalmış Tesis Satış	4.368.792	0	0	4.368.792
Bedelli Devirler	615.730.069	89.923.687	2.727.042	708.380.798
TOPLAM	30.041.745.454	6.297.123.974	1.832.153.749	38.171.023.177

Kaynak: Özelleştirme İdaresi

Özelleştirmelerden 1986-2009 döneminde elde edilen gelirler 38 milyar dolar tutarındadır. Bu dönemde iki yüz kamu kuruluşu özelleştirilmiştir. Özellikle 2000 yılından sonra özelleştirmeler kamu borçlanma gereksinimlerini azaltmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Özelleştirmenin bir diğer amacı sermayenin tabana yayılması olmasına rağmen özelleştirme yöntemi bakımından varlıkların yüzde 53'ü blok satış ile gerçekleşmiştir. Tesis ve varlıkların satışı eklendiğinde bu oran yüzde 76 olmuştur. Halka arz yoluyla satış yüzde 19 olarak gerçekleşmiş, IMKB aracılığıyla yapılan satışlar ise yüzde oranında kalmıştır.

Türkiye'de KİT'lerin ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşların dönem kâr ve zararlarının GSMH'ya oranına bakıldığında 1985'ten 1990'lara kadar kârlı olan kuruluşların GSMH'ya oranının, 1990-1995 arası zararlar nedeniyle eksilere düştüğü görülmektedir. 1995 sonrası artan kârlılık dalgalı bir görünüm izlemesine karşın devam etmiştir. Özellikle 1994 yılında çıkarılan yasa ile özelleştirmenin amacının kamu giderlerinin azaltılması olarak belirlenmesinde zarar eden kuruluşların etkili olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 12: KİT'lerin ve Özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşların Dönem Kâr-Zararlarının GSMH'ya Oranı

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerinden hazırlanmıştır.

2000 yılından sonra Türkiye'de artan özelleştirmeler bütçe finansmanında etkili olmuştur. Özelleştirme kapsamındaki kuruluşların ve KİT'lerin kârlılık oranlarına bakıldığında birçok kuruluşun neredeyse yıllık kârlılığına yakın bir fiyatla

özelleştirildiği görülmektedir. Özelleştirmenin amacı kârlılığı ve verimliliği düşük kuruluşların özel sektör mülkiyetine devredilmesi olarak belirlenmiş fakat amaçla gerçekleşen sonuç farklı olmuştur. 2000 yılından sonra kârlılığı yüksek kuruluşlar özelleştirilerek kamu gelir kaybına uğratılmıştır.

2001 yılında özelleştirilen kamu kuruluşlarının kârı 613 bin YTL olurken bu rakam 2002’ de 4.145.418 TL, 2003’te 5.158.464 TL, 2004’te 5.400.223 TL, 2005’te 1.900.248 TL, 2006’da 2.615.372 TL, 2007’de 1.033.862 TL olmuştur (Özelleştirme İdaresi, 2009). Görüldüğü gibi kâr getiren kamu kuruluşları etkin çalışmadığı varsayımıyla özel sektöre devredilmiştir. Kamu uğradığı gelir kaybıyla vergi artışlarına ve borçlanmaya yönelmiştir. Ayrıca özelleştirme sonrası kurumlar faaliyet alanlarının dışında kullanılmış ya da üretimlerine son vermiştir. Birçok kuruluş özelleştirme sonrası çalışan sayısını ortalama yüzde 30 ile yüzde 80 arasında azaltılmış, ücretler düşürülmüş, iş güvenliği ve sendikal haklarda kayıplar yaşanmıştır.

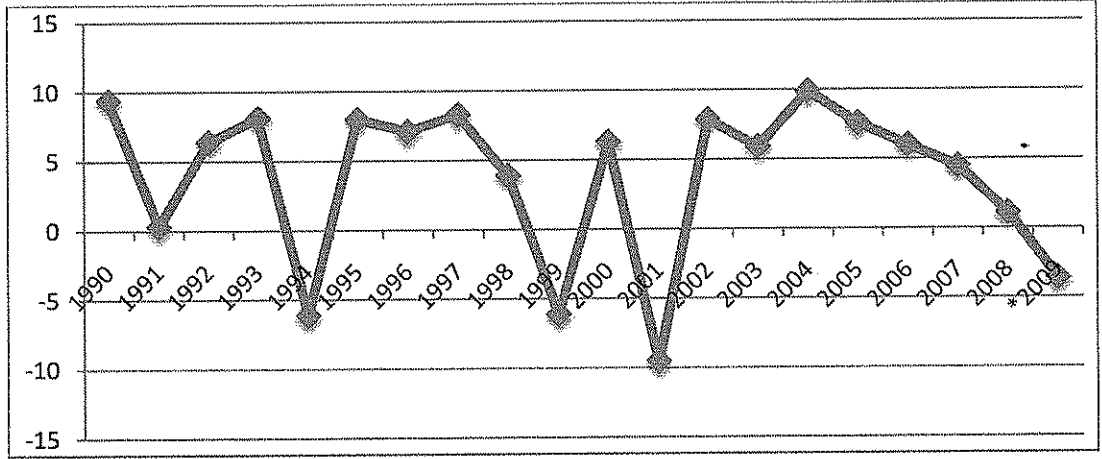
4.3.9. Ekonomik Büyüme

Türkiye ekonomisinde 1960-1980 yıllarını kapsayan içe dönük sermaye birikim rejimi döneminde neoliberal döneme göre daha dengeli bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu dönemde GSMH’daki artış olarak tanımlanan büyüme oranı ortalama yüzde 5 olarak gerçeklemiştir. 1979 yılında Türkiye’nin yaşadığı krizle ekonomide yüzde 0,5 daralma olmuş, ekonomik daralma 1980 yılını da etkileyerek yüzde 2,8’lik bir negatif büyüme yaşanmıştır.

1980 sonrası neoliberal dönüşümle ekonomide büyüme oranları daha istikrarsız bir görünüm izlemektedir. Özellikle kriz dönemlerinde ekonomide büyük daralmalar gerçekleşmiştir. 1980-1989 arasında ortalama büyüme oranı yüzde 4.8 olmuştur. Fakat 1988 ve 1989 yıllarında büyüme oranları büyük düşüş göstererek yüzde 1,2 düzeyinde kalmıştır. Bu durum içe dönük sermaye birikim rejiminin etkisiyle ortaya çıkan kaynak ihtiyacının, neoliberal dönüşümle artmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla üretimin finansmanı sorunu ortaya çıkmıştır. 1989 yılında finansal serbestleşmenin sağlanması ile yurt dışı sermayeye erişimin kolaylaştırılması büyüme oranlarında artışla gerçekleşmiştir. 1990 yılında yüzde 9,4

büyüme yaşanmıştır. Fakat büyümedeki istikrarsız yapı bu dönemden sonra başlamıştır.

Şekil 13: 1990 -2009 Ekonomik Büyüme Oranları

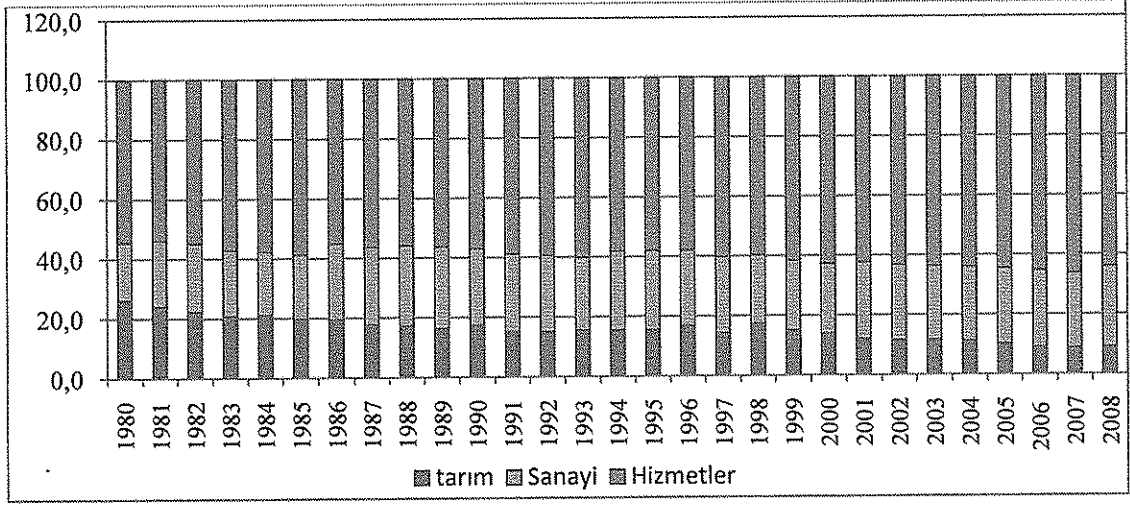
*Beklenen değeri göstermektedir.

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler

1990 sonrasında ekonomik büyümede görülen istikrarsız gelişimle birlikte kriz dönemlerinde büyüme oranlarında büyük düşüşler yaşanmıştır. 1994 ve 1999 yılında yüzde 6,1 daralma yaşanırken 2001 kriziyle daralma yüzde 9,4 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de GSMH’nın sektörlere göre bileşimi incelendiğinde tarım kesiminin payının 1980 sonrası giderek azaldığı, hizmetlerin payının giderek arttığı görülmektedir. Sanayinin payı ortalama yüzde 23 civarında değişirken, yıllar itibariyle hizmetlerin payı yüzde 60’ın üstüne çıkmıştır. Tarım ülkesi olan Türkiye’de tarımın payı yüzde 10’un altına düşmüştür. Bu durum ülke nüfusunun büyük bir bölümünün tarım alanında istihdam edildiği gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde, tarımsal alanda ciddi bir istihdam kaybına neden olduğu görülmektedir. Tarımsal alandan çözülen emek, neoliberal dönemle birlikte kalifiye işgücüne ihtiyaç duyan sanayi ve hizmetler sektöründe kendine yer bulamamaktadır. Dolayısıyla bu aynı zamanda Türkiye’nin istihdam sorununu açıklamaktadır.

Şekil 14: GSMH'nın Sektörel Bileşimi

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Hizmetler sektöründe görülen hızlı artış tarımda görülen hızlı düşüşün tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Tarımın ekonomik büyümedeki azalan rolü istihdam payındaki düşüşle birlikte değerlendirildiğinde anlamlı olmaktadır. Hazine müsteşarlığının verilerine göre 2002 yılında tarımın istihdamdaki payı yüzde 35 iken bu oran 2008 yılında yüzde 23 olmuştur. Aynı şekilde hizmetlerin istihdamdaki payı 2002 yılında yüzde 42 iken 2008’de yüzde 50’ye çıkmıştır. Kalıplaşmış tanımlara göre bu bir kalkınma belirtisi olmakta ve kentleşmenin hızlanarak kırdaki nüfusu çektiği belirtilmektedir. Tarım alanında makineleşmenin artması kırsal kesimde işsizlik oranlarını arttıran başka bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. İşsizlik oranlarındaki artış, düşük olan ücretlerin daha da düşmesine neden olmaktadır.

Tarımda modern tekniklerin kullanılmasıyla toprağın verimliliğindeki artış mülkiyetin yapısına dokunmamakta, genel bir genişleme yaşanmasına rağmen tarım işçilerinin ücretleri ve üründen kendilerine düşen pay aynı kalmaktadır.⁷⁶ Bairoch’a göre üçüncü dünya ülkelerinin ekonomilerindeki güçsüzlüğün başlıca nedeni, bu ülkelerin ortalama tarımsal verimlilik oranı bugün gelişmiş olan ülkelerin sanayi devrimi öncesindeki verim oranının ancak yarısı olmasıdır (Galeano,2005;169).

⁷⁶ Eduardo Galeano’nun Latin Amerika’nın Kesik Damarları adlı kitabında, Amerika’nın keşfinden bugünkü durumuna kadar gelen değişimi incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin benzer kalkınma ve sanayileşme sorunları yaşadığının açık bir göstergesi olan kitapta, Latin Amerika’nın tarımsal alanda yaşadığı sıkıntılar Türkiye için çok benzerdir. Bu benzer durumdan yola çıkarak Latin Amerika üzerinden yapılan açıklamalar Türkiye için alınmıştır.

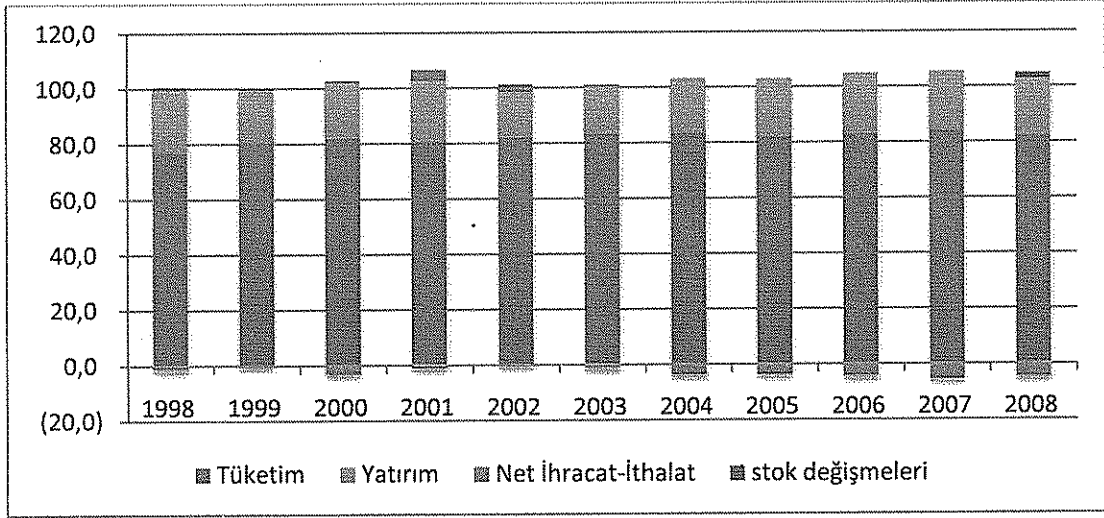
Tarımsal alana verilmesi gereken önemin sanayi sektörüne kayması Türkiye gibi tarım ülkelerinin kapitalist dönüşümden zarar görmesine neden olmuştur. Özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde toprak reformunun gerçekleştirilememesiyle, sanayileşmenin emek ve sermaye arasındaki ayrışma ile şekillen sınıf yapısının benzeri tarımsal alanda tarım işçileri olan köylüler ile toprak sahibi arasında yaşanmaktadır. Ayrıca neoliberal politikaların tarımsal üretimi daraltan tarım reformları GSMH’da tarımın payını giderek azaltmıştır.

GSMH’da tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün payındaki orantısızlık, krizlerin sektörel bazda etkileri ile ekonomik krizin boyutunu belirlemektedir. 1960 ve 1970 yılında GSMH’da tarım kesiminin payının fazla olması tarımda yaşanan ekonomik bunalımın büyüme oranlarını düşürmesine ve ekonomik krizi derinleştirmesine neden olmuştur. GSMH’daki payı yüksek olan sektörün krizden etkilenmesi ya da kriz yaşaması ekonomik krizi şiddetlendirebilmektedir.

Türkiye’de harcamalar yöntemiyle GSMH, büyümenin kaynaklarının talep bileşenlerini göstermektedir. GSYİH’nın talep yönlü kaynaklarına bakıldığında büyümede tüketimin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Mal ve hizmet ihracatının yüzde 1 olan payı ile sabit sermaye yatırımlarının yüzde 26’lık payı tüketim karşısında düşük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Artık değerin gerçekleşmesi için talebin gelişiminde tüketim harcamalarının payı önemli yer tutmaktadır. Tüketim harcamalarında özel kesimin tüketim harcamaları yıllar itibariyle yüzde 60 üzerinde gelişim gösterirken, kamunun tüketim harcamaları yüzde 10 düzeyinde kalmıştır. Sabit sermaye yatırımlarının büyümeye etkisi yüzde 20 olarak gerçekleşirken, stok değişimlerinin ve ihracat ithalatın etkisi yüzde 1 ile önemsiz bir düzeyde kalmıştır. Tüketimin büyümedeki etkisinin bu kadar güçlü olduğu bir yapıda tüketimin düşük kurlardan dolayı artan oranda ithalatla karşılanması, ihracattaki büyümeye karşın net ihracat ve ithalatın etkisini düşük düzeyde bırakmıştır.

Şekil 15: Büyümenin Kaynakları (Cari fiyatlarla GSMH oranı)

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Büyüme için önemli ölçüde etkileyen talep unsuru olarak tüketimin, kriz dönemlerinde azaltılmasını sağlayan daraltıcı IMF politikaları ekonominin daha da kötüye gitmesine neden olacaktır. Harcamalar yöntemine göre GSMH’da tüketim harcamalarının önem taşıdığı grafikte gösterilmiştir.

Kalecki’nin efektif talep açıklamasına göre efektif talebi belirleyen yatırım ve tüketim, bölüşüm payları olarak kârlar ve ücretlere karşılık gelmekte, yatırımdaki değişimler ücret ve kârları değiştirerek bölüşüm paylarını etkilemektedir (Özel, 2004;4). Dolayısıyla GSMH’nın diğer bileşenleri gelir yöntemine göre ücret ve kârların toplamıdır. Tüketim için önemli bir unsur olan ücretlerin ve kârların GSMH’daki payı, neoliberal dönemle birlikte eşitsiz bir bölüşümü göstermektedir. Kapitalistlerin tüketim ve yatırım harcamalarından oluşan kârların payının yüksek olması, ücretlerin payının düşük olmasını göstermektedir. Gelirler yöntemine göre GSMH’da işgücü ödemelerinin payı 1987-2008 ortalaması yüzde 26 olurken, işletme artığının payı yüzde 52 olmuştur. Bu oranlar aynı zamanda gelir dağılımındaki bozulmanın göstergesi olmaktadır.

4.3.10. Emek Piyasası Gelişmeleri

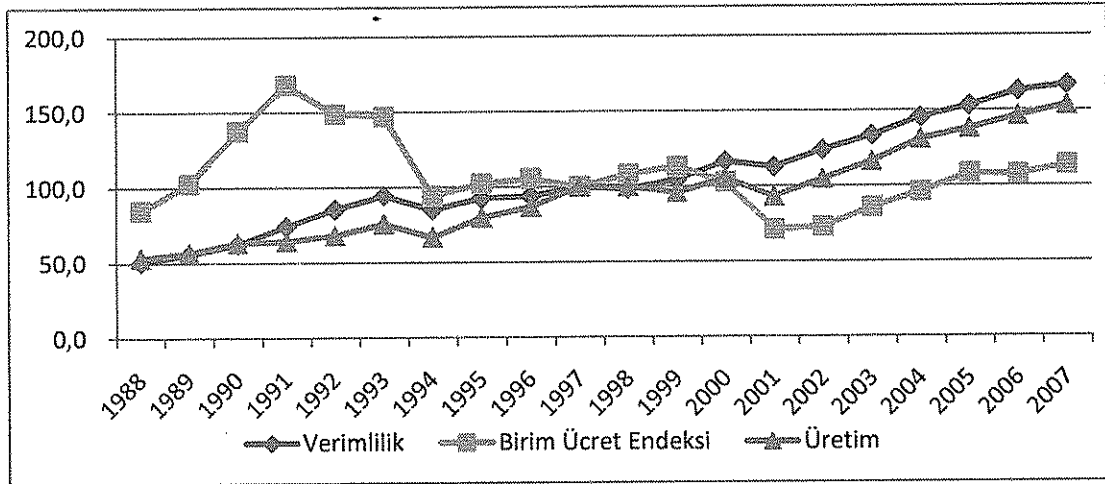
Türkiye’de ücretler üzerinde farklı politikalar uygulamıştır. 1980 sonrası neoliberal yeniden yapılanma ile ücretlerin, uluslararası ticarete ve yatırımların kârlılığında maliyet düşürücü yönüyle ele alınmıştır. Söz konusu dönemde ihracata dayalı büyüme modelinin etkisiyle dış talep önem kazanmıştır. Emek gelirlerinin talep yaratıcı etkisi yerine emek, maliyet düşürücü bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

1980 sonrası verimlilik ve ücretler arasındaki ilişkiye bakıldığında ücretlerin verimlilik artışından daha yavaş arttığı görülmektedir (Şekil 16). 1988 yılından sonra reel ücretler arttırılmış, emeğin talep yaratıcı etkisi dikkate alınmıştır. Buna göre artan ücretlerin talebi artırarak üretimi yükseltmesi sonucu yatırım ve istihdamın artması beklenmektedir. Fakat talepteki artışa fiyat artışlarıyla cevap verilmesi enflasyonda artışa neden olarak reel ücretleri düşürmüştür. Enflasyonla birlikte reel ücretlerdeki düşüşe karşın artan fiyatların etkisiyle sanayi sermayesinin kârlılığı artmıştır. Dolayısıyla kaybeden yine emek olmuştur.

1989 yılında kârlılıkta artışın tetiklediği yatırım artışı için gerekli olan tasarrufların yetersizliği sorunu, 1989 yılındaki düzenlemelerle finansal serbestleşmeyle, yabancı sermaye girişı ile aşılmaya çalışılmıştır. 1990’lı yılların başında enflasyondaki yükselişin önüne geçilememesiyle reel ücretlerdeki düşüş sürerken, verimlilik giderek artmıştır. Fakat artan verimliliğe karşın faiz oranlarındaki yükselişin etkisiyle sermayenin üretimden elde ettiği kâr, finansal piyasalarda elde edebileceği kârdan düşüktür. Bir bakıma paranın alternatif kullanım alanı olarak finansal piyasalarda işlem görmesi ile sağlanacak faiz gelirleri, üretiminden sağlanan kârdan daha yüksek olmaya başlamıştır. Düşen kâr oranları, yatırımların finansal alana yönelmesinin önemli bir nedeni olmuştur. Sermayenin genişleyen yeniden üretiminde, kârların yeniden üretime yatırılmasıyla sermaye kendini sürekli genişletmektedir. Fakat bu dönemde üretimin kârlılığını yitirmesi veya finansal yatırımların daha kârlı hale gelmesi sonucu sermayenin genişleyen yeniden üretimi, finansal sermaye birikimiyle sağlanmıştır. Finansal sermaye birikimi üzerinde faiz oranlarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Daha önce değinildiği üzere geç kapitalistleşen ülkelerde faiz oranlarının yüksek olması kamu açıklarının finansman

ihtiyacının artırması ve tasarruf yetersizliğinin sonucudur. Neoliberal politikalar, finansal serbestleşme sonucu faiz oranlarının yükselmesiyle, yatırımların üretim kesiminden finansal alana kaymasına neden olmuştur. Sonuç olarak, finansal sermaye birikimine yönelme istihdam artışlarını sınırlamıştır.

Şekil 16: İmalat Sanayinde Verimlilik, Ücret ve Üretim Endeksi (1997=100)

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

1988 ve 2007 arasında verimlilik, ücret ve üretim gelişimi grafikte gösterilmiştir. Birim ücretlerin zaman içinde azalan bir eğilim izlemesine karşın verimlilik ve üretim artan bir eğilim göstermektedir. Verimlilik ve üretimdeki artışın ücret düşüşleriyle gerçekleşmesi kapitalist tarafından el konulan artık değerın giderek artmasının bir sonucudur. Süreçlerin işleyişinde var olan eğilim, sistemin daima emek gelirlerinden (ücret) sermaye gelirlerine (kâr) doğru bir kayma (aktarma) yaratması ve bu sayede işlemesi yönündedir (Kuruç, 2006; 32). 1988-1997 arası dönemde ücret artışları verimliliğin üzerinde olmuştur. Diğer taraftan 1994, 1997 ve 2000 kriz dönemlerinde verimlilik ve ücret düzeylerindeki değişimin eşit olduğu görülmektedir. Fakat bu eğilim ve endekslerde görülen eşitlenme ücretlerin düşmesi ile gerçekleşmiştir. Kriz dönemlerinden önce yani 1993 ve 1996, 2000 yıllarında birim ücretler verimlilikten daha fazla düşmüştür. 2000 yılından sonra verimlilik, ücretler ve üretimde artış görülmektedir. Üretimdeki artışın verimlilikteki artıştan kaynaklandığı gözlenebilmektedir. Verimlilikteki artışa karşın ücretler daha düşük oranda artmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde neoliberal politikalar, ücret artışlarının enflasyon oranına göre yapılmasını amaçlamıştır. Bu şekilde talep artışının önüne geçilerek, enflasyonun kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Fakat ücret artışlarının belirlendiği enflasyon oranı beklenen enflasyon oranıdır. Türkiye’de beklenen (hedeflenen) enflasyon oranı, gerçekleşen enflasyon oranından hemen hemen yüzde 50 daha düşüktür. Bu açıdan değerlendirildiğinde enflasyona göre yapılan ücret artışları enflasyon oranlarının beklentilerin üzerinde gerçekleşmesi ile reel gelirden erimeye neden olacak ve gerçek satın alma gücünü düşürecektir. Bugün Türkiye’de, reel gelirdeki satın alma gücü kayıpları banka kredileri ve kredi kartı ile telafi edilerek gelecekte elde edilecek olan gelirin bir kısmı şimdiden harcanmaktadır.⁷⁷ Ayrıca verimlilikteki artış emek başına düşen ürün miktarında artışı göstermektedir. Bu bakımdan üretim miktarındaki artışa karşın talep kaynağı olan emek ücretlerinde aynı oranda bir artış gerçekleşmemesi dünya çapında aşırı üretime neden olacaktır. Fakat aşırı üretim, borçlanmayla sağlanan talep artışıyla gizlenmektedir.

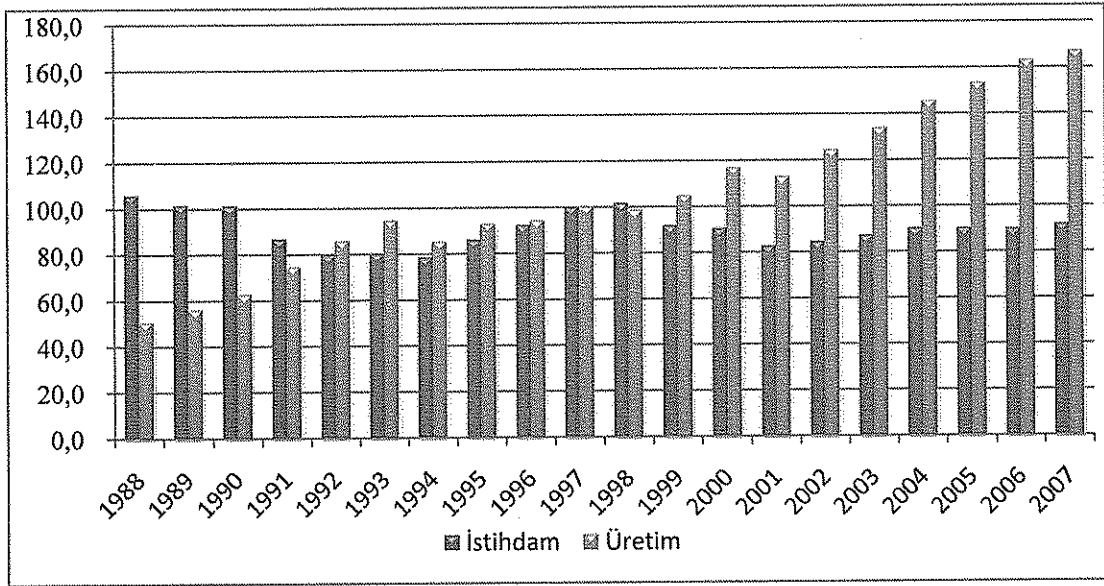
Milli Prodüktivite Merkezi (MPM) için hazırlanan imalat sanayi verimlilik raporunun araştırma sonuçlarında artan verimliliğe karşın istihdamda artış sağlanamamasının nedeni imalat sanayinde sermayenin yoğunlaşması olarak belirtilmiştir. Sermayenin yoğunlaşmasını gösteren sermaye/işgücü (K/L) oranındaki artış, yirmi iki yıllık sürede yüzde 84 olarak gerçekleşmiştir (MPM, 2006; 7).

Sermayenin işgücüne göre oranındaki artış sermaye stokundaki artışın göstergesi olmaktadır. Sermayenin artması iş gücü verimliliğini artırırken istihdamı arttırmamaktadır. Marksist iktisat teorisine göre sermayenin iş gücüne oranla artması yani değişmez sermayenin değişir sermayeye olan oranının artması sermayenin organik bileşiminin yükseldiğini göstermektedir. Yükselen organik bileşim kâr oranlarını düşürmektedir. Kapitalist üretim sisteminde değişmeyen sermaye miktarındaki artış, sermayenin kendini genişletme isteğinden kaynaklanmaktadır. Sabit sermaye stokundaki artış olarak tanımlanan sermaye birikimi ve genişleyen yeniden üretim süreci, kapitalizmde kâr oranlarının düşme eğiliminde olduğunun göstergesidir. Kâr oranlarındaki düşüşün önüne geçilmesi, emek verimliliğindeki artışla gerçekleştirilmekte ve verimlilikteki artış, emek yoğunlaşması (daha az sayıda

⁷⁷ Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre Türkiye’de toplam tüketici kredilerinin miktarı 2009 Temmuz ayına göre yaklaşık 35 milyar liradır.

emeğin daha yoğun çalışması) ve teknolojik yeniliklerle sağlanabilmektedir. Dünya çapında yüksek teknolojilerle emek maliyetinin düşük olduğu bölgelerde yapılan emek yoğun üretim, verimliliği arttırmış, Türkiye’de imalat sanayinde yapılan incelemede görüldüğü gibi verimlilikteki artış, üretimi arttırarak, artık değerin gerçekleşmesi sağlandığı sürece kâr oranlarının düşme eğiliminin önüne geçilmiştir.

Şekil 17: İmalat Sanayi Üretim ve İstihdam Endeksi (1997=100)

Kaynak: DPT verilerinden hazırlanmıştır.

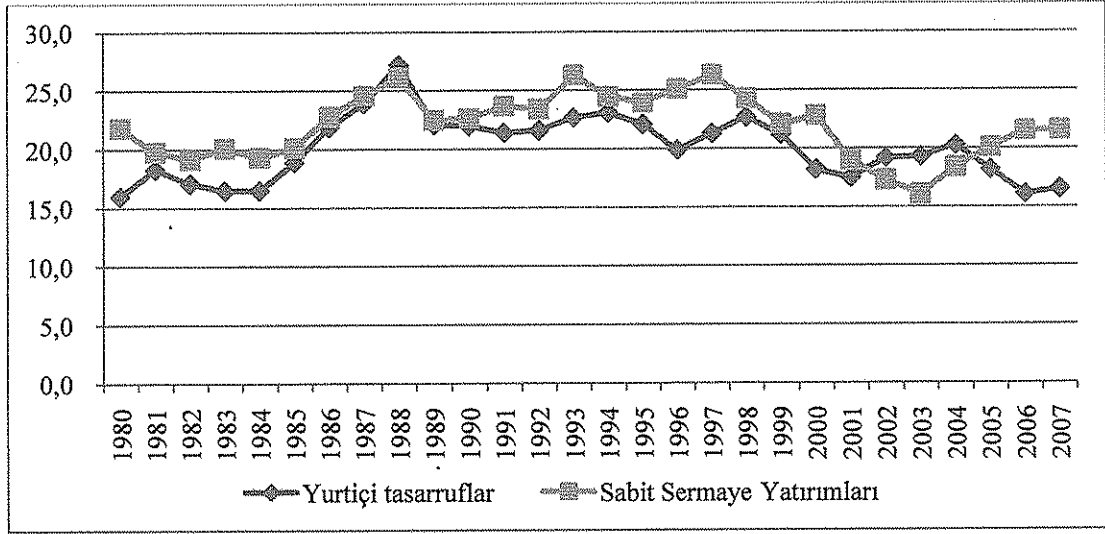
Sonuç olarak neoliberal politikalar sonrası emek piyasasında verimlilikteki artış, üretimi artırırken istihdam üzerinde etkili olamamıştır. 2000 yılından sonra üretim artışı artan şekilde devam etmiştir. Fakat ekonomik büyümeye göre istihdamdaki değişmeler büyümenin istihdam yaratamadığını göstermektedir. Dolayısıyla büyümenin kaynakları ve büyümeyi sağlayan unsurlar üzerinde durulmalıdır. Bugün üretimdeki artışa karşın istihdamın genişlememesi konusunda yapılan açıklamalarda üretimde artan emek yoğunlaşması ve kayıt dışı çalışanlar üzerinde durulmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi verimlilikte artışın kaynağı teknolojik gelişmelerden çok, emeğin çalışma saatlerinin uzatılması ile sağlanmıştır. Dolayısıyla artan üretim, artan çalışma yani artık emek zamanının artması ile karşılanmakta ve istihdam üzerinde bir etkisi olmamaktadır.

4.3.11. Yatırım ve Tasarruf

Türkiye’de 1980 yılına gelindiğinde içe dönük sermaye birikiminin döviz ihtiyacını arttırması sonucu dış kaynak ihtiyacı doğmuştur. Dolayısıyla ithal edilen ara malı ve hammadde için gerekli dövizin karşılanması sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile sağlanmıştır. Türkiye’de tüketim eğiliminin yüksek olması, tasarruf eğilimi düşüklüğüne neden olmaktadır. Bu bakımdan yapılan yatırımlar için gerekli kaynak yurt içi tasarruflardan sağlanamamaktadır. Hem tüketim eğiliminin yüksekliği hem de kurların düşük olması sonucu bu tüketimin ucuz ithalatla karşılanması, döviz gereksinimini de arttırmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde yatırımın ve tüketimin finansmanı borçlanma ve yabancı yatırım girişleriyle dış tasarruflardan sağlanmaktadır.

Türkiye’de tasarruf ve yatırımların GSYİH’ya oranına göre bir değerlendirme yapıldığında sabit sermaye yatırımlarının 1997 yılından sonra giderek azaldığı görülmektedir. 2001 krizinin ardından uygulanan programların düşük kur yüksek faiz politikasını gerekli kılması sonucu portföy yatırımları daha kârlı hale gelmiştir. Dolayısıyla Sanayi sermayesinden (reel sermaye) finansal sermayeye (para sermaye) bir geçiş başlamıştır. Tasarruf oranlarında görülen düşüş 2001 krizinin ardından artmıştır. Genel olarak 1980 sonrası değerlendirmede yurtiçi tasarrufların sabit sermaye yatırımlarının altında kalması bunun finansmanında artan dış kaynak kullanımını gözler önüne sermektedir. Buna ek olarak artan yabancı finansal sermaye girişiyle değer kazanan yerli para yurt dışı döviz cinsi borçlanmayı da arttırmıştır.

Şekil 18: Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH Oranları

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Sabit sermaye yatırımları aynı zamanda sermaye birikimini göstermektedir. Sermaye birikimi artık değerın gerçekleşmesi ile elde edilen sermayenin yeniden üretim sürecine sokulması ile gerçekleşmektedir. Kapitalistin artık değerın gerçekleşmesi ile elde ettiği sermayenin bir kısmı kapitalistin tüketim harcamalarına, bir kısmı yatırım harcamalarına gitmektedir.

Tasarrufsa, gelirin tüketimden arta kalan kısmı olup, hane halkı ve kapitalist tarafından yeniden üretimin finansmanını sağlayarak sermaye birikimini gerçekleştirmektedir. 2001 yılından sonra krizin etkisiyle sabit sermaye yatırımlarında azalma ve tasarruf oranlarında artış gözlenmiştir. Bu durum yatırımlarda azalmayla birlikte değerlendirildiğinde yatırım yapmak yerine tasarrufa gidildiğini göstermektedir. Genel eğilim 90'lı yıllardan itibaren tasarruf oranlarının düşüşünü gösterirken, sabit sermaye yatırımlarında 1997 yılında başlayan düşüş 2003 sonrası artışa dönmüştür. 1997 yılında yaşanan kriz ve arkasından uygulanan 1998 Yakın İzleme Anlaşması yatırımların düşmesinde etkili olmuştur. Uygulanan talebi kısıtlayıcı politikalar ve kamunun faiz dışı denge hedefi ekonomide daralmaya neden olmuştur. Devletin bütçe açığı ile kamu borçlanma gereğindeki artış faiz giderlerinde artışla sonuçlanmıştır. Kamu borçlanma tahvillerine olan talep artmıştır. Bankalar esas faaliyet alanlarından uzaklaşarak üretim ve tüketimin finansmanı yerine kamu finansmanına odaklanmıştır. Bu durumda ekonomide yatırım oranları azalmıştır.

4.3.12. Finansal Sektörün Yapısı

Türkiye için 1980 yılında başlayan küresel ekonomi ile bütünleşme süreci ve devamında IMF tarafından uygulanan neoliberal politikalar içerikli yapısal uyum programları finansal piyasalardan reel ekonomiye yansıyan bir istikrasızlık dalgasını başlatmıştır. 1989 yılında kısa vadeli sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle, kamu harcamalarındaki artışın ve enflasyonun neden olduğu faiz oranlarındaki yüksekliğin yabancı portföy yatırımlarını arttırması ve bu durumun yüksek faiz-düşük kur sarmalı şeklinde politika olarak uygulanması, tüm ekonomiyi sanayileşme politikalarından uzak, tarımsal reformların geri plana itildiği ve kalkınma hedeflerinin rafa kalktığı bir dönüşüme sürüklemiştir.

Neoliberal uygulamalarla finansal piyasaların yapısında değişim gerçekleşmiştir. Finansal piyasaların temel görevi yatırımlar için ekonomiye kaynak sağlamak ve sağlanan kaynakların düşük maliyetle verimli alanlara dağıtımını gerçekleştirmektir. 1980 sonrası neoliberal dönüşümle kurasızlaştırma ve serbestleşmeyle, ulusal ekonomilerin yurt dışı kaynaklara ulaşması amaçlanmış ve bu şekilde tasarruf yetersizliğinin daha düşük maliyetle dış kaynak kullanımıyla giderilmesi sağlanmıştır.

Finansal piyasalarda tasarruflar, iki alana yönelerek ekonomide kaynak kullanımına zemin hazırlamaktadırlar. Buna göre tasarruflar bankacılık sistemine ve sermaye piyasalarına aktarılmaktadır. Daha öncede bahsedildiği üzere gelişmiş ülkelerde sermaye piyasalarının kaynak tahsisindeki rolü yüzde 60, bankacılık sisteminin rolü yüzde 40 düzeyinde iken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran sırasıyla yüzde 10 ve yüzde 90 olmaktadır. Türkiye’de finansal piyasalarda bankacılık sisteminin ağırlığı yüzde 90’dır. Sermaye piyasalarında ise işlem hacmi yüksek olmasına rağmen kısa vadeli fiyat hareketlerinden yararlanmak amacıyla yapılan spekülatif yatırımlar ön plandadır (Özel ve Özgür,2005).

Sermaye piyasalarında işlem yapan yabancı yatırımcı sayısı oldukça yüksektir ve bu oranın yüzde 68 olduğu belirtilmektedir. Sermaye piyasalarının serbestleşmesi ve kuralılaştırılması yabancı tasarruf sahiplerine yeni yatırım alanları açmıştır. Dolayısıyla sermaye piyasalarının istikrarı yabancı yatırım girişlerinin devamlılığına

bağlı olmaktadır. Sermaye piyasalarının derinleşerek tabana yayılması Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorundur.

Ayrıca borsada yabancı yatırımcı oranının yüksekliği hisse senedi sahipliği sonucu kaynak transferine neden olmaktadır. Özellikle yabancı yatırımcılar finansal kurum hisselerine yönelmektedir. 2008 yılında takastaki yabancı payı bazı önemli finansal kurumlarda şu şekilde olmuştur; Halk Bankası yüzde 94, Garanti Bankası yüzde 88, Vakıf Bank yüzde 73, Akbank yüzde 65, İş Bankası yüzde 63, Yapı kredi yüzde 50'dir. Bankaların kârlılıklarındaki artış yabancı tasarruf sahipleri için çekici olmaktadır. Sermaye piyasasında işlem gören bankaların toplam kârları 2007 yılında 8,3 milyar TL olurken bu kar 2008 yılında krizin etkisiyle 7,8 milyar TL'ye gerilemiştir. Ayrıca holding bünyesindeki halka açık şirketlerde yabancı yatırımcı oranı yüzde 50- 60 arası değişmektedir (Altunkaya, 2008;27).

Bankalar 2001 yılından sonra kredi dağılımda tüketici kredilerine ağırlık vermişlerdir. 2001 yılından önce kamu açıklarının iç borçlarla karşılanması yüksek faizli devlet tahvillerine olan ilgiyi arttırmıştır. Böylece bankalar esas faaliyet alanlarından uzaklaşarak üretim ve tüketimin finansmanı yerine bütçe açıklarının finansmanını sağlamıştır.

2001 kriziyle gelen değişimle bankaların sermaye yeterlilik oranlarının artırılması, bankacılık kesimini güçlendirmiştir. Buna karşın sermaye piyasasını derinleştirmek adına önlemler geri planda kalmış, 2006 yılında yabancı yatırımlara uygulanan stopaj vergisinin sıfıra indirilmesi ile kısa vadeli spekülasyon yatırım girişleri teşvik edilmiştir.

Bankalar 2001 krizinin ardından üretimin finansmanından ziyade tüketimin finansmanına yoğunlaşmıştır. Türkiye'de 2000 yılından sonra tüketici kredilerinin gelişimine baktığımızda büyümeye neden olan talep artışının kaynağı görülebilmektedir.

Tablo 17: Banka Kredilerinin Toplam Varlıklara Oranı (%)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
23	26,5	32,4	37,8	43,8	49,1	50,2	48,7

Kaynak: BDDK verilerinden hazırlanmıştır.

Tüketimin finansmanının artan banka kredilerinden sağlanmasıyla, gelecekteki gelirin bir kısmı harcanmış olmaktadır. Üretim açısından kredi, gelecekteki artık değer miktarının arttırılmasını yani artan sömürü oranını ifade etmektedir.

4.3.13. Para Politikası ve Enflasyon Hedeflemesi

Para politikası, merkez bankaları tarafından belirlenen nihai ve ara hedeflere ulaşmasında kullanılan uygulamalar bütünüdür. Merkez bankalarının orta ve uzun vadeli hedefleri belirlenmekte bu hedefler doğrultusunda kısa dönemde etkili olan para politikası araçları kullanılmaktadır. Neoliberal dönüşümle birlikte merkez bankasının orta vadeli nihai hedefi fiyat istikrarı olarak belirlenmiş ve bu hedefe ulaşmak amacıyla para politikası aracı olarak faiz oranları kullanılmıştır.

1989 yılından sonra, finansal serbestleşme süreci ile merkez bankasının rolü önemli bir değişme göstermiş ve fiyat istikrarı ön plana çıkmıştır. 1983 yılından sonra para politikası aracı olarak reeskont faizleri kullanılmış ve reeskont kredileri ile ekonomide likidite sıkışıklığını önlemek amaçlanmıştır. 1989 yılında yapılan düzenleme ile reeskont kredilerinin orta vadeli kredi olarak verilmesi uygulaması durdurulmuş, bankaların likidite ihtiyacını karşılayacak şekilde kısa vadeli olması sağlanmıştır. Bu düzenlemede amaç, merkez bankasına fiyat istikrarına yönelik etkin bir para politikası aracının sağlanması olmuştur. Bunda finansal yatırım girişlerinin teşvik edilmesi için reel getirilerin yüksek tutulması amacı ve finansal girişimcilere güven verilmesi amacı etkili olmuştur. Dolayısıyla merkez bankası fiyat istikrarına odaklanmış, üretim ve işgücü piyasasında ortaya çıkan sorunlarda merkez bankasının sorumluluğu azaltılmıştır.

Fiyat istikrarının sağlanması yabancı yatırım girişlerine bağımlı bir ekonominin önemli hedeflerinden olmuştur. Buna ek olarak merkez bankasının rezerv

oranı da yabancı yatırımcılar açısından güven unsuru yaratmaktadır. Bu bağlamda merkez bankası rezervlerinin gücü, ekonominin kriz dönemlerinde yabancı para çıkışını döviz kurlarında yüksek bir devalüasyona neden olmadan sağlayabileceğini göstermektedir. Fakat yüksek rezervler aynı zamanda ekonomide atıl duran para anlamına gelmektedir.

1990-1997 yılları arasında merkez bankası hazineyi finanse etmiş ve hazine tarafından alınan borçların geri ödenmemesi ekonomide para arzını arttırarak enflasyona neden olmuştur. 1998 yılında merkez bankası enflasyonu kontrol altına almak amacıyla döviz kurları enflasyon oranına göre arttırılmış ve hazinenin sağladığı kaynak üzerine sınırlama getirilmiştir.

2000 yılından sonra gelişmiş birçok ülkede uygulanan enflasyon hedeflemesi rejimi sonra gelişmekte olan ülkelerde de uygulanmaya başlanmıştır. Fakat uygulamanın IMF tarafından belirlenen mali disiplinin sağlanması, işlevsel bir döviz piyasasının olması, enflasyon oranlarının düşük olması ve ülkenin finansal gelişimini tamamlayarak finansal piyasaların derin olması ön koşulları genellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlanamamıştır. Türkiye'nin de bu stratejiye geçişi bu nedenle gecikmiştir.

Türkiye'de 2000 ve 2001 krizlerinin ardından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile 2002 yılından 2006 yılına kadar örtük enflasyon hedefi uygulanmış, 2006 yılından sonra açık enflasyon hedeflemesine geçilerek, piyasa güçlerinin enflasyon beklentisi şekillendirilmeye çalışılmıştır. Dalgalı kur rejimi altında sıkı para politikası uygulanmış ve faiz oranları belirlenen enflasyon düzeyinin sağlanması için politika aracı olarak kullanılmıştır. Amaç toplam talebin azaltılması olmuş ve bu amaca ulaşmak için faiz oranlarının yükseltilerek harcamaların kısılması sağlanmak istenmiştir. Bu programa “düşük kur- yüksek faiz” uygulaması adı verilmiştir. Gelişmekte olan dışa açık ülkeler açısından düşük kur- yüksek faiz uygulaması ödemeler dengesi açıklarına ve düşük kur dolayısıyla döviz cinsi borçlanmayı ucuzlatmasıyla dış borçların artmasına neden olmuştur.

Türkiye'de 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi stratejisine geçilerek, para politikası hedeflenen enflasyonun sağlanması amacıyla kullanılmıştır. Fakat uygulama sonucunda hedeflenen enflasyon ile gerçekleşen enflasyon oranı arasındaki

fark hedeflenen oranın iki katı olmuştur. 2006 yılında hedef yüzde 5, gerçekleşen yüzde 9,6; 2007 yılında hedeflenen yüzde 4 gerçekleşen yüzde 8,4; 2008 yılında hedeflenen yüzde 4, gerçekleşen yüzde 10,6 olmuştur (Badurlar,2009). Merkez bankasının enflasyon hedeflemesine geçerek fiyat istikrarına odaklanması istihdam artışı ve ekonomik büyüme sağlamada etkin kaynakları ve mekanizmaları dikkate almayarak tek amaç çerçevesinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Merkez bankasının hedefleri arasında fiyat istikrarı bulunmasına rağmen diğer hedefleri olan ekonomik büyüme, işsizliğin azaltılması ve gelir dağılımı neoliberal politikalar ile devre dışı bırakılmıştır.

4.3.14. Gelir Dağılımı

Kapitalist sisteme dayalı neoliberal politikalar, temelde piyasa ekonomisinin etkin kaynak dağılımını sağlayacağını ve bu şekilde bölüşüm sorunun ortadan kalkacağını ileri sürmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi neoliberal dönem, devletin ekonomideki görevinin yeniden tanımlandığı bir dönüşüm sürecidir. Bu süreçte piyasa ekonomisinin işlerliği, devletin ekonomideki rolü ve ağırlığına bağlıdır. 1980 sonrası neoliberal dönüşümle birlikte emek ve sermaye arasındaki dengenin giderek bozulduğu ve sermayenin kazanımlarının emek aleyhine arttığı bir dönem başlamıştır.

Neoliberal politikalarla kamu harcamalarının azaltılması amacıyla sosyal harcamaların kısılması, gelir dağılımını fakir kesim aleyhine bozmuştur. Bununla birlikte devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini azaltan özelleştirme politikaları, sermaye gruplarını arasında yaşanan bölüşüm sorununa neden olmuştur. Devletin doğrudan üretim faaliyetinde bulunduğu kuruluşların ucuza, büyük sermaye gruplarına satılması, bu grupların lehine bir bölüşüm sağlamıştır (Görenel, 2005;189-194).

Aynı zamanda vergi politikalarının değişimi sonucu tüketim üzerinden alınan vergileri arttırırken, sermaye ve yüksek gelir grubundan alınan vergiler daha düşük kalması ile dolaylı vergilerin bütçe içindeki payının artmıştır. Bütçe açığını kapatmak üzere getirilen yeni vergi, yükleri, pek çok gelişmekte olan ülkede ihracat malları üreticileri, ithal mal tüketicileri, modern özel sektörlerde büyük firmalarda çalışanlar ve kamu sektöründe çalışan ücret ve maaş geliri elde edenler üzerine getirilmiştir (Görenel, 2005;188)

Buraya kadar yapılan açıklamalar doğrultusunda devletin uyguladığı maliye politikalarının gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla neoliberal dönemle birlikte devletin yeniden dağıtım fonksiyonu, emek aleyhine bozulmuştur. Aynı etki özelleştirmeler aracılığıyla küçük sermaye grupları içinde söz konusudur. Neoliberal dönemle birlikte sadece emek ve sermaye arasında değil, aynı zamanda emek ve sermaye grupları arasında da gelir dağılımı dengesizlikleri yaşanmaktadır. Finansal sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve artan dış kaynak ihtiyacı nedeniyle yükselen faiz oranları sonucu küçük işletmeler kaynak sağlama sorunu yaşamaktadırlar. Fakat büyük sermaye gruplarının dış kaynaklara ulaşma imkanı daha olmaktadır. Bu durum sermaye grupları arasındaki bölüşüm sorunun göstergesidir. Emek grupları arasındaki bölüşüm sorunu kalifiye emek ve kalifiye olmayan emek arasındaki ücret eşitsizliğinin sonucu ortaya çıkmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tarımsal alandaki çözülme ve hizmetler sektörünün GSMH'daki payının artması kalifiye emek ihtiyacını arttırmıştır.

Türkiye'de neoliberal dönemle birlikte gelir dağılımı ücretli kesim aleyhine bozulmuştur. Gelir dağılımındaki bozulmaların göstergesi olarak kullanılan yüzde grupların milli gelirden aldığı pay ve Gini katsayısı, dağılımdaki eşitsizliği açıkça göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere, neoliberal dönüşümle birlikte gelirin yüzde 45'ine nüfusun yüzde 20'si sahipken, gelirin kalan yüzde 55'i nüfusun yüzde 80'i tarafından paylaşılmaktadır.

Tablo 18: Yüzde 20'lik Grupların Gelirden Aldığı Paylar, 2004-2005

Yüzde 20'lik gruplar	Türkiye		Kent		Kır	
	2004	2005	2004	2005	2004	2005
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Birinci yüzde 20	6.0	6.1	6.4	6.4	6.3	6.1
İkinci yüzde 20	10.7	11.1	10.8	11.5	11.2	11.3
Üçüncü yüzde 20	15.2	15.8	15.2	16.0	15.8	15.9
Dördüncü yüzde 20	21.9	22.6	21.4	22.6	22.7	22.6
Beşinci yüzde 20	46.2	44.4	46.1	43.5	43.9	44.2
Gini Katsayısı	0.40	0.38	0.39	0.37	0.37	0.38

Kaynak: TÜİK, 2005 Gelir Dağılımı verilerinden hazırlanmıştır.

Birinci yüzde yirmilik dilim gelirden en az payı alan kesimi göstermektedir. Buna göre en az payı alan yüzde 20'lik kesimin gelirden aldığı pay yüzde 6 olurken, toplam gelirden en fazla payı alan grup olan beşinci yüzde 20'lik dilim, gelirin yüzde 44'üne sahiptir. Bu aynı zamanda gelirin büyük bir bölümünün belli bir kesimin elinde toplandığını göstermektedir. Kırsal kesimde de gelir dağılımı benzer bir görünüm sergilemektedir. Gelirden en az payı alan birinci yüzde yirmilik dilimin gelirden aldığı pay yüzde 6,1 iken, gelirden en fazla payı alan beşinci yüzde yirmilik dilimin payı yüzde 44,2'dir. Kırsal alanda yüzdeler itibariyle incelenen gelir dağılımı eşitsizliği aynı zamanda toprak reformu eksikliğinin sonucu olarak tarımsal gelirin belli ellerde toplandığının ifadesidir.

Sonuç olarak ücretler aleyhine bozulan gelir dağılımı yoksulluğu arttırmaktadır. Bu bağlamda neoliberal küreselleşme iddia edildiği gibi herkes için refahı sağlayamamıştır. Gelir dağılımındaki dengesizlikler, ekonomide yaşanan krizlerin reel kesime yansımalarına neden olarak, krizin şiddetini arttırmaktadır. Ücret düşüklüğü sonucu gelirden düşük pay alanlarının oranının fazla olması kriz sonrası ücretli kesim aleyhine değişen durum gelir dağılımını daha da bozarken krizden etkilerini derinleştirmektedir.

4.4. Türkiye’de Ekonomik Krizler (1994, 1998, 2001 ve 2008 Küresel Kriz)

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan kapitalist dönüşümle mal ve hizmet piyasalarının serbest bırakılması sürecini, 1989 yılında sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi izlemiştir. Bu dönemde IMF yapısal uyum programlarıyla uygulanan neoliberal politikalar 1990 sonrasında yaşanan krizlerin nedeni olarak gösterilmiştir. Önceki bölümde gelişmekte olan ülkelerin neoliberal dönüşümün sonucunda yaşadığı krizlere değilmiştir.

Buna göre 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde neoliberal yeniden yapılanmanın krizlerin oluşumdaki etkisi incelenirken, sermaye birikimde ve ülke ekonomisinde ortaya çıkardığı çelişkiler üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Ülke ekonomilerinde politikaların yarattığı çelişkiler makro ekonomik göstergelerden izlenebilmektedir. Türkiye’nin 1980 sonrası yaşadığı neoliberal dönüşümle ekonomik göstergelerinde, sermaye ve emek ilişkilerinde bozulmalar göze çarpmaktadır. Neoliberal politikaların üretim ve finans sermayesi üzerindeki olumsuz etkileri kriz dönemleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuz etkiler, önceki bölümde ülke krizlerinde de bahsedildiği gibi sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle başlayan dış kaynağa dayalı ekonomik dengelerin kurulması sonucu ortaya çıkmaktadır. Sermaye girişlerinin durduğu ve ani çıkışların yaşandığı kriz dönemlerinde tüm ekonomik dengeler alt üst olmakta ve ekonomik kriz yaşanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin 1980 sonrası yaşadığı 1994, 1998 ve 2001 krizleri neoliberal politikalar ile piyasa ekonomisine geçişin sonuçlarıdır.

Türkiye’de 1980 öncesi uygulanan içe yönelik sermaye birikim rejiminin tıkanmasıyla 1980 yılında 24 Ocak kararları alınmış ve Türkiye neoliberal yeniden yapılandırmaya tabi olmuştur. Bu kararlarla, enflasyon ve ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi amaçlanmış, dış ticaretin serbestleşmesi, döviz kurlarının serbest bırakılması gibi finansal reformlarla ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiştir. İhracat sanayileşmeye dayalı ürünler yerine emek yoğun tekstil ve gıda ürünlerinde yoğunlaşmıştır. 1988 yılına gelindiğinde ödemeler dengesi açıkları ihracat artışıyla azalmıştır. Fakat mal ve hizmet piyasalarında serbestleşme ara malı ve yatırım malları üretiminin ithalata dayalı yapısı gereği dış ticaret açıklarının uzun vadede artmasına neden olmuştur. 1989 yılında yüksek faizlerle serbestleşen finansal

sermaye hareketleri, ekonominin dış ticaret dengesini değiştirmiştir. Kamunun artan dış borçlarının iç borçlanma ile karşılanması tercihi, faiz oranlarını yükseltmiş ve buna bağlı olarak kısa vadeli finansal sermaye girişinin artması, yerli paranın değerini artırarak ithalatı ucuzlatmıştır. Ayrıca bu dönemde emek ve tarım gelirlerindeki artış iç talebi uyarak üretimin artmasını sağlamıştır. Ancak üretimin ithal girdi ihtiyacı ve tüketimin ucuz ithalatla sağlanması dış ticaret açıklarının daha da artmasına neden olmuştur.

Diğer bir dengesizlik kamu ve özel sektör borçlarında görülen artıştır. Kamu harcamalarının ve iç tasarruf eksikliğinin yabancı sermaye girişleriyle karşılanması ve dış borçların artması, ekonomide yapısal sorunlara yol açmıştır. 1993 yılına gelindiğinde kamu borçları 67 milyar doları bularak, GSMH'nın yüzde 12'sine ulaşmıştır (TÜİK, İstatistiki Göstergeler 1923-2007). Yüksek faiz oranları bütçe açıklarını yükseltmiştir. Hazinenin merkez bankasından borçlanması kredileri arttırmış ve yaşanan yüksek enflasyonla dolara talep başlamıştır. Para ikamesi olarak adlandırılan bu durum, yerli yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin paralarının değerini enflasyona karşı korumak için dolar satın alması ve işlemlerinde dolar kullanılmasıdır. Dolara karşı artan talep doların değerini yükseltmiş ve devalüasyon kaçınılmaz olarak orta çıkmıştır. Merkez bankasının müdahale etmesiyle rezervler 7 milyar dolardan 3 milyar dolara düşmüştür.

Finansal krizlerde özellikle gösterge olarak değerlendirilen geniş tanımlı para arzının (M2Y) rezervlere oranı merkez bankasının likidite yükümlülükleri karşısında sahip olduğu kaynakları göstermektedir. Buna göre rezervlerin düşmesi ve dolaşımdaki para miktarındaki artış M2Y/ MB Rezervleri oranını yüzde 6'ya yükseltmiştir. Bu aynı zamanda ekonominin kırılganlığın yüksek olduğunun ifadesidir. Bu oran krizin başladığı 1997 yılında Asya ülkelerinden Kore'de yüzde 6,51'den yüzde 10,5'e, Malezya'da yüzde 3,6'dan yüzde 5'e yükselmiştir. 1994 yılında kriz yaşayan Meksika'da bu oran yüzde 4,35'ten, yüzde 19,16'ya yükselmiştir (Güloğlu ve Altunoğlu,2002;12).

Aşağıda Türkiye'nin 1990 sonrası makro ekonomik göstergeleri toplu olarak verilmiştir. Buna göre kriz öncesi dönemlerinde özellikle cari açık ve kamu

açıklarının yüksek olduğu ve kriz sonrasında cari açığın azaldığı ve işsizliğin arttığı görülmektedir.

Tablo 19: Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Büyüme	İşsizlik	Kamu Açıkları/GSMH	Enflasyon (TEFE)	Kamu Borç/GSMH	İç Cari Açık
1991	0,3	8,2	-5,3	45,1	10,2	0,79
1992	6,4	8,5	-4,3	70,7	10,5	-1,36
1993	8,1	8,9	-6,7	88,1	8,9	-4,80
1994	-6,1	8,6	-3,9	80,4	8,7	3,38
1995	8,0	7,6	-4,0	85,7	8,0	-0,04
1996	7,1	6,6	-8,3	83,6	12,4	-2,4
1997	8,3	6,8	-7,6	63,5	10,5	-2,6
1998	3,9	6,9	-7,3	83,6	11,6	2,0
1999	-6,1	7,7	-11,9	64,9	15,0	-1,4
2000	6,3	6,5	-10,9	55,0	9,2	-9,8
2001	-9,5	8,4	-16,9	54,2	20,0	3,3
2002	7,9	10,3	-15,2	45,1	7,0	0,8

Kaynak: TÜİK, İstatistiki Göstergeler 1923-2007

Türkiye’de 1994 yılında yaşanan kriz diğer gelişmekte olan ülke krizlerinde farklı bir süreç izlememektedir. Türkiye’yi 1994 krizine getiren süreci kısaca özetlersek, bu süreç 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Bu dönemde bütçe açıklarının finansmanın iç borçlanmayla sağlanması faiz oranlarında yükseliğe neden olarak kısa vadeli sermaye girişlerini arttırmıştır. 1993 yılında artan cari açık ve kamu borçlarının sürdürülemez boyuta ulaşması ile aşırı değerlenen ulusal para devalüasyon beklentisi kısa vadeli sermaye çıkışına neden olmuştur. Sabit kur rejimi altında artan döviz talebi ile ulusal paranın değer yitirmesinin önüne geçilme çabası rezerv kayıplarıyla sonuçlanmıştır. Artan spekülasyon baskısı ile 1994 yılında devalüasyon yapılmıştır.

1980 sonrası ekonomik göstergeler yatırımcıların güvenini sağlamaya yönelik şekillenmiş ve yorumlanmıştır. Kamu borçlarının durumu, cari açık, kısa vadeli kredilerin GSYİH'ya oranı, enflasyon ve M2Y'nin merkez bankası rezervlerine oranı ekonomik istikrarı gösteren göstergeler olarak değerlendirilmiştir.

1980 sonrası neoliberal küreselleşme döneminde kamu borçlarının hızla artması, içe yönelik sermaye birikim rejimi uygulandığı dönemde ödemeler dengesinde verilen açıktan çok daha fazlasının neoliberal dönemde verilmesi, tasarruf yetersizliğinin özel sektör ve kamu kesiminin dış borçlarla finansmana bağımlı kılınması ve ani sermaye çıkışlarının ekonomideki istikrarı bozmaması için rezervlerin miktarının artması, finansal ve reel kesimde yapısal çelişkiler yaratmıştır. Bir dönemin yapısal çelişkilerine getirilemeyen çözümler krize neden olurken, krizin çözümü için uygulanan politikalar yeni çelişkiler yaratarak birikimli yapısal bozuklukların yeni krizlerle ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sermaye birikiminin çelişkili yapısı yeni krizlerle ortaya çıkmaktadır.

1994 yılında ekonomiyi krize götüren süreç, 1980 neoliberal dönemin, 1989 sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle hızlanmasının sonucudur. Krizin sermaye çıkışlarıyla tetiklenmesi, aslında ekonominin yapısal sorunlarının gün yüzüne çıkarak, sürdürülememesinin sonucudur. Aynı zamanda ani para çıkışları kurları yükselterek, dış borcu olan özel ve kamu kesiminin borç yükünü olumsuz etkilemektedir. Bu süreç merkez bankasının azalan rezervleri sonucu para arzındaki daralmanın eklenmesiyle, faizlerin yükselmesi borç yükünü içinden çıkılmaz bir duruma getirmektedir. Reel kesimde talep daralması şeklinde yaşanan bu süreç, eksik tüketim krizini getirmiştir. Dolayısıyla artık değer in gerçekleşme sorunu oluşmuştur. Yükselen faizler yatırımları azaltmış, mevcut yatırımlar kârların düşmesi ve artan borçluğun sonucu iflasla noktalanmıştır. Sonuç artan işsizlik ve düşük büyüme, sermaye birikiminin sekteye uğraması yani kriz olmuştur.

1998 yılında yaşanan kriz de 1994 krizinde çözümlenmemiş olan yapısal sorunların birikimli olarak artmasının sonucudur. 1997 yılında yaşanan Asya krizi ve bu krizden etkilenen Rusya'nın 1998 yılında krize girmesi gelişmekte olan ülkelerde güven sorunu yaşayan kısa vadeli finansal sermayenin panikle bu ülkelerden çıkmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda diğer gelişmekte olan ülkeler krizin

etkisiyle gerçekleştirdikleri devalüasyonlar ile ihracatta rekabet avantajı sağlamışlardır. İhracat artışı sağlanmasına rağmen bu artış devamlılık gösterememiştir. Kriz sonrası IMF ile imzalanan 1998 yılı Yakın İzleme Anlaşması ile talep daraltıcı politikalar iç tüketimi azaltarak, yatırımların düşmesine neden olmuştur. Krizin ekonomide meydana getirdiği daralma ve enflasyon krizin ardından derinleşmiştir. 1997 yılında ekonomik büyüme 8,3 iken, kriz sonrası 1998 ve 1999 yılında büyüme oranı sırasıyla 3,9 ve -6,1 olmuştur.

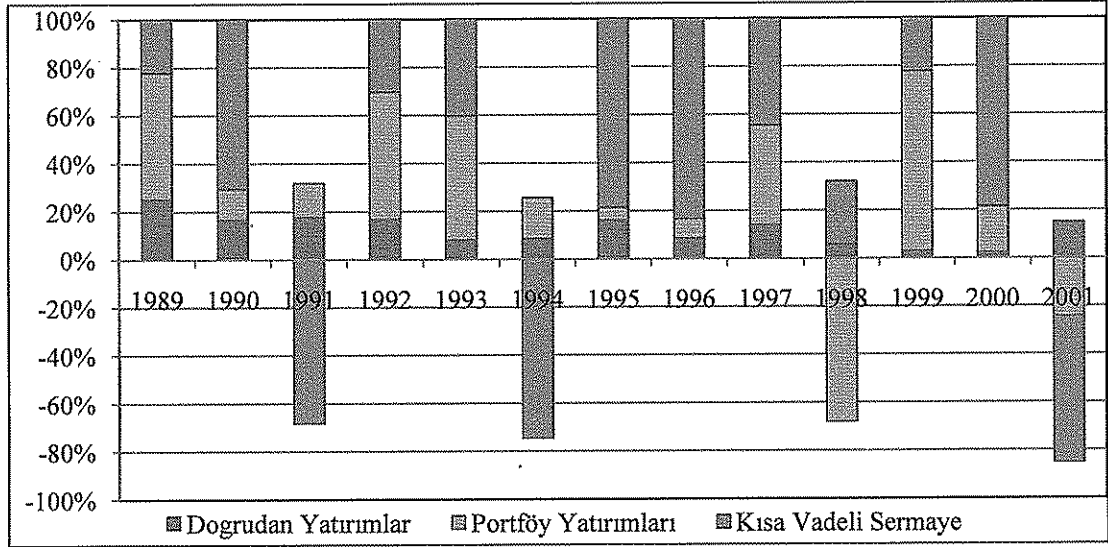
1998 krizinden sonra yaşanan yüksek enflasyon, ekonomideki daralma ve yüksek bütçe açıklarının giderilmesi için 1999 yılında IMF ile yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Uygulanan program ile kısa vadede enflasyon düşürülmüş, faizlerin düşmesi iç talebi ve yatırımları canlandırmıştır. Fakat canlanma kalıcı olamamıştır. 2000 yılındaki enflasyonu düşürme programı faiz oranlarının yüksekliğinin ve enflasyonun nedenini kamu harcamalarındaki artış sonucu oluşan bütçe açıkları olarak görmüş ve faiz dışı fazla hedefi belirlemiştir. Kamunun faiz dışı harcamalarının azaltılması ve bütçe açıklarının vergilerin arttırılmasıyla kapatılması amaçlanmıştır. Faiz oranlarındaki düşüşle artan iç talep enflasyonun düşük düzeyde devamlılığını engellemiştir. Döviz kurunun 1 dolar + 0,77 euro olarak belirlenen sepete bağlanması ile oluşturulan döviz kuru çıpası ile kurlar yıl sonunda beklenen enflasyon oranı kadar arttırılacaktır. Merkez bankasının net iç varlıklarının döviz girişi oranında arttırılmasına karar verilmiştir.

Görülen istikrarlı gelişme yabancı sermaye girişlerini teşvik ederek döviz kurlarında düşüşe neden olmuş, yerli paranın değer kazanmasını sağlamıştır. Fakat cari işlemler açığının o güne kadar görülmemiş düzeyde artması ve bankacılık kesiminin döviz kuru çıpası uygulaması ile devalüasyon riskini düşünmeden dış borçlanmaya gitmesi ekonomide istikrarsız bir yapıya neden olmuştur. 2000 yılında çıkan Arjantin krizinin etkisiyle ekonomide sürdürülemez duruma gelen özel sektör borçları, cari açık, enflasyon yabancı sermayenin çıkışıyla diğer kriz sistemiyle aynı süreci yeniden başlatmıştır. 2001 Şubat krizi bankaları önemli oranda etkilemiş, 12 banka iflas etmiş ve bilançoları yeniden yapılandırılarak, özelleştirilmek üzere Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiştir.

2001 krizinin ardından uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı esas itibariyle mali sektörün yeniden yapılandırılması üzerine kurulmuştur. Bankacılık sektöründe sermaye yeterlilik oranlarının yükseltilmesi, karşılık oranlarının düşürülmesi sağlanmıştır. Bugün gelinen noktada bankacılık kesiminde 2009 yılı olarak yapılan değerlendirmelerde, kârlılık oranlarında ve sermaye yapılarında güçlü bir gelişim sağlandığı gözlenmiştir. fakat bankacılık kesiminde sağlanan başarıya karşı diğer makro ekonomik göstergelerdeki gelişim, neoliberal yeniden yapılandırma ve uygulanan IMF programlarının yapısal çelişkilerin çözümünde başarılı olamadığı göstermektedir.

Türkiye'nin 1989 yılından sonra finansal serbestleşmeyle birlikte finansal sistemde ve bankacılık sektöründe yaşanan yapısal sorunlar 1994 yılında başlayan ve 2001 bankacılık krizine kadar süren ekonomik krizlerde etkili olmuştur. Finansal serbestleşme kamu borçlanma gereğinin artması ile faiz oranlarının artmasına neden olmuş ve kısa vadeli sermaye girişini hızlandırmıştır. Yurt içi faiz oranlarının yurt dışı faizlere göre yüksek olması bankacılık kesimi ve özel sektörün yurt dışı borçlanmasını arttırarak, ülke içinde kredi miktarını yükseltmiştir. Kamu açıklarının yüksek olan faiz oranları ile iç borçlanmayla sağlanması bankaların esas faaliyet alanlarından uzaklaşarak kamu kesimi finansmanına yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca bankaların artan dış borcu açık pozisyonları yükseltmiştir. Örneğin, kriz öncesi yıllara bakıldığında bankaların açık pozisyonlarının 1993'te 3.782 milyon dolar, 1999'da 2.070 milyon dolar ve 2000 yılında 1.741 milyon dolar düzeyinde olduğu görülmektedir (Seyidoğlu, 2003; 147). Krizin devalüasyonla başlaması, yabancı paranın değer kazanması ile dış borçların artmasına neden olmaktadır. Bu durum bankaların geri ödeme sorunu yaşamalarıyla, verdikleri kredileri geri çağırmasına neden olmuş ve kriz reel kesime yansımıştır.

Şekil 19: Türkiye'nin Sermaye Hareketleri (milyon dolar)

Kaynak: Seyidoğlu, 2003; 155

Türkiye’de yaşanan 1994, 1998 ve 2001 krizi öncesi kısa vadeli finansal sermaye ve portföy yatırımlarının miktarında önemli artışlar görülmektedir. Krizin yaşandığı yıllarda kısa vadeli finansal sermayenin hızla piyasadan çıkışları tablodan izlenebilmektedir. Sermaye piyasalarının dışarı açılmasıyla borsalarda işlem gören hisse senetlerine yabancı yatırımcıların talebi yüksektir. Kısa vadeli sermaye girişleri ve portföy yatırımları sermaye piyasalarda işlem yaparak hisse senetleri fiyat değişimleri üzerinden kazanç elde etmekte ve kârlı özel sektörlerin kâr dağıtımlarından pay almaktadırlar. Dolayısıyla borsalarda yabancı payının yüksek olması krizlerin ilk olarak borsalarda görülen büyük düşüşle başlamasına neden olmaktadır. Satılan menkul kıymetler dövize çevrilerek gerçekleşen çıkış döviz kurlarında düşüşle devam etmektedir. Düşen hisse senetleri fiyatları şirketlerin piyasa değerlerini düşürmektedir. Piyasa değerinin şirket açısından önemi yatırımcıların kâr beklentisinin sağlanması ve sermaye artırımlarında bir ölçüt olarak değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Tablo 20: Türkiye, Meksika, Kore'nin Sabit Sermaye Stoğunda Değişim(%)

	1984-94	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Türkiye	8,8	9,1	14,1	14,8	-3,9	-16,2	17,5	-30,0	14,7
Meksika	4,7	-29,0	16,3	21,1	10,5	7,7	11,4	-5,6	-0,7
Kore	12,3	13,1	8,4	-2,3	-22,9	8,3	12,2	-0,2	6,6

Kaynak: OECD Economic Outlook 2009 verilerinden hazırlanmıştır.

Kriz sermaye birikiminde yaşanan çelişkilerin açığa çıkarak, sermaye birikimini sekteye uğratması olarak tanımlanmaktadır. Sermaye birikimini sabit sermaye stokuna yapılan net eklentiler olarak daha önceki bölümde tanımlamıştık. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1997 krizinde Kore'de sabit sermaye stoğunda yüzde 2,3 eksilme yaşanmıştır. Bu oran 1998 yılında yüzde 23 azalma ile devam etmiştir. 1994 kriziyle Meksika'da 1995 yılında sabit sermaye yatırımları yüzde 29 azalmıştır. Bu oran Türkiye'de 1998 krizinde yüzde 4 azalma ve 1999 yılında yüzde 16 eksilmeyle devam etmiştir. 2001 krizinde sabit sermaye stoğunda yüzde 30 düşüş olmuş fakat kriz sonrası artan özelleştirmeler, devir ve birleşmelerin etkisiyle sermaye stoğunda yüzde 14 artış gerçekleşmiştir.

2001 kriziyle 61 olan banka sayısı 45'e düşmüştür. Kriz sonrası birçok banka birleşmeye gitmiş ya da satılmıştır. 2001 sonrası banka birleşmeleri ve satışlarıyla bankacılık sektöründe yabancı payı hızla artmıştır. Kriz sonrası Demir Bank'ın HSBC tarafından satın alınmasıyla başlayan süreç, sermayenin değersizleşmesiyle devir ve birleşmelere yol açmıştır. Yabancı bankaların oranı 2008 itibariyle yüzde 60 civarındadır. Kriz sonrası banka satışlarına reel sektörde faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının satışı da eklenmiştir. 2000 yılında ilk 10 sanayi kuruluşu arasında 6 kamu kuruluşu bulunurken, kriz sonrası bu rakam ikiye düşmüştür (Çakar, 2003;68-80).

2008 yılında başlayan kapitalizmin son krizi gelişmekte olan ülkeler arasında en çok Türkiye'yi etkilemiştir. İşsizlik oranları TÜİK verilerine göre 2009 yılı için yüzde 12,8 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca ekonomik büyüme oranı negatif olarak gerçekleşerek yüzde -2,8 olmuştur. Boratav Türkiye'nin krizden en fazla etkilenen

lkelerden olmasını, cari açık ve dış borçlarının yüksek olmasına bağlamaktadır (Boratav, 2010). Daha öncede bahsettiğimiz gibi neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı 1980 sonrası dönemde, Türkiye’de makro ekonomik değişkenlerde dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Bu dengesizlikler küresel krizle birlikte sürdürülemeyecek duruma gelmiştir. Dolayısıyla sermaye birikimi sekteye uğrayarak kriz meydana gelmiştir.

Türkiye’de tüketimin banka kredileriyle karşılanması krizle birlikte takipteki kredi sayısını arttırmıştır. Takipteki kredilerin oranı 2001 krizinin ardından 2002 yılında yüzde 17,6 olurken, bu oran 2006 yılında yüzde 3,6’ya gerilemişti. Fakat 2008 kriziyle takipteki kredilerin oranı 2009 yılında yüzde 5,2’ye yükselmiştir (BDDK Aralık 2009 Raporu).

2008 yılında başlayan krizin etkileri hâlâ devam etmektedir. İstihdam yaratmayan büyüme olarak tanımladığımız neoliberal politikalarla başlayan dönemde, krizin etkisiyle yaşanan negatif büyüme sonucu işsizlik oranları artmıştır. Borçlanarak tüketen hane halkı borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. Tüketim talebi azalmıştır. Azalan talep üretimi de daraltmıştır. Ayrıca ihracata dayalı büyüme rejiminin sonucu dış talebe bağımlı hale gelen özel sektörde ciddi bir kriz ortaya çıkmıştır. Küresel krizle birlikte daralan dış talep, ihracat yapan özel sermaye gruplarını zor duruma sokmuştur. Zarar eden sermaye küçülmeye veya iflas ederek kapanmaya gittiği için işsizlik oranları giderek artmıştır. Bu durum ücret gelirlerini düşürdüğü ve devamlılığını tehlikeye soktuğu için iç talebi de daraltmıştır. Sonuç olarak küresel krizden Türkiye’nin en fazla etkilenen ülkeler arasında olması dışa dönük sermaye birikim rejiminin bir sonucu olmaktadır. Aynı zamanda üretim ve tüketimin finansman kaynağı birikim rejimi kadar önemlidir. Üretimin dış kaynakla, tüketimin banka kredileriyle borçlanma yoluyla finansmanı, sermaye birikiminin sağlıklı temelleri olmadığını göstergesidir. Dolayısıyla birikim rejimi ve birikimi sağlayan finansman biçimi krizin derinliğini etkilemektedir. Bu rejimi ve finansman biçimini yaratan neoliberal politiklardır.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizler, neoliberal politikaların serbestleşen sermaye hareketleri, faiz oranlarının yükselmesi ve dalgalı döviz kuru politikası ile birlikte değerlendirilmesi ekonomide finansal piyasalarda yaşanan

değişimin reel ekonomide meydana getirdiği yapısal sorunların açıklanmasında yararlı olacaktır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve faiz oranlarının yüksekliği kısa vadeli finansal sermaye girişleri arttırmış ve dalgalı döviz kuru rejimi altında yerli paranın değerlenmesine neden olarak ithalat artışıyla cari açığa neden olmuştur. Cari açığın ve artan kamu borçlarının finansmanı yabancı sermaye girişleriyle sağlanmıştır. Yapısal sorunlar ve sermayenin reel ekonomiden finansal ekonomiye yönelmesi, sermaye birikim sürecinde istikrarsız bir yapıya neden olarak, kriz beklentilerini güçlendirmiştir. Finansal piyasalarda yaşanan dengesizlikler sonucu ekonominin o güne kadar sürdürülen çelişki yapısının devam edemeyerek sermaye birikimi sekteye uğratmasıyla kriz ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Kapitalizmin doğuşu 1700 yıllarında sanayi devriminin temelini atılmasıyla başlamıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin dünya ekonomisine yayılarak küreselleşme sürecini başlatması toplumsal ilişkilerin yeni düzende yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Marks'ın kapitalist üretimin biçimini toplumsal ilişkileri içerecek şekilde açıklaması, günümüzün emek, sermaye ilişkilerini ve bu ilişkilerin neden olduğu eşitsizlikleri anlamada yardımcı olmaktadır.

Kapitalizm, feodal üretim ilişkilerinin çözülerek, tarımsal nüfusun üretim araçları mülkiyetinden koparılıp işçi sınıfına dönüştürülmesi üzerine kurulmuştur. İngiltere'de gerçekleşen sanayi devriminin etkisi ve sömürgelerden gelen hammaddelerle sermaye birikim süreci hızlanmıştır. Kentlerdeki işsiz orduları sanayileşmeye ucuz emek girdisi sağlayarak üretimi ve kârları arttırmıştır. 1980 sonrası neoliberal dönüşüm geliştirmekte olan ülkeler üzerinde benzer etkiye sahiptir. Ancak tarımsal reformların ve politikaların eksikliği, neoliberal dönüşüm amacıyla uygulanan yapısal uyum programların etkisi ile tarımdan çözülen işgücüne istihdam yaratamamaktadır. Sanayi ve tarım politikalarının eksikliği istihdam yaratan bir büyümenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. IMF tarafından yapısal uyum olarak uygulatılan programlar piyasa ekonomisine geçişi hedeflerken, bu programların kalkınma politikası bulunmamaktadır. Neoklasik teori çerçevesinde şekillenen politikalar ile piyasa ekonomisine geçiş, kaynakları etkin dağıtarak toplam refahı arttıracak iddiasına sahiptir.

Geliştirmekte olan ülkelere neoliberal politikalar aracılığıyla küresel ekonomiyle bütünleşme sermaye birikim sürecinde ve ekonominin genel dengelerinde bozulmalara yol açmıştır. Her ülkeye özgü farklı yapısal sorunlar, kriz dinamiklerini harekete geçirmiş gibi görünse de, temel sorun neoliberal yeniden yapılandırmanın ülke özgüllüklerini dikkate almayan uygulanış biçimidir. Gelişmiş ülkelerde kapitalist gelişme aşamasında yaşanan dönüşümler incelendiğinde dışarıdan uygulatılan bir kapitalizm ve dışı açılma sürecinin emek ve sermaye arasında adil bir dağılıma olanak sağlayan başarılı örneklerini bulmak zor görünmektedir.

Neoliberal yapılanmadan önce, içe yönelik sermaye birikim rejimi uygulayan geliştirmekte olan ülkeler, sanayileşme amacıyla yatırıma önem vermişler ve ithal

edilen ürünlerin üretime yönelmişlerdir. Ancak, yatırımların artması, ithal girdi ihtiyacını arttırarak döviz gereksinimine neden olmuştur. Döviz ihtiyacındaki artış ve sermayenin kendini sürekli genişletme isteği ile ülke içinde sermaye birikiminin sınırlarına gelinmiştir. Bu dönemde tüm dünya ekonomisinin enflasyon ve işsizlikle gelen durgunluğa girmesi ve iç piyasalarda birikimin sınırlarına ulaşarak kârların düşmeye başlaması, sermayeyi yeni kârlı yatırım arayışlarına yöneltmiştir. Keynesyen müdahaleci politikalar yerini sermayenin tam hareketliliğini sağlayan neoliberal politikalara bırakmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin içe yönelik birikim rejimlerinin aksaklıkları, neoliberal politikaların neden olduğu makro ekonomik dengesizliklerle birleşerek, 1990 sonrası finansal krizlere neden olmuştur. Üretimden giderek uzaklaşan sermayenin finansal varlıklar üzerinden para kazanmaya başlaması sermaye birikimini mali sermaye birikimine dönüştürmüştür.

Kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlayan süreçlerde yaşanan aksaklıklar bir sonraki dönemin krizlerini yaratmaktadır. Üretim ve dolaşım aşamasında ortaya çıkan aksaklıklar küreselleşme ile giderilmeye çalışılmaktadır. Neoliberal küreselleşme sermayenin genişleyen yeniden üretimine olanak sağlarken, kâr oranlarındaki düşüşün önüne geçilmesi için maliyeti düşüren olanaklar da sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticareti ve doğrudan yabancı yatırımı serbest bırakması, düşük emek gücünden yararlanmak isteyen sanayi sermayesinin maliyetlerini düşürerek kârlarını arttırmaktadır. Küresel ekonomide emek maliyetleri ve ücretler üzerinden süren kârlılık arayışı, emek ve sermaye arasında emek aleyhine bozulan bir dengeleme sürecine neden olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan üretim ve dolaşım ilişkilerindeki bozulmaya, kapitalist üretim mantığına dayanan ve emek tarafından üretilen artık değerın bölüşüm sorunu eklenmiştir.

Bölüşüm sorunu neoliberal küreselleşme döneminde çözüm bulunamayan ve kendini giderek artan gelir dağılımı eşitsizlikleri, yoksullaşma ve kalkınmanın geri plana itildiği bir ekonomik yapıda derinleştirmektedir. Değerlendirilmesi ve üzerinde politika üretilmesi gereken en önemli kriz kapitalizmin bölüşüm krizidir. Finansal sermayenin hareketliliği, sermayenin kriz ortamında en az hasarla kurtulmasını sağlarken, krizin getirdiği sorunları emek işsiz kalarak ödemektedir. Emeğin sahip

olduğu işgücünü satacak ortamı bulamadığı krizlerde ve kriz sonrası toparlanma döneminde ücret gelirlerinden mahrum kalmasıyla, daralan ekonomiden çıkışın itici gücü olan talep giderek gerilemektedir.

IMF yapısal uyum programları ücretlerin düşürülmesi üzerinde odaklanmıştır. Maliyet düşüşü sağlayan ücret düşüşleri, dış ticarette rekabet avantajı sağladığı gibi ülke ekonomisinde de yatırımları ve üretimi arttıracaktır. Ücret artışları ise maliyetleri arttırarak kârları düşürecek, artan ücretler artan talebe ve enflasyona neden olacaktır. Gelir dağılımında daha etkin bir bölüşümün gerçekleşmesi verimlilikteki artışa paralel ücret artışları ile sağlanabilmektedir. Ücretlerdeki artış enflasyon oranları doğrultusunda yapılmaktadır. Fakat bir önceki bölümde incelendiği gibi enflasyon hedeflemesi stratejisi gereği merkez bankası tarafından önceden belirlenen enflasyon hedefi dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla ücretlerde enflasyon oranlarına göre belirlenen artış, bir sonraki yıl yükselen enflasyonla eriyerek, enflasyondan arındırılmış reel artış eksi olmaktadır. Örneğin verilen yüzde 5 ücret artışı 2008 yılı enflasyon oranı yüzde 10 olarak gerçekleştiğinde gerçek satın alma gücünde düşüş ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ihtiyaçlar ve hayat standartları gelecekte elde edilecek gelir üzerinden borçlanmayla karşılanacaktır.

Borçlanarak tüketim, kapitalist ekonominin yeni dönemdeki yaygınlaşan özelliğidir. Borçlanmanın sekteye uğradığı yerde kriz patlak vermekte ve sermaye birikimde yavaşlamaya neden olmaktadır. Tüketim ve üretimin finansmanı aynı zamanda büyümenin finansmanı olmakta, bu açıdan da büyük önem taşımaktadır. Neoliberal politikalar üretimin ve büyümenin finansmanını kısa vadeli finansal varlıklara ve iç ve dış borçlanmalara bağlı yabancı tasarrufların girişine bırakmıştır. Ancak, neoliberal politikaların, bütün olarak değerlendirildiğinde, ekonomide neden olduğu cari açık, yüksek borçlanma, faiz oranlarının yüksekliği, kamu açıkları gibi yapısal sorunlar kısa vadeli finansal sermaye için risk olarak algılandığında ani sermaye çıkışları yaşanarak kurların yükselmesiyle finansal kriz başlar.

Finansal piyasalardan reel kesime yansıyan krizler, temelde reel kesimin yapısal sorunlarının sürdürülebilirliğinden duyulan şüpheyle başlamaktadır. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi yüksek faiz ortamında kısa vadeli finansal sermaye girişini arttırmaktadır. Dalgalı kur sisteminin uygulanmasıyla ulusal paranın değer

kazanması, yerli sermayenin yurt dışından döviz cinsi ucuza borçlanmasını sağlayacaktır. Artan döviz cinsi borçlanma, ani sermaye çıkışıyla yabancı paranın değer kazanmasına neden olacaktır. Borç geri ödenmesinde yaşanan sorunlar tüm ekonomiyi etkileyecektir. 2001 yaşanan bankacılık krizinin sistematığı bu şekilde gelişmiştir. Ekonominin finansal yapısının merkezini oluşturan bankaları etkileyen kriz aynı zamanda üretim ve dolaşımı sekteye uğratarak, artık değerın gerçekleşmesi sorunu yaratmaktadır.

Kapitalizmle gelen serbestleşme dalgası, dış ticaretin ve sermaye akımlarının hareket sınırlarının kaldırılması dünya ekonomisiyle entegrasyon olarak tanımlanmıştır. Entegrasyon kelime anlamı olarak bütünleşme, tamamlama anlamı taşıırken dış ticarete amacın tamamlama mı yoksa rekabete dayalı kâr mı olduğu tartışılan bir konu olmuştur. IMF programlarında ihracat mallarında rekabet edebilirlik, karşılaştırmalı üstünlük teorisine dayanmaktadır. Ucuza üretilen malın ihracatı diğer ülkelere göre rekabet avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla maliyet düşüşleri, sağlanacak olan rekabet avantajının önemli bir parçasıdır. Neoliberal politikalar maliyet düşüşünün ücret düşüşleriyle sağlanması açısından, esnek emek piyasası yaklaşımını getirmiştir. Düşük ücretler malın ucuza üretilmesini sağlayacaktır. Dış ticaret küresel ekonomide daha ucuza üretilen malların ithal edilmesi ve görece olarak daha ucuza üretilen malların ise ihraç edilmesi üzerine şekillenmiştir. Ancak ucuza ithal edilecek malın gerektirdiği döviz ihtiyacının sağlanması gelişmekte olan ülkeler için bir sorundur. Bu bağlamda cari işlemler açığı aynı zamanda ithalatın finansmanında yaşanan güçlüğü bir göstergesidir ve kısa vadeli sermaye finansman açısından önemli bir kalem olmaktadır. Kısa vadeli sermayeyi çekmek için kullanılan yüksek faiz oranları, ihraç malları için gerekli olan ithalatın sağlanması için ihtiyaç duyulan dövizin bu yolla sağlanması ülke ekonomisi açısından maliyettir. Üretimi kısıtlanarak maliyetinden daha ucuza ithal edilecek olan malı üreten üreticilerin gelirlerinde oluşan düşüş, gelişmekte olan ülkelerin özellikle tarımsal alandaki çözülmenin önemli bir sebebi olmuştur. Artan işsizlik ve yoksullaşma tarımsal nüfusu fazla olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı serbest ticaret mantığının maliyeti olmaktadır.

Bir başka önemli makro istikrar konusu finansal sermaye ve doğrudan yabancı sermaye açısından enflasyon oranlarının düşük olması ve fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Enflasyon hedeflemesi varlıkların reel getirilerinin yüksek tutulması açısından önemlidir. Enflasyonun düşürülmesi ve düşük düzeyde tutulması için neoliberal politikalar sıkı para ve maliye politikalarını dayatarak, talebin kontrol altında tutulmasını amaçlamışlardır. Bütçe açıkları kamu harcaması demek olup bir anlamda toplam talepte artıştır ve enflasyona yol açmaktadır. Para politikasında, faiz araç olarak kullanılarak hedeflenen enflasyon oranına ulaşılmaya çalışılmalıdır.

Amerika’da konut piyasalarında yaşanan kriz altında finansal piyasalarda ortaya çıkan kredi türevlerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Türev piyasalar henüz yaratılamamış bir değer üzerinden yapılan işleme dayanmaktadır. Kapitalizmin finansallaşması olarak tanımlanan bu dönemde sermaye birikiminin yerini mali sermaye birikimi almıştır. Kâr oranlarındaki düşüşün önüne geçmek veya üretimden daha kârlı alanlara yönelmek amacıyla sermaye, finans sermayesi olarak finansal piyasalara yönelmiştir. Sermayenin genişleyen yeniden üretiminde Marks para sermaye ile satın alınan emek ve üretim araçlarının üretim sürecinde artık değer yaratmasıyla kâr elde edildiğini belirtmiştir. Mali sermaye birikiminde para üretim sürecine girmeden para olarak bir değer yaratmaktadır. Dolayısıyla yaratılan paranın artık değer yani üretim olarak bir karşılığı olmadığı gibi, üretim sürecinin yokluğu istihdamın yaratılamamasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak özetlersek, neoliberal politikalar küreselleşmenin ideolojisi olarak değerlendirildiğinde, küresel ekonomiye entegre olmanın politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme kapitalizmin gerçekleşme biçimi olarak tanımlanmaktadır. Kapitalizmde kar güdüsüne dayalı sermaye birikimi, rekabetle birlikte değerlendirildiğinde sermaye, sürekli yeni pazarlar ararken aynı zamanda artık değer miktarını da arttırmaya çalışmaktadır. Sermayenin bu arayışı tüketim ve pazar sorununu aşma çabalarını beraberinde getirmiştir. Bu sorunları aşma çabalarının tıkanması krizleri ve aşma biçimleri de neoliberalizmi yaratmıştır. Neoliberal politikalar aracılığıyla hayata geçen neoliberalizm ve küreselleşme, Washington Uzlaşmasına dayalı serbestleşme ve kuralsızlaştırma uygulamalarını içermektedir. Kuralsızlaştırma politikaları krizlere neden olduğu gibi, ülkeleri borçlanmaya ve dış

kaynaklara dayalı bir finansman biçimine bağımlı hala getirmektedir. Bu ülkelerde aynı zamanda makro ekonomik dengesizlikler giderek derinleşerek, işsizlik artmakta, büyüme düşmekte, borçlanma yükselmekte ve gelir dağılımı giderek bozulmaktadır. Bununla birlikte bu ülkelerde görülen iyileşmeler de toplumun geneline yaygınlaşamayan, belli kesimleri içeren kısmi düzeltilmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kapitalist dönüşümü içeren neoliberal yeniden yapılanma geliştirmekte olan ülkeler açısından kriz eğilimleri yaratmaktadır. Aynı zamanda 2008 yılında başlayan Amerika bankacılık ve türev piyasalarına dayalı kriz, kapitalizmin kriz yaratan eğilimini bir kez daha göstermiştir. Kâr peşinde koşan sermaye ve ekonomik aktörler piyasanın etkin işleyişini sağlayamadığı gibi kriz zemini hazırlamışlardır. Geliştirmekte olan ülkelerin daha adil bir gelir dağılımına sahip refah içinde yaşayan bir toplum sağlayabilmeleri için yapısal uyum politikaları yerine kalkınma içerikli, ülkelerin yapısal özelliklerine uygun ve sorunlarına çözüm getirebilecek politikalar uygulanmaları gerekmektedir.

Ayrıca neoliberal dönüşümle ortaya çıkan bölüşüm sorunu ve gelir dağılımındaki orantısızlık, devletin etkili politikaları ile çözülebilir. Devletin emek ve sermaye arasındaki gelir dağılımı dengesini sağlayacak, yeniden dağıtım mekanizmasını üstlenmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda kârların sermayede toplanmasının ve gelir dağılımındaki bozukluğun giderek artmasının önlenmesi açısından şirketlerin kurumsallaşarak halka açılması etkin ve derin bir sermaye piyasası aracılığıyla gerçekleştirilmesi yararlı olabilecektir. Ayrıca bazı kurumların çalışanlarının hisse senetleri sahipliği ile şirkete ortak olmasını sağlayarak, elde edilen kârdan çalışanların yararlanmasını sağlamak da etkili bir çözüm olabilmektedir. Borsadaki yabancı paylarının yüksek olması ve spekülasyon tehlikesi bu tür hisse senedi sahipliğine olan ilgiyi azaltmaktadır. Amerika’da emeklilik fonlarının borsaya yönelmesi sonucu borsadaki düşüşten emeklilerin büyük oranda zarar görmesine neden olmuştur. Etkin fonlar kurularak yabancı payının düşürülmesi, sermaye piyasalarının kumarhane ekonomisi tanımlamasından uzaklaştıracak düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve çalışanların

hisse seneti sahipliğinin sağlanması kârların tabana yayılması açısından yararlı olabilmektedir.

Bu bakımdan değerlendirildiğinde neoliberallerin iddia ettiği gibi serbest piyasa ekonomisi ekonomide etkin kaynak tahsisini sağlamada yetersizdir. Emek ve sermaye arasındaki denge yeniden sağlanmalı ve sınıflar arasındaki güç ilişkileri, zayıf olanın yoğun biçimde sömürülmesine meydan verecek yapıdan uzak olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adda, Jacques. (2007). Ekonominin Küreselleşmesi. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Altunkaya, Özcan. (2008).Yabancıların Elindeki En Ucuz Hisseler. 2008, Tek Borsa,.Doğan Yayıncılık.İstanbul. 24-27.
- Akyüz, Yılmaz. (2006). Developing Policy Altnatives To Inflation Targeting, The New Façede Of Neoliberal Conditionality.
- Aren, Sadun. (2007). Ekonomi Dersleri. İmge Kitapevi, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir. (2010). 20. Yüzyılın Siyasi Tarihi 1914-1995. Alkım Yayınevi. İstanbul.
- A. Aydın, P. Ataman,A. İnan,B. Tulay. (200 0).Bankacılar Dergisi (14), S. 1-57.
- Baran, Paul. (2007). Büyümenin Ekonomi Politikası. Eriş Yayınları. İstanbul.
- Bonefeld, Werner, Holloway John. (2007). Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi. Otonom Yayıncılık. İstanbul .
- BSB (2007). İlk yazında Dünya ve Türkiye Ekonomisine Bakış. Bağımsız Sosyal Bilimciler 2007 Yılı Raporu. Haziran 2007.
- BSB (2007). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler. İstanbul : <http://www.Bagimsizsosyalbilimciler.Org/İktisatg.Html>,
- Bülent Güloğlu, Ender Altınoğlu. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler:Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,No:27, S. 1-25.
- Clarke, Simon.(2009). Marks'ın Kriz Teorisi. Otonom Yayıncılık. İstanbul.
- Clarke, Simon.(2007). Neoliberal Toplum Kuramı . Alfredo Saad-Filho Deborah Johnston (Drl.). Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. Yordam Kitap, İstanbul. 90- 105.
- Colas, Alejandro. (2007). Neoliberalizm Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler. Deborah Johnston Alfredo Saad-Filho(Drl.). Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. Yordam Kitap. İstanbul. 123-143.
- Crafts, N.F.R. (1985). British Economic Growth During The Industrial Revolution. Oxford Press, Oxford.
- Crotty, James.(2009). Global Neoliberal Rejimin Yapısal Çelişkileri. Selçuk Akalın Gülsüm Akalın (Drl.). Neoliberal İktisatın Marksist Eleştirisi. Kalkedon Yayınları. İstanbul. 121-141.

Çakar, Vesile. (2003). Yabancı Sermayeli Banka Girişleri Ve Ulusal Bankacılık Sektörleri Üzerine Etkileri. Tcmb;Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü.

Dobb, Maurice. (2001). Kapitalizm Dünü ve Bugünü.Bilim Dizisi. İstanbul.

Dobb, Maurice. (2000). Kapitalizm Gelişimi Üzerine İncelemeler. Bilim Dizisi, İstanbul.

Dollar, David ve Aart Kraay. (2004). Trade, Growth And Poverty. Economic Journal, Royal Economic Society, Vol. 114(493).

Dowd, Douglas.(2008). Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı. Yordam. İstanbul

Eaton, John. (1990). Ekonomi Politik. Bilim ve Sosyalizm Yayınları, İstanbul.

Ekzen, Nazif. (1984). 1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 Ve 1978- 1979 Paketleri İle Karşılaştırmalı Analizi. İlhan Tekeli. (drl.). Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Kitapevi. Ankara. 165-188.

Ercan, Fuat. (2005). Para ve Kapitalizm. Devin Yayınları. İstanbul.

Ercan, Fuat.(2009). Krizi Anlamak. İktisat Dergisi (4).17-49.

Ercan, Fuat.(2004). Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği. Sungur Savran, Neşecan Balkan (drl.). Neoliberalizmin Tahribatı 2. İstanbul : Metis Yayınları, 2004, S. 9-43.

Erdönemz, Pelin Ataman. (2004). Finansal Krizler Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Bankalar. Türkiye Bankalar Birliği, Bankacılar Dergisi, Sayı 54, Ankara.

Galbraith, J. Kanneth. (1994). The World Economy Since The Wars. Sinclair-Stevensen, London.

Galeano, Eduardo. (2005). Latin Amerika'nın Kesik Damarları. Çitlembik Yayınları. İstanbul.

Gerard Dumenil, Domnuqe Levy. (2007). Neoliberal Karşı Devrim. Deborah Johnston Alfredo Saad-Filho (Drl.). Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. Yordam Kitap, İstanbul. 25-41.

Giancarlo Corsetti, Pesenti Paolo, Nouriel Roubini. (1998). What Caused Asian Currency And Financial Crisis. S.L. : Nber Working Paper 6833- 6834.

Gouvner, Jacques. (2007). Kapitalist Ekonominin Temelleri: Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomi Tahliline Giriş. İmge Kitapevi. Ankara.

Göze, Ayferi. 2000. Siyasal Düşünceler Ve Yansımalar. Beta Yayınları. İstanbul.

Grabel, Ilene ve Ha- Joon Chang. (2005). Kalkınma Yeniden. İmge Kitapevi Yayınları. Ankara

Greau, Jean-Luc. (2007). Kapitalizmin Geleceği. Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.

Harman, Chris. (2009). Neoliberalizmi Yorumlamak. Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın (drl.). Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi. Kalkedon Yayınları, İstanbul. 70-120.

Hart-Landsberg, Martin. 2008. Neoliberalizm Mitler ve Gerçekler. Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz Barış Baysal (drl.). Neoliberalizm ve Kriz. Kalkedon, İstanbul. 79-103.

Harvey, David. (2005). A Brief History Of Neoliberalism. Oxford University.

Herrera, Remy. (2008). Kalkınma İktisadının Neoliberal Yeniden Doğuşu. Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz Barış Baysal (Drl.). Neoliberalizm ve Kriz. Kalkedon Yayınları. İstanbul. 305-320.

Işık, Sayım, Duman, Koray ve Korkmaz, Adil. (2004). Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması. 9 Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi Sayı 19, 45-69.

İnsel, Ahmet. (2004.) Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili. Birikim Yayınları, İstanbul.

[Http://Www.Yoikk.Gov.Tr/Yoikk/Uploads/Files/Konusma/Ms_20071026_Yapisalreform.Pdf](http://www.yoikk.gov.tr/Yoikk/Uploads/Files/Konusma/Ms_20071026_Yapisalreform.Pdf).

Karakayalı, Hüseyin. (2003). Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi. Güleç Matbaacılık. İzmir.

Kazgan, Gülten. (1978). İktisadi Düşünce ve Politik İktisatın Evrimi. Remzi Kitapevi. İstanbul.

Kazgan, Gülten. (2005). Küreselleşme ve Ulus Devlet. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

Keyder, Çağlar. 1984. Kriz Üzerine Notlar. İlhan Tekel (Drl.). Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayınevi. Ankara. 30-56.

Kozanoğlu, Hayri. (2002). Krizler ve İsyanlar Ülkesi: Meksika. Masis Kürkçügil (Drl.). Bizim İçin Ağlama İmf. Everest Yayınları. İstanbul. 128-156.

Köymen, Oya. (2007). Sermaye Birikirken. Yordam Kitap. İstanbul.

Krugman, Paul.(2005). Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü. Literatür Yayıncılık, İstanbul .

Kuruç, Bilsay. (2006). Ücretler Ve Karlar Üzerine. A.H. Köse- F. Şenses- E.Yeldan (drl.). İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İletişim Yayınları. İstanbul. 31-68.

Kuznets, Simon. (1964.) Post War Economic Growth. The Belkrop Press Of Harward University Press. Cambridge.

Kozanoğlu, Hayri. (2008-2009). Küresel Finans Sistemi ve Türev Piyasalar. Birikim Dergisi. 354. 55-61.

Landberg, Martin Hart-. Kasım 2008. Neo-Liberalizm Mitler ve Gerçekler. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz (drl.). Neoliberalizm Ve Kriz. Kalkedon Yayınları. İstanbul. 80-101.

Levy, Dminique, Dumenil, Gerard. (2007). Neoliberal (Karşı) Devrim. Alfredo Saad Filho- Deborah Johnston (drl.). Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki.Yordam Kitap. İstanbul. 22-41.

Li, Minqi. (2008). Bir Geçiş Evresi: Abd,Çin, Rezerve Tavanı ve Neoliberalizmin Çöküşü. Çiğdem Çıdamlı,Deniz Şimşek,Levent Aydeniz ,Barış Baysal (drl.). Neoliberalizm Ve Kriz. Kalkedon. İstanbul. 103-123.

Lüksemburg, Rosa. (2004). Sermaye Birikimi. Belge Yayınları. İstanbul.

Magdoff, Fred. (2008). Borç ve Spekülasyon Patlaması. Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek,Levent Aydeniz , Barış Baysal (drl.). Neoliberalizm Ve Kriz. Kalkedon Yayınları. İstanbul. 137-167.

Marx, Karl. (2003). Kapital 1. Cilt. : Sol Yayınları, Ankara.

Marx, Karl. (2003). Kapital 3. Cilt. Sol Yayınları. Ankara.

Mattick, Paul. 1974. Economic Crisis And Crisis Theory. 1974.

Mattick, Paul.(1977). Economics, Politics And The Age Of Inflation. 1977.

Mishkin, Frederic. (1996). Undersatnding Financial Crisis: A Developing Country Perspective. ,Federal Reserve Bank Of Newyork : Colombia Universty National Breau Of Economic Research,Newyork.

Mohun, Simon. (2006). Her Emek Değer Yarattır Mı? Alfredo Saad- Filho (Drl.). Kapitalizme Reddiye. Yordam Kitap. İstanbul. 58-76.

Onaran, Özlem. 2002. Krizlerden Kriz Beğenin, Türkiye ve Güney Kore Usulleri. Masis Kürkçügil (Drl.). Bizim İçin Ağlama İmf.Everes Yayınları. İstanbul.

Orhangazi, Özgür. 2007. "Neoliberalizm", Kavram Sözlüğü-1. Fikret Başkaya (Drl.). Özgür Üniversite Kitaplığı: 54. İstanbul.

Ördek ,Aydın, ve Başkaya,Fikret. (2008). Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü Eleştirel Bir Giriş. Özgür Üniveriste Kitaplığı. İstanbul.

Özel, Hüseyin.(2009). İktisadi Analiz Tarihine Nasıl Yaklaşmak Gerekir?(II).Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,Cilt 27, Sayı:1, S. 45-72.

Özel, Hüseyin. (2004). Michal Kalecki ve Klasik Marksist İktisadi Analiz. H.Ü.İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,Cilt 22, Sayı 1, S. 1-22.

Öztürk, Melda. (2008). Kapitalizmde Krizler Dünden Bugüne. Fuat Ercan (drl.). Kapitalizmi Anlamak. İstanbul. Dipnot Yayınları, 2008, S. 101-145.

Papadatos, Stavros D. Mavrodeas ve Demophanes. (2005). Neoliberalizm And The Washington Consensus.

Özügürlü, Veli Kargı Ve Yasemin. (2007). Türkiye'de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980-2005 Dönemi. Yönetim Ve Ekonomi. Cbü İİBF Cilt 14, Sayı 1, Manisa. 275-289.

Polanyi, Karl. (2007). Büyük Dönüşüm.İletişim Yayınları. İstanbul.

Saygılı, Şeref ; Cihan, Cengiz Ve Yurtoğlu, Hasan. (2001). Productivity And Growth İn Oecd Countries: An Assessment Of The Determinants Of Productivity. Yapı Kredi Economic Review, 12(2). 49-66.

Ricardo, David. (2001). On The Principles Of The Political Economy And Taxation. Batoche Books. Kitchener .

Rodrik, Doni. (2002). Trade Policy Reform As Institutional Reform. : Development, Trade, And The Wto: A Handbook 2002. Washington,Dc.

Rostow, W.W. (1960). The Stages Of Economic Growth. S.L. Cambridge.

Saad-Filho, Alfredo. Mart 2008. Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler. Alfredo Saad- Filho Ve Deborah Johnston (Drl.). Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki. Yordam Kitap. İstanbul. 191-201.

Saklı, Ali Rıza. (2007). Kapitalist Gelişim Sürecinde Fordizm ve Post - Fordizm. Ankara.

Schumpeter, Joseph. (2007). Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi. Alter Yayınları. İstanbul.

Shaikh, Anwar. (1978). An Introduction To The History Of Crisis Theories. U.S. Capitalism In Crisis. New York : U.R.P.E., 1978, S. 219-240.

Shaikh, Anwar. (2007). Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi. Alfredo- Saad Filho ve Deborah Johnston (drl.). Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki. Yordam Kitap. İstanbul . 75-90.

Stiglitz, Joseph. (2004). 90'ların Yükselişi. Csa Global Yayın Ajansı, İstanbul.

Stiglitz, Joseph. (2006). Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı. Kesim Ajans. 2006. İstanbul.

Suiçmez, Halit Ve Saraçoğlu, Bedriye.(2006). Verimlilik Raporu 2006: Verimlilik Raporu 2006: Türkiye İmalat Sanayiinde Verimlilik, Teknolojik Gelişme, Yapısal Özellikler Ve 2001 Krizi Sonrası Reel Değişimler (1980–2005).Milli Produktivite Merkezi. Ankara.

Tabb, William K. (2008). Abd Kapitalizminin Finansal Krizi. Neoliberalizm ve Kriz.Kalkedon Yayınları, İstanbul. 7-24.

TCMB.(2006). Enflasyon Hedeflemesi Rejimi. [Http://Www.Tcmb.Gov.Tr/Yeni/Evds/Yayin/Kitaplar/Enflasyonehdeflemesirejimi.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/enflasyonehdeflemesirejimi.pdf), Ankara.

Wolf, Martin. (2007). The New Capitalism. Financial Times.

Takahaşi, H.K. (1951). The Transition From Feudalism To Capitalism. Science And Society. 128-146.

Tonak, Ahmet. (2009). Krizi Anlarken. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uep Araştırma Raporu. İstanbul.

Toporowski, Jan. (2007). Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı: Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası. Alfredo Saad- Filho (Drl.) Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. Yordam Kitap. İstanbul. 179-190.

Türel, Oktar. 1984. Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bakış. İlhan Tekeli (Drl.). Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayıncılık, Ankara, 188-228.

Varcan, Nezih. (1987). Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve Bilimler Fakültesi Yayınları, 43. Eskişehir. 26-138.

Velasco, Roberto Chang And Andrés. (1998). The Asian Liquidity Crisis. Atlanta : Federal Reserve Bank Of Atlanta Working Paper 98-11, 1998.

Wallerstain, Immanuel.(2008). The Demise Of Neoliberal Globalization. Fernand Braudel Center.

Weeks, John. (2006). Latin Amerika'da İhracat, Yabancı Yatırım ve Büyüme. Fikret Şenses, Erinç Yeldan Ahmet Köse (Drl). İktisadi Kalkınma, Kriz Ve İstikrar. İletişim Yayınları. İstanbul. 125-154.

Whalen, Charles J. (1999). Hyman Minsky's Theory Of Capitalist Development. Cornell Universty, The Jeornelevy Economics Institute Of Bord 1999.

Wright, Erik Olin. Ocak (2009). Marksist Birikim Ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler. Nail Satlıgan ve Sungur Savran (Drl). Dünya Kapitalizminin Krizi. Belge Uluslararası Yayıncılık. İstanbul. 172-218.

Yalman, Galip. (1984). Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları. İlhan Tekeli (Drl). Türkiye'de Ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, 1984. Yurt Yayınevi. Ankara. 83- 164.

Yıldızoğlu, Ergin. (2009). Kapitalizm, Kriz: Olasılıklar ve Olanaklar. Emek Araştırmaları Merkezi.

Zarembka, Paul. (2006). Sermaye Birikimi ve Kriz. İçinde, Alfredo Saad- Filho (Drl) Kapitalizme Reddiye : Yordam, İstanbul. 243-254.

Makaleler

Altunoğlu, Bülent Güloğlu- Ender. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya Ve Türkiye Krizleri., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:27, S. 1-29.

Badurlar, Öner İlkay. (2009). Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Uygulanması ve Para Politikasına Etkisi: 2002-2008. Eskişehir. http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Badurlar_econanadolu2009.pdf

Bakır, Onur. (2009). Özelleştirme Gerçeği. Ankara : <http://www.ozellestirmekarsitiplatform.org/?p=260>, 2009.

Bankacılıkta Mali Bünye Sorunları ve Yeniden Yapılandırmada Ülke Uygulamaları.

Bekar, Cliff.(2005). The Productivity Paradox Of The Industrial Revolution.Portland. Department Of Economics Lewis And Clark College, <http://www.lclark.edu/~bekar/ir.pdf>, 2005.

Boratav, Korkut. (2010). Krizden Etkilenme Tablosu: Çevre Ekonomileri. S.L. : <Http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/krizden-etkilenme-tablosu-cevre-ekonomileri-19386>, 2010.

Demirsel, Mehmet Mucuk - Tahir Mustafa. (2009). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, 365-373.

Öz, Ersan. (2001). Globalleşme Nedir? Dış Ticaret Dergisi (13), S. 5-12.

Hüseyin Özel, Gökçer Özgür. 2008. Kapitalizm, Küreselleşme ve Yerelleşme:Sermayenin Gerçek Boyunduruğu. <http://www.Econt.Metu.Edu.Tr/Arsiv/Kapitalizmkuresellesmeyerellesme.Pdf>.

İnan, Alper. (2002). Arjantin Krizinin Sebepleri ve Gelişimi.: Bankacılar Dergisi Sayı 42, 2002, S. 52-74.

İnsel, Ahmet. (2008). Bir Devrin Sonu Yeni Bir Devrin İmkanları, Birikim Dergisi (354), S. 15-27.

Krugman, Paul. (1979.) A Model Of Balance-Of-Payments Crise. Journal Of Money Credit And Banking, Vol. 11, Issue 3,.

Karluk, Rıdvan, Tonus,Özgür; Çatalbaş, Nazım. (2006). Güneydoğu Asya Ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye. S.L. <http://www.econturk.org/tonus.pdf>,

Krugman,Paul.(1998).Currency Crises. <http://www.web.mit.edu/krugman/www/crises.html>, 1998.

Mattick, Paul. Kasım (1934). The Permanent Crisis - Henryk Grossman's Interpretation Of Marx's Theory Of Capitalist Accumulation., International Council Correspondence Vol. 1; No. 2, 1-20.

Özkaya, Yusuf Bayraktutan ve M.Hilmi.(2002). İmf İstikrar Politikalarının Doğu Asya'da Ekonomik Performans Sonuçları.Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (3), S. 1-18.

Sav Almanak. 2009. Neo-Liberal Eğitim Politikalarının Anatomisi İçin Alternatif Bir Çerçeve.http://www.Almanak.Net/Index.Php?Option=Com_Content&Task=View&Id=277&Itemid=35, 2009.

Seyidoğlu, Halil. (2003). Uluslararası Mali Krizler,İmf Politikaları,Az Gelişmiş Ülkeler,Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri. Dogus Üniversitesi Dergisi, 4 (2). 141-156.

Şenses, Fikret. (2002). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı, Engel Mi? Ankara

Williammson, John. (2004). A Short History Of The Washington Consensus: From The Washington Consensus Towards A New Global Governance. Barcelona : Fundacion Cidob. 1-14.

Yeldan, Erinç. (2010). Kapitalizmin Finansallaşma Süreci ve Küresel Kriz. S.L. : Http://www.Bilkent.Edu.Tr/~Yeldane/Yeldan244_06ock10.Pdf, 2010.

Yıldırım,Selim, Aydoğuş İsmail, Erol Kutlu. (2005). Yolsuzluk Ve Yabancı Doğrudan Yatırım Afyon .Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi,C.VII ,S.2, 1-21.

Tezler

Dinçer, Mehmet Erduran. (2002). Finansal Krizlerin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi:Meksika – Brezilya ve Arjantin,. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Yıldız Teknik Üniversitesi – SBE, İstanbul.

Öztürk, Melda. (2006). Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Temiz, Hasan Ejder. (2004). Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri. İzmir.

Diğer Kaynaklar

http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Istatistiki_Veriler/Istatistiki_Veriler.aspx

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2008/2008.asp>

<http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://ca8a5b252efea63752b1cb4e1cc81997&InitialNodeFirstLevel=true>
<http://www.imf.org/external/country/RUS/index.htm>
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/pdf/text.pdf>
<https://www.oecd.org/ctp/taxdatabase>
http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EO84_MAIN
http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yillara_gore.htm
http://www.oecd.org/document/4/0,3343,en_2649_33733_20347538_1_1_1_1,00htm
http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=408>
https://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf
https://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/99turkce/rapor99_1.html
<https://www.treasury.gov.tr/stat/e-gosterge.htm>
<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1465>
<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=2921...>

EKLER

Tablo 21: Doğu Asya Ülkeleri Cari Açık/ GSYİH(%)

	Endonezya	Kore	Malezya	Filipinler	Tayland	Çin	Singapur
1990	-2,8	-0,69	-2,03	-6,08	-8,5	3,09	8,33
1991	-3,65	-2,83	-8,69	-2,28	-7,71	3,27	11,29
1992	-2,17	-1,28	-3,74	-1,89	-5,66	1,33	11,38
1993	-1,33	0,3	-4,66	-5,55	-5,08	-1,94	7,57
1994	-1,58	-1,02	-6,24	-4,6	-5,6	1,26	16,12
1995	-3,18	-1,86	-8,43	-2,67	-8,06	0,23	16,81
1996	-3,37	-4,75	-4,89	-4,77	-8,1	0,87	15,65
1997	-2,24	-1,85	-4,85	-5,23	-1,9	3,24	15,37

Kaynak: Corsetti ve Diğerleri, 1998

Tablo 22: Doğu Asya Ülkeleri GSYİH Büyüme

	Kore	Endonezya	Malezya	Filipinler	Singapur	Tayland	Çin
1991	9,13	6,95	8,48	-0,58	7,27	8,18	9,19
1992	5,06	6,46	7,80	0,34	6,29	8,08	14,24
1993	5,75	6,50	8,35	2,12	10,44	8,38	12,09
1994	8,58	15,93	9,24	4,38	10,05	8,94	12,66
1995	8,94	8,22	9,46	4,77	8,75	8,84	10,55
1996	7,10	7,98	8,58	5,76	7,32	5,52	9,54
1997	5,47	4,65	7,81	9,66	7,55	-0,43	8,80

Kaynak: Corsetti ve diğerleri, 1998

Tablo 23: Doğu Asya Ülkeleri Enflasyon Oranları

	Kore	Endonezya	Malezya	Filipinler	Singapur	Tayland	Çin
1991	9,30	9,40	4,40	18,70	3,40	5,70	3,50
1992	6,22	7,59	4,69	8,93	2,32	4,07	6,30
1993	4,82	9,60	3,57	7,58	2,27	3,36	14,6
1994	6,24	12,56	3,71	9,06	3,05	5,19	24,2
1995	4,41	8,95	5,28	8,11	1,79	5,69	16,9
1996	4,96	6,64	3,56	8,41	1,32	5,85	8,30
1997	4,44	11,62	2,66	5,01	2,00	5,61	2,80

Kaynak: Corsetti ve diğerleri, 1998**Tablo 24: Doğu Asya Ülkelerinde Bütçe Açığının GSYİH 'ya Oranı**

	Kore	Endonezya	Malezya	Filipinler	Singapur	Tayland	Çin
1990	-0,68	0,43	-3,10	-3,47	10,53	4,59	-0,79
1991	-1,63	0,45	-2,10	-2,10	8,58	4,79	-1,09
1992	-0,50	-0,44	-0,89	-1,16	12,35	2,90	-0,97
1993	0,64	0,64	0,23	-1,46	15,67	2,13	-0,85
1994	0,32	1,03	2,44	1,04	11,93	1,89	-1,22
1995	0,30	2,44	0,89	0,57	13,07	2,94	-1,00
1996	0,46	1,26	0,76	0,28	14,1	0,97	-0,08
1997	0,25	0	2,52	0,06	9,52	-0,32	-0,75

Kaynak: Corsetti ve diğerleri, 1998

Tablo 25: Doğu Asya Ülkelerinin Kamu Borçlarının GSYİH'ya Oranı

	Endonezya	Kore	Malezya	Filipinler	Tayland
1990	45,7	8,3	81,3	51,3	18,4
1991	40,3	11,5	76,4	49,7	13,3
1992	42,7	11,5	66,1	52,8	10,9
1993	37,5	10,9	59,3	67,1	8,4
1994	36,6	10	50,1	56,4	5,8
1995	30,9	9	42,8	na	4,7
1996	24,1	8,6	na	na	3,7

Kaynak: Chang ve Valesco, 1998

Tablo 26: Doğu Asya Ülkeleri Kısa vadeli Borçların Toplam Borçlara Oranı

Yıllar	Kore	Endonezya	Malezya	Filipinler	Singapur	Tayland	Çin
1990	30,87	15,92	12,43	14,48	17,51	29,63	16,85
1991	28,19	18,00	12,14	15,27	18,92	33,13	17,89
1992	26,99	20,52	18,18	15,93	19,91	35,22	19,01
1993	25,85	20,17	26,58	14,01	17,87	53,01	17,80
1994	25,47	18,05	21,13	14,29	13,28	60,67	17,40
1995	51,60	20,87	21,19	13,38	14,56	72,36	18,91
1996	50,20	24,98	27,83	19,34	19,81	41,41	19,72

Kaynak: Corsetti ve diğerleri, 1998

Tablo 27: Doğu Asya, Meksika M2Y/ Rezervler

Yıllar	G.Kore	Endonezya	Malezya	Filipinler	Tayland	Meksika
1990	6,56	6,16	2,91	16,30	4,58	5,78
1991	8,33	5,51	2,99	4,82	4,11	4,45
1992	7,20	5,61	2,64	4,35	4,10	5,04
1993	6,91	6,09	2,10	4,90	4,04	4,35
1994	6,47	6,55	2,48	4,86	3,85	19,16
1995	6,11	7,09	3,33	5,86	3,66	4,95
1996	6,51	6,50	3,66	4,50	3,88	4,54
1997	10,50	-	4,99	5,97	4,08	3,97

Kaynak: Güloğlu ve Altunoğlu,2002:12